

ΜΙΧΑΛΗΣ Π. ΔΕΛΗΣΑΒΒΑΣ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ
ΜΑΚΡΗΣ ΚΑΙ ΛΙΒΙΣΙΟΥ
ΛΥΚΙΑΣ Μ. ΑΣΙΑΣ

Β' ΕΚΔΟΣΗ

ΔΡΟΜΩΝ

*Αφιερώνεται:
στη μητέρα μου Ειρήνη
με άπειρο σεβασμό και αγάπη*

Copyright
© Εκδόσεις ΔΡΟΜΩΝ
Αθήνα 2002
© 2002, Μιχάλης Δελησάββας
Σολωμού 11, Χαλάνδρι, 152 33
Τηλ. 010-68.31.652

ISBN: 960-8330-00-9

Εκδόσεις ΔΡΟΜΩΝ
Ν. Πλαστήρα 202
Άγιοι Ανάργυροι
Τ.Κ. 135 62
Τηλ. & Fax: 010-26. 17. 648

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

- ΒΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΣΣΕΣ (Ποιήματα) Διογένης 1983
ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΔΙΚΟΙ ΜΑΣ (Διηγήματα) Διογένης 1984
ΚΑΤΟΨΕΙΣ (Ποιήματα) Διογένης 1985
ΣΕ ΑΛΛΟΥΣ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΥΣ (Διηγήματα) Διογένης 1986
ΤΡΙΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ (Παραμύθια) Διογένης 1987
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΑΚΡΗΣ ΚΑΙ
ΛΙΒΙΣΙΟΥ ΛΥΚΙΑΣ Μ. ΑΣΙΑΣ (Λαογραφία) 1988
ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ (Ποιήματα) Διογένης 1989
Η ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΑ (Διηγήματα) Διογένης 1991
ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΕΣ (Ποιήματα) Διογένης 1993
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΙΑ-ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑΣ (Ποιήματα) 1997
ΠΑΙΔΕΣ ΕΝ ΚΑΜΙΝΩ (Μυθιστόρημα) 1987
ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΟΥΣ (Ποιήματα) Δρόμων 2002
ΚΑΤΑ ΣΥΡΡΟΗΝ (Μυθιστόρημα) Δρόμων 2002
ΤΑ ΘΕΑΤΡΙΚΑ (Θέατρο) Δρόμων 2002
ΣΕ ΑΝΥΠΟΠΤΟ ΧΡΟΝΟ (Διηγήματα) Δρόμων 2002
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΑΚΡΗΣ ΚΑΙ
ΛΙΒΙΣΙΟΥ ΛΥΚΙΑΣ Μ. ΑΣΙΑΣ (Λαογραφία) Δρόμων 2002

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η πλούσια λαϊκή παράδοση του Λιβισίου και της Μάκρης της Λυκίας της Μ. Ασίας έχει κατά μεγάλο μέρος καταγραφεί και διασωθεί, δεν έχει όμως εξαντληθεί¹. Αυτή ήταν και η δική μας πεποίθηση όταν αρχίσαμε αυτή την έρευνα.

Είναι γνωστό ότι η συλλογή των διαφόρων εκδηλώσεων και στοιχείων που χαρακτηρίζουν γενικά την παράδοση δεν είναι συμμετρική και ομότιμη^{2,3}. Τα τραγούδια, τα παραμύθια, οι παροιμίες συγκέντρωσαν πάντοτε την προτίμηση όσων ασχολήθηκαν με αυτά⁴. Αυτό συνέβη και με τα λαογραφικά του τόπου μας. Πολλά πράγματα δεν καταγράφηκαν ή τουλάχιστον δεν εξαντλήθηκαν.

Η Μάκρη και το Λιβίσι ευτύχησαν να έχουν την Καλλιόπη Μουσαιού-Μπουγιούκου λαογράφο διεθνούς κύρους που αφιέρωσε τη ζωή της στην παράδοση της πατρίδας των προγόνων μας, αλλά και ολόκληρου του Μικρασιατικού Ελληνισμού σαν μέλος του Δ.Σ. του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών και τον Κωνσταντίνο Λαμέρα⁵ του οποίου «Η Μάκρη και το Λιβίσι» αποτελεί την πιο πλούσια πηγή για την ιστορία και την παράδοσή τους. Πρόσφατα ο σεβαστός μου φίλος κ. Νίκος Καραγεωργίου κατάθεσε τη δική του πολύτιμη μαρτυρία για τις Χαμένες Πατρίδες⁶.

Αξίζει να ερευνηθούν ιδιαίτερα οι λόγοι για τους οποίους δεν ασχολήθηκαν σχετικά και δεν άφησαν γραφτά κείμενά τους οι τόσο επιστήμονες του Λιβισίου και της Μάκρης⁷. Πιθανότατα σχετίζονται, και ως ένα σημείο αποτελούν μέτρο του μεγέθους της Καταστροφής του 1922 και των συνεπειών της, αλλά ίσως δείχνει και την αντίληψη που επικράτησε μετά το 1922 για την αξία αυτών των πραγμάτων. Είναι γεγονός περισσότερο από βέβαιο ότι η μεγάλη πολιτιστική κληρονομιά του Μικρασιατικού Ελληνισμού υποτιμήθηκε και αγνοήθηκε όχι μόνο από το επίσημο Κράτος⁸ αλλά και από τους ίδιους τους φορείς της.

Η ελπίδα να δημοσιευτεί στο μέλλον μια αξιόλογη λαογραφική εργασία για τη Μάκρη και το Λιβίσι διαρκώς μειώνεται όσο περνάνε τα χρόνια.

Η συλλογή του δικού μας υλικού έγινε στη Νέα Μάκρη Αττικής από τις αρχές του 1981 μέχρι το τέλος του 1987. Ήταν μια προσπάθεια δύσκολη και επίπονη, πολλές φορές σπαρακτική. Οι πληροφορητές μας, τα τελευταία απομεινάρια των Μακρηνολιβισιανών, μόχθησαν μαζί μας να βγάλουν από τα βάθη της μνήμης τους πράγματα λησμονημένα. Θρύψαλα μνήμης έπρεπε να συνδεθούν, να διασταυρωθούν και τέλος να καταγραφούν στην πιο ολοκληρωμένη κατά το δυνατόν μορφή τους.

Μετά την καταγραφή ακολουθούσε αντιπαραβολή με τα ήδη δημοσιευμένα. Εκατοντάδες μέτρων μαγνητοταινίας και πλήθος σημειώσεων, παραμύθια, παροιμίες κ.α. έμειναν έξω από τις σελίδες αυτού του βιβλίου γιατί δεν θελήσαμε να επαναλάβουμε όσα είχαν ήδη καταγράψει οι προγενέστεροι.

Έτσι η δική μας προσπάθεια περιορίστηκε στο να συμπληρώσει ή να προσθέσει κάτι περισσότερο στα όσα άλλοι ασφαλώς καλύτεροι και γνησιότεροι δεν πρόφθασαν ή δεν έτυχε να συναντήσουν στην έρευνά τους. Επίσης προσθέσαμε ορισμένα κεφάλαια στα οποία επικεντρώσαμε ιδιαίτερα το ενδιαφέρον μας ή έτυχε να θυμούνται καλύτερα οι πληροφορητές μας.

Ψάχνοντας τις στάχτες, πολλές φορές ανασύραμε θησαυρούς. Οι περισσότεροι χάθηκαν, τους πήραν μαζί τους εκείνοι που έφυγαν. Αυτή φαίνεται πως είναι η μοίρα της προφορικής παράδοσης.

Πολλές φορές δοκιμάσαμε την οδύνη του διψασμένου που ανεβάζει τον κουβά από το πηγάδι και του μένει στα χέρια το σκοινί. Πόσοι θησαυροί χαμένοι, τι δροσερό νερό που δεν θα φτάσει ποτέ στα χείλη μας! Ένας λαός που μιλούσε με παροιμίες, που καλωσόριζε και κατευδωνε τους φίλους και τους ανθρώπους του που έπαιρναν το δρόμο της ξενιτειάς με προσφωνήσεις και δίστιχα, που εκφραζόταν με παραμύθια, διηγήσεις και παροιμίες έχασε τη συνέχειά του. Ένας λαμπρός πολιτισμός αιώνων κόπηκε σαν τεντωμένο νήμα, έπεσε σαν δέντρο, ξεριζώθηκε και δεν ξαναρίζωσε. Αυτά τα αισθήματα ένωσα μαζεύοντας αυτά τα σκόρπια αντικείμενα, σαν κτερίσματα, που αποτελούν τα κεφάλαια αυτής της Συλλογής. Πολύ αργά έπραξα το κατά δύναμιν προτού όλα χαθούν.

Γι' αυτό οι πιο ειδικοί στα θέματα αυτά αναγνώστες ας με κρίνουν με επιείκεια.

Το βιβλίο αυτό δεν θα έβγαине χωρίς τη συμβολή και τη βοήθεια του φίλου Αναπλ. Καθηγητή της Μουσικολογίας στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης κ. Γιώργου Στυλ. Αμαργιανάκη, ο οποίος με κατηύθυνε σ' όλη τη διάρκεια της προσπάθειας και έκανε την αρχική διόρθωση των κειμένων. Ο Γ. Αμαργιανάκης έχει ασχοληθεί με τη μουσική των τραγουδιών της Μάκρης και του Λιβισιού⁸. Με υπόδειξή του η παράθεση του υλικού της Συλλογής αυτής, έγινε σύμφωνα με την κατάταξη των Γ. Σπυριδάκη¹⁰ και Γ. Μέγα¹¹.

Ευχαριστώ όλους τους θαυμάσιους πατριώτες μου της Νέας Μάκρης που με δέχτηκαν με τόση χαρά και ευχαρίστηση στα σπίτια τους και μου έδωσαν τις πολύτιμες πληροφορίες τους σαν ένα μέρος της αγάπης τους για τις Χαμένες Πατρίδες.

Ευχαριστώ επίσης την μουσικοπαιδαγωγό Καθηγήτρια Ανωτέρων Θεωρητικών του Εθνικού Ωδείου κ. Βάλια Κουλάκου για τη μουσική καταγραφή των τραγουδιών της Συλλογής και την κ. Βάσω Γιαβρίδου, δασκάλα, που δαχτυλογράφησε και έσκυψε με αγάπη πάνω στα κείμενα.

Τέλος στη μητέρα μου Ειρήνη Δελησάββα που μου μετέδωσε την αγάπη για την πατρίδα των προγόνων μου, και όλα αυτά τα χρόνια στάθηκε ο κυριώτερος πληροφορητής μου, με άπειρο σεβασμό και αγάπη αφιερώνω αυτό το βιβλίο.

1. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος (1962), Μια φωνή από τη Λυκία. Εφημ. «Το Βήμα» 9/9/62.
2. Γ. Μέγα (1979), Πρόλογος στα Παραμύθια του Λιβισιού και της Μάκρης, της Καλλιόπης Μουσαιίου-Μπουγιούκου, Αθήνα σ. 6.
3. Μιχ. Μερακλή (1984), Ελληνική Λαογραφία (Κοινωνική Συγκρότηση), Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 122, σχόλιο 15.
4. Γ. Σπυριδάκη (1962), Οδηγία προς Συλλογήν Λαογραφικής Ύλης, Αθήνα, σ. 74.
5. Κωνσταντίνου Γ. Λαμέρα (1964), Η Μάκρη και το Λιβίσι Μικράς Ασίας, Πρόλογος-Επιμέλεια Γιάννη Κ. Λαμέρα, Αθήνα.
6. Νικολάου Εμμ. Καραγεωργίου (1986), Μάκρη και Λιβίσι Μ. Ασίας, Πρόλογος-Επιμέλεια Μ.Π. Δελησάββα, Αθήνα.
7. Εμμ. Χ. Εμμανουηλίδης, Τα τελευταία έτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σ. 128-130 «Ο αριθμός των επιστημόνων του Λιβισιού και της Μάκρης ανήρχετο εις πλείονας των 300». Αναφέρεται στο Εγκυμοσύνη-Γέννηση-Βρέφος της Καλλιόπης Μουσαιίου-Μπουγιούκου (1970), Μικρασιατικά Χρονικά, Τόμος 14ος, Αθήνα, σ. 78.
8. Βασίλη Η. Βογιατζόγλου (1986), Η Σπάρτη της Μ. Ασίας, πρόλογος, Αθήνα, σ. 9.
9. Γ. Αμαργιανάκη (1970), Συμβολή εις την μελέτην της δημόδους ελληνικής μουσικής εκ Μάκρης και Λιβισιού Μ. Ασίας, Μικρασιατικά Χρονικά, Τόμος 14ος, Αθήνα σ. 257-272.
10. Γ. Σπυριδάκη (1962) οπ.πρ.
11. Γ. Μέγα (1975), Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας, τεύχη 1-3, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πατρίδα των Μακρηνολιβισιανών είναι το Λιβίσι και η Μάκρη της Λυκίας της Μικράς Ασίας. Γεωγραφικά και οι δυο αυτές πόλεις βρίσκονται στη νοτιοδυτική παραλία της Μ. Ασίας απέναντι από τη Ρόδο.

Το Λιβίσι ήταν χτισμένο πάνω στα ερείπια της αρχαίας Καρμυλησσού ομηρι-

Χάρτης της Μ. Ασίας

κής πόλης. Περιτριγυριζόταν από βουνά και δεν έβλεπε θάλασσα. Είχε Κάστρο γι' αυτό και η πιο παλιά ονομασία του ήταν «το Κάστρο του Λιβισιού».

Λιβισί. Στο κέντρο ο Ταζιάρρης. Αριστερά πάνω το Κάστρο και το Σχολείο (φωτ. Κ.Μ.Σ.)

Η Μάκρη ήταν χτισμένη στα ερείπια της ομηρικής Τελμησσού που ήταν μια από τις πιο σημαντικές πόλεις της Λυκίας. Είχε ωραίο φυσικό λιμάνι στην έξοδο του οποίου δέσποζε ένα μικρό νησάκι η Μάκρη από όπου τελικά η αρχαία Τελμησσός πήρε το όνομα Μάκρη.

Το Λιβισί ήταν πάνω στο βουνό ενώ η Μάκρη κάτω στην παραλία. Η απόσταση μεταξύ τους ήταν δυο ώρες με τα πόδια, 8-9 χιλιόμετρα. Ήδη από τη δεύτερη χιλιετηρίδα π.Χ. οι κάτοικοι των δύο πόλεων ήταν Έλληνες. Η αποκλειστική και αδιάκοπη παρουσία των Ελλήνων στο Λιβισί από τους Βυζαντινούς χρόνους μέχρι το 1922 βεβαιώνεται από τους Κων. Λαμέρα¹ και Δ. Πετρόπουλο.² Το ίδιο βεβαιώνεται και η συνεχής παρουσία και συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων στη Μάκρη στους νεότερους χρόνους.³

Κατά την Ιωνική επανάσταση του 499 π.Χ. οι Λύκιοι μαζί με τους Ίωνες πολέμησαν τους Πέρσες. Αργότερα ο Μ. Αλέξανδρος έδωσε στους Λύκιους το δικαίωμα να διοικούνται κατά το ομοσπονδιακό σύστημα. Ο ίδιος εκτιμούσε τόσο πολύ την μαντική ικανότητα των Τελμησσέων ώστε είχε μαζί του «τον εκ Τελμησσού μάντιν Αρίστανδρον» γράφει ο Κ. Λαμέρας, παραπέμποντας στον Ηρόδοτο, Αριανό, Αιλιανό και Κικέρωνα.

Το όνομα Μάκρη φαίνεται για πρώτη φορά τον 5ο αιώνα μ.Χ. Είμαστε πια στους χρόνους της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η Μάκρη τους χρόνους αυτούς πρέπει να είχε αρκετούς κατοίκους ώστε να έχει και επίσκοπο, τον Ζηνόδοτο,

που υπογράφει τα πρακτικά της Δ' Οικουμενικής Συνόδου του 451 μ.Χ. «Ζηνόδοτος Επίσκοπος Μάκρης». Στην Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας, του 787 μ.Χ. υπογράφει άλλος επίσκοπος, «Αντίοχος Επίσκοπος Μάκρης». Το 1316 το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, αποφασίζει να αποπεμφθεί από την Επισκοπή Μάκρης ανάξιος ιερωμένος, γράφει ο Καθηγ. Δ. Πετρόπουλος. Το 1644 η περιοχή σημειώνεται ως «Εξαρχεία Λιβισίου και πέριξ». Φαίνεται ότι το Λιβισί αυτή την περίοδο ήταν διοικητικό κέντρο των Χριστιανών της περιοχής.

Μέχρι την Επανάσταση του 1821 δεν έχουμε ιστορικές πληροφορίες για τη Μάκρη. Πιθανώς να είχε παρακμάσει ή το πιθανότερο να είχε εγκαταλειφθεί, λόγω πειρατικών επιδρομών από τους κατοίκους της οι οποίοι κατέφυγαν στο Λιβισί που παρείχε ασφάλεια λόγω των οχυρωματικών έργων του και ιδιαίτερα του Κάστρου.

Η Επανάσταση του 1821 βρίσκει τους κατοίκους της Μάκρης και του Λιβισιού να τροφοδοτούν κρυφά τα ελληνικά καράβια, να παρακολουθούν με άγρυπνο μάτι τις επιτυχίες του Αγώνα, αλλά να μην μπορούν να κάνουν τίποτε άλλο γιατί «ήταν πέντε κεφάλια Ρουμέικα στον τουρβάν» διαβάζουμε σε κείμενο που άφησε ο Μιχαήλ Μουσαίος, ο Μεγάλος Δάσκαλος όπως τον αποκαλούσαν οι πατριώτες του, γραμμένο στα 1885, όπως τ' άκουσε από γέροντες της εποχής⁴.

«Μέχρι του Ρωσοτουρκικού πολέμου, του 1878, διαβάζουμε στον Κ. Λαμέρα («Μάκρη και Λιβισί» 1964, σ. 24), το Λιβισί και η Μάκρη ανήκον εις το Καζάν (υποδιοίκηση) Μάκρης, ής πρωτεύουσα ήσαν τα Μούγλα (αρχαία Μώβολα) του

Άποψη της Μάκρης (φωτ. Κ.Μ.Σ.)

βιλαετίου (νομού) Αϊδινίου, εκυβερνάντο δε αυταρχικώς υπό Αγά διοριζομένον εκ Μούγλων. Οι αγάδες ούτοι κατεπίεζον και κατετυράννον σφόδρα τους Χριστιανούς φονεύοντες και απαγχονίζοντες αυτούς εν τη ελαχίστη αφορμή πολλάκις σκηνοθετούμενη προς διαρπαγήν της περιουσίας των».

Από τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο όμως και μετά, αναλαμβάνει η Δημογεροντία την διοίκηση των δύο Κοινοτήτων, όπως και σ' όλες τις ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας. Οι Δημογέροντες εκλεγμένοι από το λαό ρύθμιζαν τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους και προς την Κοινότητα βάσει κανονισμού που συντάσσονταν από τους πολίτες και εγκρινόταν από τον Αρχιερέα. Δικάζανε τις διαφορές και προσπαθούσαν να προλάβουν την προσφυγή στα τουρκικά δικαστήρια. Όλοι οι ανακριτικοί υπάλληλοι και οι δικηγόροι στην Μάκρη ήταν Έλληνες. Στο Λιβίσι ούτε διοικητής υπήρχε, ούτε δικαστικός ούτε αστυνομικός υπάλληλος.

Από το 1850 και μετά αρχίζει η ακμή του Λιβισίου και της Μάκρης ιδιαίτερα. Από το 1848 έχει έρθει από την ελεύθερη Αθήνα και διδάσκει στη γενέτειρά του το «Φως του Λιβισίου και της Μάκρης», ο Δάσκαλος του Γένους Μιχαήλ Μουσαίος. Από το 1870 η Μάκρη γίνεται πια οριστικά η πρωτεύουσα. Το 1875 μετά από μια μεγάλη πυρκαγιά, τα σπίτια ξαναχτίζονται μέσα σε σχέδιο καθορισμένο, χτίζονται καφενεία, ξενοδοχεία, δημόσια κτίρια, τα έλη (πασπατούρες) σκεπάζονται. Το 1880 φτιάχνεται η προκυμαία της Μάκρης (το Κορδόνι). Το 1878 επίσης ανακαλύπτονται από τον Χατζη-Νικόλα Λουϊζίδη τα μεταλλεία χρωμίου και το λιμάνι της Μάκρης παρουσιάζει αξιόλογη κίνηση. Εξάγονται ξυλεία, βαλανίδια, φελλός, σιτηρά, δέρματα εκτός από τα μεταλλεύματα χρωμίου. Την ίδια χρονιά (1878) γίνεται και η «εν Μάκρη στάσις» κατά του Τούρκου διοικητή της Μάκρης που δείχνει ότι οι άνθρωποι εκείνοι ήταν, όχι μόνο, ελεύθεροι και τολμηροί και γενναίοι περισσότερο απ' ότι μπορούμε να φανταστούμε εμείς σήμερα. Να πως διασώζει το περιστατικό αυτό ο Κωνσταντίνος Λαμέρας: «Το 1878 διοικητής (καϊμακάμης) της Μάκρης ήτο άνθρωπος βίαιος, βάνουσος, υβριστής και τυραννικός, παντοιοτρόπως πιέζων τους κατοίκους και ασυστόλως παρά πάντων χρηματιζόμενος ανεξαρτήτως φυλής και θρησκευματος... Οι προύχοντες της Μάκρης απελπίσαντες προέβησαν τη εμπνεύσει και υπό την αρχηγίαν του εκ των προκρίτων Αποστόλου Βασιλειάδου, ημέραν δε τινά μεταβάντες εν σώματι εις το Διοικητήριον καθήρσαν εν ονόματι του Σουλτάνου τον διοικητήν και αντ' αυτού ανηγόρευσαν προσωρινόν διοικητήν τον εκ των Τούρκων στασιαστών Χατζή Χαλήλ Εφέντην...».

Παράλληλα με την οικονομική άνθηση στη Μάκρη και το Λιβίσι έχουμε και μια χωρίς προηγούμενο οργάνωση της εκπαίδευσης στις δύο κοινότητες. Μέχρι το 1845 η παιδεία ήταν σε νηπιακή κατάσταση. Το 1848 ήρθε στο Λιβίσι ο Μιχαήλ Μουσαίος και εισήγαγε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο. Το 1864 με τις ενέργειες του ίδιου, χτίστηκε στο Λιβίσι το πρώτο σχολείο με 3 αίθουσες. Οι αριθμοί είναι εκπληκτικοί. Το 1850 έχουμε 20-25 μαθητές, το 1868 έχουμε 200 μαθητές (τα 40 κορίτσια) στο αλληλοδιδασκτικό και στο ελληνικό σχολείο 53 (45 αγόρια και 8 κορίτσια). Προτού ν' αρχίσουν οι διωγμοί, το 1912-1914, λειτουργούσαν: Στο Λιβίσι, 1 παρθεναγωγείο με 250 μαθήτριες και 3 δασκάλους και 1 αρρεναγωγείο με 420-440 μαθητές και 5 δασκάλους. Στη Μάκρη, 1 παρθεναγωγείο με 210-230 μαθήτριες και 3 δασκάλους, και 1 αρρεναγωγείο με 350 μαθητές και 5 δασκά-

λους που όλοι είχαν τελειώσει Διδασκαλείο στην Αθήνα, Ρόδο ή Σάμο. Τους αριθμούς αυτούς τους δίνει ο Κ. Λαμέρας που σαν πρόεδρος του Μικρασιατικού Συλλόγου η «Ανατολή» και σαν πατριώτης, παρακολουθεί με μεγάλο ενδιαφέρον τα πράγματα της πατρίδας. Ο ίδιος παρακάτω σημειώνει: «Κατά δε τας τελευταίας δεκαετίας του παρελθόντος αιώνας και την πρώτην του ήδη μεσούντος το Λιβίσι και η Μάκρη υπό επόσιν παιδείας και μορφώσεως, κατείχον την πρώτην μετά την Σμύρνην θέσιν καθ' άπασαν την προς Νότον της Σμύρνης παραλίαν της Μικράς Ασίας. Ελάχισται δε ήσαν και αι εν τω εσωτερικώ κοινότητες αι δυνάμεναι να παραβληθώσιν προς τας Κοινότητας του Λιβισίου και της Μάκρης ως προς την προς τα γράμματα επίδοσιν».

Μέσα σ' αυτή την περίοδο που ευνοεί το εμπόριο, τη μικρή βιοτεχνία, τα επαγγέλματα, τρεις άνθρωποι φωτισμένοι και θερμοί πατριώτες γίνονται μοχλοί στην πρόοδο του τόπου. Ο πρώτος είναι ο Μιχαήλ Μουσαίος, Δάσκαλος. Δούλεψε 42 χρόνια. Οργάνωσε τα σχολεία. Σ' αυτόν οφείλεται η ακμή της παιδείας στο Λιβίσι και τη Μάκρη. Καλλιέργησε στις ψυχές των Μακρηνολιβισιανών την αγάπη για την πατρίδα και τα γράμματα. Σ' όλη του τη ζωή δίδασκε τις αρετές και τα μεγαλουργήματα του Έθνους. Πολύτιμος επίκουρος του Μ. Μουσαίου, στάθηκε ο Βασίλειος Σαράφης, γιατρός, ο Μεγάλος Γιατρός όπως έμεινε στη μνήμη των πατριωτών του. Ανέλαβε την οργάνωση της Κοινότητας και των σχολείων μαζί με τον Μ. Μουσαίο και βελτίωσε τους κανονισμούς της Δημογεροντίας. Χατζή-Νικόλαος Λουϊζίδης: Πλούτισε με τα ορυχεία χρωμίου και δώρησε στη Μάκρη και το Λιβίσι 2 αρρεναγωγεία και 2 παρθεναγωγεία, κι αυτά σαν «καρπό των υψηλών επ' εμέ διδαγμάτων του Διδασκάλου δύο όλων γενεών ημών Μιχ. Μουσαίου» όπως είπε στα εγκαίνια της Λουϊζιδείου Αστικής Σχολής στη Μάκρη στις 7 Ιανουαρίου 1907. Έστειλε υπότροφους στα Διδασκαλεία της Ελλάδας, κατασκεύασε υδραγωγεία. Κοντά στον Λουϊζίδη μια πλειάδα ευεργετών της κοινότητας έδωσαν δείγματα της αγάπης τους για την πατρίδα (Κ. Τουραπής, Β. Βασιλειάδης, αδελφοί Κρεμμυδά, Α. Χ' Αντωνίου, Γ. Πανηγύρης κ.ά.)

Μέχρι το 1910-1912 οι δύο κοινότητες προοδεύουν συνεχώς. Οι κάτοικοι ασχολούνται με το εμπόριο, την κατεργασία δερμάτων, την υποδηματοποιία, την ξυλεία κ.λ.π. Είναι έμποροι, ράφτες, χτίστες, καλαϊτζήδες, γεωργοί. Πολλοί απ' αυτούς ιδιαίτερα από το Λιβίσι, αλλά και από τη Μάκρη, έμποροι, καλαϊτζήδες, σιδηρουργοί κ.λ.π. ξενητεύονταν στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, την άνοιξη κυρίως, και επέστρεφαν μετά 4-5 μήνες τις μεγάλες γιορτές, συνήθως Πάσχα, Χριστούγεννα, φέρνοντας εκτός από χρήματα και τις «κουμπάνιες» σιτάρι, αλεύρι, σησάμι κ.λ.π. για τις ανάγκες της χρονιάς.

«Οι Μακρηνολιβισιανοί αγαπούσαν τη δουλειά, ήταν φιλεργοί, φιλόπονοι, φιλήσυχοι. Συχνότατα επιλονίκουν δια τα κοινοτικά αυτών ζητήματα αλλ' αι φιλονικίαι αυτών περιορίζοντο εις κραυγάς και αντεγκλήσεις άνευ ύβρεων θιγουσών αυτούς οπωσδήποτε... Η μεταξύ των διαφόρων οικογενειών βασιλεύουσα αγάπη και αλληλοβοήθεια ήτο υποδειγματική και τοιαύτη ώστε εν Λιβισίω ουδείς υπήρχε στερούμενος των προς το ζην ου μόνον διότι ουδείς υπήρχεν άεργος και οκνηρός, αλλά και διότι και συγγενείς και φίλοι και γείτονες προσέτρεχον. Φόνοι και τραυματισμοί ήσαν τελείως άγνωστοι. Η χρήσις του οινοπνεύματος ήτο μεμετρημένη, σπανίως φθάνουσα μέχρι μέθης», λέει ο Λαμέρας και σα γιατρός προσθέτει: «Εν Λιβισίω μέθυστοι σπανιότατα παρατηρούντο, αλκοολικοί δε

δεν υπήρχον...». Είχαν δίψα για μάθηση, σεβασμό στους δασκάλους, αγάπη για την πατρίδα, ενδιαφέρον για την Κοινότητα. Θαύμαζαν τη γενναιότητα και τιμούσαν τους καλούς παλαιστές και τους επιδέξιους ιππείς, αυτούς που νικούσαν στη γιορτή της Ζωοδόχου Πηγής, «της Μπαλαιίστρας», και εκείνους που διακρίνονταν στους ιππικούς αγώνες των Ευκόλων την Τρίτη μέρα του Πάσχα.

Δύο πράγματα τους ένωναν περισσότερο απ' όλα: η υπερβολική αγάπη για την Πατρίδα, την Ελλάδα, και η βαθιά θρησκευτική πίστη. Κι αυτά τα δύο αποδείχθηκαν εξαιρετικά αποτελεσματικά στην αντίσταση που έκαναν επί αιώνες. Μέσα στους αιώνες αυτούς οι δυο Κοινότητες «κλειστές» σαν κοινωνίες, ανοιχτές προς τη θάλασσα κυρίως τα νησιά του Αιγαίου (Σύμη, Καστελλόριζο, Σάμο, Ρόδο), τη Σμύρνη και την Κύπρο, ανέπτυξαν τα δικά τους ήθη και έθιμα και το δικό τους τρόπο ζωής. Γιορτάζουν τις γιορτές με το δικό τους τρόπο. Κάνουν τους αρραβώνες, τους γάμους, τα βαφτίσια, τις κηδείες με τα πατροπαράδοτα έθιμα. Έχουν δικούς τους ιδιαίτερους σκοπούς, χορούς και τραγούδια. Από το 1850 μέχρι το 1910-1912 έχουμε την ακμή του Λιβισίου και της Μάκρης. Από το 1912 μέχρι το 1922 έχουμε τις στρατολογίες και τις εξορίες. Τρεις εξορίες στη σειρά: α' 1915, β' 1917-1920, και γ' 1921-1922⁵. Οι εξορίες αυτές έχουν σκοπό να εξαφανίσουν το ελληνικό στοιχείο από όλη τη Μικρά Ασία και συνδέονται άμεσα με τα γεγονότα στην κυρίως Ελλάδα, τις νίκες της στους βαλκανικούς πολέμους, τον Εθνικό Διχασμό, τη συρρίκνωση της Τουρκίας από τις ευρωπαϊκές της κτήσεις και το κίνημα των Νεοτούρκων.

Με το πρόσχημα της επιστράτευσης στην αρχή οι Τούρκοι αναγκάζουν τον άρρενα πληθυσμό και ύστερα ολόκληρες οικογένειες να μετατεθούν στα ενδότερα. Δεν τους δίνουν όπλο, αλλά κάνουν ειδικά τάγματα εργασίας, σωστά κάτεργα, τα Αμελέτ Ταμπουρού.

Η Μάκρη και το Λιβίσι σ' αυτό το διάστημα αιμορραγούν. Εξορίες, διωγμοί, λεηλασίες, τρομοκρατία, σφαγές. Μέχρι το 1922 πολλοί έχουν εγκαταλείψει τη Μάκρη και έχουν καταφύγει στη Σμύρνη και την Αθήνα. Από κει φροντίζουν μ' όλους τους τρόπους να σταλεί βοήθεια από την Ελλάδα με τον Ερυθρό Σταυρό και μαζί με τους πατριώτες που έμειναν στην πατρίδα να ενεργήσουν από κοινού, ώστε η Μάκρη και το Λιβίσι να συμπεριληφθούν στην αυτονομουμένη περιοχή της Σμύρνης.

Βλέψεις όμως στην περιοχή έχει και η Ιταλία, από τους εταίρους της Αντάντ. Έτσι φτάνουμε το 1919 στα γεγονότα της «Ρούμελης» του ελληνικού πλοίου που έφερε στη Μάκρη τρόφιμα, ρουχισμό και φάρμακα του Ερυθρού Σταυρού και το φόνο του Μάνωλα του Έλληνα γιατρού από τους Τούρκους. Το γεγονός αυτό προξένησε βαθιά λύπη στο λαό. Η λαϊκή μούσα θρήνησε τον άδικο θάνατό του με τραγούδι, «του Μάνωλα», που τόχουμε καταγράψει γιατί στο πρόσωπό του έβλεπε την πατρίδα και τη λύτρωση από τα δεινά του. Σχετικά με την έλευση του Ερυθρού Σταυρού και της «Ρούμελης» και το θάνατό του Μάνωλα, είναι και η προσπάθεια των 30 Μακρηνολιβισιανών να στείλουν Δημοψήφισμα στη Διάσκεψη των Παρισίων με το οποίο ζητούσαν να συμπεριληφθεί και η περιφέρεια Μάκρης στην αυτονομουμένη περιοχή της Σμύρνης. Αυτό το έγγραφο, μας πληροφορεί ο δάσκαλος Σάββας Πασχαλίδης⁶, το παρέδωσαν οι Ιταλοί στις τουρκικές αρχές, που αφού συνέλαβαν αυτούς που το υπόγραψαν, τους έστειλαν να δικάστούν στο Στρατοδικείο του Δενισλή. Εκεί πέθανε και ο Πλάτων Μουσαίος,

γιος του Μ. Μουσαίου.

Σ αυτό το διάστημα το Λιβίσι και η Μάκρη φθίνουν. Οι άντρες λείπουν εξορία. Πολλοί πεθαίνουν από τις κακουχίες, όσοι επιζούν και επιστρέφουν ξαναφεύγουν σε λίγο. Πολλοί νέοι που στρατολογούνται λιποτακτούν και δραπέτεύουν στην Ελλάδα, γίνονται «κατσάκια». Οι οικογένειες λιμοκτούν. Ατράνταχτες περιουσίες ξοδεύονται για να σωθούν οι εξοριστοί. Αφού λείπουν οι άντρες, οι γυναίκες παίρνουν τη θέση τους στη δουλειά. Γίνονται παπουτσήδες, ταπάκηδες, ράφτες, έμποροι. Οι δάσκαλοι και οι ιερείς μπαίνουν μπροστά, δίνουν θάρρος, παρηγορούν, διδάσκουν μικρούς και μεγάλους στην εξορία και όσοι μένουν πίσω γίνονται μπροστάρηδες, δίνουν θάρρος στα γυναικόπαιδα, τρέχουν να περισώσουν όσους και ό,τι μπορούν.

Με την κατάρρευση του μετώπου, έρχεται η διαταγή να κενωθούν η Μάκρη και το Λιβίσι.

Μετά την καταστροφή, οι Μακρηνολιβισιανοί σκόρπισαν σ' όλη την Ελλάδα: Ρόδο, Τζιά, Ιτέα, Άμφισα, Λιδωρίκι, Βοιωτία, Θεσσαλία, Μακεδονία, Θεσσαλονίκη, Κρήτη, Αθήνα και Πειραιά. Ακόμα στην Αμερική, Αυστραλία, Γαλλία κ.α.

Από αυτούς που ήρθαν στην Ελλάδα, 90 περίπου οικογένειες ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στη Ν. Μάκρη Αττικής, στη θέση Ξυλοκέριζα 30 χιλιόμετρα περίπου απόσταση από την Αθήνα. Ο τόπος είναι άγονος με άφθονα έλη. Πολλοί πεθαίνουν από τις κακουχίες και την ελονοσία. Η «αποζημίωση» όσων έχασαν στη Μ. Ασία είναι 39-40 στρέμματα γης για κάθε οικογένεια⁷. Από αυτά 4 στρέμματα είναι βάλος και 2 στρέμματα άμμος. Ξεχειρώνουν τα χωράφια, ανοίγουν πηγάδια, φυτεύουν ελιές και αμπέλια, καλλιεργούν περιβόλια. Ο χρόνος σιγά - σιγά επουλώνει τις πληγές, η ζωή τραβάει μπροστά. Οι νεώτεροι ζευγαρώνουν, κάνουν παιδιά, έρχονται οι καινούργιες γενιές. Η Νέα Μάκρη είναι πια ένα κύτταρο στο σώμα της πατρίδας, ακολουθεί τις δικές της περιπέτειες, δικτατορίες, πόλεμος του 40, Κατοχή, Αντίσταση, εμφύλιος, και μετά έρχονται οι πρόσφατες περιπέτειες.

Μέχρι το '50-'55 η οικονομία και η κοινωνική οργάνωση και απασχόληση των κατοίκων της Κοινότητας είναι κατ' εξοχήν αγροτική. Πολλά από τα ήθη και τα έθιμα της πατρίδας, διατηρούνται αρκετά καλά. Οι γάμοι, οι κηδείες, οι γιορτές, τα Χριστούγεννα, τα Φώτα θυμίζουν ακόμα τον παλιό καιρό. Μετά το '60 τα πλιθίνα σπιτάκια του Συνοικισμού γκρεμίζονται το ένα μετά το άλλο και μαζί μ' αυτά κάθε σχέση με το παρελθόν, δηλ. από το ριζώμα των γονιών εδώ, και πολύ περισσότερο με τις μνήμες των προγόνων.

Μια καταπληκτική αλλαγή στην οικονομία και την απασχόληση των κατοίκων και μια φοβερή δημογραφική έκρηξη στην περιοχή με εισροή και εγκατάσταση κατοίκων από την Αθήνα κυρίως, αλλά και από όλα σχεδόν τα μέρη της Ελλάδας, έχει αλλάξει τη ζωή και τη νοοτροπία του πληθυσμού σε βαθμό που δύσκολα πια μπορούμε σήμερα να μιλάμε για την Ν. Μάκρη σαν έναν οικισμό με κάποια ιδιαιτερότητα, ιστορία και παρελθόν. Είναι περισσότερο από βέβαιο ότι στην επόμενη γενιά η Ν. Μάκρη θα είναι σαν μια οποιαδήποτε γειτονιά της Αθήνας. Στις αμέσως επόμενες γενιές η Μάκρη και το Λιβίσι θα είναι μια θολή ανάμνηση.

Βέβαια αυτή είναι η φορά των πραγμάτων, και θα μπορούσε κανείς να τη δεχτεί χωρίς συναισθηματισμούς. Όμως εδώ βρίσκεται η δική μας εμπλοκή. Η καταγραφή των πραγμάτων που ακολουθούν έχει κίνητρο, σκοπό και στόχο να περισωθεί ό,τι απόμεινε από την ιστορία, τη ζωή, την μιλιά, τα τραγούδια, τις εκδηλώσεις, τα ήθη και τα έθιμα κ.λ.π. των ανθρώπων που έζησαν στο Λιβίσι και στη Μάκρη της Λυκίας της Μικράς Ασίας. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν οι πρόγονοι. Αναγκάστηκαν να φύγουν από την πατρώα γη με βίαιο τρόπο. Η ιστορική τους εξελιξη κόπηκε πάνω στη μέγιστη ακμή. Ήρθαν εδώ και ρίζωσαν φέρνοντας τα συντρίμια ενός πλούσιου πολιτισμού αιώνων. Οι αποδέκτες αυτής της κληρονομιάς είμαστε εμείς. Με πλήρη συναίσθηση ότι η φορά των πραγμάτων φέρνει αλλού, προσπαθήσαμε να μαζέψουμε τα συντρίμια αυτής της κληρονομιάς, που ούτε μπορούμε να βιώσουμε σήμερα, ούτε την αξία της να εκτιμήσουμε. Τουλάχιστον προσπαθήσαμε να την περισώσουμε από τη λησμονιά.

1. Κωνσταντίνου Γ. Λαμέρα (1964), *Οπ. πρ.*
2. Καλλιόπης Μουσαίου - Μπουγιούκου (1961), *Παροιμίες του Λιβισίου και της Μάκρης*, Αθήνα, Πρόλογος.
3. Καλλιόπης Μουσαίου - Μπουγιούκου, (1976), *Παραμύθια του Λιβισίου και της Μάκρης*, Αθήνα.
4. Ν.Π. Ανδριώτη (1961), *Το ιδίωμα του Λιβισίου της Λυκίας*, Αθήνα, 6. 104-106.
5. Νικολάου Εμμ. Καραγεωργίου (1986), *Οπ. πρ. σ. 45-57.*
6. Σάββας Πασχαλίδης (1958), *Εφημ. «Μάκρη» 1η Απριλίου.*
7. Ν. Καραγεωργίου (1977), *Από τη Μάκρη Μικρασίας στη Μάκρη Αττικής. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Τόμος πρώτος, Αθήνα, σ. 314.*

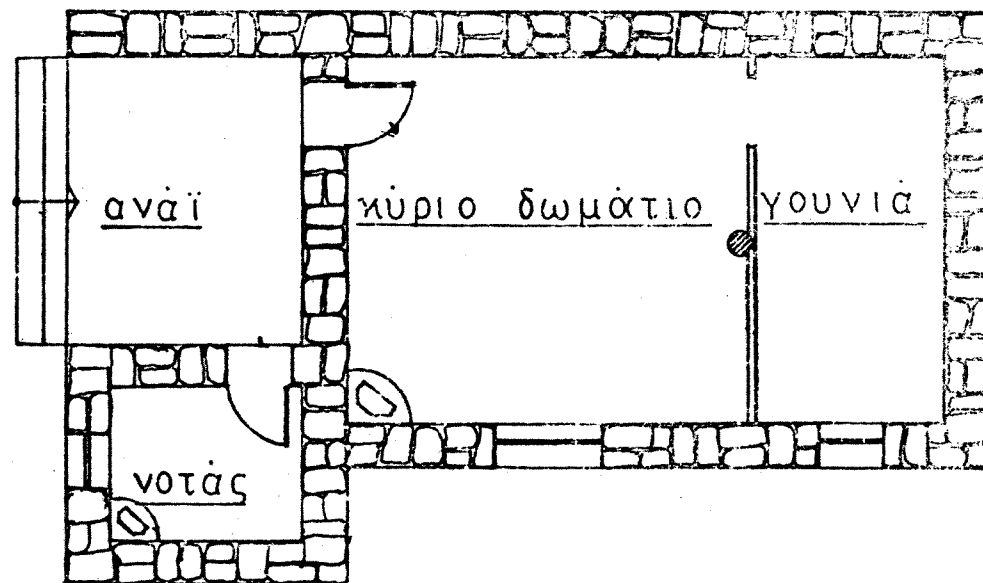
Υλικός βίος

Το Λιβισιανό Σπίτι

Οι περιγραφές του Λιβισιανού Σπιτιού, τόσο οι γραφτές¹ όσο και οι προφορικές, των πληροφορητών μας, συμφωνούν στο ότι υπήρχε ένα σταθερό πρότυπο, ένας «ρυθμός», στην εξωτερική εμφάνιση, την κατασκευή και τη διαρρύθμιση των σπιτιών του Λιβισίου, που μοιάζει με αυτόν των νησιών του Αιγαίοπελαγίτικου χώρου.

Το Λιβισιανό Σπίτι ήταν μια μονόροφη οικοδομή σε σχήμα τετράπλευρο ορθογώνιο, χτισμένη με πέτρα, είχε 2 παράθυρα, συνήθως στην πρόσοψή του, ένα κύριο δωμάτιο και 1 ή 2 μικρότερα (τη γουινιά και τον νοτά), στέγη χωρίς κεραμίδια (το δώμα) και υπόγειο (το κατώχι). Οι διαστάσεις του ήταν περίπου 9 μ. μακρός, 6 μ. πλάτος και 5 μ. ύψος, μαζί με το κατώχι. Εξωτερικά ήταν όλο ασβεστωμένο, άσπρο ή μόνο στην κορνίζα της στέγης και γύρω από τα παράθυρα, πράγμα που ξεκούραζε το μάτι και μετρίαζε την μονοτονία της οικοδομής.

Η σειρά των μερών του Λιβισιανού Σπιτιού από την αυλή προς το εσωτερικό του ήταν: το *ανάϊ*, το κύριο δωμάτιο, η γουινιά και πλάι στο κύριο δωμάτιο ο *νοτάς*.

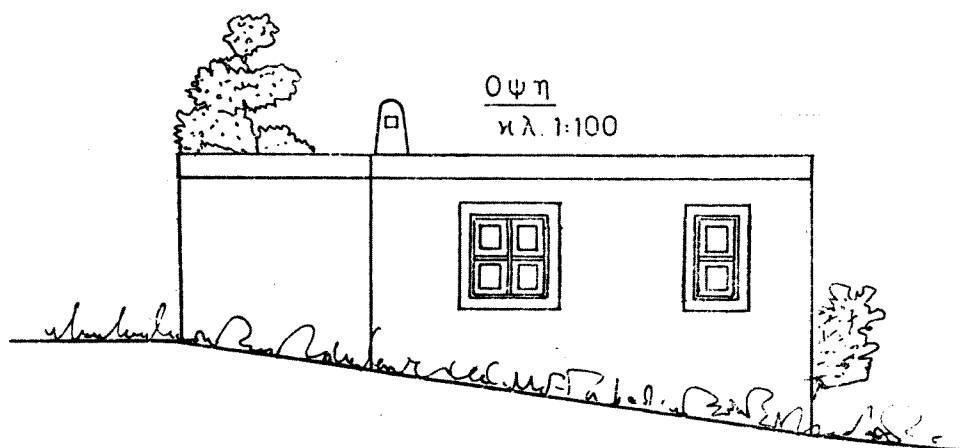

Κάτοψη Λιβισιανού σπιτιού (σχ. Σωτήρη Μ. Σωτηρίου).

Με την ίδια σειρά θα κάνουμε την περιγραφή τους, αρχίζοντας από το *ανάϊ*. *Ανάϊ* σημαίνει ανώγειο, γιατί πραγματικά έτσι ήταν: 2-3 σκαλιά ψηλότερα από

1. Αυγερινού Πανηγύρη, *Η Οικία του Λιβισίου Εφημερίδα «Μάκρη» 1958, αναδημοσιευμένο στο «Η Μάκρη και το Λιβίσι», του Κων. Λαμέρα, Οπ. πρ. 6.58-61*

την αυλή. Εδώ πρέπει να θυμίσουμε ότι τα σπίτια στο Λιβίσι ήταν χτισμένα στην πλαγιά του βουνού, σε έδαφος επικλινές. Έτσι πριν από το ανάϊ, το έδαφος έπρεπε να ισοπεδωθεί κι έτσι διαμορφωνόταν η αυλή. Στην αυλή και πριν από το ανάϊ, χτιζόταν η παραστιά, μια χτιστή εστία, όπου ζέσταιναν νερό για το λούσιμο των παιδιών και το πλύσιμο των ρούχων. Το ανάϊ ήταν υπόστεγο. Η στέγη του ήταν προέκταση της στέγης της οικοδομής. Στο βάθος του υπόστεγου αυτού ήταν η πόρτα της κύριας εισόδου, ενώ πλάγια δεξιά ή αριστερά και κάπως ψηλότερα, ήταν η πόρτα του **νοτά**. Δεξιά ή αριστερά επίσης της πόρτας του σπιτιού, ήταν η **γιστέρνα** (στέρνα). Αυτή ήταν στρογγυλή, συνήθως ύψους 2 μ. και διαμέτρου 1,5 μ.

Πλάγια εξωτερική όψη Λιβισιανού σπιτιού (σχ. Σωτήρη Μ. Σωτηρίου)

Ένα μικρό μέρος φαινόταν απ' έξω και όπως ήταν χτισμένη και ασβεστωμένη έμοιαζε με πεζούλι. Είχε σκαλιά και ήταν σοβατισμένη από μέσα με τσιμέντο ειδικό, που το έλεγαν **σιδερόχωμα**, κατ' άλλους με **χουρασάνι**, μίγμα σπασμένου κεραμιδιού με ασβέστη. Στη γιστέρνα μάζευαν το νερό της βροχής από το δώμα για τη λάτρα του σπιτιού. Η πόρτα της κύριας εισόδου είχε ύψος 2 μ. και 80 εκ. πλάτος, ήταν ξύλινη, μονόφυλλη φτιαγμένη από τάβλες εσωτερικά κι απ' έξω με σκουρέττα καρφωμένα λοξά.

Ανοίγοντας την πόρτα ο επισκέπτης πατούσε το **κατέφλι** (κατώφλι). Αυτό ήταν ένας μικρός τσιμεντένιος ημικυκλικός χώρος, από όπου άρχιζε το πάτωμα, που ήταν 8-10 εκ. πιο ψηλά από το κατώφλι. Εκεί, οι επισκέπτες και οι άνθρωποι του σπιτιού έπρεπε να βγάλουν τα παπούτσια τους για να προχωρήσουν στο κύριο δωμάτιο. Η νοικοκυρά ή το κορίτσι του σπιτιού, θα ταχτοποιούσε αργότερα τα παπούτσια των επισκεπτών, θα τα έβαζε στη σειρά ανά ζεύγη, κι αν ο επισκέπτης ήταν ο γαμπρός τα γυάλιζε κι όλας.

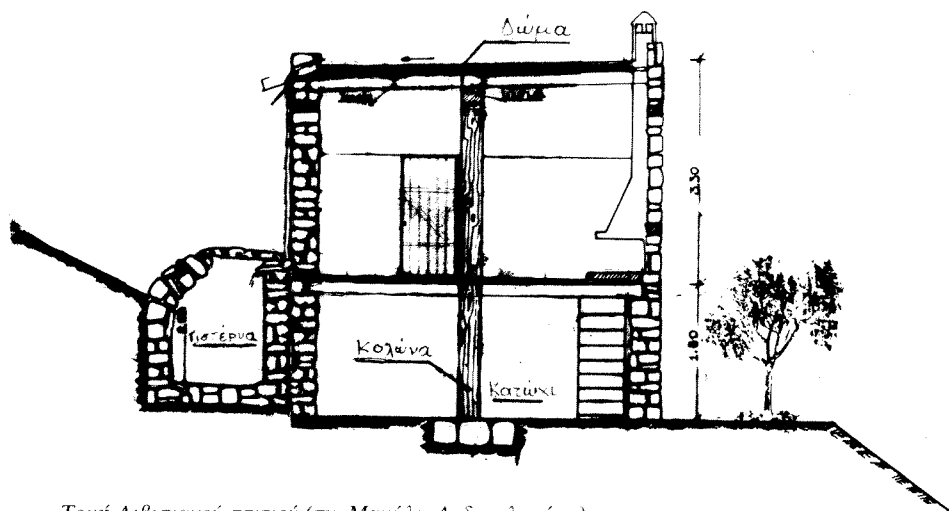
Το **κύριο δωμάτιο** ή απλώς δωμάτιο ήταν ευρύχωρο, καθαρό, πάντοτε σιγουρισμένο, με σανιδένιο πάτωμα που πάνω του στρώνανε μάλλινες κουρελούδες ή κιλίμια και χαλιά τον χειμώνα. Το δωμάτιο αυτό το χρησιμοποιούσαν οι Λιβισιανοί για την υποδοχή των επισκεπτών και για τον ύπνο. Κοντά στο τζάκι περνούσαν τα βράδια του χειμώνα. Δίπλα από την πόρτα δεξιά ή αριστερά και κατά μήκος του ενός από τους μακρούς τοίχους του σπιτιού ήταν ο **χαραπάς**, ή **τεστιλίκι**. Τεστί στα τούρκικα σημαίνει στάμνα, γι' αυτό και τον χαραπά τον έλεγαν τεστιλίκι (σταμνοστάσι).

Αυτός ήταν ένας ξύλινος πάγκος, ύψους 40-50 εκ. και μήκους 3 μ. κλειστός από μπροστά. Μέσα στον χαραπά έβαζαν παπούτσια και εργαλεία. Πάνω του έβαζαν τις **βυτίνες** (στάμνες πλατύστομες σταχτόμαυρες, με 4 αυτιά) που είχαν νερό πόσιμο, πετιμέζι, κρασί, τυρί, πιθάκια με ξηρούς καρπούς, και τις **κοφινίδες**. Πάνω στο τεστιλίκι ήταν άλλος πάγκος που έβαζαν τα **σιντούκια** (μπαούλα με ρουχισμό), και πιο πάνω ήταν τα **αράφια** (ράφια). Τα ράφια ήταν ξύλινα, πλάτους 40 εκ. και στερεώνονταν στους τοίχους. Ράφια υπήρχαν και στους τρεις τοίχους του δωματίου. Μόνο στη **μουσάντρα**, το ξύλινο χώρισμα που χώριζε το δωμάτιο από τη γουνιά, δεν είχε ράφι. Στα ράφια τοποθετούσαν χάλκινα σκεύη, γυαλικά και πιάτα. Στο τέλος του χαραπά, έβαζαν το **τολάπι** (ντουλάπα) ή κατ' άλλους **αλουμάρι** ή **αλμάρι** ή **αρμάρι** (ερμάρι), που έπιανε το χώρο μέχρι τη μουσάντρα.

Στη ντουλάπα δεν έβαζαν ρούχα, έβαζαν διάφορα μαγειρικά σκεύη, είδη του σπιτιού και τρόφιμα. Πάνω του έβαζαν το λαδικό, το βουτυρικό κ.α. Όλα αυτά έπιαναν αυτόν τον τοίχο του δωματίου σ' όλο το μήκος. Ο τοίχος αυτός συνήθως, δεν είχε παράθυρο. Στον άλλο τοίχο, απέναντι, υπήρχε το μοναδικό παράθυρο του δωματίου και πάνω από αυτό 1 ή 2 ράφια με τα καθημερινής χρήσεως πιάτα. Ο τρίτος τοίχος απέναντι από τη μουσάντρα, δεξιά ή αριστερά της εισόδου, είχε κι αυτός αρμάρι μονόφυλλο και πάνω από αυτό ήταν το εικονοστάσι με τις εικόνες των αγίων, όπου οι γονείς έβαζαν τα παιδιά τους να προσεύχονται πρωί και βράδυ, δίνοντας οι ίδιοι το παράδειγμα. Απέναντι από την πόρτα της εισόδου, όπως προαναφέραμε, ήταν η **μουσάντρα**, ένα ξύλινο χώρισμα ύψους 2 μ. περίπου που δεν έφτανε στην κορυφή, με πόρτα από όπου έμπαινε κανείς από το δωμάτιο στη **γουνιά**. Σ' ένα σημείο της μουσάντρας προς τον τοίχο υπήρχε ένα άνοιγμα στο πάτωμα, η **κλαβανή** (καταπακτή) από όπου κατέβαιναν στο **κατώχι** (κατώγειο). Το κατώχι ήταν αποθήκη ξύλων για το χειμώνα, εργαλείων κ.α. Ήταν ένας κλειστός χώρος χωρίς πόρτα και παράθυρο. Δίπλα του, ή συνέχειά του πολλές φορές, ήταν το **αχούρι** όπου έβαζαν τα ζώα, το μολάρι ή το γαϊδούρι, όσοι είχαν, που είχε πόρτα προς την αυλή και με μια σκάλα, ξύλινη, επικοινωνούσε με τον **νοτά**.

Εκείνο που δέσποζε μέσα στο δωμάτιο ήταν το **παράστιο** (τζάκι). Ας μην ξεχνάμε ότι το Λιβίσι ήταν χτισμένο στο βουνό και το κρύο του χειμώνα ήταν βαρύ. Το τζάκι ήταν το επίκεντρο της καθημερινής και κοινωνικής ζωής των Λιβισιανών. Εκεί μαγείρευαν πολλές φορές, έψηναν τον χαλβά, γύρω του καθισμένοι σε μιντέρια σταυροπόδι το χειμώνα, δέχονταν τους φίλους, συζητούσαν κι έλεγαν τα Λιβισιανά παραμύθια. Γι' αυτό και η κατασκευή του τζακιού απαιτούσε μεγάλη φροντίδα και τέχνη. Το έχτιζαν στη γωνία των τοίχων απέναντι από την πόρτα της εισόδου συνήθως. Το δάπεδό του το έστρωναν με **χουρασάνι**. Αυτό το

μίγμα το χτυπούσαν επί μια εβδομάδα με μια σιδερένια βέργα για να ισιώσει και μετά το τρίβανε με μιστρί. Στη συνέχεια το πασπάλιζαν με κόκκινο χρώμα και τότε τριβαν για να γυαλίσει. Μπροστά, το δάπεδο του τζακιού χωριζόταν από το πάτωμα με ξύλο ροκανισμένο και καρφωμένο στο πάτωμα. Σε μια πλευρά του τζακιού, κρεμασμένα σε καρφιά, είχαν την **προυστιά** (σιδηροστιά), τη **μασιά** (τσιμπίδα) και τις πιάστρες με τις οποίες έβγαζαν το **τεντζίρο** (τέντζερη) από τη φωτιά.

Τομή Λιβισιανού σπιτιού (σχ. Μανώλη Ανδρουλακάκη).

Το στόμιο του τζακιού σκεπαζόταν το πάνω μισό με το **τσιμιόπανο**. Αυτό ήταν μια λινάτσα διπλή, βουτηγμένη πολλές φορές στον ασβέστη για να μην πιάνει φωτιά και στη συνέχεια ασβεστονώταν ταχτικά για να γίνει καθαρή. Το τσιμιόπανο καλυπτόταν με ένα λινό ύφασμα και πάνω από αυτό έβαζαν ένα άλλο κάλυμα από ύφασμα, συνήθως άσπρο με δαντέλα στην άκρη, που στερεωνόταν στη βάση της **τσιμιάς**. Η **τσιμιά** ήταν χτιστή πατούρα, ένα ζωνάρι του τζακιού ημικυκλικό, σε ύψος περίπου 1 μ. από το πάτωμα, που προεξείχε περί τα 20 εκ. Στην τσιμιά έβαζαν το μπρούτζινο γουδί, τη λάμπα του πετρελαίου, τον ξύλινο **σκορτοκόπανο**, βάζα, μπιμπελό, το **θυμιατούρι** (θυμιατό) κ.α.

Δεξιά και αριστερά του τζακιού τοποθετούσαν μεντεράκια για να κάθονται. Στον τοίχο αντίστοιχα, είχαν κρεμασμένες τις **πάντες** (υφάσματα με παραστάσεις) και μπροστά σ' αυτές, όταν προπαντός ερχόταν ξένος, έβαζαν μαξιλαράκια για να ακουμπάνε τις πλάτες.

Το τραπέζι ήταν τοποθετημένο προς το μέρος της μουσάντρας σε απόσταση 2 μ. περίπου από το τζάκι. Πίσω από το τραπέζι, κρεμασμένος από τη μουσάντρα ήταν ο καθρέφτης. Γύρω από το τραπέζι είχε ψάθινες καρέκλες.

Άλλο έπιπλο στο κύριο δωμάτιο, ήταν το **σαλφατουρί**, συνήθως στρογγυλό ή και τετράγωνο τραπεζάκι 50 εκ. διαμέτρου και ύψους 40 εκ. Εκεί έβαζαν το δίσκο με το ρακί και τα ποτήρια, το γλυκό και τα **γκλιούδια** (ξηρούς καρπούς), σύκα, καρύδια, αμύγδαλα κ.λ.π. που πρόσφεραν στους ξένους.

Όπως βλέπουμε το κύριο δωμάτιο ήταν απλό και ευρύχωρο, χωρίς πολλά έπιπλα. Κρεβάτια δεν είχε. Κύριο στοιχείο του ήταν το τζάκι, τα ράφια και τα αρμάρια όπου έβαζαν ρούχα και σκεύη και προπαντός τις **κουμπάνιες**, τα τρόφιμα για το χειμώνα. Το μικρό δωμάτιο το έλεγαν **γουνιά**. Χωριζόταν από το κύριο δωμάτιο με τη μουσάντρα. Εκεί κοιμόνταν τα παιδιά το βράδυ, έβαζαν τα ρούχα και τα στρώματα. Κι εδώ αμπάρια με το αλεύρι της χρονιάς κ.λ.π. Πάνω του **σβυρίδες** ή **σπυρίδες**, (ξεμπίλια) με τα ρούχα της καθημερινής χρήσης και **κοφινίδες** (κοφίνια με καπάκι) με καρπούς. Στον απέναντι από την πόρτα τοίχο ήταν ένα παράθυρο που φώτιζε τη γουνιά. Πίσω από τη μουσάντρα ήταν κρεμασμένα και τα καλά ρούχα (γαμπριάτικα, κυριακάτικα) ως εξής: Με δύο καρφιά καρφωμένα στη μουσάντρα απλωνόταν ένα σεντόνι που κάτω γύριζε μπροστά και κάλυπτε το ρούχο προστατεύοντάς το. Στους τοίχους όλους της γουνιάς και στη μουσάντρα, κρέμονταν τα **σινιά** του μακλαβά και άλλα ταψιά κ.λ.π. Το τρίτο δωμάτιο του Λιβισιανού σπιτιού, ήταν ο **νοτάς** (ξενώνας). Ήταν ένα μικρό δωμάτιο 3x2,5 μ. συνήθως, που η πόρτα του ήταν κοντά στην είσοδο του σπιτιού, δεξιά ή αριστερά. Το δωμάτιο αυτό, όταν υπήρχε, είχε πολλές χρήσεις: Ήταν ξενώνας, ή κατοικία των γερόντων, ή χρησίμευε για την εγκατάσταση της **γούβας** (αργαλειού), κι άλλες φορές είχε θέση κουζίνας. Τότε είχε και νεροχύτη μαζί με το τζάκι.

Το **δώμα**. Κρίναμε ότι το **δώμα** που είναι ένα από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία του Λιβισιανού σπιτιού και αναφέρεται τόσο συχνά στις Λιβισιανές μαντινάδες, αξίζει ιδιαίτερης περιγραφής. Η στέγη του Λιβισιανού σπιτιού δεν ήταν κεραμοσκεπή, ήταν επίπεδη και σκεπαζόταν με ειδικό χώμα την **πατιλιά** που την έστρωναν με το **κυλίντρι**, έναν κύλινδρο από πέτρα πελεκητή μήκους 60-70 εκ. και διαμέτρου 20 εκ. περίπου. Το κυλίντρι το κυλούσαν με το πόδι όταν έβρεχε, για να κλείνει τις ρωγμές ώστε να μην περνούν κάτω τα νερά της βροχής.

Η μέριμνα για την κατασκευή του δώματος άρχιζε από τα θεμέλια της οικοδομής. Το χτίσιμο του Λιβισιανού σπιτιού γινόταν δηλαδή με την εξής σειρά: Πρώτα έμπαινε η **κολώνα**, ο στύλος σπιτιού. Αυτή ήταν ξύλινη, στρογγυλή 5 μ. ύψους και διαμέτρου 30 εκ. περίπου. Στερεωνόταν σε μια μεγάλη πλατιά πέτρα, ή στο κατώχι, ή πάνω στον τοίχο του κατωχίου. Στην κορφή της κολώνας, στερέωναν τη **μισιά**, ένα δοκάρι ξύλινο, δυνατό, στο κέντρο και κατά μήκος του σπιτιού με διατομή τετράγωνη πλευράς 30 εκ. περίπου, από σκληρό ξύλο. Πάνω στη **μισιά** καρφώνανε τα δοκάρια της στέγης ανά 20 εκ. και κατά το πλάτος της οικοδομής, αφού τα χτίζανε στους τοίχους. Πάνω στα δοκάρια στρώνανε τάβλες ξύλινες πάχους 2-3 εκ. Μετά έστρωναν ένα ειδικό χώμα που το έλεγαν **κερένι**, που είναι τούρκικη λέξη, και μετά έστρωναν την **πατιλιά** που ήταν ένα χώμα με λεπτές φλούδες και δεν το περνούσε εύκολα το νερό. Κατά το στρώσιμο της πατιλιάς έδιναν μια μικρή κλίση προς το μέρος της **σουλήνας** (του σωλήνα) όπου κυλούσε το νερό της βροχής και διοχετευόταν στην **γιστέρνα** (στέρνα). Γύρω γύρω από το δώμα έχτιζαν ένα τοιγάκι, μια προεξοχή τοξοειδή προς τα πάνω για να εμποδίζει το κυλίντρι να μην πέσει όταν το κυλούσαν.

Αυτή ήταν συνήθως η διαρρυθμίστη του Λιβισιανού σπιτιού, απλή. Όλοι οι χώροι του ήταν «λειτουργικοί», χρήσιμοι κι απαραίτητοι. Το ίδιο οργανωμένη, σε αυστηρά πρότυπα, ήταν και η ατομική και η κοινωνική ζωή των Λιβισιανών. Και ο χαρακτήρας τους επίσης ήταν λιτός και αυστηρός.

Στρωσίδια, υφάσματα και κεντήματα στο Λιβισιανό σπίτι

Στη Λιβισιανή κατοικία όπως είδαμε στην περιγραφή του Λιβισιανού σπιτιού, δεν υπήρχαν κρεβάτια. Οι Λιβισιανοί κοιμόνταν κάτω στο πάτωμα, πάνω σε κιλίμια και μάλλινες κουβέρτες που τις έλεγαν **πατανίες**. Σκεπάζονταν με χράμια και προπαντός με παπλώματα που ήταν με πολλή τέχνη φτιαγμένα.

Παπλώματα: Τα παπλώματα τα έφτιαχναν επαγγελματίες παπλωματάδες, αλλά και πολλές γυναίκες. Η γέμιση του παπλώματος ήταν βαμβάκι φερμένο από τη Σμύρνη ή από άλλα μέρη της Τουρκίας. Το έξω (πάνω) υφάσμα τους ήταν μεταξωτό και γυαλιστερό, χρώματος κίτρινου, γκρενά, γαλάζιου, είτε ήταν μονόχρωμο, είτε με ρίγες, καρώ κλπ. Τέτοια υφάσματα ήταν το **κουτινί**, **μιζαρούλι**, κλπ., όλα μεταξωτά. Εκείνο που απαιτούσε ιδιαίτερη τέχνη και γούστο ήταν το **ράπιμο**, η ραφή της επιφάνειας αυτής του παπλώματος που σχημάτιζε ρόμβους, και έδινε εικόνα μπακλαβά στο σινί, ή κύκλους, μαϊανδρους, όπως και διάφορα άλλα γεωμετρικά σχήματα.

Χράμια: Ήταν μάλλινα υφαντά υφασμένα στον αργαλειό με νήμα βαμβακερό έτσι που να δίνει γραμμώσεις κατά πλάτος του υφάσματος. Στις άκρες του μάκρους οι νοικοκυρές έκαναν φούντες ή δαντέλλες. Τα χράμια τα χρησιμοποιούσαν για σκέπασμα κυρίως, για στρώμα, ή τα έστρωναν πάνω στα μεντεράκια.

Κιλίμια: Τα έστρωναν στο πάτωμα τις επίσημες μέρες. Ήταν μάλλινα και τα ύφαιναν στον αργαλειό. Είχαν πολλά σχέδια και ωραία χρώματα.

Τσουόλια: Ήταν από τρίχα κατσικίσια, άσπρα ή μαύρα. Τα ύφαιναν στον αργαλειό και τα έστρωναν στο πάτωμα το χειμώνα για τις καθημερινές ημέρες.

Χαλιά: Ήταν χειροποίητα και τα έφτιαχναν κυρίως Τουρκάλες αλλά και Λιβισιανές.

Πεσκίρια: Ήταν υφαντά στενόμακρα υφάσματα με δαντέλα από τα τρία μέρη. Με τα πεσκίρια σκέπαζαν τις στάμνες όπως τις είχαν αραδιασμένες πάνω στο **τεστιλίκι** ή τα έστρωναν στην πινακωτή για να βάλουν πάνω τα ζυμωμένα ψωμιά, και με τα ίδια, τις άκρες δηλαδή που περίσσευαν από την πινακωτή, τα σκέπαζαν.

Πετσέτα του κουτουμαριού: Όταν θέλανε να πάνε ένα γλυκό σαν δώρο στο γαμπρό έφτιαχναν κουτουμάρι. Επίσης όταν έστελναν το κουτουμάρι στα «καλά» (προικιά) το τύλιγαν με την πετσέτα του κουτουμαριού. Η πετσέτα αυτή ήταν βαμβακερή υφαντή και συνήθως κλαρωτή. Τοποθετούσαν το κουτουμάρι στο σινί, το έβαζαν έπειτα στην πετσέτα και σήκωναν τις άκρες της προς τα πάνω. Έβαζαν το χέρι πιο κάτω από τις άκρες της πετσέτας που δίπλωνε κι έτσι το μετέφεραν.

Μαξιλάρες - μαξιλάρια: Διαφόρων μεγεθών με καλύματα (θήκες) κεντημένες και με δαντέλες. Τις έβαζαν στα κρεβάτια και στους καναπέδες.

Μεντέρια: Ήταν σαν μαξιλάρια ή μαξιλάρες από λινάτσα, ή τσουβάλι, παραγεμισμένα με βαμβάκι και επενδυμένα με ύφασμα γερό για να αντέχει στη χρήση, συνήθως πολύχρωμο. Στα μεντέρια πάνω κάθονταν ή ξάπλωναν ή τα έβαζαν σαν πρόχειρο προσκέφαλο. Τα έβαζαν στους καναπέδες, στο πάτωμα κοντά στο τζάκι, γύρω από το σοφρά. Πολύ χρήσιμο και χαρακτηριστικό για το Λιβισιανό σπίτι στρωσίδι.

Μεταξωκενεράτα: Υφάσματα βαμβακερά, υφασμένα στόν αργαλειό με ρίγα από μετάξι που την έλεγαν **κενέρι**. Με τα υφάσματα αυτά έφτιαχναν μαξιλάρια, πουκάμισα κλπ.

Κουτινί: Ύφασμα καρώ σατέν που μ' αυτό έφτιαχναν το **πενεβρέκιν**, τη φουφούλα που φαίνονταν κάτω από το **σουπάνι**, της γυναικείας στολής του Λιβισιού.

Πάντα: Ήταν υφάσμα κεντημένο με παραστάσεις που το έβαζαν πίσω από το μιντέρι του τζακιού και εκεί που έστρωναν να κοιμηθούν. Το κρεμούσαν με καρφάκια στους τοίχους. Ήταν κεντημένο, πολύχρωμο. Παρίστανε την Ακρόπολη, είχε παραστάσεις από τον Ερωτόκριτο, τη Γενοβέφα κλπ. Το είχαν για να προστατεύει τον τοίχο, αλλά και για να μην κρυώνει η πλάτη όταν ακουμπούσαν στον τοίχο.

Πάνα: Ήταν σεντόνι που δίπλωνε προς τα κάτω και που με καρφιά και φιόγκους το κρεμούσαν πίσω από τη μουσάντρα στο Λιβίσι και στους τοίχους στη Ν. Μάκρη προτού αποχτήσουν ντουλάπες. Μέσα στην πάνα προφύλαγαν τα κουστούμια, τις φούστες, τα φορέματα. Στο κόρφωμα που γινόταν από την αναδίπλωση της πάνας έχωναν το πορτοφόλι, τη βούρτσα κλπ.

Μποχτσάδες ή (ποχτσέδες): Ήταν τετράγωνα υφάσματα μήκους 50-80 εκ. Από κάτω ήταν χασές. Από πάνω είχε ή ένα μονοκόμματο υφάσμα μεταξωτό και γύρω - γύρω μεταξωτά τρίγωνα, μπακλαβωτά - πολύχρωμα - κομμάτια που τα συνέραβαν, ή ολόκληρο ήταν ένα πολύχρωμο υφάσμα μεταξωτό με γεωμετρικά σχήματα. Μέσα στους μποχτσάδες έβαζαν τα καθημερινά εσώρουχα. Μποχτσέδες φόραγαν και στη μέση με τα σουπάνια.

Μαντήλια του κεφαλιού: Οι γυναίκες για να βγουν έξω από το σπίτι δεν φορούσαν μαντήλι. Μαντήλι φορούσαν στις γιορτές ή στις επισκέψεις, όταν ήθελαν. Τα μαντήλια του κεφαλιού ήταν πολύχρωμα μεταξωτά, ροδίτικα κλπ. και προπαντός τα **εφταλουίτικα**, μαντήλια επτά λογίων, (χρωμάτων). Τα άσπρα μαντήλια του κεφαλιού γύρω - γύρω, στην περιφέρεια είχαν **πιτσιλάκια** δηλ. δαντέλα ψιλή με πολύχρωμες χαντρούλες και πούλιες μικρές. Το άσπρο καθημερινό μαντήλι για τις δουλειές το έλεγαν **φακιάλι**.

Πετσέτες: Του προσώπου: Ήταν υφαντές στον αργαλειό, βαμβακερές, άσπρες και καρώ με φουντίτσες στις δυο άκρες. Τις κρεμούσαν στην πετσετοθήκη πλάι στην πόρτα της εισόδου όπου είχαν και καθρέφτη κρεμασμένο με καρφί στον τοίχο που έγραφε «Καλημέρα».

Φαγητού: Άσπρες, σκούρες για την καθημερινή χρήση, καρώ, βαμβακερές κλπ.

Μουστουχιές: Ύφασμα μεταξωτό υφασμένο στον αργαλειό. Από τις μουστουχιές έκαναν τα σουπάνια, τη Λιβισιανή γυναικεία στολή, κουστούμια οι άντρες, άσπρα καλοκαιρινά, πουκάμισα, πουκαμίσεις, μαξιλάρια, μαξιλάρες, μαντήλια

κλπ. Η αναφορά στη μουστουχιά δεν μπορούσε να λείπει από το Λιβισιανό τραγούδι:

Μιάλη 'ταν, μιάλη 'ταν/ τέλια πολύ μιάλη
της Δέσποινας η μουστουχιά/ στον κόσμον δεν ηφάνη
'ε, Μαριά, κανακαριά κλπ.
«Μεγάλη ήταν, μεγάλη ήταν / σαν πολύ μεγάλη (ήταν)
της Δέσποινας η μουστουχιά/ που δεν ξανάγινε στον κόσμο»
ε, Μαριά, κανακαριά κλπ.

Εργαλεία του Λιβισιανού σπιτιού

Αργαλειά: Τα λέγανε γούβες. Ήταν πολλά τα αργαλειά στο Λιβίσι και στη Μάκρη. Κατά τον Ν. Καραγεωργίου ανά 10 σπίτια αντιστοιχούσε ένα αργαλειό. Ύφαιναν μουστουχιές (μεταξωτά υφάσματα) για φορέματα, σουπάνια, για πουκάμισα, πουκαμίσες, μαξιλάρια, χράμια, κουρελούδες, πατανιές κλπ.

Οι Λιβισιανοί φρόντιζαν από νωρίς νάχουν ξύλα αρκετά για τον χειμώνα. Το Λιβίσι ήταν ορεινό, Καγιά (βουνό) το έλεγαν οι Τούρκοι και ο χειμώνας ερχόταν με κρύα και χιόνια. Γι' αυτό έπρεπε να κάνουν τις κουμπάνιες τους και στα ξύλα όπως και στις τροφές. Τα ξύλα τα έφερναν οι Τούρκοι κυρίως από τα γύρω χωριά και τους τα πουλούσαν. Οι Λιβισιανοί τα στίβαζαν είτε στο κατώχι είτε στην αυλή. Αλλά και οι Λιβισιανές, προπάντων στα πιο φτωχά σπίτια, δυο-δυο και τρεις μαζί πήγαιναν στο βουνό και στα γύρω δασωμένα μέρη και μάζευαν κλαριά και ξύλα, καβδουλιές, κιβέγις και κλαριά για το προσάναμα του τζακιού και του φούρνου.

Τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν ήταν:

Τα **οργάνια** (σκοινιά από κανάβι)

Οι **τριχιές** (από μαλλί κατσίκας)

Το **ουτσιράκιν** ή **ταχραδάκιν**, ένα εργαλείο από ατσάλι, με κόψη ημισεληνοειδή και λαβή.

Ζώνονταν την τριχιά στη μέση, περνούσαν ανάμεσα το ταχραδάκι και πήγαιναν στου βουνό συζητώντας. Στο μάζεμα των ξύλων πολλές γριές με πένθος έσερναν και το μοιρολόι.

Ο τρόπος που **σαρτήνονταν** (φορτώνονταν στην πλάτη) τα κλαδιά ήταν χαρακτηριστικός. Έκαναν τα ξύλα και τα κλαδιά σωρό πάνω σε μια πέτρα. Έκαναν θηλιά την τριχιά και την τοποθετούσαν στην κορφή του σωρού. Τα δυο σκέλη της τριχιάς αγκάλιαζαν το σωρό από πίσω και έβγαιναν από κάτω αντίστοιχα με τη θηλιά. Στη συνέχεια η γυναίκα ακουμπούσε με την πλάτη στο σωρό, περνούσε τη θηλιά στο λαιμό της και με τα δυο της χέρια έπιανε τα δυο σκοινιά και τα περνούσε μέσα στη θηλιά. Έπειτα τραβώντας τα και κάνοντας μια κίνηση προς τα μπρος φορτώνονταν στην πλάτη το σωρό με τα κλαδιά. Με τα πρώτα βήματα τραβούσε τα δυο σκοινιά για να μην «κόβεται» στο λαιμό από τη θηλιά και τα έδενε στο πλάι. Περνούσε και το ταχραδάκι στη μέση της και κατέβαινε από το βουνό κάνοντας μεγάλες αποστάσεις πολλές φορές. Αυτή η δουλειά γινόταν από

τα χαράματα ώστε το πρωί-πρωί η νοικοκυρά να βρίσκεται στο σπίτι της.

Η λαϊκή μούσα τραγούδησε τις Μαριές και τις Δέσποινες που κόβουν ή στιβιάζουν ή και που «βάλλουν φόκκουν» (βάζουν φωτιά) στα κλαδιά, όπως στο παρακάτω τραγούδι:

Η Δέσποινα κόβγει κλαδιά κι η Μαριά στιβιάννει

κι η μάστρου - Καλαβέζινα κλαίει κι αναστηνάννει

ε Μαριά κανακαριά που βάλλεις φόκκουν τα κλαδιά

Άλλα εργαλεία του σπιτιού για το κόψιμο των ξύλων ήταν: το τσικκούρι (τσσεκούρι), ο παλτάς, οι σφήνες και η βαριά για τα χοντρά κούτσουρα

Κοσόρα: Είδος ταχρά

Ταχραδάκι για τον κυμά

Βρούτσες (βούρτσες): α) του ασβεστόματος, από αλογοουρά, β) του πατώματος, από ειδικό θάμνο

Σβουγγαλιά (σκούπα), από σπάλαθρο, για τις αυλές.

Χερόμυλος: Ήταν πέτρινος από ειδική πέτρα με επιφάνειες σαν το γκρο-μπετόν.

Η κάτω πέτρα στρογγυλή διαμ. 40 εκα. περίπου και πάχους 5 εκ. έμενε ακίνητη.

Η πάνω πέτρα των ιδίων διαστάσεων είχε τρύπα στο κέντρο και άλλη μικρότερη κοντά στην περιφέρεια όπου στερεωνόταν ξύλινη λαβή, το **χερούλι**.

Άλεθαν το σιτάρι για να κάνουν πληγούρι, χόνδρο κλπ.

Μύλος του καφέ:

Κάθε σπίτι είχε και το δικό του μύλο του καφέ. Στο μύλο άλεθαν τον καβουρδισμένο καφέ και πολλές φορές μαζί και καβουρδισμένα ρεβύθια για τον ίδιο σκοπό.

Ήταν ορειχάλκινος διαφόρων μεγεθών. Είχε χερούλι αρθρωτό, με λαβή, σιδερένιο άξονα με μύλο, καπάκι στο πάνω, αλλά και στο κάτω μέρος όπου μαζευόταν ο αλεσμένος καφές.

Σκεύη και εργαλεία του Λιβισιανού σπιτιού

Χαρανί (τέντζιρο). Ήταν σκεύος της κουζίνας μπακιρένιο με σκέπασμα (καπάκι) όπου έβραζαν και μαγείρευαν διάφορα φαγητά.

Τσουκάλι: Ήταν πήλινο όπως τα σημερινά, διαφόρων μεγεθών.

Κουταλάς: Ξύλινος μεγάλος για να ανακατεύουν το φαγητό. **Κουτάλια** και **πηρούνια** μεταλλικά όπως τα σημερινά. **Πιατέλες**, πήλινες και γυάλινες.

Τηάνι (τηγάνι) μεταλλικό και βαθύ, χάλκινο.

Κεβτσές (μπρίκι). Το έλεγαν έτσι με την τούρκικη ονομασία του. Υπήρχε ο μεγάλος κεβτσές για τσάι, χάλκινος, και ο μικρός για καφέ, μεταλλικός.

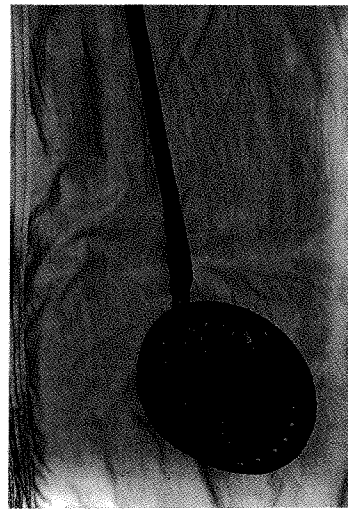
Μαστραπάς (κανάτα). Υπήρχε χάλκινος μαστραπάς, γυάλινος και πήλινος. Τον μαστραπά τον χρησιμοποιούσαν για να ρίχνουν νερό να νιφτούν.

Μαντινάδα: Γυαλένιος είσαι μαστραπάς κι όποιονε δεις τον αγαπάς.

Σουραχί: Ήταν κανάτα χάλκινη ή πήλινη και είχε ρύγχος το **συρβιλιδί**. Με το σουραχί έριχναν νερό ο ένας στον άλλο για να νιφτούν μέσα στο σπίτι το χειμώνα και έξω στην αυλή το καλοκαίρι.

Κεφκίρι: (σουρωτήρι). Είδος μεγάλης τρυπητής κουτάλας, σιδερένια ή χάλκινη, λίγο κυρτή προς τα μέσα, με πολλές τρύπες. Με το κεφκίρι σούρωναν τα μακαρόνια, ξάφριζαν το πετιμέζι, τα χόρτα, σούρωναν τους λουκουμάδες.

Φράση: Χάτε (άντε) μαρή, κεφκίριν...(ανακατώστρα)!

Από αριστερά: αρτάχτια μεταλλικά, κουτάλας κεριών, κεφκίριν

Πινάκια: Πιάτα του τραπεζιού μπακιρένια. Διάλογος μάνας - παιδιού:

Παιδί: Πεινώ

Μάνα: Δάκκα πινάκια (δάγκωσε τα πιάτα)

Πιάτα: Από πορσελάνη, ή πήλινα που τα έλεγαν **σκουτέλια**. Τα λερωμένα πιάτα μετά το φαγητό τα λέγανε **πλασίκια**.

Βρισιά: Χάτε μαρή, πλασίκιν.

Ελεένη: Μεγάλη μπακιρένια λεκάνη που μέσα ζυμώνανε ψωμί, γλυκά, κουλούρια. Είχε διάμετρο 50 εκ. περίπου. Σε άλλο ελεένη έβαζαν επίσης τα ρούχα για να τα κρεμάσουν στο σκοινί για να στεγνώσουν αφού πρώτα τα είχανε στίψει.

Κυήμι: Είδος μεγάλης κανάτας χάλκινης με σκέπασμα. Με το κυήμι έπιαναν ζεστό νερό από το καζάνι.

Λαήνες και Λαήνια (Λαγήνες και λαγήνια): Στάμνες και σταμνιά ευρύστομα. Τα πιο μικρά λαήνια τα έλεγαν **παρτάκια**.

Φράση: Βρέχει μι τα παρτάκια (βρέχει πολύ).

Βυτίνες: Ευρύστομες στάμνες με 4 και καμιά φορά με 5 αυτιά. Μ' αυτές έφερναν νερό από τις βρύσες του Λιβισιού που ήταν λίγες (του Τουραπή, του Γ. Πανηγύρη), πολλές φορές από μεγάλη απόσταση. Τις βυτίνες τις έφερναν όρθιες στον ώμο οι γυναίκες. Στις βυτίνες επίσης έβαζαν τυρί, κρασί, ελιές κλπ.

Ένα σχετικό ανέκδοτο για την αφέλεια των γυναικών λέει τα εξής:

Ρωτάει η μια γυναίκα την άλλη όπως μάζευαν ξύλα στο βουνό και κοιτούσανε κάτω τη θάλασσα. «Μαρή Μαριά πόσις βυτίνις νάχει η θάλασσα νιρόν;» Και η απάντηση: «Πενήντα κι βάλει (πενήντα και παραπάνω)!

Σταμνιά και στάμνες διαφόρων μεγεθών όπου διατηρούσαν το πόσιμο νερό και τις στούμπωναν με κουκουνάρι, θυμάρι, σκοίνο κλπ.

Πιθάρια: Τα ονόμαζαν **κιούπια**. Μέσα έβαζαν πετιμέζι, ρατσέλι, λάδι κλπ.

Τάσια: Χάλκινα σκευή, είδος βάζου μεταλλικού με καπάκι όπου φύλαγαν τα γλυκά, το μέλι, τον μπακλαβά για να τα προσφέρουν στους επισκέπτες.

Προ(υ)στιά (πυροστιά): Σιδερένια, τρίγωνη πλευράς 30 εκ. και ύψους ποδιών 25 εκ. Πάνω της μαγείρευαν. Σχετικά με την προστιά πίστευαν ότι όταν είναι στο τζάκι χωρίς νάχει τίποτα πάνω (τσουκάλι κλπ.) τότε «μαγειρεύουν οι διαβόλοι» και ότι «οι μουσαφιραίοι δεν χορταίνουν» όσο φαγητό και να τους προσφέρεις, γι' αυτό φρόντιζαν να τη βάζουν στο πλάι και μάλιστα κρεμασμένη από ειδικό καρφι κερφωμένο στα πλάγια τοιχώματα του τζακιού, δεξιά ή αριστερά.

Πίστευαν επίσης ότι αν βγάλουν την προστιά από το τζάκι και την αφήσουν έξω από το σπίτι ανάποδα, «ανάσκελα», τότε θ' αλλάξει ο καιρός.

Σάτσι: Ήταν μια στρογγυλή χοντρή λαμαρίνα διαμέτρου 50 εκ. περίπου. Την τοποθετούσαν πάνω στην προστιά και πάνω του έψηναν τις πίτες, τα περέκια και τα κατουμάρια. Πριν βάλουν το σάτσι στη φωτιά ράντιζαν την κάτω του επιφάνεια, την προς την φωτιά, με νερό και σκόρπιζαν πάνω άφθονη στάχτη. Μ' αυτό τον τρόπο το σάτσι «κρατούσε» τη ζεστασιά και δεν έκαιγε την πίτα.

(Φωτ. αριστ.) χαρανί, σοφράς, μεταλλικά πιάτα, αλανάρα, κνήμι, αμλώχτρα, σκάφη, καζάνι

(Φωτ. δεξιά) χαρανιά, κνήμι, τάσι, ταψιά

Τσινί: Το τσινί ήταν στρογγυλό σινί αλλά μικρότερο από αυτό. Το τοίχωμά του έκανε μικρή κλίση και είχε διάφορα γεωμετρικά κλπ. σχήματα χτυπημένα από τον τεχνίτη με καλέμι. Τα τσινιά ήταν χάλκινα σκευή. Η νοικοκυρά αφού τα γυάλιζε τα κρέμαγε από το χαλκά τους στον τοίχο. Το τσινί δεν το χρησιμοποιούσαν τα το ψήσιμο των γλυκών. Μέσα σ' αυτό έβαζαν τον μπακλαβά, ή το κατουμάρι και τυλιγμένα με ειδική πετσέτα τα έστελναν **πεσκέσι**.

Αγά-τσιναού: Πιάτο μεταλλικό (μπακιρένιο) ρηχό, οδοντωτό στην περιφέρεια με καπάκι. Βάζανε μέσα πιλάφι για να το διατηρήσουν ζεστό σε επίσημα τραπέζια.

Μύθος νεώτερος σχετικός: Ο αη-Γιάννης ο Ρώσος ήταν υπηρέτης στο τσιφλίκι ενός Τούρκου Αγά στην Εύβοια. Ο αγάς πήγε στους Αγίους Τόπους, στη Μέκκα. Η γυναίκα του στο σπίτι, στην Εύβοια, έφτιαξε πιλάφι. Λέει: «Νάχε και

ο αγάς μου ζεστό πιλάφι εκεί που βρίσκεται». Της λέει ο αη-Γιάννης. «Θα του το στείλω εγώ». Το βάζει η γυναίκα στο αγά-τσιναού και του το δίνει. Το παίρνει ο αη-Γιάννης και προσεύχεται. Λέει η γυναίκα: «Αυτός είναι τρελός». Όταν γύρισε ο αγάς μέσα στα πράγματά του είχε και το αγα-τσιναού. Τότε κατάλαβαν ότι του το είχε στείλει ο αη-Γιάννης.

Μαλαχτήρα: Τάβλα ξύλινη στρογγυλή, διαμ. 50 εκ. όπου έμπλαθαν (έπλαθαν) το ζυμάρι για να ανοίξουν τις πίτες.

Μπλάστρης, ή οκλαού στα τούρκικα. Μακριά βέργα στρογγυλή μήκους 80 εκ. και πάχους 2,5 εκ., ξύλινη. Το οκλαού το χρησιμοποιούσαν για να ανοίγουν τις πίτες, τα κατουμάρια, κλπ.

Τεγκιράκι: (τούρκικη λέξη, από το τεντίρ-γυρίζω). Σκευός σαν είδος σπάτουλας. Ήταν ξύλινο, είχε λαβή ξύλινη επίσης, μήκους 50 εκ. και μπροστά κατέληγε σαν φτυάρι που το ένα του άκρο, προς τη λαβή, είχε πάχος 3 εκ. περίπου και το άλλο ήταν πολύ λεπτό για να περνά κάτω από την πίτα για να την αναποδογυρίζει πάνω στο σάτσι.

Καζάνι: Χάλκινο μεγάλο δοχείο. Μέσα έβραζαν το νερό για την μπουγάδα. Στο νερό έριχναν και στάχτη για να κάνουν τον **αθάαλουν**, λιβισιανά, δηλ. την αλισίβα. Ήταν όπως τα σημερινά καζάνια.

Σκάφη: Ξύλινη, μήκους 80 εκ. και ύψους 30 εκ. Στη σκάφη ζύμωναν τα ψωμιά με ξυνη μαγιά (προζύμι). Σε άλλη σκάφη έπλεναν τα ρούχα. Σαν τις σημερινές σκάφες.

Πινακωτή: Ξύλινη, με θήκες όπου έβαζαν το ζυμάρι για το φούρνο και μετά τα ψωμιά. Προτού βάλουν το ζυμάρι στην πινακωτή άπλωναν πάνω ένα **πεσκίρι** και το πασάλιζαν με αλεύρι αντίστοιχα με τις θήκες για να μην κολλάει.

Κόπανος: Ρόπαλο ξύλινο πλατύ στην άκρη και λεπτότερο στη λαβή. Με τον κόπανο χτυπούσαν τα τσούλια, τις πατανιές, τα κιλίμια και τα χαλιά όταν τα έπλεναν. Σχετική μαντινάδα: Έλα πουλί μου, έλα / έλα στον ποταμό / εσύ να πλένεις ρούχα κι εγώ να τραγουδώ.

Παροιμία: Ξένοξ πόνος, κόπανος.

Γδιν (γουδί). Ορειχάλκινα, σε όλα τα μεγέθη, πολλά σε μεγάλο μέγεθος. Γουδί και γουδοχέρι τα γυάλιζαν και τα έβαζαν σαν στολίδι στην τσιμιά. Στα γουδιά κοπανούσαν τα μπαχαρικά, την κανέλλα, τα **μουστουκάρφια** (γαρύφαλλα), το σάμι και τη ζάχαρη για τα γλυκά.

Υπήρχαν και ξύλινα γουδιά για τη σκορδαλιά.

Παροιμία: Κι τα πάνου, κι τα κάτου / κι του γδιν της σκορταλιάς.

Κουτάλα: Μεγάλη κουτάλα, χάλκινη με στόμιο που τη χρησιμοποιούσαν για να φτιάξουν τα σπιτικά κεριά και τις λαμπάδες.

Οι Λιβισιανοί έφτιαχναν μόνοι τους τα κεριά και τις λαμπάδες που άναβαν στις εκκλησίες. Ζέσταιναν το κερι από τις κερήθρες μέσα σ' ένα δοχείο που το είχαν συνεχώς πάνω από τη φωτιά. Έπαιρναν βαμβακερά φυτίλια, τα κρατούσαν με το ένα χέρι και με το άλλο έχυναν το κερι με την κουτάλα. Το λυωμένο κερι έπηξε γύρω από το φυτίλι κι έτσι σιγά-σιγά φτιαχνόταν η λαμπάδα ή το κερι. Από κάτω είχαν έναν κουβά με νερό για να πέφτει το περισσευούμενο κερι και να πήζει.

Σοφράς (τούρκικη λέξη): Τραπέζι ξύλινο, χαμηλό συνήθως στρογγυλό διαμέτρου 90 εκ. περίπου και ύψους 25-30 εκ. Γύρω του καθισμένοι σταυροπόδι μικροί

και μεγάλοι έτρωγαν. Μετά το φαγητό το κρέμαγαν από ένα καρφί ή το στερέωναν στον τοίχο, στη **γουνιά** ή στον **νοτά**.

Αλανάρα: Ήταν καμωμένη από ξύλο μήκους 50 εκ. και πάχους 3 εκ. Στη μια της άκρη είχε δυο σειρές καρφιά μήκους 5 εκ. περίπου. Την αλανάρα την χρησιμοποιούσαν για να ξάνουν το μαλλί και τη συνέχεια να το κλώσουν.

Αρτάχι (αδράχι): Μεταλλικό, μήκους 30 εκ. για τα μάλλινα νήματα και ξύλινο για τα ψιλά νήματα. Το μικρό είχε περασμένο στη μέση και λίγο προς τα κάτω στερεωμένο, μισό ξύλινο καρούλι, το σφοντύλι. Το μεταλλικό αρτάχι το έλεγαν **αρταχτά**, και το σφοντύλι του ήταν κι αυτό σιδερένιο κολλημένο στη μέση. Σχετικά με το αρτάχι υπήρχε η παροιμία: «Της μάμμης σου τ' αρτάχτιν που κλώθει το μετάξι¹». Που σημαίνει περίπου: «Δε μας παρατάς». Οι Μακρολιβισιανοί πίστευαν ότι οι «καλλικάντζαροι και οι καλλικατζαριές το Δωδεκαήμερο χορεύουν στα δώματα και τ' αρτάχτια τους τα κατέβαζαν από την καπνοδόχο²».

Λαδικό: Πήλινο δοχείο με στόμιο και καπάκι, γυαλισμένο απ' έξω. Το έβαζαν πάνω στο αρμάρι.

Βουτυρικό: Πήλινο κουμνάκι με καπάκι που μέσα έβαζαν το βούτυρο. Το έβαζαν στο αρμάρι.

Θυμιατούρι: Υπήρχαν μπρούτζινα και πήλινα θυμιατούρια σαν και τα σημερινά. Οι Λιβισιανές ήταν πολύ ευσεβείς γυναίκες. **Ηθέμιανναν** (θυμιάτιζαν) τις εικόνες του σπιτιού πρωί και βράδυ, ιδιαίτερα τα Σάββατα, τον εσπερινό και την Κυριακή το πρωί μουρμουρίζοντας διάφορες προσευχές. Τα μπρούτζινα θυμιατούρια τα έβαζαν στην τσιμιά.

Φούρνος: Κάθε 3 σπίτια στο Λιβίσι το 1 είχε και το δικό του φούρνο χτισμένο στην αυλή του. Στο φούρνο έψηναν τα ψωμιά της βδομάδας κάθε Σάββατο, γλυκά (μπακλαβά, καταίφι, κουραμπιέδες κλπ.), τις γιορτές έψηναν πίτες, ορισμένα φαγητά, κρέας, ψάρι κλπ.

Ο φούρνος ήταν χτισμένος σε μια βάση ορθογώνια ή τετράγωνη, πλευράς 2 μ. και ύψους 80 εκ. περίπου. Το δάπεδό του ήταν στρωμένο με τετράγωνα τούβλα. Η οροφή του ήταν από σπασμένα κεραμίδια και λάσπη, σοβατισμένος από μέσα και απ' έξω και ασπρισμένος πολλές φορές, «πολλά χέρια», με παχιά ασβέστη. Στην οροφή είχε τρύπα για τον καπνό.

Τα εργαλεία του φούρνου ήταν: το **φουρνόξυλο**, ο **σβόγγιος**, η **πατσαβούρα** και το **φουρνόφτιαρο**. Το **φουρνόξυλο** ήταν ένα κοντάρι ξύλινο μήκους 1,80 εκ. περίπου από γερό ξύλο. Μ' αυτό έσπρωχναν τα κλαδιά και τα σκορπούσαν σ' όλο το φούρνο και στη συνέχεια τραβούσαν τα κάρβουνα προς την πόρτα όταν ήταν έτοιμος. Ο **σβόγγιος** ήταν κι αυτός ένα ξύλινο κοντάρι που στην άκρη του ήταν δεμένα κλαριά από θάμνους με αντοχή στη φωτιά, σαν σκούπα. Με τον **σβόγγιο**, **σβογγούσαν**, σκούπιζαν, το φούρνο από τα κάρβουνα και τα έφερναν προς την πόρτα του. Με την **πατσαβούρα** που ήταν ένα βρεγμένο πανί δεμένο στην άκρη ενός κονταριού καθάριζαν τη στάχτη από το δάπεδο του φούρνου. Όταν ο φούρνος ήταν έτοιμος έπαιρναν το ζυμάρι από την πινακωτή, το έβαζαν πάνω στο **φουρνόφτιαρο**, το πλάταιναν, το στρογγύλευαν, το χάραζαν με το μαχαίρι και το «έριχναν» στο φούρνο. Κοντά στην πόρτα έβαζαν τις πίτες και τα κουλουράκια. Όταν τελειώναν έκλειναν την πόρτα του φούρνου με μια λαμαρίνα και την πάνω τρύπα του με μια πλατιά πέτρα ή ένα τούβλο.

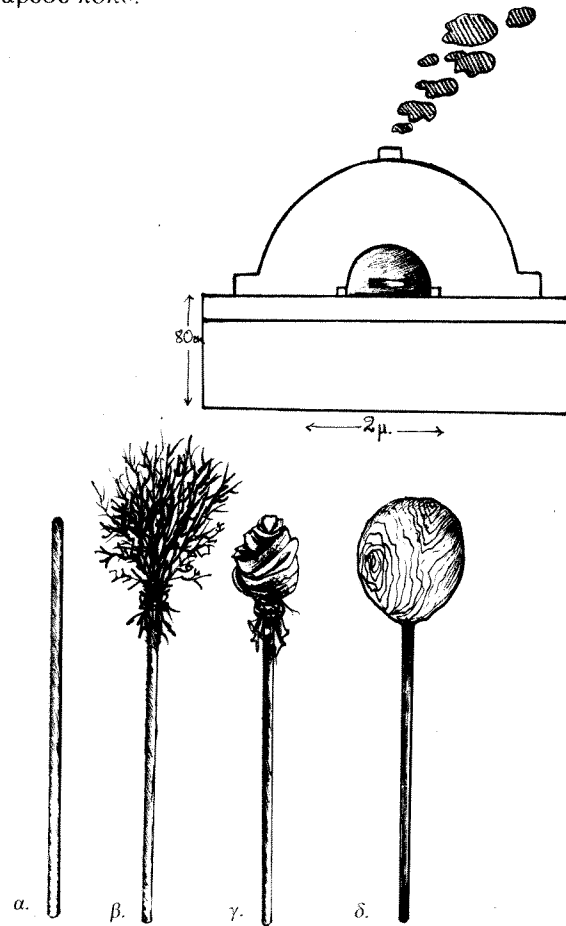
Κεντήματα και Δαντέλες

Μια από τις Λιβισιανές μαντινάδες αναφέρεται και στο φούρνο. Τραγουδιέται στο σκοπό της «Μαριάς κανακαριάς» και έχει έντονα περιπαιχτική διάθεση:

Ηπία (επήγα) να σ' αγκαλιαστού κι αγκάλιασα του φούρνου
κι γέμισιν η κόρφους μου ψουμιά κι παξιμάδια
Ε, Μαριά κανακαριά κλπ.

Σχετικό με το φουρνόφτιαρο είναι το εξής αίνιγμα:
«Μακρύς μακρύς καλόγερος και πίτα το κεφάλι» (το φουρναρόφτιαρο).

Στο Λιβίσι υπήρχαν και φούρνοι επαγγελματικοί, στον Στούμπο (αγορά) και στο Χάνι. Στην Παλιά Μάκρη υπήρχαν επίσης φούρνοι επαγγελματικοί. Από τους φούρνους αυτούς, Έλληνες και Τούρκοι αγόραζαν το **χάσικο** (λευκό) ψωμί που τους άρεσε πολύ.

Λιβισιανός φούρνος: α) φουρνόξυλο, β) σβόγγιος, γ) πατσαβούρα, δ) φουρνόφτιαρο. Σχέδιο Ρένας Σάλτη - Μιχαήλ.

1. Καλλιόπης Μουσαίου - Μπουγιούκου (1961), Οπ. πρ. Αρ. Παροιμ. 1405, σ. 402.
2. Καλλιόπης Μουσαίου - Μπουγιούκου (1970), Εγκυμοσύνη - Γέννηση - Βρέφος, Μικρασιατικά Χρονικά, Τόμος 14ος Αθήνα, σ. 91-94.

Με Κεντήματα και Δαντέλες οι Μακρηνολιβισιανές νοικοκυρές στόλιζαν κάθε επίπλο και γωνιά του σπιτιού και κάθε ρούχο ή ύφασμα του νοικοκυριού τους.

Πάνες, πάντες, μαξιλάρες, μαντήλια, μαντήλες, παπλώματα, σεντόνια, βράκες και βρακούλες, τραπεζομάντηλα, πετσέτες, δισκόπανα είχαν κεντήματα και δαντέλες καμωμένες με βελόνα ή βελονάκι.

Η τέχνη του κεντήματος, όπως και οι άλλες μορφές της σπιτικής χειροτεχνίας (πλέξιμο, ύφανση) ήταν πολύ διαδεδομένη μεταξύ των γυναικών της Μάκρης και του Λιβισιού, ήταν υψηλού βαθμού και είχε μακριά παράδοση.

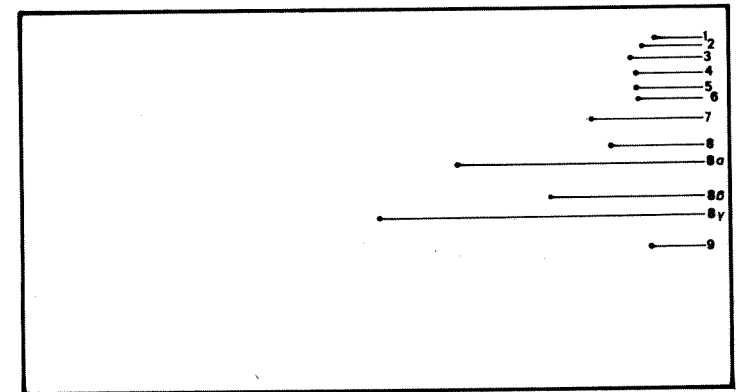
Κεντήματα: Γίνονταν όλα με βελόνα του ραψίματος και λεπτή κλωστή από βαμβάκι ή μετάξι πάνω σε ύφασμα κυρίως και σπανιότερα σε καμβά.

Είδη κεντημάτων: Κοφτό
Τρυπητό
Ανεβατό
Γεμιστό
Πλακέ
Μετρητό κλπ.

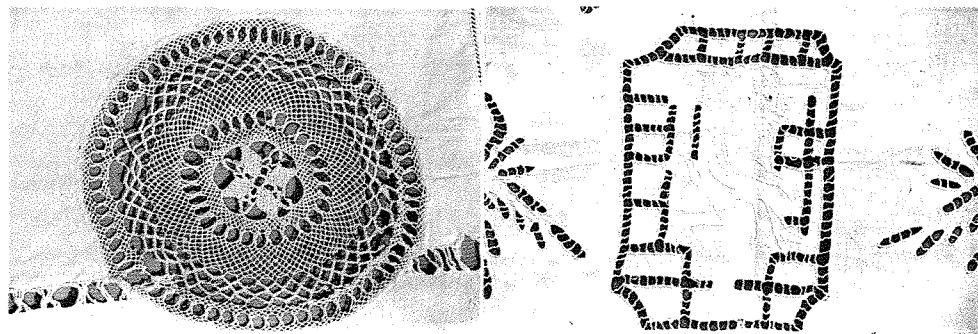
Τα παραπάνω είδη κεντημάτων παίρνουν το όνομά τους από το είδος και τον τρόπο της πλέξης.

Στα κεντήματα, αλλά σαν ιδιαίτερο και ξεχωριστό είδος, πρέπει να περιληφθούν τα κεντήματα με εικόνες και παραστάσεις από τη μυθολογία, την ιστορία ιστορία και τη φυσική ζωή. Αυτό το είδος των κεντημάτων απαιτούσε, όπως είναι επόμενο ιδιαίτερες ικανότητες και καλλιτεχνική ευαισθησία. Για τη Νέα Μάκρη η Βαρβάρα Δαμιανού είναι ένα έξοχο δείγμα γυναίκας στο πρόσωπο της οποίας συναντώνται η παράδοση και η καλλιτεχνική ιδιοσυγκρασία. Από κεντημά της είναι η φωτογραφία του εξωφύλλου όπως και τα κεντήματα των φωτογραφιών που παραθέτουμε.

Δαντέλες: Οι δαντέλες πλέκονταν με βελόνα του ραψίματος ή βελονάκι, ή μέσα στο ύφασμα ή στην άκρη του υφάσματος, σε μαξιλαροθήκες, σεντόνια, πετσέτες, πετσετάκια, δισκόπανα κλπ.

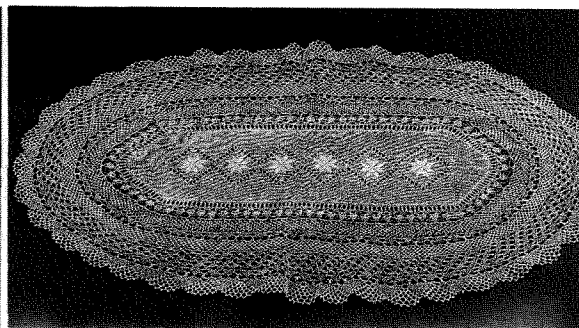
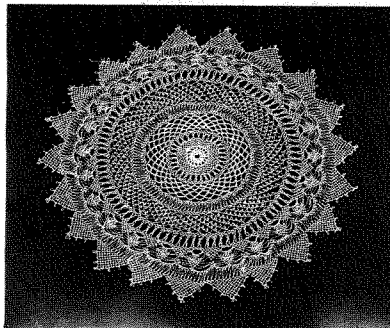

Δαντέλα, κεντημένη με βελόνα και κλωστή μεταξωτή. Είδη πλέξης, από πάνω προς τα κάτω. 1. γαϊτανάκι. 2. άδετο νερό. 3. εβραϊκό. 4. αμυγδαλάκι. 5. εβραϊκό. 6. Κουκάκι. 7. Δεμένο νερό (γιογκάκι). 8. σειράτη δαντέλα (μύτες) και μέσα κεντημένες με βαμβακερή κλωστή. 8α. φύλλα. 8β. σταυρός. 8γ. μαργαρίτα. 9. φύλλα μυρσίνης

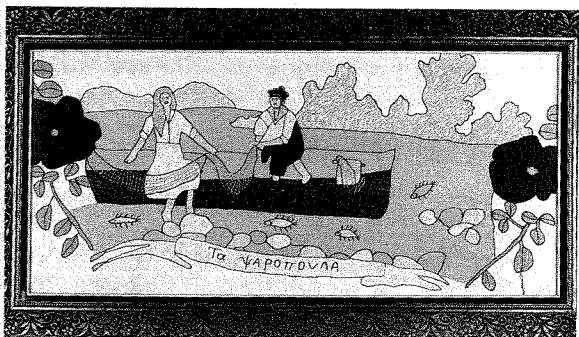
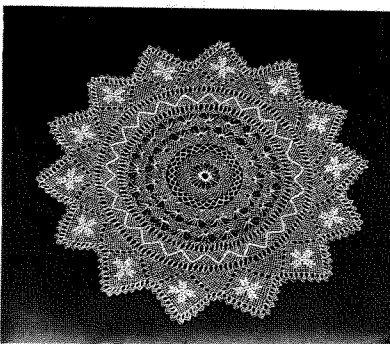

Μοτιφάκι σε ύφασμα

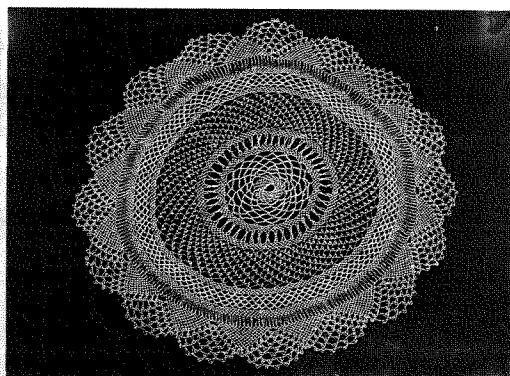
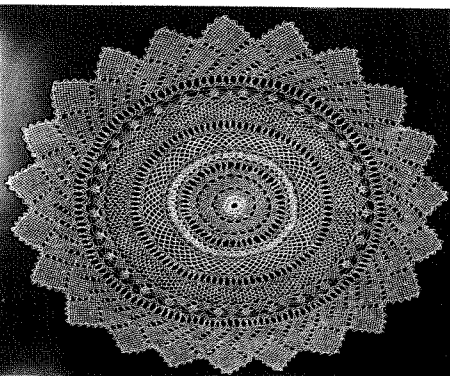
Κοφτό σε ύφασμα. Στο κέντρο κεντητό αγγελάκι.

Σεμέν οβάλ κεντητό για τραπέζακι σαλονιού

Τα ψαρόπουλα. Κέντημα με βελόνα σε ύφασμα.

Πετσετάκια και δισκόπανα κεντητά.

- α) Μέσα στο ύφασμα. Είδη: 1) Αζουράκι
2) Σειράτο
3) Αλυσιδάκι.
4) Φύλλο Μυρσίνης κλπ.

β) Αυτοτελή σε διάφορα μεγέθη και σχήματα, στρογγυλά συνήθως, αλλά και ελλειπτικά, τετράγωνα, παραλληλόγραμμα κλπ. που τα χρησιμοποιούσαν σαν πετσετάκια κάτω από κρύσταλλα ή τα τοποθετούσαν πάνω σε μικρά ή μεγάλα τραπέζακια σαν διακοσμητικά. Από αυτά, τα στρογγυλά, άρχιζαν από ένα κέντρο, το **μοτιφάκι**, και επεκτείνονταν προς την περιφέρεια με ομόκεντρους κύκλους. Κάθε κύκλος είχε και το δικό του ιδιαίτερο είδος πλέξης ή βελονιάς, όπως: κουκάκι, οβρέικο, ροδίτικο, άδετο νερό (φιογκάκι), δεμένο νερό, ριζοβελονιά, μελισσάκι, κυπαρισάκι κ.α.

Φαγητά

Οι Μακρηνολιβισιανοί ήταν λιτοδίαιοι. Η ώρα του φαγητού ήταν ιερή. Κάθονταν όλοι στο τραπέζι. Το μικρότερο παιδί έκανε την προσευχή. Ο πατέρας μοίραζε το ψωμί αφού το σταύρωνε με μαχαίρι από κάτω. Φαγητό δεν έπρεπε να περισσέψει. Το ψωμί δεν πετιόταν, ήταν γρουσουζιά. Ο καθένας έπρεπε να φάει τη φέτα του ψωμιού γιατί αλλιώς «έχανε τη δύναμή του». Για να καθήσουν στο τραπέζι έπρεπε νάρθει πρώτα ο πατέρας που φρόντιζε νάναι στην ώρα του. Έπρεπε να τελειώσουν όλοι το φαγητό τους για να σηκωθούν από το τραπέζι.

Οι Λιβισιανοί σηκώνονταν πολύ νωρίς το πρωί, προτού να φέξει και ξύπναγαν και τα παιδιά τους. Η μητέρα θα άναβε τη φωτιά. Τα παιδιά θα νίβονταν στην αυλή, θάκαναν την προσευχή τους και θα κάθιζαν στο **σοφρά** κοντά στο τζάκι. Το πρωινό τους ήταν γάλα ή **τσαουλιά** (φασκόμηλο) **τσιξήδες** (τηγανίτες) με πετιμέζι ή τραχανάς ζεστός. Το μεσημέρι το φαγητό ήταν όσπρια συνήθως, την Κυριακή κρέας ή κότα, σπάνια ψάρι, και το βράδυ τραχανάς. Τα πάρα πάνω και άλλα φαγητά με τις συνταγές τους περιγράφουμε παρά κάτω.

1- Πασλαμάς: Ο πασλαμάς όπως και η πίτα, ήταν πρόχειρο προσφάι, (ψωμί). Ο πασλαμάς γινόταν με αλεύρι και προζύμι. Δηλ. αποβραδής η νοικοκυρά, «έπιανε» το προζύμι, σ' ένα πήλινο ή χάλκινο βαθύ πιάτο που το έβαζε κοντά στο τζάκι. Μ' αυτό, την άλλη μέρα ζύμωνε το ζυμάρι για να κάνει τους πασλαμάδες (ή το ψωμί) όχι πίτες, γιατί αυτές γίνονταν χωρίς προζύμι. Μ' αυτό το προζύμι ζύμωναν μια ποσότητα αλευριού και κατόπιν το άπλωναν με τον **μπλάστηρη** (οκλαού) πάνω στη **μαλαχτήρα**. Έπειτα το έριχναν πάνω στο σάτσι που είχε πυρώσει πάνω στη φωτιά. Την κάτω επιφάνεια του σάτσι τη ράντιζαν με νερό και την πασάλιζαν με στάχτη για να μην καίγεται ο πασλαμάς και «αρπάζει». Με την ίδια βρεμένη στάχτη πασάλιζαν και τα χαρασιά απ' έξω για να μην πιάνουν μουντζούρα.

Αφού ψηνόταν ο πασλαμάς από τη μια μεριά, τον γύριζαν και από την άλλη με το τεγκεράκι και άλλες φορές ακόμα ώσπου να ψηθεί τελειώς.

2- **Πίτες:** Τις φτιάχνανε με αλεύρι, νερό και λίγο αλάτι, χωρίς προζύμι. Ζυμώνονταν, ανοίγονταν με τον **μπλάστρο**, και ψήνονταν πάνω στο σάτσι. Από τα δύο αυτά πρόχειρα προσφάγια, το πιο εύκολο ήταν οι πίτες που δεν είχαν προζύμι.

3- **Τεμπέλικα μακαρόνια:** Από τις πίτες που περιγράψαμε πάρα πάνω, γίνονταν τα τεμπέλικα μακαρόνια. Δηλ. άνοιγαν την πίτα, την άπλωναν πάνω στο σάτσι και γρήγορα-γρήγορα προτού ψηθεί το ζυμάρι, την κόβανε με μαχαίρι, αφού την τύλιγαν 1-2 γύρους (δίπλες). Αμέσως τα έριχναν σε βραστό νερό, τα σούρωναν και τα έβαζαν στα πιάτα. Τα περίχυναν με λιωμένο βούτυρο¹ και έριχναν πάνω τους τυρί τριμένο. Τα μακαρόνια αυτά έμοιαζαν με τα σημερινά λαζάνια και τα ονόμαζαν τεμπέλικα γιατί ήταν πρόχειρα.

4- **Περέκια:** Άνοιγαν φύλλο με το ίδιο ζυμάρι που έκαναν και τις πίτες, χωρίς προζύμι. Πάνω στο ανοιγμένο φύλλο έριχναν χόρτα βρασμένα με πιπεριά κόκκινη, **σκαντούκια**, **κοτσαρίδες** (τρυφερές παπαρούνες), **μυρώνια**, **καυκαλήθρες**, σπανάκι και διάφορα άλλα χόρτα, αλάτι και λάδι. Όταν τα έστρωναν πρόσθεταν και τρίματα από τυρί φέτα. Δίπλωναν το φύλλο στη μέση και η πίτα έπαιρνε σχήμα μισοφέγγαρου.

Τα περέκια ψήνονταν πάνω στο σάτσι και σερβίρονταν στο πιάτο. Τα έτρωγαν με το χέρι. Ήταν πολύ νόστιμα και τα φτιάχνουν οι Νεομακρηνοί μέχρι και σήμερα στα σπίτια, το χειμώνα και κυρίως την άνοιξη που έχει χόρτα, όχι στο σάτσι βέβαια, αλλά στο τηγάνι.

5- **Τραχανάς:** Ήταν ένα από τα πιο συνηθισμένα φαγητά της Λιβισιανής οικογένειας. Νόστιμο, εύκολο φαγητό, μία ζεστή νόστιμη σούπα για τα βράδια του χειμώνα, περιεκτική σε θερμίδες και χορταστική, με το άφθονο ψωμί που τη συντρόφευε. Μέσα στον τραχανά, πολλές φορές, έριχναν και κόκκινη πιπεριά, **τσιγαρίδια** από τη μπόλια ή χοιρινό λίπος και γινόταν ακόμη πιο νόστιμος.

Η συνταγή του ξενού τραχανά: Βράζουμε μισό κιλό ρεβύθια, μισό κιλό φασόλια, δυό κιλά κρεμμύδια, στάρι κομμένο που το έλεγαν **χόνδρο** και τρία κιλά ντομάτα βρασμένη. Αφού βράσουν τα φασόλια, τα ρεβύθια και τα κρεμμύδια, τα στραγγίζουμε για να μην έχουν ζουμιά και μετά ρίχνουμε τη βρασμένη ντομάτα κι αυτή στραγγιχτή, σαν αραιή σάλτα. Όλα αυτά τα περνάμε στο μύλο για να αποφλοιωθούν και έτσι γίνονται ένας πολτός. Στον πολτό αυτό προσθέτουμε γι-αούρτι στραγγιχτό ή γάλα και αλάτι. Και πάλι στράγγισμα στο τρυπητό.

Από την προηγούμενη μέρα έχουμε πιάσει μαγιά ξυνή για ψωμιά με μισό ως ένα κιλό αλεύρι. Ανακατεύουμε τη μαγιά με τον πολτό και τα βάζουμε όλα σε μια λεκάνη με αλάτι, μαυροκούκκι κοπανισμένο και ένα βρασμένο χόρτο ειδικό για τον τραχανά, το τραχανόχορτο. Προσθέτουμε αλεύρι 5-6 κιλά, ανακατεύουμε καλά το μίγμα και το αφήνουμε «ν' ανέβει» 2-3 μέρες και να ξυνίσει όσο θέλει εκείνος που το φτιάχνει.

1. Το βούτυρο (λιβισιανά ο βούτυρος) και το καϊμάκι τα έφερναν οι Τούρκοι από τα γύρω χωριά και τα πουλούσαν στο παζάρι της Μάκρης και του Λιβισιού. Το καϊμάκι το έβαζαν σε πηλίνα πιάτα και το έφερναν στην αγορά. Το βούτυρο το έβαζαν σε κοιλιές κατσικίσιας ή βοδινές. Αυτό το βούτυρο το έβαζαν σε κιούπια, ειδικά αλειμένα, από την κατασκευή τους, με κεραμική αλοιφή που γυάλιζε. Τα κιούπια αυτά τα έλεγαν βουτυρικά (του βούτυρου) και τα διατηρούσαν μέσα στα αμπάρια τους ή τα τοποθετούσαν στο τεστιλίκι.

Απλώνουμε ένα σεντόνι σ' ένα τραπέζι, σ' ένα μέρος που νάχει ίσκιο και κουταλιά - κούταλιά αφήνουμε τον τραχανά να ξεραθεί. Το ίδιο απόγεμα κόβουμε τις κουταλιές σε μικρότερα κομμάτια. Την επόμενη μέρα γίνεται το ίδιο, έως 2-3 μέρες. Μετά τρίβουμε τα κομμάτια που έχουν ξεραθεί αρκετά στο κόσκινο και απλώνουμε τον τραχανά αυτή τη φορά στον ήλιο για να στεγνώσει. Αφού στεγνώσει καλά μπαίνει σε βάζα ή σακούλια για το χειμώνα.

Μια κουταλιά τραχανάς είναι ένα πιάτο, μια μερίδα. Ο τραχανάς με κρέας και προ παντός με κότα, είναι ένα εξαιρετικά νόστιμο φαγητό.

6- **Καπαμάς:** Ήταν ένα φαγητό που το έφτιαχναν σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Ο καπαμάς γινόταν από κρέας βοδινό και άφθονα μπαχαρικά, αλάτι κλπ. και ψηνόταν σε μεγάλο ειδικό τσουκάλι.

Το δοχείο αυτό το καπάκωναν με το καπάκι του (πήλινο κι αυτό) και το **έχριναν** δηλ. το κολλούσαν με ζυμάρι καμωμένο από αλεύρι και πίτουρο. Αυτό το ζυμάρι, καθώς ψηνόταν ο καπαμάς, με τη ζέστη της φωτιάς ψηνόταν κι αυτό, κολλούσε, κι έτσι η μυρωδιά έμενε και το ψητό μοσχοβολούσε.

Πολλές φορές έβαζαν μαζί με το κρέας και κυδώνια ώριμα κι έτσι ο καπαμάς έπαιρνε τη μυρωδιά και τη γεύση των κυδωνιών και γινόταν νοστιμότερος.

Σχετικά με τον καπαμά υπάρχει η εξής ευτράπελη διήγηση που μου την διηγήθηκε ο Ιωσήφ Βαζανάς στη Ν. Μάκρη, ο μεγάλος γιος του Λιβισιανού Γιάννη Βαζάνα, σήμερα 70 χρόνων.

«Το γιο ενός πλούσιου εμπόρου από το Λιβίσι, τον πάντρεψαν με την κόρη μιας πλούσιας οικογένειας, της Μαρίας του Κυριαζή. Η νύφη ούτε ήθελε, ούτε ήξερε να κάνει τίποτα στο σπίτι. Ο γιός παραπονιόταν στους γονείς του κι εκείνοι τόχαν πάρει βαριά που ο γιός τους είχε πέσει σε ανεπρόκοπη νύφη. Οπότε μια μέρα ο πατέρας του γαμπρού βγήκε από το μαγαζί με τα χέρια κάτω από τις μασχάλες όπως έκαναν οι πιασμένοι επιχειρηματίες του καιρού εκείνου και μετά από σχετική, φαίνεται, ερώτηση απάντησε απελπισμένος:

Τουρτούμ, τουρτούμ μαλάφατουμ
(εδώ ο κόσμος ήρθε ανάποδα)

Μαρίας Κυριαζής κόρη χρισμένος (σφραγισμένος)
καπαμάς

Δηλ. Μήπως ξέραμε τι ήταν η κόρη της Μαρίας του Κυριαζή, ήταν σαν το σφραγισμένο καπαμά.

7- **Μπομπάρια:** Έντερο αγελάδας πλυμένο. Το παραγέμιζαν με κυμά, ρύζι και μπαχαρικά. Τα έδεναν στις άκρες και τα έβαζαν στην κατσαρόλα. Τα έφτιαχναν οι παλιές μαγειρίσες του Λιβισιού και στη Ν. Μάκρη.

8- **Χεσμερί:** Το πρωτόγαλο της κατσίκας, ή της αγελάδας, όπως είναι πηχτό και παχύ, το βράζανε με αλάτι και βούτυρο και το βάζανε στα κουρνάκια. Το χεσμερί το τρώγανε με ψωμί, μέλι ή και με ζάχαρη. Ήταν σκληρό και σπυρωτό (**κου-νιστό**), πολύ νόστιμο.

9- **Καβουρμάς:** Ήταν κομμάτια χοιρινό τηγανισμένο με λάδι και πολλά μυρωδικά, πιπέρι και πολύ αλάτι. Τα κομμάτια αυτά ψημένα, τα έβαζαν σε κιούπια μέσα στο λίπος τους ή πρόσθεταν λάδι για να καλύπτονται και να μην έρχονται

σ' επαφή με τον αέρα. Τον καβουρμά τον φύλαγαν για το χειμώνα και συμπλήρωναν μ' αυτόν την τροφή τους.

10-Σφουγγάτο: Ήταν η σημερινή ομελέτα με αυγά χτυπητά και αλεύρι. Το έτρωγαν με ψωμί.

11-Αλευρότσουβρα: Ήταν ένα είδος σούπας. Αφού έβαζαν το νερό να βράσει έριχναν λάδι, ντομάτα και κρεμμύδι ψιλοκομμένο. Με αλεύρι και νερό έκαναν τη ζύμη και μικρά της κομμάτια τα έτριβαν ανάμεσα στις παλάμες και έφτιαχναν ψιλό μακαρονάκι. Τα έριχναν στο τσουκάλι με τη σάλτσα κι έβραζε. Αφού έβραζε τη σέρβιραν στα πιάτα και την έτρωγαν με το κουτάλι, σαν σούπα, με λεμόνι. Τσοβράς στα Τούρκικα σημαίνει σούπα, αλευρότσουβρα= σούπα του αλευριού.

12-Σέβραση: Ήταν η σάλτσα της μικέντρας που περιγράφουμε παρά κάτω. Γινόταν με λάδι και ψιλοκομμένο κρεμμύδι στο τηγάνι.

13-Ξούαλος: (οξύγαλα = γιαούρτι). Νωπό γιαούρτι και γιαούρτι της σακούλας. Το γιαούρτι της σακούλας, το στραγγισμένο, το αραιώναν με νερό και το έλεγαν **αριάνι ή αεράνι**.

14- Πλιγούρι: Στάρι πλυμένο και στεγνό το άλεθαν στον χειρόμυλο. Το κοσκίζαν για να φύγει το αλεύρι και το πλιγούρι το φυλάγανε για το χειμώνα. Πολύ συνηθισμένο φαγητό. Τους άρεσε και το μαγειρεύαν με κρέας και τις Κυριακές καμιά φορά.

15-Ψάρια σκορδαλιά (σαβόρ): Ψάρια τηγανητά, σαβρίδια, γαλέος, σαλάχι κλπ. Αφού τηγανιστούν τα ψάρια και τα «σβήσουν» με ξύδι, στο λάδι τους ρίχνουν μια κουταλιά αλεύρι, σκόρδο κοπανισμένο, αλάτι και νερό και τα χτυπάνε. Ανακατεύουν τη σάλτσα με τα ψάρια στο τηγάνι και τα σερβίρουν.

16-Μικέντρα: Τη φασολάδα που περίσσευε, τις φακές, και τα ρεβύθια (τη ρεβυθάδα) δεν τα πετούσαν οι Λιβισιανές και οι Μακρηνές, αλλά την άλλη μέρα πρόσθεταν ρύζι, την έβαζαν πάλι στη φωτιά και πρόσθεταν την **σέβραση**, που περιγράψαμε πιο πάνω. Έτσι γινόταν μια σούπα με καινούργια γεύση.

17-Ντολμάδες: Έκαναν 3 ειδών ντολμάδες.

α) **Ντολμάδες** με αμπελόφυλλα, ρύζι, κρεμμύδι και άνιθο ή μάραθο. Δεν τους αυγόκοβαν. Τους έτρωγαν με γιαούρτι.

β) **Σοβά-ντολμάδες:** Χάραζαν το κρεμμύδι και το έβαζαν σε νερό. Μετά το βράσιμο έβγαζαν τα φύλλα του κρεμμυδιού και ένα-ένα τα γέμιζαν με ρύζι ή και κυμά. Μετά τα έβαζαν στο τσουκάλι να ψηθούν.

γ) **Λαχανοντολμάδες:** Τους έφτιαχναν όπως και σήμερα και τους «αυγόκοβαν» με αυγολέμονο.

18-Κεφτέδες: Έκαναν τους κοινούς **κεφτέδες, ρεβυθοκεφτέδες, πατατοκεφτέδες** (κροκέτες) και **κρεμμυδοκεφτέδες**. Τους έκαναν μεγάλους. Έβαζαν άφθονο δυόσμο. Τον κυμά τον έκοβαν με κοφτερά μαχαίρια χιαστί.

19-Τριφτάδες (ή το τριφτό): Έκαναν ζύμη, μικρά κομμάτια της ζύμης αυτής τα έτριβαν ανάμεσα στις δυο παλάμες και γινόταν ένα μακαρόνι όχι πολύ μακρύ. Το

άπλωναν σε μια ανοιχτή πετσέτα και προτού στεγνώσει το έριχναν στο τσουκάλι με νερό ή ντομάτα και λάδι. Το φαγητό αυτό το έτρωγαν με το κουτάλι.

20-Κριθαράκι: Έκαναν ζυμάρι. Μικρά του κομματάκια τα έτριβαν με το χέρι και με τα δάχτυλα του άλλου έκοβαν ακόμα πιο μικρά κομμάτια, στρίβοντάς τα συγχρόνως και τα πέταγαν σε μια ανοιγμένη πετσέτα ή πάνω σ' ένα τραπεζομάνηλο. Τα άφηναν να ξεραθούν και μετά τα έβαζαν σε σακούλια όπως τον τραχανά. Το κριθαράκι το μαγειρεύαν με νερό, ντομάτα και λάδι και έκαναν σούπα.

21-Μακαρόνια: Έκοβαν κομμάτια πίτας και τα τύλιγαν σε ένα ξύλο, μήκους 5-6 εκ. Νωπά ακόμα τα κυλινδρικά αυτά κομμάτια τα έριχναν στο τσουκάλι, όπου έβραζε το νερό. Όταν ψήνονταν τα έβγαζαν με το **κεφκίρι** (τα σουρώναν) και τα περίχυναν με βούτυρο.

22- Γουλιές: Και τα κομμάτια του ψωμιού που περίσσευαν στο τραπέζι, δεν τα πέταγαν οι Λιβισιανές και οι Μακρηνές και μέχρι πρόσφατα και οι Νεομακρηνές, παρά τα μαγειρεύαν και έκαναν ένα νόστιμο φαγητό που το περιγράφουμε παρά κάτω.

Από το ειδικό κουμνάκι που είχαν το βούτυρο, το **βουτυρικό**, έπιαναν κουταλιές βούτυρο και το έριχναν στο τσουκάλι. Πρόσθεταν κρεμμύδι ψιλοκομμένο και το έφερναν 2-3 βόλτες. Έπειτα έβαζαν νερό ώσπου να χοχλάσει. Έπαιρναν στη συνέχεια τα ξερά κομμάτια του ψωμιού μπουκιές - μπουκιές και τα έριχναν στο τσουκάλι. Οι μπουκιές (γουλιές) απορροφούσαν το νερό και τη σάλτσα, μαλάκωναν και ψήνονταν. Τις έβγαζαν στα πιάτα και τις περίχυναν με λιωμένο φρέσκο βούτυρο κι από πάνω έριχναν τυρί ξυσμένο στον τρίφτη. Ήταν ένα πολύ νόστιμο φαγητό και φτηνό.

23-Τσιλαβιά: Ήταν τρόπος μαγειρέματος για το κρέας, το χταπόδι και ιδιαίτερα τα σαλιγκάρια που τα ονόμαζαν **καράβολους**. (Είχαν δύο ειδών καράβους, τους συνηθισμένους και τους κρόκινους (κρόκος=κίτρινος). Το μαγειρέμα αυτό γινόταν με τσιγαριστό κρεμμύδι, λάδι, ντομάτα, δάφνη, ξύδι, γαρύφαλλα.

24-Τσοκκελέκιν: Τυρί τριμμένο, πιπέρι κόκκινο και θυμάρι, τα ανακάτευαν και το μίγμα το διατηρούσαν μέσα σε κιούπια σε δροσερό μέρος ή και μέσα στη γη.

Γλυκά

1-Κατουμάρια: Ήταν το πιο χαρακτηριστικό γλυκό του Λιβισιού, εύκολο και εύγεστο. Σε προτίμηση ερχόταν μετά τον χαλβά. Το έβγαζαν στους επισκέπτες του σπιτιού στα **αποσπιρίδια** (τις βεγγέρες), τα έστελναν για να ευχαριστήσουν τους φίλους ή τους συγγενείς, στο πλύσιμο των ρούχων της νύφης κλπ.

Τα κατουμάρια τα έφτιαχναν με αλεύρι καλό και λάδι. Άνοιγαν το ζυμάρι με το οκλαού πάνω στη μαλαχτήρα και γινόταν μια πίτα μεγάλη και λεπτή. Την πίτα αυτή τη ράντιζαν με λάδι και με το οκλαού την άπλωναν ακόμα περισσότερο ώσπου να ρουφήξει το λάδι. Έπειτα μάζευαν την πίτα, τη δίπλωναν και έριχναν πάλι λίγο αλεύρι και πάλι την άνοιγαν με το οκλαού. Αυτό γινόταν πολλές φορές. Στο τέλος η πίτα γινόταν στρογγυλή με πολλά στρώματα. Στη συνέχεια την έβαζαν στο σάτσι και την έψηναν. Όταν ψηνόταν το κατουμάρι το έβαζαν

στα τσιινιά. Από πάνω έριχναν ζάχαρη και κανέλλα. Το μοίραζαν με το χέρι. Το κατουμάρι απαιτούσε μεγάλη τέχνη. Συνοδευόταν τις πιο πολλές φορές με χαλβά **κουννιστό**.

Έλεγαν: «Φύλλο φύλλο κουτουμάρι
και κουνίν κουνίν χαλβά».

Υπάρχει και άλλη σχετική παροιμία:

«Γίνου πρώτα πίτα κι έπειτα γίνεσαι κατουμάριν», που αναφέρεται σ' εκείνους που θέλουν από τη μια στιγμή στην άλλη να γίνουν κάτι πολύ περισσότερο από εκείνο που μπορούν. Ένας Λιβισιανός μύθος λέει ότι ο Θεός είπε την παραπάνω παροιμία στο καλαμπόκι όταν μοίρασε τις δουλειές ανάμεσα σ' αυτό, στο κριθάρι και το σιτάρι. (βλέπε λαϊκές διηγήσεις).

2-Χαλβάς: Τον έφτιαχναν σ' όλες τις συγκεντρώσεις, σε κάθε περίπτωση που μαζεύονταν σ' ένα σπίτι να κάνουν συντροφιά τα βράδια, όταν πήγαιναν την 3η μέρα στο σπίτι της λεχώνας να δουν το νεογέννητο, όταν έσκαγε το πρώτο δόντι του παιδιού κλπ. Όταν έπαιζαν χαρτιά τότε ο χαμένος πλήρωνε το χαλβά. Τον χαλβά τον χρησιμοποιούσαν και για θεραπευτικούς σκοπούς, στις αμυγδαλές και τους μαγουλάδες (παρωτίτιδα).

Δηλ. ζεστό χαλβά τυλιγμένο σε μια πετσέτα τον έδεναν γύρω από το λαιμό του άρρωστου παιδιού. Η ζεστασιά του χαλβά μαλάκωνε τον πόνο του παιδιού, που πολλές φορές δεν παρέλειπε να δοκιμάζει το γλύκισμα, ανοίγοντας τρύπες με το δάχτυλό του στο μαντήλι που του τύλιγε το λαιμό.

Ο χαλβάς του Λιβισιού ήταν δύο ειδών, ο κοινός χαλβάς και ο **κουννιστός**. Ο χαλβάς γινόταν από αλεύρι σταρένιο, λάδι και ζάχαρη. Ρίχνανε το λάδι στο τηγάνι κι αφού ζεσταινόταν καλά ρίχνανε το αλεύρι μέχρι που «έπνιγε» το λάδι. Ανακάτευαν το αλεύρι σιγά - σιγά με ένα ξύλινο κουτάλι, ώσπου να καβουρδιστεί και να ροδίσει, κι έπειτα πρόσθεταν ζάχαρη με νερό. Αφού ψηνόταν ο χαλβάς, με το κουτάλι έκαναν κουταλιές. Τις κουταλιές τις πασπάλιζαν από πάνω με κανέλλα και τις πρόσφεραν μέσα σε μικρά πιάτα στους επισκέπτες.

Χαλβάς κουννιστός (σπειρωτός): Γινόταν με νισεστέ. Για να κάνουν το νισεστέ έβαζαν στάρι στα ελεένια ή στις σκάφες, με νερό. Το νερό αυτό το άλλαζαν κάθε μέρα ώσπου το στάρι φούσκωνε. Έπειτα το έστιβαν με το χέρι και το έτριβαν σ' ένα κόσκινο, ώσπου να βγει όλο το περιεχόμενο του σταριού, δηλ. η ψύχα του. Το ξέβγαζαν με νερό και πάλι και το άφηναν να κατασταλάξει. Λίγο - λίγο αφαιρούσαν το νερό από πάνω ώσπου έμενε το νισεστέ στον πάτο του δοχείου καθαρό, κι αφού ξεραινόταν το έκοβαν κομμάτια και με μια σπάτουλα το έβαζαν πάνω σε καθαρά σεντόνια να στεγνώσει. Αυτά τα έτριβαν στη συνέχεια μέχρι να γίνουν σκόνη. Αυτό ήταν το νισεστέ. Η δουλειά αυτή γινόταν τους καλοκαιρινούς μήνες. Το νισεστέ το χρησιμοποιούσαν στο χαλβά, στον μπακλαβά και στην **κουφτή** (τη μουσταλευριά). Για να φτιάξουν τον κουννιστό χαλβά έκαιγαν το λάδι, ετοιμάζαν τη ζάχαρη με λίγο νερό και νισεστέ μέσα και έκαναν ένα μίγμα, όχι πολύ αραιό, ούτε πηχτό. Αυτό το έριχναν μέσα στο λάδι και το ανακάτευαν. Γινόταν έτσι ένας χαλβάς σπειρωτός σε μικρούς ρόμβους σαν από ζελατινή.

3-Πακλαβού (μπακλαβάς). Ήταν το επίσημο γλυκό των Λιβισιανών. Μπακλαβά έφτιαχναν στην ονομαστική γιορτή του γαμπρού και στις ονομαστικές γιορτές του νοικοκύρη και της νοικοκυράς.

Πρώτα άνοιγαν το φύλλο και το έστρωναν στο σινί αφού πρώτα το είχαν λαδώσει με ένα κομμάτι βαμβάκι ή με φτερό. Μετά από 5-6 φύλλα έβαζαν μια στρώση από κοπανισμένο αμύγδαλο ή καρύδι, κανέλλα, μοσχοκάρυδο, γαρύφαλλο και λίγη ζάχαρη. Μετά, άλλα 5-6 φύλλα και πάλι μια στρώση αμύγδαλο κλπ. ως 10 στρώσεις. Προτού το βάλουν στον φούρνο το έκοβαν σε ρόμβους. Στο κέντρο κάθε ρόμβου έμπηγαν και ένα γαρύφαλλο.

4-Πετιμέζι (Έψημα Λιβισιανά): Γινόταν από μούστο και με τον ίδιο τρόπο όπως και σήμερα: Ο μούστος βράζει στο καζάνι και καθώς βράζει από πάνω μ' ένα κόσκινο κοσκινίζουν στάχτη. Έτσι «κόβεται» ο μούστος. Προσθέτουν άβραστο μούστο και στη συνέχεια αφαιρούν, «πιάνουν», το πάνω μέρος του που είναι «καθαρός μούστος». Αυτός βράζει καλά ώσπου να πήξει αρκετά αφού βάλουν βασιλικό για να πάρει τη μυρωδιά του.

Το πετιμέζι φυλαγόταν στα κιούπια για όλο τον χειμώνα. Μ' αυτό έφτιαχναν κουλούρια, σιρόπιαζαν τις τηγανίτες, τους λουκουμάδες, το έτρωγαν χτυπητό με λάδι βουτώντας μέσα ψωμί. Όταν χιόνιζε μάζευαν με το κουτάλι το καθαρό χιόνι, τόβαζαν σε μια πιατέλα και έριχναν πετιμέζι. Αυτό τόλεγαν **σερμπέτι** και το έτρωγαν με το κουτάλι.

5-Ρατσέλι: Μέσα στο πετιμέζι προτού «δέσει» έριχναν κομμάτια - φέτες - κολοκύθας **κρόκινης** (κίτρινης) από αυτές που κάνουν τις κολοκυθόπιτες, φέτες καρπουζιού, αφού τις είχαν βάλει σε ασβέστη για 1 ώρα περίπου για να σκληράνουν και μικρές μελιτζάνες αργίτικες. Όλα αυτά έβραζαν με **πατριάρχη** (αρμπαρόριζα) ή και βασιλικό ώσπου να δέσουν. Το ρατσέλι το έτρωγαν σαν γλυκό.

6-Μαρμελάδα: Την έφτιαχναν με σταφύλια πλυμένα και ξερογιασμένα. Τις ρόγες του σταφυλιού τις περνούσαν από κόσκινο για να βγάλουν τα κουκούτσια και τις φλούδες και έμενε η ψύχα. Αυτές και με το χυμό που έβγαине, τις έβραζαν ώσπου να δέσουν, με πατριάρχη επίσης και βασιλικό.

7-Κουραμπιέδες (Λιβισιανά κουραπιάδοι). Τους έδιναν σχήμα s, στρογγυλό ή μισοφέγγαρο. Έβαζαν μέσα στη ζύμη ψύχα αμύγδαλο σε κομματάκια ασπρισμένο ή καβουρδισμένο. Όταν ψήνονταν τους ράντιζαν με ανθόνερο και τους πασπάλιζαν με ζάχαρη πάχνη. Οι κουραμπιέδες γίνονταν με βούτυρο αγνό, όχι λάδι. Τους έφτιαχναν στις ονομαστικές γιορτές, στις γιορτές των Χριστουγέννων και το Πάσχα και τους πρόσφεραν σαν δεύτερο γλυκό στη γιορτή του γαμπρού.

8-Μελομακάρονα ή φοινίκια: Τα έφτιαχναν αποκλειστικά στις γιορτές των Χριστουγέννων. Τα γέμιζαν με αμύγδαλο καβουρδισμένο και κοπανισμένο ή και σουσάμι, γαρύφαλλα, μοσχοκάρυδο. Πάνω στο στρογγυλό κομμάτι της ζύμης τοποθετούσαν ένα γυάλινο πιατάκι που ο πάτος του είχε διάφορα ανάγλυφα σχέδια. Το πίεζαν ελαφρά και έτσι έμενε η στάμπα του πάνω στην επιφάνεια. Στη συνέχεια δίπλωναν τις άκρες της ζύμης και έφτιαχναν το φοινίκι. Μετά το ψήσιμο στο φούρνο τα μέλωναν με τον εξής τρόπο:

Τα έριχναν μέσα σε μια κατσαρόλα με ζεστό αραιωμένο μέλι ή σε ζεστό σιρόπι με μέλι για να μυρίζουν. Στη συνέχεια τα έβγαζαν με μια τρυπητή ή με το **κεφκίρι** και τα έβαζαν σε ταψιά ή λεκάνες πήλινες. Τα μελωμένα μελομακάρονα όπως ήταν στη λεκάνη τα πασπάλιζαν με μίγμα από σουσάμι καβουρδισμένο,

αμύγδαλο, καρύδι, γαρούφαλλα χτυπημένα στο γουδί.

9-Σαραγλί: Άνοιγαν λεπτό φύλλο και μ' αυτό τύλιγαν τη γέμιση που την έφτιαχναν από αμύγδαλο, καρύδι και πολλά μυρωδικά. Χαρακτηριστικό αυτού του γλυκού ήταν η πολλή γέμιση. Έπειτα το έκοβαν σε κομμάτια. Μετά το ψήσιμο τα περίχυναν με σιρόπι από ζάχαρη, όχι μέλι.

10-Μοσκοκούμπια: Άνοιγαν το φύλλο σε στρογγυλά κομμάτια και πάνω έβαζαν τη γέμιση. Τα δίπλωναν κι έπειτα με το ποτήρι τάκοβαν στρογγυλά και τα πίεζαν στις άκρες για να κολλήσει η ζύμη. Τα έψηναν και τα πασπάλιζαν με σκόνη ζάχαρη. Τα μουσκοκούμπια ήταν σαν κουραμπιέδες με γέμιση.

11-Αμυγδαλωτά: Τα έφτιαχναν με αμύγδαλα, ζάχαρη, μυρωδικά, σιμιγδάλι και κονιάκ. Έφτιαχναν τη ζύμη και της έδιναν διάφορα σχήματα, στρογγυλά με μύτες. Τα έβαζαν στο φούρνο, τα έψηναν και όποιος ήθελε τα πασπάλιζε με ζάχαρη πάχνη.

12-Κουφτή ή μουσταλιβιργιά (μουσταλευριά): Την έφτιαχναν τον Σεπτέμβριο που τρυγούσαν τ' αμπέλια και υπήρχε μούστος. Τον μούστο τον έβαζαν σ' ένα καζάνι να βράσει. Από πάνω μ' ένα κόσκινο κοσκίνιζαν στάχτη για να τον «κόψουν». Καθώς έβραζε ο μούστος τον ξάφριζαν με την κουτάλα. Αφού έβραζε τον άφηναν να κατασταλάξει και να κρυώσει και έπειτα μ' ένα κύπελλο τον μετάγγιζαν σε άλλο καζάνι και τον έβραζαν πάλι. Σ' αυτόν τον κομμένο μούστο έριχναν νισεστέ διαλυμένο με μια ποσότητα κρύου κομμένου μούστου. Το μίγμα το ανακάτευαν με την κουτάλα μέχρι ν' αρχίσει να χοχλάζει και να πήζει. Αφού τον έπηζαν αρκετά στη φωτιά τον έχυναν στα ταψιά ή στα πιάτα ή στα ελεένια, όταν ήθελαν να τον ξεράνουν. Από πάνω έριχναν κανέλλα και σουσάμι καβουρδισμένο, αμύγδαλα ή καρύδια κοπανισμένα. Όταν ήθελαν να ξεράνουν τη μουσταλευριά την έφτιαχναν πιο πηχτή, την έκοβαν κομμάτια και την άπλωναν στον ήλιο. Αφού ξεραινόταν την έβαζαν σε κουτιά κλπ. για το χειμώνα και την πρόσφεραν στους επισκέπτες.

13-Γουργουλίδες (λουκουμάδες): Τις έφτιαχναν τα ξημερώματα της 30ης Νοεμβρίου τη γιορτή του **αγίου Αντριός** (αγίου Ανδρέα). Ήταν έθιμο. Έπιαναν προζύμι αποβραδís και το άφηναν στο τζάκι κοντά στα κάρβουνα. Το πρωί πρόσθεταν νερό με μαστίχι κοπανισμένο. Αφού έκαιγαν το λάδι στο **τέντζιρο** με το αριστερό χέρι έπιαναν το ζυμάρι και με το δεξί, κρατώντας ένα κουτάλι, έκοβαν κουταλιές και τις πετούσαν μέσα στο καυτό λάδι. Το κουτάλι το έβαζαν κάθε τόσο σ' ένα δοχείο με νερό για να μη κολλάει. Όταν ρόδιζαν και ψήνονταν οι λουκουμάδες, τους έβαζαν σε τσινιά και ταψιά και τους περίχυναν με μέλι. Από πάνω τους πασπάλιζαν με κανέλλα. Έστελναν σε συγγενείς, γείτονες και φίλους. Τους λουκουμάδες τους έφτιαχναν κυρίως οι γέροντες και τους έστελναν στα παιδιά και τα εγγόνια τους. Όταν οι **γουργουλίδες** (λουκουμάδες) γίνονταν όχι στρογγυλοί αλλά ακανόνιστοι με αυτιά και μύτες έλεγαν:

« Έκαμιν η νύφη πίττις
μη τ' αφτιά κι μη τις μύττις».

που είναι και παροιμία (βλέπε παροιμίες).

14-Αλιβιργιά: Την έφτιαχναν με νερό, αλεύρι και ζάχαρη. Όλα αυτά τα έβρα-

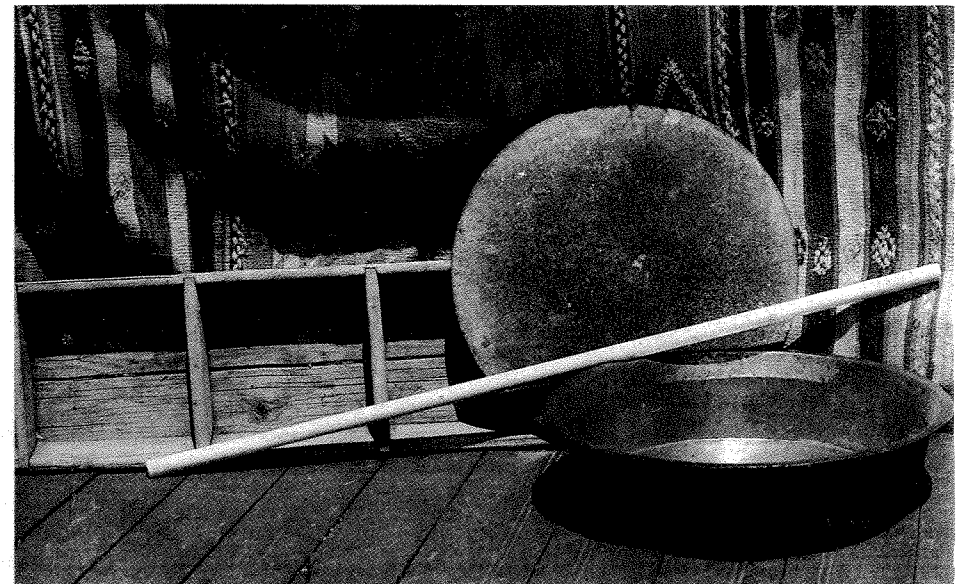
ζαν σ' ένα τετζεράκι. Γινόταν ένας γλυκός χυλός. Την αλιβιργιά την έτρωγαν με το κουτάλι.

15-Τσιζήδες (τηγανίτες). Τις έφτιαχναν με μαγιά ξυνή και αλεύρι. Έπιαναν κουταλιές από τη ζύμη και τις άπλωναν στο τηγάνι που είχαν πάνω στη φωτιά με καυτό λάδι. Τις γύριζαν κι από την άλλη μεριά κι όταν ψήνονταν τις έβγαζαν στο πιάτο. Τις τρώγανε με ζάχαρη ή πιο συχνά με πετιμέζι.

16-Πάππους: Ήταν ένας χυλός γλυκός που τον έφτιαχναν στις νηστείες κυρίως, αλλά και άλλες φορές πιο σπάνια. Έβαζαν το σιτάρι να μουσκέψει ώσπου να βγάλει φυτόρο και ρίζες. Τότε το στάρι ήταν σαν να έβγαζε γένεια και μάλιστα άσπρα όπως οι παππούδες, γι' αυτό και το γλύκισμα ονομαζόταν πάππους (πάππος, παπούς). Το στάρι αυτό ήταν ένα μέρος από το στάρι του κόλλυβου. Πρόσθεταν αλεύρι, ζάχαρη, σταφίδες, κανέλλα και σουσάμι κοπανισμένο και τον χυλό αυτόν τον έτρωγαν με το κουτάλι.

17-Φέτες: Ήταν γλύκισμα πρωινό. Φέτες ψωμιού βουτηγμένες για λίγο στο γάλα και από τις δυο μεριές. Χτυπούσαν σ' ένα πιάτο αυγά, όπως για να φτιάξουν ομελέττα, βουτούσαν τις φέτες στο χτυπημένο αυγό και από τις δυο μεριές και τις έβαζαν στο τηγάνι όπου έκαιγε το λάδι. Όταν ψήνονταν τις έτρωγαν με το χέρι αφού έριχναν πάνω ζάχαρη.

18-Κουσάφι: Μαύρες σταφίδες, τις βράζουν μαζί με κανέλλα κομμάτια και στο τέλος της βράσης προσθέτουν κλωνάρια μυρτιάς. Προσθέτουν ζάχαρη και το πίνουν σαν ρόφημα, με το κουτάλι. Το κάνουν την Σαρακοστή και ιδιαίτερα την Τετάρτη της Σαρακοστής.

Οκλαού, πινακωτή, ταβάς

Κοινωνικός βίος

Εγκυμοσύνη

Τις γυναίκες που δεν έκαναν παιδιά τις έλεγαν στείρες και τις περιφρονούσαν. Την έγκυο γυναίκα την έλεγαν **γκαστρωμένη** και την εγκυμοσύνη **γκαστριά**. Η έγκυος γυναίκα, έκρυβε την εγκυμοσύνη της από τον περίγυρό της από ντροπή. Γι' αυτό όταν πια η εγκυμοσύνη της ήταν φανερή, οι άλλες γυναίκες τη ρωτούσαν: «Γιατί δεν το λες (ότι είσαι έγκυος); Για να γίνει όμορφο το παιδί;».

Παροιμία: «Τι να την πω την όμορφη που λάμπει η ποδιά της, να παντρευτεί, να γκαστρωθεί να δω την καταντία της.»

Θεραπεία στειρότητας: Μια γυναίκα που ήξερε από αυτά τα **μαϊσούλια** (γιατροσόφια) έσφαζε μια κότα μαύρη και όπως ήταν ζεστή και αμάδητη την έβαζε κατάσαρκα στη μέση της εγκύου ώσπου να κρυώσει.

Ανεμογκάστρι: Το έλεγαν **μάουσα**. Πίστευαν ότι η ψευτοέγκυος είχε μια φούσκα με αέρα στην κοιλιά της.

Όταν η έγκυος **πεθυμούσε**, ήθελε κάτι φαγώσιμο όταν τόβλεπε ή όταν κάτι της μύριζε, έλεγαν: «Το ζήτησε το γκάστριο της» και της το πρόσφεραν για να μην αποβάλει. Η γυναίκα δεν έπρεπε να πλαγιάσει με τον άντρα της γιορτή ή Σαββατοκύριακο για να μην κάνει «λειψό» παιδί. Το πρώτο βράδυ του γάμου το αντρόγυνο δεν έπρεπε να κοιμηθεί μαζί για να «τιμήσει» το στεφάνι του.

Προγνωστικά εγκυμοσύνης: Η πρόγνωση του φύλου του παιδιού γινόταν από το σχήμα της κοιλιάς. Όταν ομόρφαινε με την εγκυμοσύνη η έγκυος θα έκανε κορίτσι. Όταν «έκανε πισινούς» θα έκανε κορίτσι. Όταν είχε «πανάδες» στο πρόσωπο από την εγκυμοσύνη θα έκανε αγόρι. Όταν η έγκυος είχε στρογγυλή ή μπηρωτή κοιλιά θα έκανε αγόρι. Του αγίου Συμεώνος (3 Φεβρουαρίου) η έγκυος δεν έπρεπε να αγγίξει κόκκινο αντικείμενο (λουλούδι, ύφασμα κλπ.) γιατί αυτό θα «έβγαινε» πάνω στο παιδί (θα είχε αιμαγγείωμα).

Αποβολή: Πίστευαν ότι μια έγκυος μπορεί να αποβάλει από πολλές αιτίες: Γιατί π.χ. της μύρισε κάτι (φαγητό) και δεν το έφαγε εκείνη την ώρα, γιατί φοβήθηκε, γιατί γλίστρησε κλπ. Η έγκυος δεν έπρεπε να φάει λαγό, γιατί το παιδί θα γεννιόταν με ανοιχτά τα μάτια.

Η έγκυος δεν έπρεπε να στεφανώσει, ούτε να βαφτίσει, να γίνει δηλαδή κουμπάρα ή νονά.

Για να γεννήσει πιο εύκολα η έγκυος, όταν της έρχονταν οι πόνοι, της έδιναν να πιεί ένα ρόφημα ζεστό από βρασμένη μυρτιά (μυρσίνη) ή δυόσμο.

Τα έθιμα τα σχετικά με τον τοκετό, τη λοχεία και τη βάφτιση του παιδιού έχουν περιγραφεί με πολλές λεπτομέρειες.^{1,2} Εμείς συμπληρώνουμε:

Το ζουμί της βρασμένης αψηφιάς το είχαν καλό για τη λεχώνα. Επίσης κλωνάρια αψηφιάς έβαζαν και στο μαξιλάρι της. Μόλις γεννιόταν το παιδί το πασπαλιζαν με αλάτι ψιλό, ολόκληρο. Σε λίγες ώρες το έπλενε η μαμμή και οι συγγε-

1. Κ.Γ. Λαμέρα (1964). *Οπ. πρ. σ. 77-81.*

2. Καλλιόπης Μουσαίου - Μπουγιούκου (1970). *Οπ. πρ. σ. 50-94.*

νείς έριχναν νομίσματα στη λεκάνη ή της έδιναν φιλοδωρήματα και έλεγαν ευχές, «καλορίζικο», «να ζήσει» κ.λ.π. Στις τρεις μέρες μετά τη γέννηση του παιδιού έρχονταν οι συνυφάδες ή άλλοι συγγενείς και η μητέρα τις έκανε τραπέζι, με κύριο φαγητό το ρύζι (πιλάφι), το «πιλάφι του μωρού» για να «ριζώσει» το παιδί.

Για τη λεχώνα έλεγαν: «Ως τις 40 μέρες το μνήμα της λεχώνας είναι ανοιχτό». Μέχρι να σαραντίσει η λεχώνα, η γυναίκα που θα της έκανε επίσκεψη έπρεπε να είναι «καθαρή», δηλ. να μην είχε περίοδο και να μην είχε κοιμηθεί με τον άντρα της, γιατί αλλιώς το νεογέννητο θα έβγαζε **κιαλίκια** (σπυράκια).

Όποιος ερχόταν στο σπίτι που είχαν λεχώνα έπρεπε να έρθει νωρίς, πριν από τη δύση του ήλιου και πάντοτε έπρεπε να φέρει γλυκά.

Τα πολύ μικρά παιδιά, μέχρι 2-3 μηνών, τα έλεγαν **λειχούδια**.

Ο σαραντισμός της λεχώνας λεγόταν «ευκή». Μέχρι τότε η λεχώνα δεν έβγαζε έξω από το σπίτι. Όταν πήγαινε να πάρει την ευκή στην εκκλησία έπαιρνε μαζί της και ένα δοχείο μικρό με νερό για να «αγιαστεί» στην εκκλησία. Μ' αυτό το νερό ράντιζαν το μέρος που πάταγε η λεχώνα.

Ο αη-Στυλιανός ήταν ο προστάτης των παιδιών. Στο προσκέφαλο του παιδιού, μέχρι να σαραντίσει, έβαζαν ένα κομμάτι ψωμί.

Όλα τα μωρά φορούσαν σταυρουδάκι ή μια χάντρα γαλάζια για το βάσκαμα που το έλεγαν «ματόχαντρο».

Τα κοσμήματα στα παιδιά τα έβαζαν στα σκουφάκια τους, που τα έλεγαν **τακιά** (σκούφια).

Μέχρι να «αρκουδίσουν» τα παιδιά, τα φάσκωναν για να γίνουν ίσια τα πόδια τους και το κορμί τους. Γι' αυτό ίσως έλεγαν χαρακτηριστικά ότι: «του μουρόμ μας είναι στα παννάκια» δηλ. είναι πολύ μικρό.

Όταν η μάνα πήγαινε το παιδί σε άλλο σπίτι για να κάνουν επίσκεψη, η γυναίκα του άλλου σπιτιού σταύρωνε το παιδί, μέτωπο - σαγόκι - μάγουλα, με ζάχαρη «για να είναι γλυκό».

Όταν έβγαζε το πρώτο δόντι το παιδί ο πρώτος που θα το έβλεπε έπρεπε να του κάνει ένα πουκάμισο για δώρο. Η μάνα του παιδιού στο πρώτο του δόντι έπρεπε να κάνει χαλβά και να τον προσφέρει στους επισκέπτες. Όταν έβλεπαν το πρώτο δόντι οι επισκέπτες και οι συγγενείς, έλεγαν στη μάνα του παιδιού:

«**Χάτε πλιόν, τουν χαλβάν να μας ετοιμάσεις**» και έδιναν της εξής ευχή: «**Χάτε και να δαγκώσει και την νύφη**» ή τον **γαμπρό**, αναλόγως.

Αφού έβγαζε δόντια, η μάνα ή η γιαγιά, μασούσαν ψωμί κ.α. και τα δίναν στο μικρό, γιατί δεν έπρεπε να «λαχταρήσει» ή να «ζηλέψει» κάτι και να του το στερούν, προπαντός αν ήταν αρσενικό. Το έλεγαν έτσι: «**κι είναι και αρσενικόν παιδίν**».

Βάφτιση

Και για τη βάφτιση, όπως και το γάμο παρακάτω δίνουμε συμπληρωματικά στοιχεία και ως ένα σημείο την εξέλιξη των σχετικών εθίμων στη Νέα Μάκρη. Η βάφτιση στη Νέα Μάκρη Αττικής δεν είχε την επισημότητα που είχε στο Λιβίσι (χτύπημα καμπάνας, πρωτοκαθεδρία του ιερέως, δικαίωμα του νονού να

δίνει όνομα της αρεσκείας του) αλλά διατήρησε μεγάλο μέρος από την επισημότητα και την ιεροτελεστία της.

Το πρώτο παιδί, προπαντός το αγόρι, αλλά και το κορίτσι και σε πολλές οικογένειες και τα δύο πρώτα παιδιά «ήταν του πατέρα», δηλαδή ο πατέρας έδινε τα ονόματα των γονιών του. Τα παιδιά και πριν τα βαφτίσουν τα φώναζαν με τα ονόματά τους.

Δεν είχαν ορισμένο χρόνο που βάφτιζαν τα παιδιά. Τις πιο πολλές φορές η βάφτιση γινόταν στη γιορτή του πατέρα και συνήθως στο σπίτι.

Ο νονός ή η νονά έκαναν τα ρούχα του παιδιού, **τα βαφτιστικά**, το σταυρό, τα παπούτσια κλπ. και στη μάνα ένα φόρεμα, χρυσαφικό κλπ.

Αφού βαφτιστεί το παιδί η μάνα κάνει μετάνοια, φυλάει το χέρι της νονάς και παίρνει το παιδί. Η νονά τότε λέει:

Πάρε μάνα το παιδί σου
βαφτισμένο, μυρωμένο
κι από το Θεό ευλογημένο

Η ευχή για τον κουμπάρο ήταν: «'Αξιος ο μισθός σου. Να το παντρεύεις κιόλα».

Η ευχή για τους γονείς ήταν: «Να σου ζήσει. Να το παντρεύεις κιόλα. Καλορίζικα» ενώ στο γάμο, όταν παντρεύουν παιδιά ήταν: «Καλορίζικα» «κι από τα επίλοιπά σου». Τις «μαρτυρίες», σταυρουδάκια ή μεταλλικά εικονισματάκια της Παναγίας που τα καρφίτσωναν στα πέτα των παρευρισκομένων στη βάφτιση, τα έκαναν οι νονοί. Τα παιδιά που βαφτίζονταν από τους ίδιους νονούς λέγονταν «καλαδέφρια» ή «καλαδαρφοί» και ήταν σαν συγγενείς.

Αυτοί που βάφτιζαν ήταν για το παιδί ο **νονός** και η **νονά** και για τους γονείς του ο **κουμπάρος** ή **κουμπάρα** και **σύντεκνος** ή **συντέκνισα**.

Η κουμπάρια αυτή αναγνωριζόταν σαν πολύ στενή συγγένεια.

Σαν κουμπάρος διάλεγαν στενούς συγγενείς (αδέφρια, ξαδέφρια) ή φίλους καλούς, ή άνθρωπους που έχαιραν εξαιρετικής τιμής π.χ. νονός του πατέρα μου ήταν ο Βασίλειος Μ. Μουσαίος, γιατρός, γιος του Μιχαήλ Μουσαίου και δικοί μου νονοί ήταν ο Δημήτριος και Δέσποινα Παπαντωνίου, δάσκαλοι).

Το παιδί για τους νονούς του ήταν το βαφτισμιό ή **βαφτιστήρι**.

Το βαφτιστήρι αλλά και τα άλλα αδέφρια του προσφωνούσαν τους νονούς με το **νονός** και **νονά**. Παλαιότερα «τάτας».

Οι νονοί νοιάζονταν πολύ για την ανατροφή των βαφτισμιών τους και βοηθούσαν όσο μπορούσαν στην πρόδοό τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις υιοθετούσαν τα βαφτιστήρια τους και κατά κανόνα τα πάντρευαν όταν έφτασαν σε ηλικία γάμου. Η γνώμη τους ήταν βαρύνουσα για την εκλογή του ή της συζύγου και ήταν από τους πρώτους προσκεκλημένους στους αρραβώνες.

Την Πρωτοχρονιά ο νονός έδινε το δώρο στο βαφτιστήρι του που το έλεγαν **μπολαμά** ή **πλιστρίνα** (χρυσά νομίσματα κ.λ.π.) Τα Χριστούγεννα του έκανε ρούχα ή παπούτσια. Τα πρώτα παπούτσια του παιδιού τα έκανε ο νονός. Το Πάσχα του έφερνε λαμπάδες και κουλούρια. Στις ονομαστικές γιορτές οι νονάδες έφτιαχναν και έστελναν στα βαφτιστήρια τα **αρτακάκια**, μικρούς άρτους με την **τύψη** πάνω τους.

Στις τρεις μέρες μετά τη βάφτιση πλένανε το παιδί και τα ρούχα του και το νερό αυτό το έριχναν στη θάλασσα ή πίσω από το ιερό της εκκλησίας όπου χύνουν και τώρα το νερό της βάφτισης.

Τρεις Κυριακές συνέχεια μετά τη βάφτιση ο νονός πήγαινε το βαφτιστήρι του στην εκκλησία για μετάληψη. Την τρίτη Κυριακή άφηναν εκεί και τη λαμπάδα της βάφτισης.

Η κούνια του παιδιού και άλλα σχετικά της βρεφικής και παιδικής ηλικίας

Η κούνια του παιδιού ήταν ξύλινη, χαμηλή και την έλεγαν **κούννα**. Η πλευρά της προς το κεφάλι του παιδιού είχε σχέδια σκαλιστά (κλάρες, λουλούδια κλπ.). Είχε και καθηκάκι πλήνιο στον πάτο για τα πιο μεγάλα παιδιά. Αυτό το βάζανε όταν κοιμόταν το παιδί. Για τα αγόρια ειδικότερα είχαν κι ένα ξύλινο σωλήνα που κατέληγε σ' ένα χωνί από όπου τα ούρα του παιδιού κατέβαιναν στο καθηκάκι.

Τα παιδιά όταν τα ξάπλωναν στην κούνια τα σκέπαζαν με σκεπάσματα που τα δίπλωναν από κάτω για να μην ξεσκεπαστεί στον ύπνο ή πέσει κάτω το παιδί.

Μετά τον 2-3ο μήνα έπαυαν να φασκιώνουν τα παιδιά. Από τότε τους φορούσαν καλτσάκια και βρακάκια και πάντοτε πάνω από τα ρούχα τους ποδιές, μέχρι 6-7 και 8 ετών.

Όταν γελούσε το μωρό στον ύπνο του έλεγαν ότι βλέπει τη μάνα του γι' αυτό γελάει. Όταν έκλαιγε στον ύπνο του πάλι ότι του λένε ότι πέθανε η μάνα του γι' αυτό κλαίει.

Όταν περπατούσε πια το παιδί, κι ερχόταν μια στιγμή και αρκούδιζε ξανά το ρωτούσαν «Πας ή έρχεσαι;». Εκείνο θα έπρεπε να απαντήσει ένα από τα δύο ή «πάω» ή «έρχομαι». Το «έρχομαι» ερμηνευόταν πως κάποιος μουσαφίρης ή ξενιτεμένος θα ερχόταν στο σπίτι. Το «πάω» (πηγαίνω) σήμαινε πως κάποιος του σπιτιού θα πάει ταξίδι.

Όταν ξύπναγε το μωρό ή το παιδί του λέγανε

«Καλοξύπνα, Χρυσοξύπνα».

Όταν το κοιμίζανε το «σταύρωνε» η μητέρα και του έλεγε «Καλά ξυπνητούρια».

Οι **βυζάστρες** ήταν οι γυναίκες που βύζαιναν το μωρό όταν για οποιοδήποτε λόγο δεν μπορούσε να το θηλάσει η μητέρα του. Οι γυναίκες αυτές είχαν δικό τους παιδί της ίδιας ηλικίας και πληρωνόντουσαν γι' αυτή τη δουλειά.

Οι **μανάδες** θηλάζαν τα παιδιά όσο πιο πολύ μπορούσαν (1-2 χρόνια) για να μην μείνουν έγκυες.

Όταν ένα παιδί δεν είχε φυσιολογική συμπεριφορά ή ήταν **σημαδεμένο** (είχε συγγενείς διαμαρτίες στη διάπλαση) το λέγανε **παρτσακλό** και πίστευαν ότι το κακό οφειλόταν στα ζωτικά ή στο ότι οι γονείς του είχαν κοιμηθεί μαζί απαγορευμένες μέρες, γιορτή, Κυριακή κλπ.

Στο λαιμό των παιδιών κρεμούσαν κολιέ με σπόρους από **κερατάκι** (είδος τριφυλλιού) για να μυρίζουν και να φεύγουν οι ψύλλοι. Τους σπόρους αυτούς τους έβαζαν στο μαξιλάρι του παιδιού, καθώς επίσης και στο πάπλωμα της νύφης.

Όταν ένα παιδί είχε **μελισσάκι** (σπίλο, ελιά) ανάμεσα στα φρύδια το θεωρούσαν ένδειξη ότι το άλλο αδερφάκι του που επρόκειτο να γεννηθεί δεν θα ζούσε.

Τα νύχια του παιδιού δεν τα έκοβαν μέχρι να γίνει 40 ημερών και τότε τα βουτούσαν στο τσουβάλι με τ' αλεύρι για να πέσουν.

Για να βοηθήσουν τα παιδιά να βγάλουν τα δόντια τους, τους έριχναν ρακί στο κεφάλι.

Όταν στον ύπνο του το παιδί έτριζε τα δόντια το χτυπούσαν στο στόμα με το τακούνι των παπουτσιών του πατέρα για να πάψει, σταματήσει, να τρίξει τα δόντια.

Όταν το παιδί γινόταν 1¹/₂ - 2 ετών και δεν είχε μιλήσει ακόμα το έβαζαν σ' ένα πανέρι και δυο μέλη της οικογένειας (θείες, γιαγιά κλπ.) το πήγαιναν σε 7 σπίτια που είχαν γερά παιδιά. Στα σπίτια αυτά έδιναν ένα κομμάτι ψωμί στο παιδί και του έλεγαν «Χάτε να φας και να μιλήσεις».

Νανουρίσματα

Κοιμήσου και παράγγελα
στην Πόλη τα προικιά σου
στηβ Βενετιάν τ' αλλάγια σου
και τα διαμαντικά σου

* * * * *

Κοιμήσου με τη ζάχαρη
ξύπνησε με το μέλι
και νίφτου με τ' ανθόνερο
που πίνουν οι αγγέλοι

* * * * *

Κοιμήσου με τη ζάχαρη
ξύπνησε με το μέλι
και το καλό σου ριζικό
να κουβαλά να φέρνει

* * * * *

Ξύπνα που δεν εχόρτασες
τον ύπνον να κοιμάσαι
και σεν' ο ύπνος ο πολύς
μαραίνει και χαλά σε

* * * * *

Επωδός: Νάνι, νάνι, νάνι, νάνι
κι όπου το πονεί να γιάνει

Το παρακάτω είναι νανούρισμα που τραγουδιέται στο σκοπό των τραγουδιών του γάμου αλλά πιο αργά ή και όπως το προηγούμενο νανούρισμα.

Βάζω δεξιά τον-ι-Χριστόν
ζερβά την Παναγίαν
και στο προσκεφαλάκιν του
βάζω τον αη-Λία

Επωδός: Νάνι, νάνι, νάνι, νάνι
κι όπου το πονεί να γιάνει

Ταχταρίσματα

Όπως χόρευαν το μωρό στα γόνατα του έλεγαν:

Του μουρόν, του μουρόν
του μουρόν θέλει χουρόν
του μουρόν θέλει χουρόν
τα βγιλιά δεν είν' εδώ
κι όποιος πάει κι τα φέρει
πέντι τάλληρα στου χέριν

Του μουρόμ μου σαν του χάσου
ποιόν-ι-δρόμουν θε να πιάσου
για τουν πάνου, για τουν κάτου

Του μουρού του μιλιδόνιν
λείβγουντου ή (λούνουντου) μι του λιμόνιν

Του μουρόν έχει χαρά
κι χορεύγει κι πηδά
και παπούτσια δέ φορά
Να του δώσου τα δικά μου
να χορέψει η πέρδικά μου

Απού μπρος βρουμά τσιλιάκας
κι από πίσου κατρουλιάκας
κι όταν σιγουπερπατεί
βρουμά κι η στράτα που πατεί

Βρε καλώς το, βρε καλώς το
πάρε μιά βίτσα και δος το

(Αυτό έλεγαν και στις **καμουζέλες**, **μασκαράδες**, τις **Απόκριες**).
Στον ίδιο σκοπό επίσης τραγουδούσαν:

Του μουρόν μου νάν' καλά
κι ας ψοφήσουν χίλι ' αρνιά
χίλι ' αρνιά, χίλια κατσίκια
και του πέη (μπέη) τα κορίτσια

Του μουρόμ μου του ναζλίν
όλοι πείτε του να ζει
να κοιμόμαστε μαζί

Του μουρόμ μου, του μουρόμ μου
του Θεού 'νιν και δικό μου

Σε παρόμοιο σκοπό λέγανε επίσης το γνωστό:

Ταχτιρντί του λέγανε
και μου το παντρεύανε
και του δίνανε προικιά
ένα κόσκινο φλουριά
και του δίναν έν' αμπέλι
να χωρά λαγός να μπαίνει

Επίσης τα παρακάτω γνωστά:

Παλαμάκια παίζετε
κι ο μπαμπάς του έρχεται
και του φέρνει κάτι τι
λουκουμάκια στο χαρτί

Επίσης:

Μάνα, μάνα, μάνα του
τι καλά και κάμα του
κι έκαμά του κι ήβρα του
(Μάνα, μάνα, μάνα του
τι καλά που έκανα και το γέννησα
και τώρα το έχω γεννήσει (κάνει) και το έχω)

Μάνα, μάνα, μάνα του
πώς το λούνει η μάνα του
δυό φορές το Σάββατο
κι άλλη μια την Κυριακή
να γενεί και να χαρεί

Τον υγιόν μου τον απά¹
τον ασημομαστραπά
δος του κάστανα να φα
καρυδάκια να τσακκά²

Του μουρόμ μου το ναζλί³
πέστε το όλοι να ζει
τους πλουσίους να δανείσει
τους φτωχούς να κυβερνήσει

Και καλώς το, καλόν νάχει
μάνα και πατέραν νάχει

Πάει ο λαγός να πιεί νερό στου στις (στου)... το λαιμό (αναφέρεται τ' όνομα του παιδιού με την ανάλογη κίνηση του χεριού)

¹-απάς = πολύτιμος, περί πολλού

²-ναζλί = ναζιάρικο, χαριτωμένο

³-τσακκά = τσακίζει

Επίσης:

Εδώ είναι η εκκλησίτσα (πρόσωπο)
τα παραθυράκια (μάτια)
η καμπάνα (μύτη)
νταν, νταν, ντιν
(και πάλι από την αρχή)

Πιο κάτω περιγράφουμε ένα ιδιότυπο ταχτάρισμα παιδιών που βρίσκονται σε ηλικία να στέκουν όρθια και τους κρατάνε τα χέρια για να περπατήσουν: Ο μεγάλος είναι όρθιος (μάννα, θεία, νονά, γιαγιά, παππούς) ή κάθεται στην καρέκλα και κρατάει το παιδί από τις παλάμες καθώς έχει υψωμένα τα χέρια και είναι επίσης όρθιο. Μ' αυτό τον τρόπο κάνει το παιδί να κουνιέται μπρος-πίσω. Για το αγόρι:

Σαν το γαμπρό, σαν το γαμπρό
να βγουν τα δόντια του τα μπρος
(και πάλι από την αρχή)

Για το κορίτσι κάνοντάς το να κουνιέται δεξιά - ζερβά:

Σαν τη νύφη την αφέντρα
που την προσκυνούν τα δέντρα
(και πάλι από την αρχή)

Το ντίλι - ντίλι το λέγανε σε μεγαλύτερα παιδιά που έχουν την έννοια των ζώων που αναφέρονται και τη σχέση ανάμεσά τους. Το τραγουδάκι αυτό έχει ως εξής:

Ηπίην του πουντίκιν
κι έφαϊν του φυτίλιν
μέσα αφ' του καντήλιν
π' όμπλεπιν η κόρη
κι 'κέντα του μαντήλιν

Του ντίλιν ντίλι - ντίλιν - ντίλιν
Μαντήλι του καλού της
τ' αρρεβωνιαστικού της κλπ.

Άλλο ταχτάρισμα για τα παιδιά που βρίσκονται στην ηλικία του κουπεπέ:

Αϊγλί - αϊγλί
έτσι κάνει το παιδί
κάνε το και συ...

(αναφέρεται το όνομα του παιδιού ή υποκοριστικού του που να τελειώνει σε -ι).

Άλλοτε η μάννα, ή ο πατέρας ή οι παππούδες έκαναν πως δεν γνώριζαν το παιδί και ρωτούσαν τους άλλους:

- Από που το πήραμε καλέ του μουρόν; Από τις γύφτισσες; ή
- Ποιό είναι καλέ αυτό του μουρόν, του τάδε;....

Τα αγόρια τα έλεγαν:

Καμάρι μου
Ασλάνη
Παλικαρά

Τα κορίτσια τα έλεγαν:

Αμαζόνα
Πριγκήπισα
Αφέντρα κλπ.

Το αρσενικό παιδί το έλεγαν «δρακάκιν».

Γλωσσικά παιχνίδια

Το πιο διαδεδομένο γλωσσικό παιχνίδι που το αναφέρουν πρώτο οι παλαιότεροι πληροφορητές μας είναι το «εκκλησιά κοντυλωτή - μολυβοπελεκητή».

Έχει ως εξής:

1) Εκκλησιά κοντυλωτή - μολυβοπελεκητή
ποιος παλάς την κέντησε και τη μολυβοπελέκησε;
Αν είχα κι εγώ τα εργαλεία του μολυβοκοντυλοπελεκητή
το ίδιο θα την κέντιζα και θα την κοντυλομολυβοπελεκούσα

2) Η καρέκλα του μπακάλη ξεκαρεκλοποδαρώθηκε
(πολλές φορές)

3) Φτου σκωληκομερμηγκότρυπα

4) Άσπρη πέτρα ξέξασπρη κι απ' τον ήλιο ξεξασπρότερη

5) Μια πάπια μα ποια πάπια;
Μια πάπια με παπιά

6) Μέτρημα μέχρι το εκατό και αντίστροφα

Ανταγωνισμοί παιδιών

- Όταν οι μεγαλύτεροι ήθελαν να βάλουν δυο παιδιά να τσακωθούν έβαζαν το ένα να τραβήξει τη μύτη του άλλου κι έτσι τα ερέθιζαν
- Πάλαιμα (μπαλαίστρα)

Για τον νικημένο, στο πάλαιμα έλεγαν: «Έφαγε η μύτη του χόμα»
- Τρέξιμο (τρεχάλα)

Λέγανε:

«Παραβγαίνουμε»;

Το ίδιο και στα παρακάτω
- Πήδημα (απλούν ή τριπλούν)
- Έλξεις, από ένα κλαρί δέντρου
- Σφεντόνα (σημάδι)
- Κολύμπι
- Μακροβούτι
- Λιθάρι

Περιπαιχτικά Ονομάτων

Οταν ανέφεραν τις γυναίκες με σκοπό να τις υποτιμήσουν τις έλεγαν όλες χωρίς εξαίρεση «Μαριές». Π.χ. «Ακούς τώρα τι λένε οι Μαριές;» Τα λοιπά περιπαιχτικά των ονομάτων είναι νεότερα. Τα καταγράψαμε από νεότερους πληροφορητές της Νέας Μάκρης κι έτσι πιθανόν να έχουν άλλη προέλευση ή να είναι νεότερα δημιουργήματα.

1) Για τον Ιωσήφ (Ιωσήφ - Γιοσύφης - Κοτσύφης - Κότσυφας) έλεγαν:

Ο κότσυφας επήδηξε από το παραθύρι
κι η μάνα του του φώναζε «που πας βρε κακομοίρη»
- Πάω να φέρω μάρμαρα να χτίσω μοναστήρι
για να περνούν οι κοπελιές να τις φιλώ στα χείλη.

2) Ο Δημήτρης - Δημητρός

Δημητρό - τρό - τρό / να σε πάω στο λουτρό
να σε κάνω πίτσι - πίτσι / να σ' αρέσει το κορίτσι

3) Μαρία - το Μαριόν

Να, και το Μαριόν
πόρχεται αφ' το χωριό
με γεμενί παπούτσι
και κάρτσα (κάλτσα) δυό λογιά

4) Γιάννης

Ο Γιάννης ο Τσιρόγιαννος
πήγε να κλέψει κότες
κι οι κότες κακαρίσανε
το Γιάννη κουτσουλίσανε.

5) Άννα - Κλάννα¹

Απαγορευτικές πράξεις παιδιών

1) Τα παιδιά δεν έπρεπε να σφυρίζουν το βράδυ γιατί «θα μαζευτούν οι διαβόλοι».

2) Δεν έπρεπε ν' αφήνουν υπόλοιπο από το ψωμί που έτρωγαν γιατί «θα έχαναν τη δύναμή τους».

3) Όταν έπεφτε κάτω το ψωμί, αυτό που έτρωγαν, έπρεπε να το πάρουν, να το φιλήσουν και να το βάλουν κάπου για να το φάνε τα πουλιά ή τα μυρμήγκια. Δεν έπρεπε προπαντός να το πατήσουν γιατί ήταν «αμαρτία».

4) «Δεν ήταν καλό» να βάζουν ανάποδα το καρβέλι.

5) Δεν έπρεπε ν' αφήνουν το ψαλίδι ανοιχτό γιατί θάρχονταν οι **χρεβουλέτηδοι**²

1. Ήταν πολύ διαδεδομένη η συνήθεια στους Μακρηνολιβισιανούς να παρατσουκλιάνουν, να βγάζουν δηλαδή παρατσούκλια στους συμπατριώτες τους είτε από μια χαρακτηριστική τους ιδιότητα ή κουσούρι λ.χ. χερετσέπης (αυτός που έχει τα χέρια του στις τσέπες του πανταλονιού του), καφενόβιος, γαλλούρης (αλοθίθωρος), πουζάρης (αυτός που έχει πουζα, βουβωνοκήλη), είτε από το επάγγελμα, ή παραλλάσσοντας το όνομά του μαζί με το κουσούρι όπως παραπάνω.

2. χρεβουλέτηδοι = δανειστές

να ζητήσουν τα δανεικά.

6) Δεν έπρεπε ν' αφήνουν τα παπούτσια ανάποδα, με τις σόλες προς τα πάνω γιατί αυτός που θα τ' άφηνε έτσι θ' αρρώσταινε ή θα πέθαινε.

7) Στο τραπέζι περίμεναν τον πατέρα ν' αρχίσει πρώτος το φαγητό και στο τέλος σηκώνονταν όλοι μαζί.

8) Όταν πρόσφεραν νερό σε κάποιον μεγαλύτερο στην ηλικία δεν έπρεπε να φύγουν, έπρεπε να περιμένουν να πάρουν το ποτήρι και να του πουν «με τις υγιές σας».

9) Δεν έπρεπε να πιάνουν με τα χέρια τη φωτιά (τα κάρβουνα από το τζάκι κ.λ.π.) γιατί θα κατουριόνταν πάνω τους τη νύχτα.

10) Δεν έπρεπε να πλησιάζουν τα πόδια στη φωτιά γιατί θα έβγαζαν χιονίστρες.

11) Δεν έπρεπε να κόψουν τα νύχια την Τετάρτη και την Παρασκευή και να λούζονται την Κυριακή, σύμφωνα με την παροιμία:

Τετάρτη και Παρασκευή
τα νύχια σου μην κόψεις
και Κυριακή να μη λουστείς
αν θέλεις να προκόψεις

12) Τα κορίτσια δεν έπρεπε να κάθονται πάνω στη σκούπα του σπιτιού γιατί «θα τους σέρνουν όσα σέρνει η σκούπα».

Νηπιακή γλώσσα

Μαμ = φαγητό

Μπρρ = νερό, και Μπου = νερό επίσης

Ντζά = γλυκό

Μιμή = χτύπημα, πληγή

Τζιζ = κάψιμο, φωτιά

Τα σσία = τα ρούχα, το φόρεμα

Παπά = τα καλά ρούχα

Ντεντένι = τα άλογο κ.λ.π.

Τσις = τσίσα

Στραάτα = το βάδισμα

Άτα = περίπατος

Κοκό (ά) = γλυκό (ά)

Τσιτσι = κρέας

Κόνι - κόνι = άκρη - άκρη

Το μέε = η κασίκα / το μπέε = το πρόβατο

Νάνι = ύπνος

Πάπαλα = τέλος

Φράση: «Μάμμου του να μη βουλλίσεις τα σσία σου».

(Φάε να μη λερώσεις τα ρούχα σου)

Εκφοβισμοί νηπίων

Τα μικρά παιδιά τα φοβέριζαν με τον Μπαμπούλα και τον Αράπη που θα ερχόταν τάχα να τα πάρει.

Για τις γιορτές (Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά και μέχρι τα Φώτα) τα φοβέριζαν με τους **καλικαντζάρους**.

Για τη Μεγάλη Βδομάδα τα φοβέριζαν με τους Εβραίους (Οβριούς, Βριούς). Οτι δηλαδή οι Εβραίοι τη Μεγάλη βδομάδα παίρνουν ένα γερό παιδί το βάζουν μέσα σ' ένα βαρέλι με καρφιά, του στραγγίζουν το αίμα και το αίμα αυτό το πίνουν.

Σχολικά είδη

Η σάκα.

Τις σάκες τις έφτιαχναν οι γυναίκες στο σπίτι από ύφασμα. Είχε σχήμα φακέλου και δεν είχε χωρίσματα. Μέσα έβαζαν το κοντύλι, την πλάκα και το Αναγνωστικό για τις μικρές τάξεις κι ένα σφουγγαράκι της θάλασσας για το σβήσιμο της πλάκας. Στις μεγαλύτερες τάξεις είχαν κι άλλα βιβλία. Τα βιβλία και τα Αναγνωστικά έρχονταν από την Ελλάδα.

Τις σάκες τις φορούσαν σταυρωτά στον ώμο τα παιδιά (αρ. ώμος - δεξιό πλευρό). Είχαν λουρί από ύφασμα ή πετσί, **σαχιάνι** (μαλακό δέρμα).

Οι μαθητές στο Λιβίσι και στη Μάκρη πήγαιναν με πολλή ευλάβεια στο σχολείο. Οι πιο μεγάλες τάξεις έκαναν πρωί και απόγευμα μαθήματα. Έκαναν προσευχή το πρωί, προτού μπουν στην τάξη και στο τέλος των μαθημάτων. Οι δάσκαλοι ήταν αυστηροί.

Από τον πατέρα μου Παναγιώτη Δελησάββα έχω και την πληροφορία σχετικά με μια ιδιότυπη εκμάθηση - αποστήθιση της Αλφαβήτας στον καιρό του που είχε ως εξής: Όλοι οι μαθητές της τάξης (της πρώτης τάξης ασφαλώς) έλεγαν εν χορώ:

Άλφα — Ω — πιασ' τ' αυγό

Βήτα — Ψί — να - το - ψήσουμεν - μαζί

Γάμμα — Χί — να του φάουμουν μαζί
κ.λ.π.

Για την αριθμητική χρησιμοποιούσαν τα σφαιρίδια. Όλη η τάξη επαναλάμβανε: « Ένα σφαιρίδιον», «δύο σφαιρίδια» κ.ο.κ.

Σχολικές τιμωρίες

Νηστεία.

Ο τιμωρημένος, γιατί δεν ήξερε το μάθημα και σπάνια όταν έκανε αταξία, ή ολόκληρη η τάξη, κλεινόταν στο σχολείο. Τα παιδιά πεινούσαν και τ' αδέρφια τους τους έφερναν ψωμί από το παράθυρο.

Έλεγαν: «Νηστεία, νηστεία, ψωμί και τιμωρία» και τα κορόιδευαν.

Ξύλο: Με βίτσες στα χέρια.

Τιμωρία: Το παιδί έστεκε όρθιο στον τοίχο μπροστά στον πίνακα για να το βλέπουν τ' άλλα παιδιά.

Επαγγέλματα στα παιδιά

Τα επαγγέλματα όπου πήγαιναν μαθητευόμενα παιδιά ήταν του γανωτή (καλαϊτζή), του σιδηρουργού, του ταπάκη (βυρσοδέψη), του παπουτσή, του καμινιάρη ξύλων (κάρβουνων) και ασβέστης, του ράφτη, του μαραγκού, του χτίστη κ.α.

Τα παιδιά που πήγαιναν μαθητευόμενα, στους σιδηρουργούς π.χ. λέγονταν **μούτσηδοι**. Παραγίός λεγόταν το παιδί που είχε μάθει την τέχνη και πληρωνόταν κανονικά.

Όταν οι μαθητευόμενοι έκαναν τον έξυπνο πάνω στην τέχνη που μάθαιναν τους έλεγαν οι άλλοι την εξής παροιμία: « Έμαθα και μαστορίζω και τον μαστορά μου βρίζω».

Ο πατέρας του παιδιού έκανε συμφωνία με τον μαστορά προφορική ότι «από τον τάδε καιρό θα παίρνει τόσα μετζίτια. Θα τρώει, θα πίνει και θα παίρνει τόσα». Η συμφωνία συνήθως ήταν για μια περίοδο, γιατί οι Μακρηνολιβισιανοί πήγαιναν 4-7 μήνες στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας και έκαναν δουλειές. Ο μαστοράς που τον έλεγαν και **αφέντη** κρατούσε συνήθως το λόγο του και δεν τον αθετούσε.

Όταν επέστρεφαν, Χριστούγεννα, Πάσχα, οι μαθητευόμενοι κάθονταν όπως και οι μαστόροι. Οι μούτσηδοι τότε κάνανε και δουλειές στο σπίτι από ευχαρίστηση (υποχρέωση), (βοηθούσαν το μαστορά έφερναν τα ψώνια από την αγορά, περιποιόντουσαν τον κήπο κ.λ.π.).¹

Η ιεραρχία από κάτω προς τα πάνω ήταν η εξής: μούτσηδοι, παραγιοί, κάλφας, μαστοράς.

Παιδικά παιχνίδια

Παρακάτω περιγράφονται παιδικά παιχνίδια που παίχτηκαν στη Νέα Μάκρη μέχρι το 1950-1955. Σ' αυτά δεν συμπεριλαμβάνονται τα 23 παιδικά παιχνίδια που καταγράφηκαν από τον Κ. Λαμέρα² ο οποίος αναφέρθηκε κυρίως σ' εκείνα που είχαν σχέση με την αρχαιότητα και που είναι τα εξής: 1) τα άτια, 2) η τυφλόμυια, 3) σβούρα, 4) κοτσαπάσης,³ 5) κουταλάκια, 6) κάννιν,⁴ 7) κουστιβηριτόν,⁵ 8) κρυφτόν, 9) κούνα, 10) πόππα,⁶ 11) τηλέφιλον, 12) κουτσαντόν, 13) ιννιάδες (πεντόβολα), 14) καταλαξήλι, 15) μονά - ζυγά, 16) τσίρνου - κάπου (τραμπάλα), 17) αμάδοι, 18) στρόππους, 19) βεζύρης - βασιλιάς, 20) γιαζή για τουρά (κορώνα - γράμματα), 21) σιγάλα-σιγάλα, 22) καβαλλωτόν, 23) τσελίκιν.

Είναι αυτονόητο ότι τα παιχνίδια που περιγράφουμε δεν είναι εντελώς τοπικά.

1. Τη σχετική πληροφορία έχω από τη μητέρα μου Ειρήνη Δελησάββα της οποίας ο πατέρας Αντώνης Λουΐζος ήταν σιδεράς (τεμερτσής) και μαζί με τ' αδέρφια του και τον πατέρα του Αναστάση Λουΐζο πήγαιναν κάθε χρόνο στα τουρκοχώρια της ενδοχώρας και ιδιαίτερα στο Κεστέπι για δουλειές.

2. Κων. Λαμέρα (1964), Οπ. πρ. σ. 97-101.

3. Κοτσαπάσης = χρυσόμυγα.

4. Κάννιν = σημάδι, από το ρ. κανεύω = σημαδεύω.

5. Κουστιβηριτόν = πλησίασμα.

6. πόππα = μπάλα, τόπι.

Τρία απ' αυτά μας τα περιέγραψαν οι πιο ηλικιωμένοι πληροφορητές μας προσθέτοντας χαρακτηριστικά ότι «πολύ λίγο έπαιξαν σαν παιδιά στην πατρίδα γιατί άρχισαν οι εξορίες». Τα άλλα, μας τα περιέγραψαν νεότεροι που κι αυτοί τα είχαν παίξει πριν αρκετά χρόνια. Κατά την έρευνα διαπιστώθηκε μεγάλη έξαρση του παιδικού παιχνιδιού στη Νέα Μάκρη μετά την Κατοχή, στην περίοδο 1945—1950. Σ' αυτήν ασφαλώς συνέβαλαν οι εξής συνθήκες: Απελευθέρωση, άνοιγμα των σχολείων, επιστροφή στις αγροτικές ασχολίες, σύσφιξη των σχέσεων της γειτονιάς κ.α.

Πρώτα περιγράφουμε τα παιχνίδια που μας περιέγραψαν οι πιο ηλικιωμένοι πληροφορητές μας, έπειτα εκείνα που παρουσιάζουν κάποια ιδιαιτερότητα, και πιο κάτω τα πιο κοινά από αυτά.

1) Το κυλιστάριν.

Το έπαιζαν με **δυόρες** ή **μερτσένια**, χάντρες στρογγυλές με μια τρύπα στο κέντρο. Έστηναν το **κυλιστάριν** (σανίδα λοξά στερεωμένη στη γη) ή έβρισκαν κατάλληλες επικλινείς επιφάνειες και κάτω, στο χώμα, χάραζαν έναν κύκλο και μέσα του έβαζαν τα **μερτσένια** (τις χάντρες). Στο κυλιστάριν άφηναν βόλους ή μερτσένια να κυλίσουν προς τον κύκλο. Όποια χάντρα τσούγκριζε ο βόλος, την κέρδιζαν.

Κατ' άλλους το κυλιστάριν το έπαιζαν τη Λαμπρή με βαμμένα αυγά. Στερέωναν μια σανίδα λοξά στο χώμα. Έβαζαν ένα αυγό για τη «μάνα» κι έπειτα έριχναν ένας - ένας το αυγό του να κυλήσει από τη σανίδα. Όσα αυγά χτυπούσε το αυγό του τα κέρδιζε.

2) **Κούκος**. Μέσα σ' ένα κύκλο 30-50εκ. έστηναν 4-5 κεραμιδένια στρογγυλά πλακίδια το ένα πάνω στο άλλο. Οι παίχτες, παιδιά σχολικής ηλικίας, έριχναν τις αμάδες τους που ήταν πλακουτσωτές πέτρες, στη «μάνα» - μια γραμμή χαραγμένη στο χώμα. Όποιος πήγαινε την αμάδα του πιο κοντά στη γραμμή είχε το δικαίωμα ν' αρχίσει πρώτος. Από κει προσπαθούσαν να ρίξουν κάτω τα πλακίδια. Όποιος τα 'ριχνε κέρδιζε.

3) Τσίμπι - τσίμπι τωμ ματών.

Ήταν παιχνίδι για παιδιά προσχολικής ηλικίας 3-5 ετών αλλά και μεγαλύτερα. Κάθονταν τα παιδιά κάτω, μέσα στο σπίτι ή και έξω στο χαγιάτι με τα πόδια απλωμένα μπροστά, στη σειρά ή γύρω - γύρω. Το τσίμπημα γινόταν με τα τρία δάκτυλα του δεξιού χεριού ενωμένα, δείκτης, μέσος παράμεσος, στις κνήμες των παιδιών. Το τελευταίο τσίμπημα ήταν και το ισχυρότερο. Σε κάθε λέξη αντιστοιχούσε και ένα τσίμπημα. Έλεγε ο παίχτης:

τσίμπι - τσίμπι τωμ ματών
ποιητεύ(γ)ω και πατώ
βρίσκω μάνα κι είν' κακιά
κι έψηνε πολύ φακή
κι είπι μ' έλα φας κι εσύ
να φας και του σκύλλου τ' αυτί
ή να φας του σκύλλου το σκατό
και της γάτας το φατό.

4) Πουραϊ - Πουραϊ

Το παιχνίδι αυτό το έπαιζαν μεγαλύτερα παιδιά σχολικής ηλικίας και πιο μεγάλα.

Δυό ομάδες από 5-6 παιδιά η κάθε μια, έριχναν κλήρο κορώνα - γράμματα «ποια θα καθήσει κάτω». Τα παιδιά της ομάδας που έβασε το κεφάλι ο ένας μέσα στα σκέλη του άλλου και πιανόντουσαν με τα χέρια τους από τους μηρούς του μπροστινού τους. Ο πρώτος έβαζε το κεφάλι στα σκέλη εκείνου που στεκόταν στον τοίχο γυρισμένος προς τη σειρά των παιδιών και τον λέγανε «**ψημάρι**». Τα παιδιά της αντίπαλης ομάδας έπαιρναν φόρα και καβαλούσαν στις πλάτες των παιδιών που ήταν σκυμμένα. Αφού πηδούσαν όλα, ο αρχηγός της ομάδας άρχιζε το πουραϊ - πουραϊ». Έλεγε:

Πουραϊ - Πουραϊ, ή (Αραϊ Πουραϊ)
στου χασάπη την αυλή
φύτεψα μια λεμονιά
λεμονιά πορτοκαλιά
πόσα ξύλα στα βουνά;

Στο «πόσα ξύλα στα βουνά» έδειχνε τα δαχτυλά του, 3, 4, 5... Ο αρχηγός της άλλης ομάδας έπρεπε να βρει τον αριθμό αυτό. Αν δεν τον έβρισκε το παιχνίδι επαναλαμβανόταν από την αρχή. Αν τον έβρισκε, τότε η ομάδα του κέρδιζε και «κάθονταν κάτω» οι άλλοι. Περισσότερο να πούμε τι καβγάδες γίνονταν όταν τα τρία π.χ. δάχτυλα που έδειχνε ο αρχηγός γίνονταν στη στιγμή τέσσερα ή όταν το «ψημάρι» ή οι απ' έξω προσπαθούσαν να διαβιβάσουν στους από κάτω το σωστό αριθμό.

5) Οργιάνα.

Δυό ομάδες από 5-6 παιδιά. Η μια ομάδα «τα φυλάει» και η άλλη κρύβεται ενώ ο ένας ο πιο γρήγορος στα πόδια τους περιμένει να κρυφτούν όλοι και τελευταίος να δώσει το σύνθημα και να κρυφτεί γρήγορα κάπου κι αυτός. Μετά το σύνθημα τα παιδιά της αντίπαλης ομάδας τρέχουν για να βρουν τους κρυμένους. Ωστόσο οι αντίπαλοι κρυφά και όσο δυνατόν γρηγορότερα προσπαθούν να «πατήσουν» τη μάνα των άλλων. Αν το πετύχουν θα νικήσουν. Αν τους βρουν οι άλλοι θα τα «φυλάξουν» εκείνοι.

Το παιχνίδι αυτό είχε μεγάλη διάδοση στα μετακατοχικά χρόνια. Θέλει εξυπνάδα και στρατηγική, γρήγορα πόδια, σχέδιο παραπλάνησης του αντιπάλου και χώρους κατάλληλους. Παιζόταν την ημέρα αλλά πιο πολύ το σούρουπο.

6) Τι βλέπεις;

Σ' αυτό το παιχνίδι τα παιδιά, δυο - δυο, πλησίαζαν με τις πλάτες και έπλεκαν τα χέρια. Έσκυβε το πρώτο και σήκωνε στην πλάτη του το δεύτερο. Σ' αυτή τη θέση γινόταν η εξής στιχομυθία:

Ερ: - Τι βλέπεις;
Απαντούσε ο άλλος: - Ουρανό
Ερ: - Τι πατείς;

Απ: - Γη
Ερ: - Τι τρως;
Απ: - Ψωμί κι αγγούρι
Ο πρώτος: - Κάτσε κάτω σα γαϊδούρι

Αμέσως το δεύτερο παιδί έπαιρνε στην πλάτη του το πρώτο και πάλι από την αρχή ώσπου να βαρεθούν.

7) Ανεβαίνω στη συκιά.

Το παιχνίδι αυτό προϋποθέτει αυλή, δέντρα και χώρους για να κρυφτούν τα παιδιά. Ένα παιδί κρύβεται κάπου, ένα άλλο ανεβαίνει στο δέντρο και αρχίζει:

Ανεβαίνω στη συκιά
και πατώ στην καρυδιά
και φωνάζω τρεις φωνές
τρεις φωνές αγγελικές
α Μαρία, α Σοφία
που 'ν' του Παύλου τα παιδιά;
Τα 'λουσα, τα χτένισα
τα 'στειλα σχολείο
Ρωτούσαν τα παιδιά:
- Πού 'ναι το σχολείο;
Απαντούσε το παιδί:
- Πίσω από το φράχτη

Έτρεχαν τα παιδιά να βρουν το κρυμένο παιδί.

Παραλλαγή του παραπάνω είναι το εξής που το τραγουδάγαν ένα ή δύο παιδιά ανεβασμένα σ' ένα δέντρο.

Ανεβαίνω στη συκιά
και πατώ στην καρυδιά
πίνω το γλυκό κρασί
απ' την κούπα τη χρυσή
και φωνάζω κούι-κούι
και κανείς δε με ακούει
'Ωσπου νάρθει η μάνα της
κι αυτή η αδερφή της
επρόλαβε ο άγγελος (ή διάβολος)
και πήρε την ψυχή της

8) Σούτος.

Ήταν ένα παιχνίδι της Πρωτοχρονιάς και παιζόταν με νομίσματα. Στο χώμα χάραζαν ομόκεντρα ημικύκλια. Από απόσταση 6-7 μέτρων οι παίχτες έριχναν το νόμισμα. Όσο πιο κοντά στο κέντρο έπεφτε το νόμισμα τόσο περισσότερα κέρδιζαν. Όταν το νόμισμα έστεκε στη μέση μιας από τις γραμμές ήταν **σούτος**. Τότε ο παίχτης έπρεπε να ξαναρίξει. Από αυτό ονομάστηκε το παιχνίδι σούτος.

9) Το λουρί της μάνας: 5-10 παιδιά βγάζουν το Βεζύρη και τον Βασιλιά με διάφορους τρόπους λ.χ.

Μπούμ. Ανέβηκα σ' ένα βουνό και βρήκα ένα γουρούνι
το κοίταξα καλά - καλά και σου' μοιάζε στη μούρη.

ή
Στης γιαγιάς μου το σπιτάκι έχει μουσκαράκι
κι' όποιος πάει και το λύσει θα τον κουτουλήσει
ή

'Αμελ - τάβελ πέκελ - πέκελ
τούζε - τούζε μόνο - ξούζε
πίτε - ταφ όζουμ - μόζου - ξούζου.

Ο Βασιλιάς κάθεται στη «μάνα». Ο Βεζύρης κυνηγεί τα παιδιά με το λουρί, ενώ ο Βασιλιάς φωνάζει «τρεις κι αλάργα, τρεις κι αλάργα». Τα παιδιά τρέχουν για να αποφύγουν τα χτυπήματα και συγχρόνως προσπαθούν να παρασύρουν το Βεζύρη μακριά από τη μάνα. Όταν ο Βασιλιάς φωνάζει «το λουρί της μάνας» ο Βεζύρης πρέπει να φτάσει πίσω στη μάνα κουτσαίνοντας όσο πιο γρήγορα μπορεί. Αν τον προφθάσουν τα παιδιά ή πατήσει το σηκωμένο πόδι στη γη τον χτυχουν κάτω και τον χτυπάνε.

10) Τα σκλαβάκια. Δύο ομάδες παιδιών προσπαθούν να πιάσουν «σκλαβάκια» η μια την άλλη. Ανα δύο βγαίνουν και κυνηγιούνται. Ο κυνηγός της μιας ή της άλλης ομάδας, αν ξεφύγει από τους αντίπαλους μπορεί να «ξελευτερώσει» τα σκλαβάκια της ομάδας του που βρίσκονται μέσα στον κλοιό των άλλων.

11) Ήλιος ή βροχή.

Το παιχνίδι αυτό το έπαιζαν τα παιδιά όταν καρποφορούσε η βρώμη. Με τον δείκτη - αντίχειρα έπιαναν το κοτσάνι του φυτού και με μια απότομη κίνηση μαδούσαν τη βρώμη. Αν τα στάχια μ' αυτόν τον τρόπο διατάσσονταν ομόκεντρα σαν τις ακτίνες του ήλιου θα 'κανε ήλιο. Αν σκορπούσαν θα 'κανε βροχή.

Άλλα κοινά παιχνίδια:

- 12) Το σχοινάκι
- 13) Περνά-περνά η μέλισσα
- 14) Ο παπάς ο γούμενος
- 15) Ντάμα (την περιγράφουμε αλλού)
- 16) Τριόρα ή τρίλιζα
- 17) Η κολοκυθιά
- 18) Πινακωτή - πινακωτή
- 19) Νάτο - νάτο το δαχτυλίδι
- 20) Πετάει - πετάει ο αετός
- 21) Μπιζ
- 22) Σ' αγαπώ - σ' αγαπώ / πού με βάζεις;
- 23) Ένα λεπτό κρεμμύδι
- 24) Γύρω - γύρω όλοι
- 25) Γιάντες

- 26) Βόλους ή γυαλένιες ή καρύδια
- 27) Αλάτι ψιλό - αλάτι χοντρό
- 28 Έχω δυό πουλάκια μες τα καλαθάκια κ.λ.π.
- 29) Μια φορά πήγα στη Σμύρνη.
- 30) Τα σκαμνάκια
- 31) Σφυρίχτρες από τρυφερό καλάμι κριθαριού ή από την κορφή του καλαμιού που τα 'λεγαν **λαλουσάκια**.
- 32) Πήλινα σφυριχτράκια που έβαζαν μέσα νερό κι έκαναν τρίλιες σαν πουλιά. Κι αυτά τάλεγαν **λαλουσάκια**.
- 33) Το κυλίντρι (τσέρκι).
- 34) Οι αετοί (χαρταετοί) τις Απόκριες.

Ποινές στο υπ' αριθ. 19 παιχνίδι του Κ. Λαμέρα (βεζύρης — βασιλιάς). Ήταν το αρχαίο παιχνίδι των αστραγάλων. Τα παιδιά έπαιρναν το κόκκαλο (τον αστράγαλο) από το αρνί ή το πρόβατο. Ο αστράγαλος έχει 4 πλευρές: το βεζύρη, το βασιλιά, τον κλέφτη, και τον ψωμά. Όποιος έφερνε βεζύρη κέρδιζε, όποιος έφερνε κλέφτη έχανε και είχε ανάλογες ποινές που τις όριζε ο βασιλιάς για να τις εκτελέσει ο βεζύρης.

Οι ποινές αυτές ήταν:

- 1) Κατσαγκούρι: Ο τιμωρούμενος έσκυβε και ο βεζύρης τον χτυπούσε με τον αγκώνα στην πλάτη και καθώς άνοιγε το χέρι του τον ξαναχτυπούσε με τη γροθιά στο κεφάλι.
- 2) Αχινός: Περιστροφική κίνηση με τα δάχτυλα στο τριχωτό του κεφαλιού του τιμωρούμενου.
- 3) Καρυδάκι: Τα δάχτυλα των δύο χεριών του παιδιού που εκτελεί την ποινή συμπλέκονται και οι δύο παλάμες καθώς χτυπούν στο κεφάλι του τιμωρούμενου κάνουν ένα «κλακ».
- 4) Μετζίτι: Χτύπημα με την παλάμη στο κούτελο του παιδιού που έχει χάσει.

Επίσης στο υπ' αριθμ. 9 παιχνίδι (κούνα) κάνουμε την εξής προσθήκη: Εκτός από τις κούνιες από το ένα δέντρο στο άλλο υπήρχαν και οι **αμανόκουνες**. Αυτές ήταν οριζόντιες κούνιες από το ένα δέντρο στο άλλο για μικρά παιδιά. Γίνονταν με δύο σκοινιά και με μια κουβέρτα που την δίπλωναν και με δύο ξύλα στις άκρες την κρατούσαν ανοιχτή.

Η Ντάμα

Η Ντάμα ήταν από τα πιο δημοφιλή παιχνίδια στην Παλιά Μάκρη και στο Λιβίσι και στη Ν. Μάκρη Αττικής. Παιζόταν από μικρούς και μεγάλους. Από τους μεγάλους παιζόταν στα καφενεία, από τους μικρούς στα πεζούλια και στα χαγιάτια. Η Ντάμα δεν ήταν τυχερό παιχνίδι, δεν ήταν «κουμάρι», μ' αυτό δεν έπαιζαν λεφτά, έπαιζαν για να διασκεδάσουν. Ήθελε σκέψη και στρατηγική, πονηριά και νοημοσύνη. Περισσότερο ήταν μια πνευματική άσκηση και γι' αυτό ήταν επιτρεπτό στα παιδιά όπως και η τρίλιζα ή τριόρα που είχε λιγότερες και τυπικότερες κινήσεις και την έπαιζαν οι μικρότεροι. Στα καφενεία οι μεγάλοι έπαιζαν το γλυκό ή την πορτοκαλλάδα, δηλ. ο νικημένος πλήρωνε τους καφέ-

δες ή το γλυκό που παρήγγελλαν καθώς έπαιζαν ή μετά το τέλος του παιχνιδιού. Περισσότερο ήταν η χαρά της νίκης και η φήμη του καλού παίχτη. Ήταν φημισμένοι οι καλοί παίχτες της Ντάμας. Στη Νέα Μάκρη οι πιο ονομαστοί παίχτες αυτού του παιχνιδιού ήταν ο γερο-Μανώλης Καραγεωργίου, ο γερο-Κουτσός, ο Π. Αλντιπαρμάκης, Δ. Μανάβης και από τους επιζώντες οι Νίκος Καραγεωργίου, Αναστάσης Παλιτίρης και οι νεότεροι Βασίλης Εμμεής, Μανώλης Π. Αλντιπαρμάκης, Α. Αλεξάνδρου, Γιώργος Βογιατζής, Παύλος Κατσιτόπουλος, και ο Σάμιος την καταγωγή Δημήτρης Βούρος. Ονόματα παικτών από την Παλιά Μάκρη και το Λιβίσι δεν ξέρουμε.

Υπάρχουν ορισμένοι τρόποι παιξίματος της ντάμας, «παιχνίδια», που τα έχουν επιβάλει οι μεγάλοι παίχτες κατά την παράδοση, όπως π.χ. τα παιχνίδια ο «μυλωνάς», «ο κουτρομάζης» κ.α.

Άλλοτε στα πιο μεγάλα καφενεία της πλατείας της Ν. Μάκρης, στου Β. Κόλλια, Ν. Καραγεωργίου, Ηλία Ταχτατζή, του Λάζαρου Πασβάγκα, υπήρχαν ξύλινα τραπεζάκια με χαραγμένη πάνω τους τη Ντάμα και που μέσα στο συρτάρι τους είχαν τα ξύλινα πιόνια που τα έλεγαν «πέτρες».

Η Ντάμα παίζεται με 24 «πέτρες» για καθένα από τους δύο αντιπάλους. Κάθε «πέτρα» έχει ίσες δυνατότητες με τις άλλες εκτός της «ντάμας» που έχει πολύ μεγαλύτερες. Η Ντάμα δεν έχει την ποικιλία των κινήσεων του σκακιού, έχει όμως ένα σταθερό κώδικα κινήσεων που την κάνει εύκολη αλλά και πολύ ενδιαφέρουσα.

Ίσως για τα παραπάνω η Ντάμα ήταν τόσο διαδεδομένη στην Παλιά και Νέα Μάκρη σαν άθλημα και πνευματική άσκηση.

Τα έθιμα του γάμου (Λόγος, Αρραβώνας, Γάμος)

Τα σχετικά με το γάμο έθιμα περιγράφονται λεπτομερώς και με γλαφυρότητα από τον Κ. Λαμέρα στο «Η Μάκρη και το Λιβίσι» (σελ. 61-76). Οι δικοί μας πληροφορητές μας περιέγραψαν τα έθιμα αυτά για τη Ν. Μάκρη Αττικής. Έτσι ενώ πιστέψαμε κατ' αρχήν ότι μια νέα περιγραφή τους θα ήταν στην καλύτερη περίπτωση μια επανάληψη των όσων έχουν γραφεί, πράγμα που θα ξέφευγε από τους σκοπούς αυτού του βιβλίου, είδαμε στη συνέχεια ότι είχαμε πολλά στοιχεία να προσθέσουμε ή τουλάχιστον καταγράφοντας την επιβίωσή τους εδώ, στη Ν. Μάκρη Αττικής, ότι είχαμε να δώσουμε την εξέλιξη των εθίμων αυτών στους νεότερους χρόνους και στις εδώ συνθήκες.

Ο γάμος είναι η κορυφαία στιγμή του ατομικού και κοινωνικού βίου. Με το γάμο δύο άτομα, ο άντρας και η γυναίκα, λογαριάζονται πια σαν σπίτι, (εστία) και σαν οικογένεια. Κοινωνικές, κληρονομικές και ατομικές διαφορές συγκρούονται και ενώνονται. Το νέο σπίτι σαν νέα κυψέλη παίρνει κάτι από τους παλιούς για να δημιουργήσει κάτι καινούριο και να προχωρήσει ένα βήμα παραπέρα τη ζωή. Η κοινωνική διάσταση του γάμου είναι τεράστια. Όλα αυτά στην «κλειστή»¹ και πατριαρχική Μακρηνολιβισιανή οικογένεια έπαιρναν τις διαστάσεις του πρώτου και μεγαλύτερου γεγονότος και για τα άτομα που παντρεύονταν και για τις οικογένειές τους.

Ο «Λόγος»

Και στη Νέα Μάκρη, όπως στο Λιβίσι και στη Μάκρη Μ. Ασίας, για να γίνει πρόταση γάμου, σχεδόν πάντοτε από την οικογένεια της νύφης προς την οικογένεια του γαμπρού, έπρεπε να ξέρουν ότι η πρόταση αυτή μπορούσε να γίνει δεκτή². Οι πιο πολλοί γάμοι γίνονταν μεταξύ νέων που οι οικογένειές τους είχαν φιλικές σχέσεις. Αν ένας νέος ήθελε μια κοπέλα φρόντιζε να γίνει φίλος με τον αδερφό της. Ο ενδιάμεσος που θα έκανε λόγο για μια τέτοια υπόθεση ήταν συνήθως κοινός φίλος, γυναίκα κυρίως, αλλά και άντρας και λεγόταν «προύξενητής». Όταν τα είχαν κουβεντιάσει και υπήρχε ενδιαφέρον και από τις δυο μεριές πήγαιναν να «δώσουν λόγο», Σάββατο βράδυ ή παραμονή γιορτής βράδυ. Για τον «λόγο» πήγαιναν ο πατέρας της νύφης, ο νονός, ή και ένας σεβάσμιος άνθρωπος (προύχοντας, δάσκαλος), ή ο μεγαλύτερος αδερφός.

Συζητούσαν για την προίκα, έλεγαν εγκώμια για τη νύφη και κατέληγαν: — Σύμφωνοι; — Σύμφωνοι — Να πούμε τα καλορίζικα χάλες μου (τότε). Έδιναν τα χέρια «τόκα» — Καλορίζικα — Καλά στέφανα — Καλά τελειώματα.

1. Ο Κ. Λαμέρας λέει σχετικά: Οι μετ' αλλοδαπών γάμοι στο Λιβίσι και στη Μάκρη ήσαν εξαιρετικώς σπάνιοι και μόνον εάν ο ξένος θα παρέμενε οριστικώς εν Λιβισίκο. Δεν υπήρχε δε παράδειγμα νεανίδος απομακρυνθείσης μετά τον γάμον εκ Λιβισίου.

2. Η Καλλιόπη Μουσαίου-Μπουγιούκου αναφέρει τα εξής: «...ο άντρας ή πιο σωστά η οικογένειά του διάλεγε τη νύφη, μα ωστόσο η οικογένεια της νύφης ζητούσε το γαμπρό». *Μικρασιατικά Χρονικά, Τόμος 14ος Αθήνα, 1970, σ. 51.*

Μετά από αυτά ένας άνθρωπος του γαμπρού έκανε την πρόταση:

— Ε, τώρα να μας κεράσει η νύφη.

Έβγαινε η νύφη, έβαζε μετάνοια, φιλούσε το χέρι του πεθερού ή και του νονού και των άλλων σεβαστών προσώπων κι έπειτα τους κερνούσε ρακί και γλυκό. Τότε ο πεθερός ή και ο γαμπρός έριχναν ένα χρυσό νόμισμα (φλουρί κλπ.) στο δίσκο. Φεύγοντας, οι άνθρωποί του σπιτιού της νύφης άναβαν λαμπάδες και τους τις έδιναν στα χέρια για να φωτίζουν το δρόμο μέχρι το σπίτι.

Οι γείτονες έβγαιναν στις πόρτες και στα παράθυρα κι έλεγαν:

— Τελείωσε, τελείωσε (το αντρόγυνο)

— Έδεκαν λόγον.

Σύντομα κανόνιζαν τον αρραβώνα.

Από τη στιγμή εκείνη το ζευγάρι λεγόταν «λογοδοσμένο». Ήταν πολύ ισχυρός δεσμός. Ο λογοδοσμένος γαμπρός πήγαινε στο σπίτι της νύφης μόνος ή με τον πατέρα του. Τους φίλους του τους πήγαινε στο σπίτι της νύφης με τραγούδια και όργανα (παιχνίδια ή βγιλιά) για να τους κεράσει η νύφη. Πολλές φορές έμπαιναν και μέσα στο σπίτι και έκαναν **πασκούνιν** (γλέντι). Οι λογοδοσμένοι σπάνια έβγαιναν έξω. Αν θα έβγαιναν θα πήγαιναν στην αδερφή του γαμπρού ή σ' άλλο συγγενικό σπίτι και πάντοτε συνοδεύονταν από κάποιον συγγενή της νύφης.

Αρραβώνας

Ο αρραβώνας γινόταν στο σπίτι της νύφης. Όλα του αρραβώνα τα αναλάμβανε η οικογένεια της νύφης. Το γαμπρό συνόδευαν οι συγγενείς του στο σπίτι της νύφης με τραγούδια και βιολιά. Οι συγγενείς του γαμπρού πρόσφεραν στη νύφη όσο πιο πολλά χρυσαφικά μπορούσαν. Η οικογένεια της νύφης έβαζε στο γαμπρό δαχτυλίδι ή και μανσέτες, κουμπιά χρυσά. Ο γαμπρός έπρεπε να κάνει στην πεθερά ένα φόρεμα όπως και στην κουνιάδα.

Η μάνα του γαμπρού μαζί με τα φλουριά που πρόσφερε στη νύφη έριχνε και ένα **εφταλοϊτικό**, πολύχρωμο μαντίλι σ' ένα δίσκο μεγάλο με κουφέτα και ρύζι.

Τον δίσκο αυτό τον μετέφερε από το σπίτι του γαμπρού ένα πρόσωπο συγγενικό συνήθως κοπέλα, ανηψιά κλπ.

Τα μέλη της οικογένειας της νύφης έβαζαν μαντίλια στον πεθερό, την πεθερά, τους αδερφούς του γαμπρού, στις γυναίκες τους και στα ξαδέρφια του. Ήταν μαντίλια χερομάντιλα, κεντημένα με το χέρι, αζουράκι ή κεντημένο άνθος. Ήταν άσπρα, κρεμ κλπ. είχαν ρίγες, από ύφασμα που το έφερναν από τη Σμύρνη, Ρόδο και αλλού.

Τους τα κρεμούσαν με καρφίτσα στο πέτο και τα φορούσαν σ' όλη τη διάρκεια του αρραβώνα.

Η τελετή του αρραβώνα γινόταν ως εξής:

Ο πατέρας της νύφης ή ένα άλλο σεβάσμιο πρόσωπο, αφού μαζεύονταν όλοι τριγύρω στο τραπέζι, έπρεπε να σηκωθεί όρθιος και να πει **επίσημα**.

— Σήμερα έχουμε αυτήν την χαράν να αρρεβωνιάσουμε τον τάδε με την τάδε και στη συνέχεια να πει δημοσίως την προίκα της νύφης. Στο τέλος έπρεπε να ρωτήσει:

— Είμαστε σύμφωνοι;

Καμιά φορά από το μέρος του γαμπρού υπήρχαν αντιρρήσεις.

— Αμ εκείνον το πράμαν που είπαμεν να δώσεις, δεν το είπες. Γιατί; Και έκαναν πάλι τη συμφωνία.

Άλλες φορές όταν άρχιζε η αναφορά στην προίκα επενέβαινε ο πατέρας του γαμπρού.

— Έλα καλέ συμπέθερε, αμ' ήταν ανάγκη; (να αναφέρεις την προίκα;)

Συνήθως οι από το μέρος του γαμπρού προσκεκλημένοι ήταν σκληροί διαπραγματευτές. Πολλές φορές είχαν παράλογες απαιτήσεις. Τα κορίτσια που δεν είχαν προίκα δεν παντρεύονταν εύκολα. Γι' αυτό και οι γονείς που είχαν κορίτσια, όπως και τα αρσενικά αδέρφια τους, προπαντός ο πρώτος, είχαν μεγάλη έγνοια να τα προικίσουν και να πάρουν γαμπρό «της προκοπής».

Η απαίτηση των γονέων του γαμπρού ήταν αυτή:

«Θέλου την (τη νύφη) νάνιν όμορφη, θέλου την νάχει κι έλα (όλα) νάνιν κι απού ψηλήν γενιάν, να την τιμούσιν κι έλα».

Όταν τελείωναν τα αρραβωνιάσματα εύχονταν: — **Καλορίζικα** — **Καλά στέφανα**. Και στα επίλοιπά σου (στους γονείς της νύφης) — **Να ζήσουν και να γεράσουν**.

Μετά τον αρραβώνα η νύφη έκανε μετάνοια και φύλαγε το χέρι του πεθερού, της πεθεράς, του νονού, των θείων κ.ά.

Ο γαμπρός φιλούσε το χέρι της πεθεράς, του πεθερού, του νονού κλπ. Κερνούσαν γλυκά, **μπακλαβά** κυρίως, και πρόσφεραν ρακί αλλά και λικέρ (μέντα κλπ.) Κατόπιν έστρωναν το τραπέζι. Πρώτα έβγαζαν ρακί με κεφτεδάκια, εντόσθια τηγανητά, αυγά βραστά κλπ. κι έπειτα το φαγητό, δηλ. μακαρονάδα άσπρη και χωριστά κοκκινιστό κρέας, αρνί σχεδόν πάντοτε ή κατσίκι και σπανιότερα μοσχάρι. Περέχυναν τη μακαρονάδα με βούτυρο, έριχναν τυρί, μυτζήθρα και πάνω στη μακαρονάδα κάθιζαν το κρέας.

Πολλές φορές στον αρραβώνα έφερναν και τα όργανα και έκαναν **πασκούνι** (γλέντι). Και μετά οι νέοι αλλά και οι πιο μεγάλοι στα χρόνια αλλά γλεντζέδες, έπαιρναν τα όργανα και γύριζαν στα σοκάκια τραγουδώντας μαντινάδες.

Την επόμενη Κυριακή, ή μεγάλη γιορτή, ο γαμπρός πήγαινε την αρραβωνιαστικά στην εκκλησία μαζί με τον αδερφό της, την αδερφή της, τη μάνα της κλπ. Μετά την εκκλησία θα πήγαιναν στην νύφη ή στου γαμπρού για τραπέζι. Πάντοτε όπως είπαμε συνοδεύονταν το ζευγάρι από πρόσωπο στενά συγγενικό της νύφης.

Η αρραβωνιασμένη κοπέλα έκανε δουλειές στο σπίτι της πεθεράς. Οι μανάδες των «παιδιών», του γαμπρού δηλ., ήταν απαιτητικές. Έβαζαν την αρραβωνιαστικά του παιδιού τους να φέρει νερό από τη βρύση, να σκουπίσει, σαββατιάσει, να πλύνει κλπ. Όλα όμως αυτά ήταν σχετικά με την κοινωνική θέση της νύφης και κυρίως με την προίκα της. Γενικά όμως οι πεθερές ήταν απαιτητικές, πίστευαν ότι η νύφη ήταν «τυχερή» που πήρε το γιο τους γι' αυτό και στον αρραβώνα και στο γάμο δεν έχαναν ευκαιρία να «**πατουστήσουν**» να επιτιμήσουν τη νύφη. Χαρακτηριστική είναι η λαϊκή διήγηση «Μάνα σου τσε πάλι μάνα σου» που δείχνει αυτή ακριβώς τη νοοτροπία (βλπ. Ευτράπελες Διηγήσεις)

Στις επισκέψεις αυτές της νύφης στην πεθερά ο γαμπρός δεν ήταν σωστό να είναι στο σπίτι. Ο γαμπρός μετά τον αρραβώνα πήγαινε πολύ συχνά στο σπίτι

της νύφης και περνούσε τα βράδια του. Στη γιορτή του γαμπρού, αλλά και στις μεγάλες γιορτές, έστελναν στο γαμπρό γλυκίσματα, μπακλαβά, το πιο επίσημο Μακρηνολιβισιανό γλυκό, αλλά και σαραγλί, μοσκοκούμπια κλπ.

Η ηλικία για γάμο των κοριτσιών ήταν γύρω στα είκοσι, αλλά και 1-2 χρόνια πιο μπροστά. Μετά τα 25-30 όταν έμενε ανύπαντρη μια κοπέλα έλεγαν πως «έμεινε στο ράφι». Ήταν ντροπή κάτι τέτοιο, να μένει ανύπαντρη, και για την κοπέλα και για την οικογένειά της.

Δεν ρωτούσαν τις κοπέλες για το γαμπρό και για το γάμο, αλλά κι αυτές δεν τολμούσαν να πουν όχι. Και να λέγανε όχι δεν γινόταν το δικό τους.

Ο γάμος γινόταν το πολύ σ' ένα χρόνο μετά τον αρραβώνα.

ΓΑΜΟΣ ή «ΧΑΡΑ» Η εβδομάδα του γάμου

Την **Κυριακή**, μια βδομάδα πριν από το γάμο, η μητέρα και οι αδερφές της νύφης προσκάλουν κοπέλες από συγγενικές και φιλικές οικογένειες για να πλύνουν την άλλη μέρα, Δευτέρα, την προίκα.

Λέγανε:

— Κοπιάστε, ορίστε, αύριο θα πλύνουμε τα προικιά.

Οι προσκαλούμενες εύχονταν:

— Άτε, οι ώρες οι καλές, ή η ώρα η καλή. — Καλορίζικα — Και στον παιδιών σας κλπ.

Τη **Δευτέρα το πρωί**, σηκώνονταν, άναβαν φωτιές κι έβαζαν πάνω τα καζάνια. Έφερναν τα ελεένια (λεκάνες μεγάλες μπακιρένιες) έδεναν τα σκοινιά από το ένα σοκάκι στο άλλο (στα αντικριστά σπίτια του Λιβισιού, όπου τα σοκάκια ήταν στενά) και στη Ν. Μάκρη στην αυλή του σπιτιού, και άπλωναν την προίκα που έπλεναν. Οι γείτονες έλεγαν μεταξύ τους — Νά, καλέ, τα προικιά πλένουν της τάδε. — Οι ώρες οι καλές — Καλορίζικα — Κι από τα δικά σας (στις ανύπαντρες). Η οικογένεια της νύφης ετοίμαζε φαγητά για τις κοπέλες που έπλεναν, κρέας με πατάτες, ρύζι (πιλάφι) με κρέας, μακαρόνια κλπ., κρέας στα κάρβουνα και γλυκά που τα έφερναν από τη γειτονιά οι γειτόνισσες.

Τρίτη

Σιδέρωμα: Σιδερώσαν τα ρούχα που είχαν πλύνει. Σιδερώνοντας τραγουδούσαν νυφικά τραγούδια: «Ήρτιν η ώρα η καλή» κλπ.

Ο γαμπρός την ημέρα αυτή θα ερχόταν με τα γλυκά. Αν έλειπε θα ερχόταν ο πεθερός.

Τετάρτη

Στόλισμα (στήσιμο του τσεέζι) Κρεμούσαν τα φορέματα της νύφης γύρω-γύρω στους τοίχους μέσα στο σπίτι, στα τραπέζια και στα ντιβάνια και τοποθετούσαν τα ρούχα σε στοίβες, παπλώματα, μαξιλάρια, μεντέρια, μεταξωτά. Μ' αυτό τον τρόπο έφτιαχναν το τσεέζι (γιούκο). Όποιος ερχόταν έριχνε πάνω ρύζι ή και κουφέτα. Στο τσεέζι έριχναν επίσης λεφτά, τα έβαζαν ανάμεσα στα ρούχα ή τα καρφίτσωναν στα στοιβαγμένα ρούχα.

Εν τω μεταξύ ράβανε το φόρεμα της νύφης στο σπίτι της μοδίστρας. Εκεί θα

πήγαινε ο γαμπρός για να ράνει τη μοδίστρα (να δώσει φιλοδώρημα). Το νυφικό το έκανε ο γαμπρός με έξοδά του.

Πέμπτη

Γινόταν κάλεσμα σ' όλους για να δούνε τα καλά (τα προικιά). Πήγαιναν όλοι να τα δούνε.

Παρασκευή

Την Παρασκευή γινόταν το μάζεμα των ρούχων και η μεταφορά τους στο σπίτι του γαμπρού. Όταν ήταν τα ρούχα ακόμα απλωμένα στο σπίτι, ερχόταν ο παπάς και τα ευλογούσε. Ερχόταν με 1-2 ανθρώπους σεβάσιμους και κατέγραφαν τα προικιά. Έκαναν και προικοσύμφωνο. Δηλ. μαζί με τα προικιά κατέγραφαν και ό,τι άλλο έδινε ο πατέρας της νύφης, κινητά και ακίνητα, το υπέγραφαν όλοι μαζί και το παράδιναν στον γαμπρό.

Στη συνέχεια μάζευαν τα ρούχα και τα ασπρόρουχα για να τα βάλουν στις κασέλες. Στα προικιά της η νύφη έπρεπε να έχει και παντόφλες για το γαμπρό από μαύρο βελούδο με κεντήματα πάνω. Η νύφη έπρεπε να κάνει το γαμπριάτικο πουκάμισο του γαμπρού, τις κάλτσες και ένα μαντιλάκι. Αυτά τα έστελναν τελευταία, το Σάββατο στο σπίτι του γαμπρού.

Η μεταφορά της προίκας στο σπίτι του γαμπρού γινόταν με τα χέρια: παιδιά, γυναίκες, κορίτσια, μικροί και μεγάλοι τα μετέφεραν ενώ τα όργανα έπαιζαν. Αυτό γινόταν νωρίς το απόγευμα της Παρασκευής. Στο σπίτι του γαμπρού έστρωναν το νυφικό κρεβάτι και έστηναν το τσεέζι (το γιούκο). Στο κρεβάτι πάνω άφηναν χρήματα και στο τέλος έριχναν πάνω κι ένα αρσενικό παιδί υγιές που είχε και τους δυο γονείς ζωντανούς και υγιείς. Στο σπίτι κερνούσαν τους καλεσμένους. Κοπέλες με δίσκους με ρακί και μεζέδες (κεφτεδάκια) και άλλες με γλυκά (κουραμπιέδες, λουκούμια κλπ.) περνούσαν μπροστά απ' όλους και τους κερνούσαν. Από κει τα παλικάρια μπορούσαν να πάρουν τα όργανα και να βγουν στις γειτονιές να τραγουδήσουν τις μαντινάδες.

Σάββατο

Το μεσημέρι του Σαββάτου 5-6 κοπέλες με σουπάνια, τσαλκί, πουκνιά κλπ, την επίσημη αλλά όχι νυφική στολή (αυτή την έλεγαν καβάδι) γύριζαν από σπίτι σε σπίτι και καλούσαν τον κόσμο για το γάμο. Έλεγαν — «Κοπιάστε», «Ορίστε στον γάμο την τάδε ώρα». Οι καλεσμένοι απαντούσαν — «Οι ώρες οι καλές», «Και στα δικά σας» — «Να ζήσουν», «Να ευτυχήσουν».

Το βράδυ στο σπίτι της νύφης γινόταν πασκούνιν (γλέντι) όπου τραγουδούσαν και χόρευαν και όπου ερχόταν ο γαμπρός με τους φίλους του και με τα όργανα.

Κυριακή

Ο γάμος γινόταν νωρίς το απόγευμα της Κυριακής, τρεις με τέσσερις η ώρα. Πιο μπροστά ντύνανε τη νύφη και το γαμπρό με όργανα και τραγούδια. Τη νύφη τη ντύνανε και τη χτενίζανε οι φίλες της. Τον γαμπρό τον ξύριζε ο περπέρης (μπαρμπέρης, κουρέας). Του έλεγαν: «Περπέρη τα ψαλίδια σου να τα μαλαματώσεις για να ξυρίσεις τον γαμπρόν να μην τότε ματώσεις» κ.α. Γαμπρός και νύφη ξεκινούσαν χωριστά για την εκκλησία με βιολιά. Επέστρεφαν πιασμένοι αγκαζέ πάλι με βιολιά. Στη Ν. Μάκρη πολλές φορές ο γάμος γινόταν στο σπίτι.

Το γλέντι του γάμου γινόταν στου γαμπρού, στην αυλή ή έξω στο δρόμο. Ο πρώτος χορός ήταν η σούστα. Το χορό τον έσερνε κάποιος ονομαστός χορευταράς συνήθως μεγάλος στην ηλικία άντρας (ονομαστοί στη Ν. Μάκρη έμειναν οι

Καράκουζας και Γ. Καραγιάννης). Ο γαμπρός και η νύφη ήταν στη μέση του χορού. Ήταν έθιμο οι συγγενείς του ζευγαριού να **ράνουν** τα όργανα (να ρίξουν χρήματα στα όργανα) και να πιάσουν δίπλα στη νύφη. Τα τραγούδια της σούστας ήταν **επαινετικά**, της νύφης, του γαμπρού, αλλά και των οικογενειών τους, του προξενιτή, του πρώτου χορευτή κλπ. και μετά από αυτά **ερωτικά και πειραχτικά** (εγγιχτικά). Στη σούστα αναδεικνύονταν οι καλύτεροι χορευτές που εκτός των τυπικών βημάτων της σούστας έκαναν και άλλα ελεύθερα βήματα (τα **τσακίσματα ή τσαλίμια**) στο ρυθμό του χορού, και προπαντός οι εξυπνότεροι ριμαδόροι. Πολλές φορές γινόταν πραγματικός αγώνας, ποιος θα πει τις πιο πετυχημένες μαντινάδες ώστε να **αντικρίσει** (απαντήσει) με επιτυχία τον αντίπαλο και να τον **αποστομάσει**. Τέτοιες εγγιχτικές μαντινάδες που κέντριζαν το ενδιαφέρον των ακροατών και κυριολεκτικά διασκέδαζαν τον κόσμο ήταν π.χ.

— Ζουνάριμ μου πλουμά-πλουμά, μουστάκιν στρουβιασμένον
στον κοριτσιών τα μάγουλα σ' έχω μεγαλωμένον

Απάντηση: — Μη μου ψιλοκιαρτήνησι (τεντώνεσαι) γιατί ψηλός εν είσι (δεν είσαι) ξέρου του κι του σόι σου, ξέρω κι τούνος (τίνος) είσι.

— Βάλι (βάλε) στραβά του φέσι σ-σου κι τσίλμα (μάζεψε) του βρακι σου αλίμονον κι α βρίσκιτι (αν βρίσκεται) μια φόλα (δεκάρα) στου πουγγί σ-σου

Απάντηση: — Μάζεψε τα τραβούδια (τραγούδια) σου κι βάλτα στου πουγγί σου κι βω (εγώ) δεν καταδέχουμου να τραβουδώ μαζί σ-σου.

— Έκουσαν μου που τραγουδώ κι ήρτασιν να με δούσιν
θαρούν πως είμου τραχανάς να κάτσουν να ρουφούσιν.

Απάντηση: — Ισέναν ν-τα τραβούδια σου εν (δεν) είν' αραδιασμένα
σαν τα κατσίκια στου βουνόν είνιν αναμπλασμένα.

Αφού χόρευαν τη σούστα 2-3 ώρες η νύφη έμπαινε στο σπίτι για να βγάλει το νυφικό και να βάλει άλλο φόρεμα. Έβαζε το δεύτερο φόρεμα και ερχόταν ξανά να «πιάσει» το χορό. Τότε απαιτούσαν να βγει η νύφη να χορέψει μπροστά. Έπειτα η νεολαία έπιανε τους «μοντέρνους» χορούς: βαλς, ταγκό, φοξ. Παλιότερα χόρευαν και μοναχικούς: ζειμπέκικα, καρσιλαμάδες, όπως επίσης τους καλαματιανούς, συρτούς κλπ.

Όταν ερχόταν η νύφη από την εκκλησία για να μπει στο καινούριο σπίτι την έβαζαν και πατούσε σίδερο για να είναι σιδεροκέφαλη.

Το γλέντι του γάμου διαλυόταν όταν αποσυρόταν η νύφη μέσα στο σπίτι, γι' αυτό έλεγαν: «Έκλασιν η νύφη κι σκόλασιν η γάμους». Η νύφη και ο γαμπρός δεν έφευγαν προτού τελειώσει το γλέντι.

Παροιμίες σχετικές με το γάμο:

— Ανύπαντρος προξενιτής για πάρτη του πηγαίνει

— Όλα του γάμου δύσκολα κι η νύφη γκαστρωμένη

— Με τα δυο στραβά νεγκέλια (ραφές) και τη στούππενη (βαμβακερή όχι μεταξένια) τη βράκα. (Αυτό το 'λεγαν για τη νύφη ή και το γαμπρό που αν και φτωχοί φτωχοί έπαιρναν πλούσιες ή πλούσιους).

Την επομένη του γάμου γύρω στις 10 το πρωί πήγαινε ο πατέρας της νύφης να «καλημερίσει» τους νιόπαντρους. Η νύφη έπρεπε να βάλει μετάνοια, να φιλήσει το χέρι του κι εκείνος της έδινε χρυσό νόμισμα. Έπειτα καθόταν με τους συμπεθέρους του, τους γονείς του γαμπρού, να πιούν τον καφέ τους.

Την τέταρτη μέρα μετά το γάμο οι μητέρες των νεονύμφων και προπαντός η μητέρα της νύφης, καλούσαν τις φίλες και τους συγγενείς για να δούνε την παρθενιά της νύφης και να χωρίσουν από τα προικιά της τα δώρα για τον κουμπάρο, τον πεθερό, την πεθερά, κουνιάδο, κουνιάδα κλπ.

π.χ. για τον **κουμπάρο**: 1 πετσέτα, 1 πουκάμισο, 1 ζευγάρι κάλτσες, 1 μαντήλι, 1 ζευγάρι μαξιλάρια κλπ.

Για την κουνιάδα: 1 νυχτικό, 1 μαντήλι, 1 πουκάμισο για τον άντρα της, 1 φρουτιέρα κλπ.

Όλα αυτά τα έβαζαν σε χωριστούς μοχτσέδες ή αν δεν είχαν αρκετούς μοχτσέδες τα έβαζαν μέσα σε μια πετσέτα του προσώπου.

Στις 15 ημέρες από το γάμο, μέρα Κυριακή, καλούσαν όλους τους στενούς συγγενείς για να πάνε όλοι μαζί στην εκκλησία. Στην εκκλησία θα έδινε ο παπάς στο νεόνυφο ζευγάρι το αντίδωρο με το δίσκο (το ύψωμα το τυπωμένο με την **τύπωση**) και όλοι μαζί θα έρχονταν πίσω στο σπίτι του ζευγαριού. Εκεί η νύφη θα έβγαζε γλυκό, ποτό κλπ. Οι πιο στενοί συγγενείς θα έμεναν στο τραπέζι για φαγητό. Το ζευγάρι μετά το γάμο δεν έφευγε, δεν υπήρχε το έθιμο του μήνα του μέλιτος.

Οι ταξιδιώτες Μακρηνολιβισιανοί έφευγαν 1-2 μήνες ή και πιο πολύ μετά το γάμο για δουλειές.

Αν ήταν στείρα η νύφη ή ο άντρας άκληρος (και το ζευγάρι το ονόμαζαν άκληρο) δεν χώριζε το αντρόγυνο αλλά φρόντιζε να πάρει ένα παιδί π.χ. της αδερφής του γαμπρού που το είχαν βαφτίσει (βαφτισιμιό), ανήψι κλπ. και το υιοθετούσε.

Σώγαμπρος: Ήταν αυτός που πήγαινε κι έμενε στο σπίτι της πεθεράς. Αυτό γινόταν όταν η νύφη ήταν μοναχοκόρη ή όταν δεν υπήρχε πατέρας στο σπίτι της νύφης. Ο σώγαμπρος αναλάβαινε όλες τις υποχρεώσεις του σπιτιού της πεθεράς. Δεν ήταν υποτιμητικό να μπει κανείς σώγαμπρος, προπαντός όταν δεν υπήρχε πατέρας να διαφεντέψει το σπίτι.

Πολλές φορές μέρος της προίκας της νύφης το έπαιρνε ο γαμπρός για να παντρέψει την αδερφή του κι έτσι να βγάλει την υποχρέωση που είχε στον κόσμο, ή άλλοτε τα έπαιρνε ο γαμπρός υπό μορφήν δανείου από το σπίτι της νύφης.

Αν πέθαινε η γυναίκα χωρίς να 'χει κάνει παιδιά, τότε η περιουσία της δινόταν όχι μόνο στο γαμπρό αλλά και στ' αδέλφια της, ανήψια κλπ.

Δεύτερος γάμος: Γινόταν προπαντός στους άντρες, όχι τόσο στις γυναίκες. Όταν πέθαινε ο σύζυγος, η νύφη έμενε συνήθως στο σπίτι των πεθερικών μαζί με τα πεθερικά και τη λοιπή οικογένεια. Όταν ήταν νέα η χήρα, φρόντιζαν συνήθως οι γονείς του γαμπρού να την παντρέψουν για να μην μένει μόνη και «χαραμίζει» τα νειάτα της. Τα χτήματα του πατέρα των ορφανών, όταν παντρευόταν η μάνα, μένανε στα παιδιά.

Τα παλιά χρόνια στη Μάκρη και στο Λιβίσι δύσκολα διαλυόταν ο αρραβώνας, ήταν προσβολή, και σπανιότατα ο γάμος.

Συνήθως την υπομονή για μια τέτοια συμβίωση όπου υπήρχε μεγάλη διαφορά και ασυμφωνία, την έκανε η γυναίκα. Γι' αυτό και η παροιμία:

Κι μι τουν όφιουν έμεινα
κι αυτός άντρας μου ήταν.

Κατανομή δουλειάς

Στη Μακρηνολιβισιανή οικογένεια οι ρόλοι των μελών ήταν αυστηρά καθορισμένοι.

Γυναίκες: Είχαν πολλές δουλειές να κάνουν μέσα στο σπίτι. Επειδή οι άντρες ξενιτεύονταν για πολύ καιρό οι γυναίκες ήταν οι αρχηγοί της οικογένειας όσο έλειπε ο άντρας στην ξενιτιά. Κυρίως όμως ασχολούνταν με δουλειές μέσα στο σπίτι και με την ανατροφή των παιδιών.

Οι καθημερινές ασχολίες των γυναικών ήταν να σκουπίσουν κάθε πρωί την αυλή και ν' ασπρίσουν με ασβέστη τα πεζούλια. Να συγυρίσουν το σπίτι, να μαγειρέψουν, να ράψουν τα ρούχα, να μπαλώσουν, να πλέξουν, να φέρουν νερό από τις βρύσες και από τα πηγάδια που τα ονόμαζαν **λιχτρούς**. Το νερό από τα πηγάδια (Λιχτρος του Χατζη-Αυγερινού, Τρία καβάκια, του Παλαπάνου κ.α.) του Λιβισιού το έβγαζαν με χάλκινο δοχείο (**χαρκιά**) ή δερμάτινο (**την αντλιά**). Η μεταφορά του νερού στο σπίτι ήταν μια καθημερινή και επίπονη δουλειά που έπαιρνε ώρες. Οι γυναίκες μετέφεραν το νερό με τις **βυτινες**, μεγάλες στάμνες με ευρύστομα στόμια πάνω στους ώμους. Αυτή η δουλειά γινόταν πολύ πρωί. Το Λιβίσι δεν είχε δίκτυο ύδρευσης. Τα πηγάδια ήταν λίγα και οι πηγές ακόμη πιο λίγες. Ο Κωνσταντίνος Τουραπής ήταν ο πρώτος γνωστός ευεργέτης του Λιβισιού και της Μάρκρης που έφερε με δικά του έξοδα και από δική του πηγή νερό στο Λιβίσι (την ονομαστή βρύση του Τουραπή) και στη Μάρκρη επίσης από το **Σικμάνι**, που ήταν πηγή στη διαδρομή από τη Μάρκρη στο Λιβίσι.

Έπρεπε ακόμα να φέρουν τα **κλαδιά** και τα **τσιρπιά** από τα γύρω δασωμένα μέρη κόβοντάς τα με το **ταχραδάκι** ή **ατσιράκι** που είχαν κρεμασμένο στη μέση με την τριχιά.

Το Σάββατο ήταν η μέρα γενικής καθαριότητας του σπιτιού και ετοιμασίας για όλη την εβδομάδα που θα ερχόταν.

Όλα τα σπίτια το Σάββατο είχαν τα «σαββατιάσματα». Δηλαδή, ζύμωμα και φούρνισμα του ψωμιού όλης της εβδομάδας, πλύσιμο των ρούχων, καθάρισμα του σπιτιού (ξεσκόνισμα, σκούπισμα, τρίψιμο των πατωμάτων, γυάλισμα των γυάλινων και μετάλλινων σκευών, άσπρισμα με ασβέστη και λουλάκι των τοίχων, τσιμιάς, πεζουλιών κλπ.).

Εκτός αυτών έπλεκαν μάλλινα με δικά τους νήματα από μαλλί ή βαμβάκι και κεντούσαν. Όλες οι Μακρηνολιβισιανές γυναίκες κεντούσαν ωραία κεντήματα με το βελονάκι ή με βελόνα, τρυπητό, κοφτό, μετρητό-σταυροβελονιά και έκαναν δαντέλες με βελόνα ή βελονάκι. Αυτή τη θαυμάσια λαϊκή τέχνη τη συνεχίζουν πολλές νεότερες γυναίκες και σήμερα στη Ν. Μάρκρη.

Στις **γούβες** (αργαλειούς) έφτιαχναν τσόλια, κουρελούδες πολύχρωμες, πεσκίρια, πετσέτες προσώπου και φαγητού, χράμια, σεντόνια και ρούχα. Με μετάξι έφτιαχναν τις **μουστουχιές**, μετάξινα υφάσματα για τις πουκαμισές, τις μαξιλάρες, την προίκα των κοριτσιών γενικά, τα **σουπάνια**, και τα **καβάδια** που ήταν η νυφική στολή των γυναικών.

Το μετάξι το έβγαζαν από τα κουκούλια. Τους μεταξοσκώληκες που τους έλεγαν **σκουλούκια**, τους έτρεφαν με φύλλα μουριάς, στις **καλαμωτές** που ήταν πλαίσια φτιαγμένα από καλάμι. Η όλη διαδικασία αυτή της οικιακής σηροτρο-

φίας περνούσε από τα εξής στάδια: **Τάισμα** των μεταξοσκωλήκων με τρυφερά φύλλα μουριάς, **καθάρισμα** της καλαμωτής, **κλάρισμα** (αναρρίχηση των μεταξοσκωλήκων πάνω στις **κιβένις** για να κάνουν τα κουκούλια), **στέγνωμα** των κουκουλιών, **ζεμάτισμα**, **μάζεμα** του μεταξιού στο **τυλιγάδι**, **άσπρισμα**, **μασούρισμα** και **κλώσιμο** του μεταξιού.

Τα υφάσματα που υφαίναν στους αργαλειούς, βαμβακερά, μάλλινα ή μεταξωτά, τα έπλεναν στη θάλασσα, στο **Σύμπολον** συνήθως, και αυτό το έλεγαν **λεύκαμμα**, έπειτα τα ξανάπλεναν με γλυκό νερό και μετά τα τραβούσαν δύο-τρεις και τέσσερες μαζί από τις άκρες (**τράβηγμα**) για να ισιώσουν.

Αναφέρονται και άλλες ασχολίες των Λιβισιανών γυναικών όπως τα ασβεστοκάμινια από όπου έβγαζαν ασβέστη, το εμπόριο υφασμάτων κλπ., από μεγάλες ως επί το πλείστον γυναίκες του Λιβισιού, είτε σαν επάγγελμα είτε σαν συμμετοχή στα επαγγέλματα των συζύγων τους.

Στη Ν. Μάρκρη με τις εδώ δύσκολες συνθήκες και τον αγροτικό τρόπο ζωής που κυριάρχησε τα πρώτα χρόνια, η βοήθεια της γυναίκας στις αγροτικές δουλειές έγινε απαραίτητη.

Η γυναίκα στη Ν. Μάρκρη επωμίσθηκε ίσως ακόμα μεγαλύτερα βάρη και δυσκολίες. Έδειξε κι εδώ στη νέα πατρίδα τις αρετές που είχαν οι παλιές Μακρηνολιβισιανές: αφοσίωση στην οικογένεια, καρτερία και υπομονή, πίστη και αφοσίωση στα πατροπαράδοτα ήθη και έθιμα, ακούραστη εργατικότητα, καθαριότητα και οικονομία. Και εδώ όπως και στη Μ. Ασία η γυναίκα έκανε ό,τι μπορούσε για να στηθούν οικογένειες μονιασμένες, συσπειρωμένες, με καλές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη τους και τον περίγυρο, χωρίς προστριβές. Τα διαζύγια στο Λιβίσι και στη Μάρκρη της Μ. Ασίας, όπως και στη Ν. Μάρκρη, ήταν σπάνια. Ο σεβασμός των παιδιών στους γονείς μεγάλος.

Άντρες: Ο άντρας ήταν ο αρχηγός του σπιτιού. Η γυναίκα όταν μιλούσε για τον άντρα της στους τρίτους και προπαντός στα παιδιά της τον έλεγε «αφέντη» π.χ. «Το είπε ο αφέντης σας» ή «να σας έβλεπε ο αφέντης σας!» Μεταξύ τους όμως η γυναίκα ποτέ δεν έλεγε τον άντρα της «αφέντη». Τον έλεγε «καλέ» και με το όνομά του.

Οι άντρες πήγαιναν δυο και τρεις μαζί για δουλειές στα τούρκικα χωριά της ενδοχώρας, Μίλασα, Μυρσίνια, Κεστέπι κλπ. και έκαναν διάφορες δουλειές: παπουτσήδες οι περισσότεροι, σιδηρουργοί (τεμερτσήδες), έμποροι, γανωτήδες καρβουνιάρηδες, υλοτόμοι, εργάτες στα μεταλλεία του Λουιζίδη. Η συνεργασία μεταξύ τους στην ξενιτιά γινόταν στενή φιλία και απ' αυτήν γάμοι και συγγενείες. Οι άντρες έφευγαν συνήθως στον Οκτώβριο, η μετά το Πάσχα έμεναν 3-5 μήνες στην ξενιτιά και επέστρεφαν τα Χριστούγεννα ή το Πάσχα. Όταν έφευγαν τους κατευόδωναν (**ορλάτηναν**) συνοδεύοντάς τους για λίγο στο δρόμο, η γυναίκα, τα παιδιά και οι συγγενείς. Την προηγούμενη το βράδυ έκαναν βεγγέρα όλοι μαζί. Η νοικοκυρά έκανε κουλουράκια για το δρόμο, έσφαζε μια κότα και την έψηνε, έφτιαχνε **χαλβά** κλπ. Ο αποχωρισμός γινόταν με δάκρια και ευχές:

- Χάτε, με το καλόν να γυρίσεις
- Χάτε και με το καλόν να σε δεχτούμεν
- Γεια σας, καλές αντάμωσες

Όταν θα έφευγαν οι ξενιτευόμενοι, οι νοικοκυρές έριχναν νερό στην πόρτα του

σπιτιού «για να τρέχει ο δρόμος τους». Την ίδια μέρα δεν σκουπίζαν και δεν έβγαζαν τα σκουπίδια έξω «για να μην διώξουν τον ξενιτεμένο».

Οι ξενιτεμένοι τη δουλειά τους την πληρώνονταν σε χρήμα ή σε είδος, αλεύρι, τυρί, όσπρια, σουσάμι, βούτυρο, ξηρούς καρπούς κ.ά. Όταν μάζευαν αρκετά για ένα χρόνο (κουμπάνιες) τα έστελναν με καμήλες και με Τούρκους αγωγιάτες που ήταν τίμιοι και δεν έκλεβαν. Της επιστροφής συνήθως προηγείτο κάποιος γνωστός ή φίλος που έφερνε τα «συχάρικια». Ο Κ. Λαμέρας δίνει μια ωραία εικόνα αυτού του μικρού караβανιού με τις φορτωμένες από τα κέρδη της δουλειάς καμήλες που τις οδηγούσε συνήθως ένα γαϊδουράκι. Γράφει: «Εκάστη κάμηλος έφερνεν επί του σάγματος κώδωνα, τινές δε δύο, οι δε κώδωνες ούτοι κρουόμενοι επί του ξυλίνου σκελετού του σάγματος, κατά το ρυθμικόν και ταλαντώδες βάδισμα της καμήλου, προυκάλουν κρότον μυστικόν, ακουόμενον από μακράς αποστάσεως». Όταν οι γυναίκες άκουγαν αυτόν τον χαρμόσυνο ήχο των κουδουνιών ρωτούσε η μια την άλλη:

— Τούνους είνιν άντζα μου αυτές βούλις οι καμήλις;

(Τίνος να 'ναι τάχα αυτές όλες οι καμήλες;)

— Του (δείνα) είνιν — Χαράς τουν δα

(Του (τάδε) είναι — Ποιος τη χάρη του)

Και ο Ν. Καραγεωργίου συμπληρώνει:

«Όταν έφταναν, συνήθως πρώτα τα ζώα φορτωμένα, έβγαιναν οι γειτόνισσες και έλεγαν στη νοικοκυρά:

— Καλώς τα 'δέχτης κουμπάρα. Κι από τουν απατόν του μη του καλόν.

Και της απαντούσε η νοικοκυρά — Κι απου σέναν κουμπάρα να τουν δεχτείς μη του καλόν».

Όταν επέστρεφαν από την ξενιτειά οι άντρες, Χριστούγεννα και Πάσχα, γίνονταν γλέντια με μαντινάδες στους δρόμους και στα σπίτια, βεγγέρες και ξενύχτια. Από την Ειρήνη Π. Δελησάββα έχουμε μια εικόνα του Στούμπου, της αγοράς του Λιβισιού, αυτών των ημερών. Λέει: «Τις γιορτές που έρχονταν οι ξενιτεμένοι, γέμιζε η αγορά του Στούμπου με την πλατεία και τα μαγαζιά τριγύρω, από άντρες ψηλούς και όμορφους όπως ήταν οι Λιβισιανοί, με τα φέσια τους...»

«Οι Λιβισιανοί, μας πληροφορεί πάλι ο Κ. Λαμέρας, επιστρέφοντας εκ του ταξιδιού ησχολούντο εις τας άλλας βιοποριστικές τέχνας ως κτίσται, κασιτερωταί, σιδηρουργοί, ράπται και εις το εμπόριο των αποικιακών μεταφερομένων εκ Μάρκρης...»

«Από το 1872 και εντεύθεν πολλοί των Λιβισιανών ησχολούντο εις την εκσκαφήν και μεταφοράν των μεταλλείων χρωμίου, άλλοι δε επεδόθησαν εις την καλλιέργειαν λαχανικών εν τω μεταξύ Περδικιάς και Εμβόλου χώρω καλουμένα «Πελτσεέζι» και άλλοι τέλος εις την καλλιέργειαν του καπνού, οι δε κάτοικοι Μάρκρης ησχολούντο κατά το πλείστον εις το εμπόριον».

Βλέπουμε ότι αυτές οι μετακινήσεις των Μακρηνολιβισιανών δεν ήταν μακροχρόνιες, διαρκούσαν μερικούς μήνες. Δεν έπαυαν όμως να έχουν όλα τα χαρακτηριστικά της ξενιτειάς: αποχωρισμός από τις οικογένειες, άγνωστος τόπος, δουλειά σκληρή, συνθήκες ζωής δύσκολες, αγώνας για την επιβίωση, το κέρδος και περισσότερο ο αγώνας για την εξασφάλιση της ζωής της φιλίας. Άφηναν πίσω τις οικογένειές τους απροστάτευτες, γυναίκες μόνες, μικρά παιδιά, προβλήματα. Από την άλλη μεριά οι ξενιτεμένοι ήταν στο έλεος της ξένης εξουσίας και

των αυθαιρεσιών της, όπου ο νόμος πολλές φορές δε λειτουργούσε προς όφελός τους ή ήταν ανύπαρκτος. Η μετακίνηση δύσκολη και επικίνδυνη, ο κίνδυνος από τους ληστές μεγάλος. Δεν ήταν λίγοι οι Μακρηνολιβισιανοί που πέθαιναν ή σκοτώνονταν κατά τη διάρκεια της ξενιτειάς. Για όλα αυτά ο λαός δημιούργησε τα τραγούδια της ξενιτειάς, που τα καταγράφουμε σε ξεχωριστό κεφάλαιο και που διαπνέονται από το παράπονο του αποχωρισμού και την ελπίδα της επιστροφής.

Αν επιχειρήσουμε να δώσουμε έναν άλλο χαρακτηρισμό του Μακρηνολιβισιανού θα μπορούσαμε να πούμε τα εξής: Οι Μακρηνολιβισιανοί ήταν «βαρείς» άνθρωποι. Έλεγαν λίγα λόγια και σταράτα, «μετρούσαν τα λόγια τους», δεν είχαν πολλές κουβέντες, δεν τους άρεσαν τα πολλά λόγια. Κρατούσαν το λόγο τους, «είχαν φόβο Θεού». Είχαν το εμπόριο μέσα τους, είχαν μια διακαή επιθυμία για πρόοδο, ήταν ανήσυχτοι. Τους άρεσε η μόρφωση, σέβονταν τους δασκάλους, τους ιερείς που ήταν κοντά στις ανάγκες τους και αντάξιοι του λειτουργήματός τους, τους επιστήμονες. Βοηθούσαν τους αδύνατους αλλά και ζήλευαν αυτούς που προόδευαν. Ήθελαν να 'ναι οι πρώτοι κι ας μην ήταν οι καλύτεροι. Αν και έβγαλαν μερικούς από τους πιο φωτισμένους ανθρώπους (δασκάλους, ευεργέτες, επιστήμονες) που τα έδωσαν όλα για το κοινωνικό σύνολο, ποτέ δεν έδρασαν ομαδικά. Παράλληλα, πάντοτε υπήρξαν εργατικοί και φιλήσυχτοι, παρά τους επιφανειακούς διαπληκτισμούς τους και μάλιστα για τα κοινά, όπως επίσης πάντοτε υπήρξαν καλοί και αφοσιωμένοι οικογενειάρχες.

Ονόματα μελών οικογένειας - Δικαιώματα και καθήκοντα

Πατέρας: Ο πατέρας ήταν η ανώτατη αρχή. Αυτός αποφάσιζε για όλα. Ήταν σπάνιο ν' αμφισβητείται η θέση του πατέρα σαν αρχή εξουσίας στην οικογένεια. Η τυχόν δυναμική παρουσία γυναίκας, συζύγου-μάνας, δεν άλλαζε τη θέση του άντρα στην οικογένεια, μολονότι δινόταν αυτή η ευκαιρία όσο χρόνο ξενιτευόταν ο σύζυγος-πατέρας. Ο πατέρας θ' αποφάσιζε τι θα γίνουν τα παιδιά μεγαλώνοντας, αυτός θα ενέκρινε ποιον θα πάρουν οι θυγατέρες του, την προίκα τους κλπ. Η σύζυγος όπως γράφουμε κι αλλού τον προσφωνούσε με το «καλέ» και τ' όνομά του, στους τρίτους και τα παιδιά της τον έλεγε ο κύρης σας ή ο αφέντης σας. Τα παιδιά σε μικρή ηλικία τον έλεγαν «μπαμπά» και σε μεγαλύτερη «πατέρα». Δεν φώναζαν, δεν αστειεύονταν μπροστά του, πολύ περισσότερο δεν έφερναν αντιλογία και δεν κάπνιζαν. Του έδειχναν παντού και πάντα σεβασμό, κι αυτός «κρατούσε» τη θέση του. Όταν ζητούσε π.χ. νερό το παιδί θα του πρόσφερε το ποτήρι και θα στεκόταν μπροστά του για να το πάρει πίσω και θα του 'λεγε «με τις υγιές σου». Ο Κ. Λαμέρας μάλιστα αναφέρει ότι μπροστά στον πατέρα τα παιδιά δεν κάθονταν αλλά σηκώνονταν όρθια και πάντοτε ήταν έτοιμα να εκτελέσουν οποιαδήποτε επιθυμία του. Οι άντρες δεν μιλούσαν ποτέ μεταξύ τους για τις γυναίκες τους.

Μητέρα: Τα μικρά παιδιά την έλεγαν **μαμά** και **μάννα**, τα μεγαλύτερα, οι νύφες και οι γαμπροί **μητέρα**. Ο άντρας της τη φώναζε με το όνομά της. Η μητέρα ήταν η ψυχή της οικογένειας, αφοσιωμένη στο σπίτι και στην ανατροφή των παιδιών και ο αρχηγός όταν έλειπε ο άντρας της.

Μεγάλος γιος: Πήγαινε όσο το δυνατόν γρηγορότερα σε τέχνη για να βοηθήσει την οικογένεια. Τα μικρότερα αδέρφια έπρεπε να τον ακούνε σαν πατέρα. Αυτόν θα συμβουλευόταν η μητέρα αν απουσίαζε ο πατέρας ή είχε πεθάνει. Ο μεγάλος γιος δεν έπρεπε να παντρευτεί αν δεν πάντρευε τις αδερφές του. Γενικά τ' αγόρια δεν παντρεύονταν αν δεν πάντρευαν πρώτα τις αδερφές τους και οι μικρότερες αδερφές δεν παντρεύονταν πριν από τις μεγαλύτερες. Η αρραβωνιασμένη κόρη, η «νύφη», πήγαινε κάθε Σάββατο κι έκανε δουλειές στο σπίτι της πεθεράς (σαββάτιασμα). Τότε δεν έπρεπε να βρίσκεται στο σπίτι ο αρραβωνιαστικός. Ή αν ήταν, η μάνα του τον έδιωχνε με τη φράση «Χάτε πρε να φύεις κι θα 'ρτη του κουρίν» (φύγε γιατί θα 'ρθει η κόρη). Όλες οι τιμητικές εκδηλώσεις ήταν για τον γαμπρό και τους γονείς του γαμπρού στους αρραβώνες, γάμους κλπ.

Ονόματα λοιπών μελών οικογένειας

παπούς - πάππος

γιαγιά - μάμμη

συνυφάδα - συνυφάδα

νονός - τάτας

θεία - τέτα

κουμπάρα - συντέκνισσα

κουνιάδα - αντραδέρφη

αδερφός - αδερφός και καρτάσης (τούρκικα)

θείος - πάρπας

Συγγενικοί και άλλοι δεσμοί

Οι συγγενικοί και οι δεσμοί από αγχιστεία (κουμπάροι, συμπέθεροι κλπ.) ήταν πολύ ισχυροί στη Μάκρη και το Λιβίσι.

Με αυτόν τον τρόπο οι οικογένειες ενισχύθηκαν στον αγώνα για την επιβίωση και διατήρησαν τη συνοχή των μελών τους και την εθνική τους συνείδηση.¹

Η Μακρηνολιβισιανή οικογένεια ήταν πατριαρχική. Κάθε γενιά είχε τα δικά της δικαιώματα και καθήκοντα όπως είδαμε, καθορισμένα με πατροπαράδοτους θεσμούς. Ο άντρας (ο σύζυγος, ο πατέρας) ήταν ο «αφέντης» της οικογένειας, αλλά η γυναίκα κρατούσε το σπίτι. Τα παιδιά από νωρίς έμπαιναν στα κοινά προβλήματα. Μαζί με τα παιχνίδια και το διάβασμα έπρεπε να κάνουν και δουλειές, τα μεγαλύτερα αγόρια νοιάζονταν για τα μικρότερα αδέρφια τους, οι κόρες βοηθούσαν στο σπίτι, μάθαιναν να πλένουν να κεντούν και να ράβουν από μικρές.

Οι βασικές αρχές της αγωγής των παιδιών ήταν, να είναι «μονοιασμένοι» και αγαπημένοι με τα αδέρφια και τους συγγενείς τους και να τιμούν και να σέβονται τους γονείς και την οικογένειά τους.

Ανάλογες με αυτό το πνεύμα είναι και οι σχετικές παροιμίες:

Δυο αδερφοί μάλλωναν και οι δυο λουλλέ του πίστευαν²

Όπου δεν ακούει γονιού λόγια, παραγωνιάς πηγαίνει²

Ας μι βαστά η μάνα μου, κι ας είν' τα πάνου κάτω²

1. Δημ. Λουκάτου (1978), *όπ. πρ. σ. 185-188.*

2. Καλλιόπης Μουσαίου-Μπουγιούκου (1961), *Όπ. πρ. σ. 14, 94, 222 (αντίστ. αρ. π. 34, 308, 755).*

Οι παππούδες είχαν τη δική τους θέση μέσα στο σπίτι. Έμεναν, όπως είδαμε, σε ένα από τα τρία δωμάτια του σπιτιού, τον νοτά. Όλοι στο σπίτι τους σέβονταν και τους αγαπούσαν.

Οι περισσότεροι από τους παππούδες δούλευαν μέχρι τα βαθιά τους γεράματα, βοηθούσαν, ή έκαναν άλλες ελαφρότερες δουλειές, ψώνιζαν, κλάδευαν, έπιαναν μελίτσια κλπ. Χρησιμοποιούσαν επίσης την κοινωνική τους ακτινοβολία και την επαγγελματική τους πείρα για να βοηθήσουν τα παιδιά τους στις δουλειές τους.

Οι γυναίκες (πεθερές, μάνες, γιαγιάδες) βοηθούσαν τις κόρες ή τις νύφες τους στο νοικοκυριό και στην αγωγή των παιδιών. Σε όλες τις ασχολίες και σ' όλες τις εκδηλώσεις η νύφη ή η παντρεμένη κόρη ήξερε ότι έχει στο σπίτι τη μάνα, για τις κόρες, ή τη μητέρα, για τις νύφες, που θα τη βοηθούσε και θα τη συμβούλευε το σωστό. Οι κακές πεθερές δεν θα έλειψαν ασφαλώς από τη Μάκρη και το Λιβίσι, όμως δεν είναι τυχαίο ότι η πλειοψηφία των πληροφορητών μας, ιδιαίτερα οι γαμπροί και οπωσδήποτε τα εγγόνια, μας μίλησαν για καλές πεθερές και αγαπημένες γιαγιάδες αντίστοιχα.

Ανάλογη και η σχετική παροιμία:

«Όποιος δεν έχει γέρον σπίτι του να δέκει να τον πάρει»

Ξαδέρφια: Θεωρούνταν ισχυρή συγγένεια μέχρι τα τρίτα ξαδέρφια.

Οι γονείς φρόντιζαν να πληροφορήσουν τα παιδιά τους για το βαθμό συγγένειας

Τρεις νέοι Λιβισιανοί γύρω στο 1920 με φράγκικα ρούχα της εποχής.

με τους θείους και τα ξαδέρφια τους. Όλους τους μεγάλους στην ηλικία τους ονόμαζαν θείους, και τα παιδιά και οι μεγάλοι, και τους γέροντες παππούδες. Τα

πρώτα ξαδέρφια ιδιαίτερα ήταν σαν αδέρφια και προστάτευαν ο ένας τον άλλο. Στην κλειστή κοινωνία του Λιβισιού και της Μάκρης ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού συγγένευε με μακρινούς συγγενικούς δεσμούς και γι' αυτό ήταν συννησιμένη προσφώνηση το «αξάδερφε» ή «αξαδαρφάκιν» όπως και το «συμπέ» (συμπέθερε), ενώ το «κουμπάρε» σαν προσφώνηση ήταν σπάνιο. Εξάλλου οι κουμπάροι ή σύντεκνοι (από βάφτιση), ήταν συνήθως στενοί συγγενείς ή πρόσωπα εξαιρετικά σεβαστά.

Γείτονας. Μια άλλη σχέση που πρέπει να αναφερθεί ήταν του γείτονα. Εκείνοι που έμεναν στην ίδια γειτονιά θεωρούσαν ο ένας τον άλλο σαν συγγενή και φίλο. Και βέβαια πρέπει να έχουμε υπ' όψη τις εκεί συνθήκες, και τις περιπέτειες για να καταλάβουμε ότι στην έννοια του γείτονα περιεχόταν το αναγκαστικό πλησίασμα και η αλληλεγγύη που αναπτύχθηκε μεταξύ ανθρώπων που συνεχώς απειλούνταν από τις αυθαιρεσίες της τουρκικής εξουσίας.

Συμμαθητής-Πατριώτης. Και τα δυο αυτά σαν κοινωνικές σχέσεις πρέπει να τα δει κανείς σε σχέση με τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν στα χρόνια 1912-1914 μέχρι το 1922.

Νεαρός πρόσφυγας από τη Μάκρη της Μ. Ασίας. Μόλις πάτησε το πόδι του στην Ελλάδα το 1922 φωτογραφήθηκε με την στολή του Μακεδονομάχου.

Οι συμμαθητές βρέθηκαν από το σχολείο και την πατριωτική έξαρση της εποχής, στις εξορίες, τον κατατρεγμό και την ορφάνια οι περισσότεροι. Αργότερα, οι παλιοί συμμαθητές, άντρες πια, αντιμετώπισαν τις εδώ συνθήκες, άνοιξαν πηγάδια, δούλεψαν κοντά-κοντά για να επιβιώσουν, φύτεψαν αμπέλια και συγγένεψαν.

Διοίκηση

Η Μάκρη και το Λιβίσι ανήκαν στο **καζάν** (υποδιοίκηση) Μάκρης, του **σαντζακίου** (Επαρχίας) Μενδεσέ της οποίας η πρωτεύουσα ήταν τα Μούγλα και περιλαμβάνονταν στο **βιλαέτι** (νομό) Αϊδινίου.

Μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο, 1877-1878 και τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (Μάρτιος 1878) την διοίκηση της Κοινότητας Μάκρης και Λιβισιού ανέλαβε η Δημογεροντία.

Οι Δημογέροντες στο Λιβίσι ήταν 6, δηλ. 2 από κάθε Ενορία (Πάνω, Μέση και Κάτω). Η θητεία τους ήταν για 3 χρόνια και η εκλογή τους γινόταν από το λαό.

Η Δημογεροντία κανόνιζε τις δημόσιες και ιδιωτικές υποθέσεις με Κανονισμούς που συντασσόταν από τους πολίτες και εγκρινόταν από τον Αρχιερέα¹ (πιθανότατα τον μητροπολίτη Πισσιδείας που είχε έδρα την Αττάλεια), προσπαθώντας να προλάβει την ανάμιξη σ' αυτές της τουρκικής δικαιοσύνης.

Δυο φορές το χρόνο ερχόταν ο Δεσπότης της περιφέρειας² και μαζί με τη Δημογεροντία, τον Αρχιερατικό Αντιπρόσωπο και το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο έκαναν το Αρχιερατικό Συμβούλιο ή Ιερό Συμβούλιο ή Ιερό Δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις ήταν τελεσίδικες.

Οι Λιβισιανοί επίσης κάθε τρία χρόνια εξέλεγαν έναν Προεστό ο οποίος κρατούσε τα ληξιαρχικά βιβλία.

Εκκλησιαστική Διοίκηση

Από πλευράς εκκλησιαστικής οργάνωσης η Μάκρη και το Λιβίσι ανήκαν στην Επαρχία Πισσιδείας, με μητρόπολη την Αττάλεια, όπως και η Σπάρτη, τα Μύρα, ο Φοίνικας, ο Αντίφελλος, το Καστελλόριζο κ.ά.

Για την οργάνωση και τους πόρους των Σχολείων και των Εκκλησιών από τα σχετικά δημοσιεύματα^{3,4} συμπεραίνουμε ότι οι δυο Κοινότητες Λιβισιού και Μάκρης είχαν ρυθμίσει διοικητικά και κοινωνικά τη ζωή τους σύμφωνα με την άγραφη παράδοση αλλά και την ιστορική πραγματικότητα των καιρών τους πάντοτε κάτω από την πίεση της δουλείας.⁵

Δεν είναι τυχαίο ότι με το θεσμό της Δημογεροντίας, από το 1878, που λειτούργησε σε συνάρτηση με το διαιτητικό κύρος της Ορθόδοξης Εκκλησίας⁵ η Μάκρη και το Λιβίσι άνησαν κυριολεκτικά στην εκπαίδευση, το εμπόριο και παντού.

1. Κων. Λαμέρα (1964), *Οπ. πρ. σ. 24.*

2. Νικ. Καραγεωργίου (1986), *Οπ. πρ. σ. 17-18.*

3. Κων. Λαμέρα (1964), *Οπ. πρ. σ. 55-57.*

4. Νικ. Καραγεωργίου (1986), *Οπ. πρ. σ. 18.*

5. Δημ. Λουκάτου (1978), *Οπ. πρ. σ. 183.*

Συντεχνία των παπουτσήδων (ταπάκηδων) στη Μάκρη και το Λιβίσι

Στο Λιβίσι και στη Μάκρη μια από τις κυριότερες ασχολίες των κατοίκων ήταν η υποδηματοποιία. Τα πετσιά έρχονταν απέξω και στις δυο πόλεις. Οι Λιβισιανοί όλο το χειμώνα έφτιαχναν τα δέρματα σε ειδικές δεξαμενές που συνήθως ήταν κάτω από τα σπίτια και τις ονόμαζαν «**ταλασούρια**» ενώ στη Μάκρη τα κατεργάζοντουσαν στον Ταπάκ-Χανε (βυρσοδευείο) της Συντεχνίας των ταπάκηδων της Μάκρης.

Τα ταπάκια στη Μάκρη ήταν σ' ένα δρόμο όλα μαζί στη σειρά όπου περνούσε αυλάκι με νερό που χυνόταν στη θάλασσα.

Τα ταπάκια είχαν δεξαμενές ιδιόκτητες που τις γέμιζαν με νερό και εκεί μέσα γινόταν η κατεργασία των δερμάτων.

Οι σχέσεις των μελών της συντεχνίας ήταν συνεργατικές και όχι ανταγωνιστικές¹. Δεν είχαν καταστατικό, δεν είχαν κοινό ταμείο. Πολλές φορές συγγένευαν με γάμους μεταξύ τους. Ήταν βιοτεχνίες οικογενειακές τις περισσότερες φορές. Σε ορισμένες εκδηλώσεις π.χ. περιφορά του Επιταφίου, στην πομπή των Θεοφανείων, πήγαιναν όλοι μαζί.

Κατεργασία δερμάτων

Έσπαναν το βελανίδι και το έριχναν μέσα στο **τεπέκι** που ήταν ένας πέτρινος πάγκος τετράγωνος με τρύπα στη μέση διαμέτρου 50 εκ. σαν μεγάλο πέτρινο γουδί λαξευμένη στην πέτρα. Μ' ένα ξύλο σαν ρόπαλο έσπαναν και έτριβαν εκεί μέσα το βαλανίδι. Μ' αυτό το βαλανίδι και με ασβέστη, που τον έσβηναν σε ειδική δεξαμενή με νερό που την έλεγαν **τόλας**, έψηναν τα δέρματα. Αφού τα έψηναν τα άπλωναν σε σανίδες και τα καθάριζαν από το λίπος με ξέστρο ειδικό που είχε δύο λαβές για να πιάνεται με τα δυο χέρια.

Μετά το ψήσιμο και το ξύσιμο στέγνωναν και τέντωναν τα δέρματα. Τα ψιλά δέρματα (ψίδια) τα σιδερώνανε και τα κόβανε λουρίδες, άλλες χοντρές και άλλες ψιλές.

Έφτιαχναν παπούτσια γεμενιά, μπότες που τις έλεγαν **υποδήματα**, παπούτσια πολυτελείας (σκαρπίνια), παντόφλες κλπ.

Τα παπούτσια τα αγόραζαν οι Τούρκοι από τα γύρω χωριά. Οι Μακρηνοί παπουτσήδες δεν ξενιτευόντουσαν όπως οι Λιβισιανοί στα χωριά του εσωτερικού.

Μερικά μέλη της Συντεχνίας των παπουτσήδων ήταν οι οικογένειες: **Δαμιανού, Λεπετέ, Κολομμούζης, Δελησάββα, Κόλλια** κ.ά.

Ονομαστοί παπουτσήδες της Μάκρης ήταν ο Αλέξης Λεπετές και Πίστας.

Πνευματικός βίος

Λαϊκή Λατρεία

Το θρησκευτικό αίσθημα σε όλη τη Μικρά Ασία ήταν βαθιά ριζωμένο στους Χριστιανούς», γράφει ο Ν. Καραγεωργίου¹. Και ο Κ. Λαμέρας² δίνοντας ένα σύντομο και περιεκτικό χαρακτηρισμό των κατοίκων του Λιβισιού λέει: «Οι Λιβισιανοί ήσαν φίλεργοι, φιλόπονοι, φιλήσυχοι και ευσεβέστατοι χριστιανοί». Πολλά από τα πατροπαράδοτα έθιμα της λαϊκής λατρείας διατηρήθηκαν μέχρι και σήμερα στη Ν. Μάκρη. Οι κάτοικοι του Λιβισιού και της Μάκρης είχαν το κυρίαρχο συναίσθημα ότι ήσαν οι χριστιανοί ανάμεσα σε αλλόθρησκους και γι' αυτό επιφορτισμένοι να διατηρήσουν τα χριστιανικά λατρευτικά τους έθιμα ακόμα και με θυσίες, για να διατηρήσουν και την ελληνικότητά τους. Πίσω από την ασπίδα του Χριστιανού υπήρχε το Έλληνας, για τις εκεί συνθήκες, και δεδομένης της προστασίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, αυτή η ασπίδα ήταν ένα πολύ ισχυρό στήριγμα για να διατηρηθούν οι δυο αυτές Κοινότητες της Μ. Ασίας ελληνικές και χριστιανικές, και σε κατάσταση αντίστασης αιώνων.

«Στη Λαογραφία, γράφει ο Δ. Δουκάτος³, λαϊκή λατρεία ονομάζουμε το σύνολο των δοξασιών, εθίμων και εκδηλώσεων που συνοδεύουν τις γιορτές, με βάση τη θρησκεία, αλλά και με διάθεση να τιμηθούν ή να εξευμενισθούν οι οποιοσδήποτε δυνάμεις που ρυθμίζουν την εναλλαγή των εποχών, την ελεύθερη σπιτική ή υπαίθρια λατρεία, την εικονολατρεία, τα μαγικοθρησκευτικά επινσήματα. Επίσης τις λαϊκές αντιλήψεις για τη θεότητα και τη λατρεία, όσα πλαισιώνουν την τυπική λατρεία με θεωρητικές, λαϊκές αντιλήψεις».

Η λαϊκή λατρεία στη Μάκρη και το Λιβίσι είναι στενά προσκολλημένη στη χριστιανική παράδοση.

Η σπιτική λαϊκή λατρεία έχει κέντρο το εικονοστάσι του σπιτιού. Αυτό ήταν μέσα στο κύριο δωμάτιο τοποθετημένο πάνω στο ξύλινο αρμάρι και πάντοτε προς την Ανατολή. Ήταν ξύλινο κιβώτιο και είχε θυρόφυλλα με πολύχρωμα τζάμια. Μπροστά έκαιγε καντήλι. Μέσα στο εικονοστάσι είχε την εικόνα του Χριστού, της Παναγίας, του αη-Στυλιανού, της αγίας-Βαρβάρας, της αγίας Ειρήνης και άλλων αγίων του σπιτιού.

Στο εικονοστάσι έβαζαν τα βάγια (ελιόκλαρα κυρίως και δάφνες) της Κυριακής των Βαΐων, τα σταυρολούλουδα και τα λουλούδια του Επιτάφιου. Έβαζαν επίσης τον αγιασμό των Θεοφανείων, ενώ με τον αγιασμό του Μικρού Αγιασμού, της προηγούμενης μέρας των Φώτων, ράντιζαν τ' αμπέλια, τα χωράφια, τα σπαρτά και τα ζώα. Δίπλα στο εικονοστάσι ή και μέσα, ανάλογα με τη χωρητικότητά του, έβαζαν και τα στέφανα του γάμου, που στην Παλιά Μάκρη και στο Λιβίσι ήταν από κληματόβερρες και άνθη λεμονιάς.

Το άναμα του καντηλιού στο εικονοστάσι γινόταν κάθε Σάββατο ή παραμονή γιορτής, την ώρα του εσπερινού από τη νοικοκυρά και επακολουθούσε «θυμιάτι-

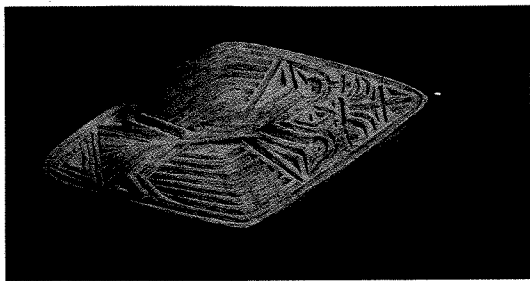
1. Πρβλ. Μιχ. Μερακλή (1984), Οπ. πρ. σ. 72 και 93-97.

σμα» των εικόνων και του σπιτιού με το **θυμιατούρι**. Τα **θυμιατούρια** ήταν είτε πήλινα είτε χάλκινα με καπάκι. Αυτά τα γυάλιζαν και τα έβαζαν στην **τσιμιά**, το χτιστό γείσο του τζακιού, όπως και άλλα αντικείμενα: ένα βάζο ή **κουμνάκι** με λιβάνι, το καντήλι, το κουτί με τις καντηλήθρες, που τις έλεγαν **σαματούρες**, τη λάμπα πετρελαίου κλπ.

Κάθε βράδυ οι νοικοκυρές έκαναν την προσευχή τους μπροστά στο εικονοστάσι και μάθαιναν και στα παιδιά τους να κάνουν το ίδιο πριν από τον ύπνο. Την Κυριακή, αν δεν μπορούσαν να πάνε οι ίδιες στην εκκλησία, έστελναν τα παιδιά τους. Τις Κυριακές και τις αργίες, που τις ονόμαζαν «σκόλες», έβαζαν τα «καλά» τους ρούχα⁴ που έπρεπε να 'ναι καθαρά πρώτα απ' όλα, και να πάνε στην εκκλησία όσο πιο νωρίς μπορούσαν. Ήταν ντροπή να πάνε αργά. Στο τραπέζι της Κυριακής, όπως και τις καθημερινές, έπρεπε να καθήσουν όλοι μαζί. Φρόντιζαν επίσης να καλέσουν από το Σάββατο και κάποιον μεγάλο, παππού ή γιαγιά, προ παντός αν ήταν μονάχος. Στο τραπέζι αυτό ο πιο μικρός έπρεπε να πει την προσευχή, το «Πάτερ ημών» ή το «Θεέ μου ευλόγησε το φαγητό κλπ». Στο «Δι' ευχών», έκαναν όλοι μαζί το σταυρό τους. Ο πατέρας, αμέσως μετά, σταύρωνε με το μαχαίρι το ψωμί στην κάτω του επιφάνεια και το μοίραζε αρχίζοντας από τον παππού, τον πιο μεγάλο δηλ. στην ηλικία. Δεν άρχιζαν να τρώνε αν δεν άρχιζε πρώτος ο πατέρας και δε σηκώνονταν αν δεν τελειωναν όλοι.

Την Κυριακή και στις ονομαστικές γιορτές, απαραίτητα επίσης, πήγαιναν το πρόσφορο στην εκκλησία. Το πρόσφορο το έλεγαν «λειτουργιά». Το τύλιγαν σε πετσέτα καθαρή και μαζί έδιναν γραμμένα σε χαρτί ονόματα των μελών της οικογένειας «υπέρ υγείας». Στις ονομαστικές γιορτές πολλές φορές, έκαναν και άρτο. Συνήθιζαν πολύ τις αρτοκλασίες στην Παλιά Μάκρη και στο Λιβίσι, προ παντός στις μεγάλες γιορτές, των Ταξιαρχών, 8 Νοεμβρίου, που γιόρταζε ο πολιούχος του Λιβισίου Ταξιάρχης και τα περισσότερα σπίτια είχαν Μιχάληδες, Ταξιάρχες, Σταμάτηδες, Στράτους, Άγγελους, όπως και στα Εισόδια της Θεοτόκου, 21 Νοεμβρίου, που γιόρταζαν οι Παναγιώτηδες και οι ανύπαντρες Μαρίες και Δέσποινες. (Η μετά τον Ταξιάρχη μεγάλη εκκλησία του Λιβισίου, η Κάτω Παναγιά η Πυργιώτισσα ήταν αφιερωμένη στα Εισόδια της Θεοτόκου).

Ο άρτος όπως και η λειτουργιά γινόταν με το πιο καλό αλεύρι και με μαστίχι και ήταν πασπαλισμένος με ζάχαρη. Η λειτουργιά είχε μια σφραγίδα στη μέση

«Τριγωνική» τύπωση με το δικέφαλο αετό.

καμωμένη με την τύπωση, ενώ ο άρτος είχε τέσσερις με τον δικέφαλο αετό και μια στρογγυλή στη μέση.

Τη Θεία Κοινωνία την ονόμαζαν **μετάδοση** αλλά και **μετάληψη**. Για να μεταλάβουν έπρεπε να νηστεύουν πιο μπροστά και να ζητήσουν συγχώρεση από όλους, συγγενείς, αδέρφια, φίλους. Οι μικροί φροντίζοντας να «φιλιώσουν» με τους συνομήλικούς τους, αν είχαν τσακωθεί και να ζητήσουν συγχώρεση από τους μεγάλους, φιλώντας τους το χέρι. Το ίδιο και οι μεγάλοι, φρόντιζαν να φιλιώσουν, ν' «αγαπήσουν» όπως έλεγαν, μ' αυτούς που είχαν διαφορές. Για τις διαφορές των μελών των δύο Κοινοτήτων Μάκρης και Λιβισίου φρόντιζε η Δημογεροντία ώστε να μη φτάνουν στα τούρκικα δικαστήρια. Τις άλλες διαφορές, διάλυση αρραβώνων, αθέτηση υποσχέσεων, τις αναλάβαινε το Ιερό Δικαστήριο που το αποτελούσαν ο Αρχιερατικός Επίτροπος του επισκόπου Πισιδείας που είχε έδρα στην Αττάλεια, οι ιερείς, και οι επίτροποι της Ενορίας. Σε περιπτώσεις μικρότερων διαφορών αναλάβαιναν με δική τους πρωτοβουλία, οι πάντοτε αξιοσέβαστοι ιερείς, να συμβιβάσουν τους ενορίτες τους.

Οι γυναίκες για να μεταλάβουν έπρεπε να νηστεύουν, να είναι «καθαρές», και να έχουν εξομολογηθεί. Χαρακτηριστική είναι η εξής φράση της εξομολόγησης των γυναικών: «Μή έκλεψα, μή πόρνεψα, μη πάλι βρέχει είπα» δηλαδή: «Ούτε έκλεψα, ούτε πόρνεψα, ούτε διαμαρτυρήθηκα άδικα για ό,τι μου έστειλε ο Θεός». Το ενδιαφέρον βρίσκεται στο τελευταίο μέρος της φράσης «μη πάλι βρέχει είπα»: Η βροχή είναι κάτι που προέρχεται από τον ουρανό, ένα μεγάλο αγαθό κι ας μας μουσκεύει κι ας μας εμποδίζει καμιά φορά να κάνουμε τις δουλειές μας, επομένως η διαμαρτυρία είναι άδικη αν όχι ύβρις.

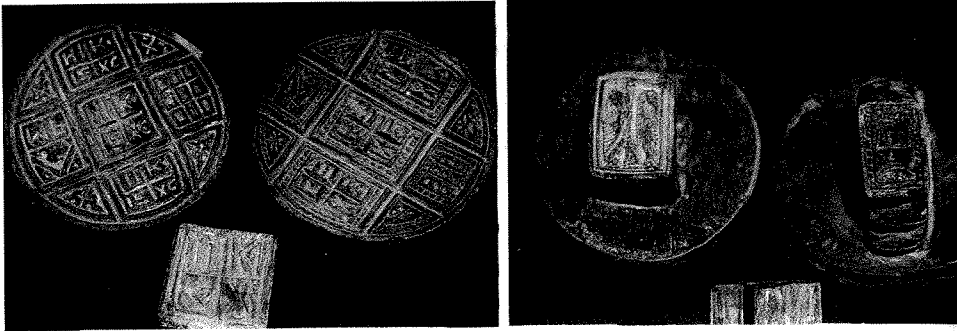
Από την Καθαρά Δευτέρα μέχρι την Κυριακή του Πάσχα νήστευαν όλοι. Τη Μεγάλη Σαρακοστή οι γυναίκες και τα κορίτσια πήγαιναν στα ξωκλήσια, άναβαν τα καντήλια και παρακαλούσαν να γυρίσουν με το καλό οι ξενιτεμένοι τους στα χωριά της Μικρασιατικής ενδοχώρας ή αλλού.

Από τη νύχτα της Μ. Πέμπτης, μετά την Αποκαθήλωση, και το πρωί της Μ. Παρασκευής οι νέες στόλιζαν τον Επιτάφιο με λουλούδια. Τη Μ. Παρασκευή τα παιδιά του σχολείου έψελναν τα «Εγκώμια», το «η Ζωή εν τάφω» κλπ. Τη Μ. Παρασκευή στην εκκλησία, αλλά και όλη τη Μ. Εβδομάδα στα σπίτια, έψελναν το «Μοιρολόι της Παναγίας». Μετά γύριζαν τον Επιτάφιο στην πόλη όλοι μαζί και έκαναν δεήσεις σ' όλες τις γειτονιές. Κατά την επιστροφή γινόταν η αρπαγή των λουλουδιών του Επιταφίου. Τα πιο παλιά χρόνια κατά την αρπαγή των λουλουδιών έσπαναν και τον Επιτάφιο «για να μην ξανασταυρωθεί ο Χριστός» όπως ήταν το έθιμο. Από τον Ν. Καραγεωργίου⁵ μας παραδόθηκε ένα επεισόδιο που έγινε κατά την περιφορά του Επιταφίου στη Μάκρη το 1890. Γράφει: «Από αφηγήσεις γερόντων Μακρητών και Λιβισιανών κατά την περιφορά του Επιταφίου το έτος 1890 από τους κεντρικούς δρόμους της Μάκρης με όλη την κουστωδία, ένας χότζας που εκάθητο στο καφενείο, δεν σηκώθηκε πάνω τη στιγμή που περνούσε ο Επιτάφιος. Αυτό το πρόσεξε ο παπα-Διονύσιος⁶ και πλησιάζοντας τον χότζα του έδωσε μια μπαστουνιά στο κεφάλι. Προς στιγμήν φοβήθηκαν μη δημιουργηθούν επεισόδια, αλλά ο παπα-Διονύσιος τους συνέστησε να συνεχίσουν κανονικά την περιφορά του Επιταφίου. Την επομένη εκάλεσε ο Διοικητής Μάκρης τον παπα-Διονύσιο και του έκανε παρατήρηση που χτύπησε το χότζα. Αντί άλλης απάντησης ο παπα-Διονύσιος του είπε: «Αυτός ο χότζας πρέπει να φύγει

από τη Μάρκη γιατί δεν σεβάστηκε τον Χριστό μας νεκρόν που περνούσε από μπροστά του». Μετά από αυτό έκανε τηλεγράφημα στο Πατριαρχείο και ήρθε διαταγή να φύγει ο χότζας από τη Μάρκη.»

Τη Μ. Παρασκευή δεν μαγείρευαν. Έτρωγαν μαρούλι με ξύδι που είχε φάει και η Παναγία κάνοντας υπομονή και περιμένοντας την Ανάσταση του Χριστού.

Αναφέραμε το εικονοστάσι, τα θυμιατούρια, την καντήλα. Άλλα σκεύη σχετικά με τη λατρεία είναι οι **τύπωσες**, οι σφραγίδες δηλ. που τύπωναν τα πρόσφο-

Τύπωσες, Μπροστινή όψη

Τύπωσες, Πίσω όψη (μικρή)

ρα και τους άρτους. Αυτές ήταν ξύλινες και τις έφτιαχναν λαϊκοί τεχνίτες ειδικοί. Ήταν δύο ειδών: οι μικρές και οι μεγάλες.

Κεριά: Τα έφτιαχναν με κερί κερήθρας. Το έλιωναν σε ειδικό δοχείο με στόμιο και έτσι λιωμένο το έριχναν σε φυτύλια βαμβακερά από πάνω προς τα κάτω. Έπειτα τα στρογγύλευαν στα τραπέζια. Είχαν άλλα για τη Μεγάλη Εβδομάδα και άλλα για την Ανάσταση.

Προσφωνήσεις — Παροιμίες — Επίθετα σχετικά με το Θεό:

Θεός, Μεγαλοδύναμος, Δοξασμένος

— Ο Θεός σκάλες ανεβαίνει και σκάλες κατεβαίνει

— Όπου κρατά Θεόν δεν χάνει

— Θουρά η Θιός

— Θεέ μεγαλοδύναμε μεγάλο τ' όνομά σου

φύλλο δεν πέφτει απ' το δεντρί χωρίς το θέλημά σου

— Έχει ο Θεός όπου μπορεί γιατί άλλοι δεν μπορούνε

οι πίκρες και τα βάσανα χαρές να μας γενούνε

Παναγία: Μεγαλόχαρη, Παναγία Δέσποινα και του Χριστού η Μάνα, Παναγία η Τσαμπίκα, από το μοναστήρι της Παναγιάς της Τσαμπίκας στη Ρόδο. Από αυτό έβγαζαν και το όνομα Τσαμπίκα στα κορίτσια, υποκοριστικό: το Τσαμπικόν.

Παροιμίες: Παναγιά μου γλέπι μου ως τις τρεις του τάφου μου

Παναγιά μου γλέπι τουν ως τηδ δικουχτώραν του

Στο Λιβίσι υπήρχαν δυο εκκλησιές της Παναγίας: Η Κάτω Παναγιά ή Πυργιώτισσα από τον πύργο πάνω στον οποίον είχε χτιστεί, αφιερωμένη στα Εισόδια της Θεοτόκου και η Παναγιά του Πυρίτου (του πυρετού) όπου υπήρχαν βράχια,

οι **κυλίστρες** (τσουλήθρες όπου έπαιζαν τα παιδιά) και κάτι εντυπώματα, βαθουλώματα, πάνω στα βράχια όμοια με πατήματα από πέλματα ποδιού, που τα έλεγαν τα «πατήματα του Χριστού» Για την εικόνα της Κάτω Παναγιάς της Πυργιώτισσας οι πληροφορητές μας αναφέρουν ότι κατά την παράδοση σ' ένα σπήλαιο κοντά στο Μοναστήρι των Ευκόλων που απείχε μισή ώρα με τα πόδια από το Λιβίσι, τα πολύ παλιά χρόνια, ένας Τούρκος βοσκός βρήκε κάποτε ένα σανίδι. Το πήρε ο βοσκός και μ' αυτό σκέπασε το καζάνι όπου έβαζε το γάλα για να το βράσει και να πήξει τυρί. Την άλλη μέρα βρήκε το καζάνι με το γάλα αναποδογυρισμένο και το γάλα χυμένο. Αυτό συνέβη και την άλλη μέρα και τη μεθεπόμενη. Θεώρησε ότι το ξύλο αυτό ήταν υπεύθυνο, γι' αυτό και πήρε το τσεκούρι και του 'δωσε μια τσεκουριά κάπου στη μέση. Στο σημείο της τσεκουριάς, λείει η παράδοση, βγήκε αίμα. Φοβήθηκε, πήρε το ξύλο, το πήγε στον παπά και του διηγήθηκε τι είχε συμβεί. Ο παπάς το πήρε, το καθάρισε και είδε ότι ήταν η εικόνα της Παναγίας. «Η εικόν αυτή παλαιά και θαυματοποιός γράφει ο Κ. Λαμέρας, εφυλάσσετο εις τον ναόν της Παναγίας της Πυργιώτισσας μέχρι της ανταλλαγής. Ήτο εν αρχαίον και υπό έποψην τέχνης πολυτιμώτατον κειμήλιον». Παλιές Λιβισιανές μας πληροφορούν ότι σ' όλη τη διάρκεια των εξοριών των Χριστιανών 1914-1922 η εικόνα δάκρυζε. Το σπήλαιο που βρέθηκε, οι Λιβισιανοί το ονόμαζαν «το μουρμουράκιν» (μνημείο) της Παναγίας.

Την Παναγία οι Τούρκοι την ονόμαζαν «Μεγρέμ» και την πίστευαν σαν θαυματουργό. Γι' αυτό όταν είχε ανομβρία παρακαλούσαν τους ιερείς και τους προσετούς «να βγάλουν τη Μεγρέμ για να βρέξει», ειδικότερα την εικόνα της Κάτω Παναγίας. Τη λιτανεία αυτή ακολουθούσαν Χριστιανοί και Τούρκοι.

Άλλη εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία ήταν και η Παναγία τα Μάτσα.

Η Μονή των Ευκόλων, που προαναφέραμε, κατά μια εκδοχή πήρε το όνομά της επειδή ήταν δύσκολο ν' ανέβει κανείς μέχρι εκεί. Κατά μια άλλη εκδοχή η ονομασία της μονής οφείλεται στο ότι υπήρχε εκεί ναός του Αγίου Ελευθερίου του οποίου τη βοήθεια επικαλούνταν οι γυναίκες γύρω από την ετοιμόγεννη με την εξής φράση: «Αη-Ληυτέρη μου ληυτέρωσί την, κι άη-Εύκολα κι ηυκόληνί την». Συγχρόνως πήγαιναν στο ναό της Παναγίας και έπαιρναν **συλάλειμμα** δηλ. κομμάτι βαμβάκι που το βάφτιζαν στο λάδι του καντηλιού που έκαιγε μπροστά στην εικόνα της Παναγίας. Με το βαμβάκι αυτό άλειβαν την κοιλιά της ετοιμόγεννης κάνοντας τρεις φορές το σημείο του σταυρού και ύστερα το έβαζαν στο προσκεφάλι της. Μπροστά στην εικόνα της Παναγίας κρεμούσαν ένα χρυσό φλουρί και πρόσφεραν μια οκά λάδι στο ναό.

Το παιδί που γεννιόταν, το ζύγιζαν και το βάρος του σε κερί το αφιέρωναν στη μονή του Πανερημιώτη (Πανορμίτη) της Σύμης. Το κερί αυτό και άλλα τάματα στο μοναστήρι τα μάζευε ο καλόγερος όπως αναφέρουμε παρακάτω.

Εκτός του Αγίου Ελευθερίου, άλλοι άγιοι που τους θεωρούσαν αρωγούς σε ειδικές καταστάσεις ήταν: ο **Αη Στυλιανός** ο προστάτης των παιδιών, και ο Άγιος Παντελεήμονας, ο γιατρός των παιδιών, γι' αυτό οι μανάδες που είχαν άρρωστο παιδί προσεύχονταν στον Άγιο Παντελεήμονα ως εξής: «Άγιε Παντελεήμονά μου, γιατρέ των όλων, γιάτρεψε και το παιδί μου».

Ο Άγιος Φανούριος: Έκαναν πίτα και την αφιέρωναν στη μά:α του Αγίου Φανουρίου για να φανερωθεί αυτό που είχαν χάσει ή περίμεναν να φανερωθεί.

Την 21 Νοεμβρίου γιορτή των **Εισοδίων της Θεοτόκου ή της Μεσοσπορίτισσας**

οι γεωργοί έφερναν από τα σπítια τους μια ποσότητα από σιτάρι, κριθάρι, κ.α. μέσα σε μαντίλι και τα απόθεταν μπροστά στο ιερό κάτω από την εικόνα της Παναγίας για να τα ευλογήσει ο παπάς. Αφού τα ευλογούσε ο παπάς και μετά τη λειτουργία, έπαιρναν τους σπόρους αυτούς, τους ανακάτωναν με τους άλλους που είχαν για σπορά και τους έσπερναν στα χωράφια.

Οι Άγιοι Ανάργυροι, Κοσμάς και Δαμιανός. Οι δύο αυτοί άγιοι λατρεύονταν πολύ στο Λιβίσι και την Μάκρη, γι' αυτό οι γυναίκες καθώς θυμιάτιζαν τα εικονίσματα έλεγαν: «Άγιοι Ανάργυροι, Κοσμά και Δαμιανέ, μπρος η λό(γ)ους (ο λόγος) του Θεού κι αφού πίσω η (ο) λαός».

Την ίδια περίπου ευχή έκαναν και στο μάτιασμα (βασκανία). Όταν κάποιος ξένος εκδήλωνε θαυμασμό ή έλεγε επαινούς για την ομορφιά η εξυπνάδα των παιδιών μπορούσε να τα ματιάσει και να πάθουν κακό. Για την πρόληψη του ματιάσματος χρησιμοποιούσαν το «**θέμιασμα**» θυμίαμα και το «**φτύξιμον**» (φτύσιμο). Το θυμίασμα γίνονταν με τα φύλλα της ελιάς (βάγια) της Κυριακής των Βαΐων. Αυτό γίνονταν ως εξής: Έπιαναν με τα τρία δάχτυλα του δεξιού χεριού, μεγάλο, δείκτη, μέσο, τρία φυλλαράκια, τα σταύρωναν πάνω στο θυμιατό και τα άφηναν πάνω στα κάρβουνα. Με το θυμιατό, στη συνέχεια, θυμιαζαν σταυροειδώς ή σε κύκλους τρεις φορές λέγοντας: **Άγιος ο Θεός, άγιος ισχυρός, άγιος αθάνατος κλπ.**, και μετά το εξής: **Άγιοι Ανάργυροι, Κοσμά και Δαμιανέ, όσα μάτια το θουρούν τόσο άγιοι να το (ν) βοηθούν. Ως τρέχει του Ιορδάνη ο ποταμός να τρέχει το κακό από πάνω του.** Τρεις φορές σταύρωμα και τρεις φορές φτύσιμο σε κάθε σταύρωμα. Στο τέλος αυτός που έκανε το ξεμάτιασμα, πάντοτε μεγάλη γυναίκα, μάνα, γιαγιά (μάμμη) έλεγε: **Ιησούς Χριστός νικά κι όλα τα κακά σκορπά.** **Ή Άια μου βάγια μου / όσα μάτια του θουρούν / τόσο άγιοι να του βοηθούν / κι απου Τούρκουν κι απ' Αράπην / κι τσακούρικον ιμμάτιν.**

Σταυρώματα: Όταν κάποιος είχε ανησυχία το βράδυ και δεν μπορούσε να κοιμηθεί, σταύρωναν το μαξιλάρι του τρεις φορές «για να σκορπιστούν οι φόβοι», Όταν έβλεπαν κακό όνειρο έβγαζαν το σταυρό από τον κόρφο τους και έλεγαν: «**Ιησούς Χριστός νικά κι όλα τα κακά σκορπά.**»

Αη-Γιώργης: Και για τους Μακρηνολιβισιανούς ήταν ο άγιος που σκότωσε το φίδι που «κράταγε το νερό» κι έσωσε τη βασιλοπούλα. Γι' αυτό το κατόρθωμα του Αη-Γιώργη υπάρχει δημώδες τραγούδι του θρησκευτικού κύκλου στη Μακρηνολιβισιανή διάλεκτο (βλ. «τραγούδι του Αη-Γιώργη»).

Τον Αη-Γιώργη επικαλούνταν επίσης για την αφαίρεση ξένου σώματος από το μάτι. Έπιαναν το πάνω βλέφαρο με τα τρία δάχτυλα, αντίχειρα μέσο, δείκτη, και κάνοντας το σημείο του σταυρού με το βλέφαρο έλεγαν:

**Αη Γιώργη καβαλλάρη με σπαθί και με κοντάρι
δος μου το σκουπάκι σου να σκουπίσω το ματάκι μου
ή**

**Αη-Γιώργη καβαλλάρη
του Χριστού τ' αναμαλλιάρη
αν είναι σκουπιδάκι σκουπισέ το
κι αν είναι σαπραδάκι φύσα το να φύει**

Για τα Αη-Νικολοβάρβαρα, την περίοδο 4, 5, 6, Δεκεμβρίου, της Αγια-Βαρβάρας του Αη-Στυλιανού και Αγίου Νικολάου αντίστοιχα, που είναι γιορτές δίπλα-δίπλα, έλεγαν:

**«Αγία Βαρβάρα γέννησε
Αη-Στυλιανός τ' άκουσε
κι Αη-Νικόλας έτρεξε
να πα' να το βαφτίσει».**

Για του Αγίου Ανδρέα, έλεγαν επίσης: «Τ' Αη-Αντριός, αντριώνει (δυναμώνει) το κρύο». Την ημέρα αυτή έφτιαχναν γουργουλίδες (λουκουμάδες) πρωί-πρωί και τις μοίραζαν σε φιλικά και συγγενικά τους σπítια.

Αη-Δημήτρης: Ο Αη-Δημήτρης μπορούμε να πούμε ότι ήταν ο άγιος των εξορισμένων. Στις τρεις εξορίες των Χριστιανών 1914-1922 έψελναν το τροπάριο και το δοξαστικό του ως εξής:

**«Πλήθος αιχμάλωτοι και γυμνοί διωκόμεθα
τόπου εκ τόπου συνεχώς διαμείβοντες και πλανώμενοι
εν σπηλαιίσι και όρεσι» κλπ.**

Τάματα: Έταζαν και αφιέρωναν ασημένια ομοιώματα μελών (χέρια, πόδια, κλπ.) διαφόρων μεγεθών, όπως και λαμπάδες σε οκάδες, όσο π.χ. το βάρος του παιδιού στον άγιο που το προστάτευε. Πολύ συχνά, τα τάματα αυτά τα έταζαν στον Ταξιάρχη της μονής του Πανορμίτη της Σύμης, που τον έλεγαν «Πανερημιώτη». Η Σύμη και το Καστελλόριζο ήταν τα πλησιέστερα προς το Λιβίσι και τη Μάκρη ελληνικά νησιά. Από τον Πανορμίτη της Σύμης, κάθε χρόνο την άνοιξη, ερχόταν ένας καλόγερος, «**καλούερον**» τον έλεγαν, με καϊκι και μάζευε τα ταξίματα της χρονιάς.

Καινούρια εικόνα στο σπítι: Όταν παντρευόταν το αντρόγυνο προτού να βάλουν τα προικιά ή τα έπιπλα στο καινούριο σπítι, οι γονείς του γαμπρού και πιο πολύ της νύφης έβαζαν πρώτη την εικόνα της Παναγίας, μαζί και ένα κομμάτι ψωμί. Την καινούρια εικόνα γενικά την πήγαιναν στην εκκλησία και την έβαζαν στο ιερό ή κάπου αλλού μέσα στην εκκλησία, κυρίως μπροστά στο ιερό, και την άφηναν να **σαραντίσει**. Μετά την έβαζαν στο εικονοστάσι.

Πίστευαν ότι το να δρασκελίσει, να περάσει δηλαδή κάποιος πάνω από ένα παιδί ή από τα ρούχα του, να το **διαλλάξει** όπως το 'λεγαν, μπορούσε να του κάνει μεγάλο κακό και ν' αρρωστήσει από δυσπεψία ή διάρροια και να γίνει ατροφικό. Για τη θεραπεία του έπρεπε «να του κάνουν τ' αυγά» ή πήγαιναν το παιδί στην εκκλησία και ο παπάς κρατώντας το δισκοπότηρο κατά την είσοδο περνούσε από πάνω του. Άλλοτε πάλι η μητέρα κρατώντας το παιδί στην αγκαλιά το 'βαζε κάτω από το Ευαγγέλιο καθώς ο ιερέας το διάβαζε, ή το έβαζε μέσα στο ιερό και ο ιερέας καθώς έβγαζε τα άμφιά του τα τοποθετούσε πάνω στο παιδί.

Ο τίτλος Χατζής-Χατζηδίνια ήταν τιμητικός. Τον έπαιρναν εκείνοι που πήγαιναν και προσκυνούσαν στους Άγους Τόπους ή αλλιώς «Άγιο Τάφο» ή «Άγια Χώματα». Καθώς οι γυναίκες λιβάνιζαν στις γιορτές, οι παρευρισκόμενοι τις εύχονταν: «Και Χατζηδίνια». Όταν τραγουδούσαν τη νύφη, πριν τη στέψη, έλεγαν μεταξύ άλλων:

Ποιος ήταν ο προυξενητάς που να πολλοχρονίσει τα Άγια τα Χώματα να πα', να προσκυνήσει.

Νηστείες

Τις νηστείες, οι Μακρηλιβισιανοί, τις πρόσεχαν πολύ και τις «κρατούσαν». Η κατάλυση της νηστείας εθεωρείτο αμαρτία. Οι νηστείες ήταν:

Τετάρτη και Παρασκευή: Έτρωγαν όσπρια, δεν έτρωγαν κρέας, ψάρι, τυρί, γάλα, βούτυρο.

Νήστευαν αυτές τις μέρες γιατί «την Τετάρτη παραδόθηκε ο Χριστός και την Παρασκευή εκρίθη».

Η **Μεγάλη Σαρακοστή** ήταν η Σαρακοστή προ του Πάσχα, και η άλλη ήταν η **Σαρακοστή των Χριστουγέννων**, ή Σαρανταμερο, από 14 Νοεμβρίου μέχρι την παραμονή των Χριστουγέννων.

Για τη νηστεία της **Μεγάλης Σαρακοστής** (από Καθαρή Δευτέρα μέχρι την Κυριακή του Πάσχα) οι μανάδες την τελευταία Κυριακή των Απόκρεω έδιναν ένα αυγό στα παιδιά τους και τους έλεγαν: «**Με το αυγό θα κλείσετε το στόμα σας (θα νηστέψετε) και με το αυγό θα το ανοίξετε (με το αυγό της Ανάστασης)**».

Νήστευαν επίσης την περίοδο από των **Αγίων Πάντων** μέχρι την παραμονή των **Αγίων Αποστόλων** (τον Ιούνιο), και του **Σταυρού**, 14 Σεπτεμβρίου ανήμερα. Επίσης το **Αη-Γιάννη**, του **Αποκεφαλιστή**, στις 29 Αυγούστου ανήμερα.

Ψυχοσάββατα

Τρία ήταν τα Ψυχοσάββατα της Μεγάλης Σαρακοστής, δηλαδή της περιόδου από την Καθαρή Δευτέρα μέχρι την Κυριακή του Πάσχα.

Το επισημότερο όλων ήταν το Ψυχοσάββατο των Αγίων Θεοδώρων, την 1η εβδομάδα της Σαρακοστής. Το Ψυχοσάββατο αυτό «ήταν για όλα τα Ψυχοσάββατα, αφιερωμένο στους πνιγμένους στη θάλασσα και τους σκοτωμένους. Οι

1. Νικολάου Εμμ. Καραγεωργίου (1986), *Οπ. πρ. σ. 19.*

2. Κωνσταντίνου Λαμέρα (1964), *Οπ. πρ. σ. 95.*

3. Δημητρίου Σ. Λουκάτου (1978), *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, β' έκδοση, Αθήνα σ. 257-258.*

4. Δημ. Λουκάτου (1978), *Οπ. πρ. σ. 173: Οι εορταστικές ενδυμασίες κατάγονται από τη φροντίδα του ανθρώπου να εμφανισθεί ευπρόσωπος στις επαφές του με το Θεό, αλλά και σαν άξιο μέλος της ομάδας του με επιβάλλον και γοητεία.*

5. Νικολάου Εμμ. Καραγεωργίου (1986), *Οπ. πρ. σ. 31.*

6. Κωνστ. Λαμέρα (1964), *Οπ. πρ. σ. 30: «Ο παπα-Διονύσιος, Κριεζής Καλαφάτης απόφοιτος του Διδασκαλείου Αθηνών, μετέπειτα διευθυντής των σχολείων Μάκρης. Μετά από 8 χρόνια διδασκαλία χειροτονήθηκε ιερέας. Με μεγάλη εθνικιστική δράση λόγω της οποίας αναγκάστηκε το 1900 να καταφύγει στην Αθήνα, αρχιμανδρίτης στο Ναό της Ζωοδόχου Πηγής μέχρι του θανάτου του. Διορίστηκε τοποτηρητής της επαρχίας Πισιδείας και από αυτή τη θέση προσέφερε πολλά στους ξεριζωμένους πατριώτες του. Με δικές του ενέργειες 90 οικογένειες Μακρητών εγκαταστάθηκαν στην Ξυλοκέρικα Αττικής τη σημερινή Ν. Μάκρη «διασώσας ούτω το όνομα της πατρίδος αυτού, τουθ' όπερ δεν θα συνέβαιναν, εάν οι οικογένειαι διεσκορπιζόντο τήδε κακείσε, ως συνέβη διά πολλάς άλλας κοινότητας της Μ. Ασίας».*

Μακρηνοί και Λιβισιανοί είχαν πολλούς πνιγμένους στη θάλασσα και σκοτωμένους από τους Τούρκους¹.

Το Ψυχοσάββατο αυτό, οι συγγενείς πήγαιναν στα μνήματα και με τον παπά έκαναν ευχή. Όλα τα Ψυχοσάββατα έκαναν κόλλυβα και τον **πάππον**. Το κόλλυβο των Ψυχοσάββατων φτιάχνεται μέσα σ' ένα πιάτο, με σιτάρι, αμύγδαλα, καρύδια, ρόδι, κανέλα, ζάχαρη, σουσάμι και κουφέτα. Το κόλλυβο συνήθως το συνόδευαν μ' ένα πρόσφορο (τη λειτουργία) και έδιναν τα ονόματα γραμμένα σ' ένα χαρτί για να μνημονέψει τους πεθαμένους ο ιερέας.

Τα λοιπά Ψυχοσάββατα, εκτός του πρώτου (των Αγίων Θεοδώρων), έκαναν τον **πάππον**. Ο πάππος γινόταν από σιτάρι που το έβαζαν να μουσκέψει μερικές μέρες πριν, ώσπου «να βγάλει μουστάκια». Αυτούς τους με ρίζες σιταρόσπορους τους έκαναν κόλλυβο. Το κόλλυβο αυτό λέγεται **πάππος**. Πολλές φορές έπαιρναν το ζουμί από τον πάππο, έβαζαν μέσα ζάχαρη, σουσάμι και μυρωδικά. Μ' αυτό τον τρόπο γινόταν ένα πηχτό ζουμί που λέγεται κι αυτό πάππος και τον έπιναν σαν ρόφημα ή σαν αραιή κρέμα και τον έτρωγαν με το κουτάλι.

Δεν πρέπει να ράβουν τα Ψυχοσάββατα, γιατί «**αγκυλώνονται οι ψυχές**».

Το κόλλυβο το μοιράζουν με το κουτάλι «για να **συχωρέσουν**» κι ο καθένας που παίρνει το κόλλυβο εύχεται «**Θεός σχωρέσ' τους**».

Έθιμα του Λαϊκού Εορτολογίου Σαρανταήμερο

Είναι η περίοδος από 14 Νοεμβρίου, του αγίου Φιλίππου, μέχρι 24 Δεκεμβρίου, την παραμονή των Χριστουγέννων. Την ονόμαζαν Σαρανταήμερο και τη νήστευαν. Οι κυριότερες γιορτές του Σαρανταήμερου για το Λιβίσι και Μάκρη ήταν τα Εισόδια της Θεοτόκου (21 Νοεμβρίου), του Αγίου Ανδρέα (30 Νοεμβρίου), της Αγίας Βαρβάρας και του Αγίου Νικολάου (4 και 6 Δεκεμβρίου).

Στις 21 Νοεμβρίου γιόρταζαν οι Παναγιώτηδες και οι ανύπαντρες Μαρίες και Δέσποινες. Γινόταν μεγάλη γιορτή με αρτοκλασίες κλπ. γιατί οι εορτάζοντες ήταν πολλοί. Στο Λιβίσι γιόρταζε η Κάτω Παναγιά, η Πυργιώτισσα. Τα Εισόδια της Θεοτόκου τα έλεγαν και της **Μεσοσπορίτισσας**. Την ημέρα αυτή οι γεωργοί πήγαιναν σπόρους (σιτάρι, κριθάρι, καλαμπόκι κλπ.) μέσα σε μαντίλια μεγάλα καρώ ή άσπρα, στην εκκλησία και τα απόθεταν κάτω από την εικόνα της Παναγίας του τέμπλου, δίπλα από το Άγιο Βήμα, για να τα ευλογήσει ο παπάς. Αφού τα ευλογούσε, τα έπαιρναν, μετά τη λήξη της λειτουργίας, και τ' ανακάτευαν με τους άλλους σπόρους να πάει καλά η σπορά.

1. Βλ. σχετ. Κων. Λαμέρα (1964), *Οπ. πρ. σ. 83: Οι Μακρηνολιβισιανοί έκαναν κηδεία και σ' εκείνους που σκοτώνονταν ή πνιγόνταν και δεν τους έβρισκαν. Τοποθετούσαν τα φορέματα του νεκρού στη μέση του σπιτιού, έριχναν πάνω τους λουλούδια και τους μοιρολογούσαν σαν να τους είχαν μπροστά τους.*

Του Αγίου Ανδρέα (30 Νοεμβρίου). Ανήμερα του Αγίου Ανδρέα (του αγι-Αντριός) προτού φέξει έψηναν τους λουκουμάδες. Τους έλεγαν γουργουλίδες, από τον ήχο προφανώς που κάνει βράζοντας το λάδι. Από το βράδυ της παραμονής του αγι-Αντριός «έπιαναν» προζύμι και το άφηναν μπροστά στο τζάκι για ν' «ανεβεί». Μ' αυτό έκαναν τους λουκουμάδες το πρωί ανήμερα. Ήταν μέρα γιορτινή τ' αγι-Αντριός, όλοι ήταν χαρούμενοι, τα παιδιά και οι μεγάλοι περίμεναν να φάνε τους λουκουμάδες με χαρά. Τους έβαζαν σε μεγάλα πιάτα ή ελεένια, τους περέχυναν με μέλι ή με πετιμέζι και τους πασάλιζαν με κανέλα. Από αυτούς έστελναν στους συγγενείς, τους φίλους και τους γείτονες, προπαντός οι γιαγιάδες στα εγγόνια τους κλπ. Όταν οι λουκουμάδες έβγαιναν ακανόνιστοι, με αποφύσεις, οι νοικοκυρές αυτοσατιρίζονταν. Έλεγαν για τον εαυτό τους γελώντας: «Βούου, έκαμιν η νύφη πίττις μι τ' αυτιά κι μι τις μύττις» (Έκανε η νύφη πίτες με αυτιά και με μύτες). Έλεγαν την εξής παροιμία: «Του αγι-Αντριός, αντριώνει το κρύο», δηλαδή αρχίζει πραγματικός χειμώνας.

Τις τρεις γιορτές, της Αγιά Βαρβάρας, του άη-Σάββα και του άη-Νικόλα (4, 5, 6 Δεκεμβρίου) τις ονόμαζαν μ' ένα όνομα, τ' άη-Νικολοβάρβαρα. Επειδή ήταν κοντά-κοντά έλεγαν:

Η αγιά-Βαρβάρα γέννησε
ο άη-Σάββας τ' άκουσε
κι ο αη-Νικόλας έτρεξε
να πα' να το βαφτίσει

Μια άλλη παροιμία λέει:

Έσα μι τ' άη-Νικουλουβάρβαρα
κι οι ντοίχοι βράνουν.

(Μέχρι του Αγίου Νικολάου και της Αγίας Βαρβάρας και οι τοίχοι είναι ζεστοί). Ο αη-Νικόλας ήταν ο πολιούχος άγιος της Μάκρης, όπως ο Ταξιάρχης ήταν ο πολιούχος του Λιβισιού.

Στις 25 Νοεμβρίου ήταν η γιορτή του αη-Στυλιανού του προστάτη και γιατρού των παιδιών.

Χριστούγεννα

Χριστούγεννα: Όλη την εβδομάδα προ των Χριστουγέννων, η νοικοκυρά έπρεπε να ετοιμάσει το σπίτι, να το ασβεστώσει (σαββατιάσει), να πλύνει τα ρούχα και να τα σιδερώσει, να ζυμώσει και να φουρνίσει τα ψωμιά και να φτιάξει γλυκά ώστε την παραμονή να είναι όλα έτοιμα και καθαρά. Για τα Χριστούγεννα έφτιαχναν τα Χριστόψωμα. Τα έφτιαχναν συνήθως μέσα σ' ένα ταψί και με ζυμάρια έκαναν πάνω ένα σταυρό. Το σταυρό τον έκαναν με καρύδια — τέσσερα στις άκρες κι ένα στη μέση. Τα γλυκά που έφτιαχναν για τα Χριστούγεννα ήταν ο μπακλαβάς, τα μοσκοκούμπια, το σαραγλί κλπ. Όμως τα καθαυτό χριστουγεννιάτικα γλυκά ήταν τα φοινίκια (μελομακάρονα) και οι κουραμπιέδες (κουραπιάδοι). Τα φοινίκια ήταν πάντοτε γεμιστά με καρύδια ή αμύγδαλα. Τα μέλωναν με μέλι και τα πασάλιζαν με ένα μίγμα αρωματισμένο και εύγευστο, καμωμένο από σουσάμι τηγανισμένο, κανέλα αμύγδαλα, καρύδια, γαρύφαλα (μουστοκάρφια) και μοσχοκάρυδο, όλα χτυπημένα στο γουδί.

Την παραμονή των Χριστουγέννων έλεγαν τα κάλαντα που τα έλεγαν «το τραγουδάκι». Αρχίζαν από την αυγή και σταματούσαν το βράδυ: «Χριστός γενάται σήμερα — εν Βηθλεέμ τη πόλει κλπ. κλπ.» Το «τραγουδάκι» το έλεγαν μικροί και μεγάλοι. Δεν ρωτούσαν «να τα πούμε;» Τα 'λεγαν, και τους πρόσφεραν γλυκά ή μικρά νομίσματα στα παιδιά, ενώ τους μεγάλους τους «τράτερναν» γλυκά, ρακί κλπ. Απαραίτητα, αυτοί που έλεγαν τα κάλαντα, θα τέλειωναν με την ευχή: «Σ' αυτό το σπίτι πούρθαμε — πέτρα να μη ραγίσει!» κλπ. κλπ.

Αν είχαν κόρη αρραβωνιασμένη στο σπίτι, έπρεπε την παραμονή των Χριστουγέννων να στείλουν στο γαμπρό, γλυκό στο σινί μέσα, μπακλαβά, σαραγλί κλπ. Μια ευτράπελη διήγηση αναφέρεται σε μια τέτοια αποστολή γλυκισμάτων σε γαμπρό που η οικογένεια της νύφης δεν τον είχε σε μεγάλη εκτίμηση (δεν τον «πιαντούσαν»). Γι' αυτό αφού σκέφτηκαν πρώτα να του στείλουν μπακλαβά (πακλαβού), μετά σαραγλί, μετά καταίφι (κατιέφιν) και πάλι βρήκαν ότι δεν άξιζε για όλα αυτά, κατέληξαν να του φτιάξουν κουραπιιάδους (κουραμπιέδες) συνοδεύοντας αυτή τους την απόφαση με τη φράση: «Χάτε κι εν ιστραβόμπλαψάν τουν!» (Αντε κι αυτοί του αξίζουν και με το παραπάνω!)

Τα φαγητά των Χριστουγέννων ήταν, γαλοπούλα βραστή, σουπά με ρύζι και αργολέμονο. Για την επόμενη μέρα έψηναν κρέας χοιρινό καπαμά με μυρωδικά πολλά, και πολλές φορές ψημένο με κυδώνια, ή κρέας ψητό στα κάρβουνα. Οι Μακρηνοί έπιναν κρασί από το κιούπι τους (δεν είχαν βαρέλια) κόκκινο ή άσπρο. Τα **χοιροσβάγια** (σφαγή γουρουνιών) γίνονταν τις μέρες αυτές και τις Αποκριές (Απουκουριές). Τα χοιρινά όμως συνήθως τα έφερναν οι Τούρκοι από τα περίχωρα —αγριογούρουνα— γιατί αυτοί δεν έτρωγαν κρέας χοιρινό.

Πρωτοχρονιά – Θεοφάνεια (Φώτα)

Την **Πρωτοχρονιά** γίνονταν οι ίδιες προετοιμασίες στο σπίτι. Τα γλυκά και τα φαγητά ήταν τα ίδια. Την παραμονή έλεγαν το «τραγουδάκι» του Άη-Βασίλη, που είχε δυο-τρεις παραλλαγές. Πήγαιναν, «έβγαιναν», δυο-τρία παιδιά μαζί, το βράδυ συνήθως. Το ένα παιδί κρατούσε στα χέρια του ένα ομοίωμα καραβιού και τα άλλα κρατούσαν φαναράκια. Μια παραλλαγή καλλάντων της Πρωτοχρονιάς έχει ως εξής:

Αρχιμηνιά κυρά κι Αρχιχρονιά
κι αρχή του Γεναρίου
κι αρχή κυρά μου που βγήκε ο Χριστός
στη γη να περπατήσει
κι εκεί κυρά μου που πρωτοπάτησε
χρυσή μηλίτσα βγήκε
και μες τα φύλλα κυρά μου της μηλιάς
κοιμάται ο Άγιο-Βασίλης κλπ.

Από την παραμονή της Πρωτοχρονιάς έφερναν από το βουνό και κρεμούσαν στις πόρτες των σπιτιών τις «Αθάνατες», μεγάλα κρεμμύδια που πρέπει να 'ναι η ρίζα του σφοδελού, για το καλό του χρόνου.

Το έθιμο του ποδαρικού το πρόσεχαν πολύ. Προτιμούσαν να τους κάνει ποδαρικό ένας καλός άνθρωπος, φίλος ή συγγενής και προ παντός παιδί, γι' αυτό και το προέτρεπαν από βραδής: «Νάρτεις χα, να μας κάνεις ποδαρικόν».

Την Πρωτοχρονιά οι παππούδες έδιναν στα εγγόνια τους την «πλιστρίνα» (μπολαμά) τον μπουναμά, δηλαδή χρήματα (ένα μετζίτι, μια μπαγκανότα, πέντε οχτοράκια κλπ.). Στα βαφτιστήρια οι νουνοί τους έπρεπε να δώσουν την Πρωτοχρονιά την πλιστρίνα ή ρούχα, παπούτσια κλπ.

Για την Πρωτοχρονιά έφτιαχναν τη βασιλόπιτα. Έβαζαν μέσα ένα φλουρί χρυσό. Την έκοβε ο νοικοκύρης ή ο μεγάλος γιος στο τραπέζι της Πρωτοχρονιάς, αφού έκανε πρώτα ένα σταυρό με το μαχαίρι. Την έκοβε με την εξής σειρά από αριστερά προς τα δεξιά: Του Χριστού, του φτωχού, του σπιτιού, του νοικοκύρη κλπ. Όποιος έβρισκε το φλουράκι ήταν ο τυχερός.

Οι Μακρηνολιβισιανοί πίστευαν ότι από τα Χριστούγεννα μέχρι τα Φώτα βγαίνουν οι καλικάντζαροι. Πίστευαν ότι βγαίνουν το βράδυ και κατεβαίνουν από τις καπνοδόχες των σπιτιών στο τζάκι για να γλείψουν τα τηγάνια. Φοβόντουσαν και φόβιζαν τα παιδιά ότι αν τους συναντούσαν θα αγάθευαν (θα χάζευαν) γι' αυτό φρόντιζαν να μη μένουν έξω τα βράδια αυτές τις μέρες και να έχουν ένα έτοιμο σταυρό ή φυλαχτό να το πιάσουν ή να το δείξουν στους καλικαντζάρους. Αλλά και οι καλικάντζαροι έπρεπε να κάνουν ό,τι κάνουν αυτές τις μέρες μέχρι τα Φώτα και να μουν μέσα στη γη, γιατί αν έμεναν έξω θα γίνονταν ξωτικά.

Παιχνίδια: Χαρτιά έπαιζαν αυτές τις μέρες στο Λιβίσι και στη Μάκρη (τον λασκινέ κλπ.). Τα παιδιά έπαιζαν καρύδια, βώλους κλπ. Μικροί και μεγάλοι έπαιζαν τον «σούτο» ένα παιχνίδι με ημικύκλια χαραγμένα στο χώμα.

Τα Φώτα τα 'λεγαν Θεοφάνεια. Την παραμονή —του μικρού Αγιασμού— έλεγαν και τότε τραγουδάκι, αλλά πολύ λίγοι και κυρίως παιδιά. Με τον αγιασμό ράντιζαν τα αμπέλια, τα σπαρτά, τα ζώα κλπ. Ο παπάς γύριζε από σπίτι σε σπίτι, ράντιζε με τον αγιασμό και οι νοικοκυραίοι έριχναν τον οβολό τους στο δοχείο που κρατούσε. Ανήμερα των Φώτων γινόταν μεγάλη γιορτή στην Παλιά Μάκρη. Κατέβαινε στην προκυμαία όλος ο κόσμος με τους επίσημους και έριχναν το Σταυρό στη θάλασσα. Τα παλικάρια έπεφταν να τον πιάσουν. Εκείνος που έπιανε το Σταυρό ήταν το πρόσωπο της ημέρας. Μετά ο βουτηχτής με τους φίλους του έβαζαν το Σταυρό σ' ένα δίσκο με λουλούδια και τον περιέφεραν στα καφενεία και στην αγορά. Οι πατριώτες τον φιλούσαν κι έριχναν χρήματα στο δίσκο.

Απόκριες

Τρεις είναι οι εβδομάδες της Αποκριάς: του Τριωδίου, της Κρεατινής και της Τυρινής. Την εβδομάδα του Τριωδίου δεν έκαναν νηστεία, της Κρεατινής έτρωγαν κρέας. Την Πέμπτη της Κρεατινής την έλεγαν Τσικνοπέμπτη, όπως και τώρα, και έτρωγαν κρέας τηγανητό ή μαγειρεμένο που το τσίκνιζαν. Την Τσικνοπέμπτη όπως και όλα τα βράδια της Αποκριάς, οι οικογένειες είχαν βεγγέρες (αποσπερίδια).

Την Τετάρτη της Τυρινής, αλλά και όλες τις άλλες μέρες της Αποκριάς, έφτιαχναν στα σπίτια το κουσάφι(v). Το έφτιαχναν με σταφίδα μαύρη, κλωνάρια μурτιάς (μυρσίνης), κομμάτια κανέλλας, γαρύφαλλα, νερό και ζάχαρη. Όλα αυτά τα έβραζαν και το ζουμί με τις σταφίδες τα ρουφούσαν με το κουτάλι. Το είχαν σαν γλύκισμα.

Σ' όλη τη διάρκεια της Αποκριάς μέχρι και την Καθαρή Δευτέρα ντύνονταν

καμουζέλες (μασκαράδες). Τις μάσκες τις έλεγαν μουτσούνες. Ντύνονταν όλοι, μεγάλοι και μικροί, άντρες και γυναίκες.

Ντύνονταν κυρίως με σεντόνια και φόραγαν προβιές με κουδούνια παρασταίνοντας διάφορα ζώα (την αρκούδα, το γαϊδούρι, την καμήλα). Οι κοπέλες βάφονταν, φόραγαν καπέλα, ντύνονταν φανταχτερά και χόρευαν.

Οι καμουζέλες, άντρες κυρίως, πήγαιναν παρέες-παρέες τη νύχτα στα σπίτια και με τα ραβδιά (μαγκούρες) που κρατούσαν χτύπαγαν τις πόρτες για να τους ανοίξουν οι νοικοκυραίοι. Όταν άνοιγαν, οι μεταμφιεσμένοι πήγαιναν στον νοικοκύρη, τον φιλούσαν, του χάιδευαν το κεφάλι, χόρευαν και ζητούσαν κρασί. Ο νοικοκύρης προσπαθούσε να αναγνωρίσει τις καμουζέλες χωρίς να μεταχειρίζεται βία. Χτυπούσε τα χέρια και τραγουδούσε ευτράπελα δίστιχα ενώ οι καμουζέλες χόρευαν στο ρυθμό που τους τραγουδούσε ο νοικοκύρης. Τέτοια δίστιχα είναι:

- Μαρκάτου-Μαρκάτου
έκαμά - του
κι έλα φάτου
- Η Βιργιός φουρά φτερόν
του κεφάλιν του ξηρόν
- Η Βιργιός φουρά γιλέκιν
του κεφάλιν του κελέκιν κ.α.

Εκτός από την αρκούδα, το γαϊδαρο και την καμήλα, οι καμουζέλες έκαναν και διάφορες παραστάσεις, όπως τη νύφη και το γαμπρό, και κυρίως το γιατρό με την έγκυο, όπου η έγκυος με την κοιλιά ξάπλωνε κάτω και μούγκριζε ενώ ο γιατρός τη βοηθούσε τάχα να γεννήσει.

Την Καθαρή Δευτέρα οι καμουζέλες, που ήταν πιο πολλές από τις άλλες μέρες, μουτζουρώνονταν με καπνιά από τα τηγάνια γιατί «οι αράπηδες έρχονταν και έπαιρναν τα φαγητά για να νηστεύει ο κόσμος».

Την Καθαρή Δευτέρα δεν μαγειρεύαν στα ίδια σκεύη, μαγειρεύαν σε άλλα «για να μην αρτυθούν». Την Καθαρή Δευτέρα στο Λιβίσι πήγαιναν στο μοναστήρι του Αγ. Στεφάνου, στα Ξερά Περιβόλια. Στη Ν. Μάκρη πήγαιναν στου Γιαννακού, στη θάλασσα, έστρωναν κουρελούδες και διασκεδάζαν όλη την ημέρα, τραγουδούσαν, χόρευαν, έπαιζαν παιχνίδια, έπιαναν αχινούς και πεταλίδες. Έτρωγαν τουρσιά, ελιές, κουκιά βρεμένα, μαρούλια, κρεμμύδια, σκόρδα και ταχίни. Την Καθαρή Δευτέρα το πρωί οι νοικοκυρές έκαναν πίτες σαν τις λαγάνες, ταχινόπιτες και χορτόπιτες.

Χόρευαν σούστα, καλαματιανό, συρτούς και μοναχικούς χορούς.

Την ημέρα αυτή χόρευαν και έπαιζαν το «πώς το τρίβουν το πιπέρι» κάνοντας και τις ανάλογες κινήσεις.

Το τραγούδι αυτό έχει τα εξής λόγια:

Πώς το τρι-πραμάν-αμάν
πώς το τρίβουν το πιπέρι
πώς το τρίβουν το πιπέρι
του διαβόλοι οι καλογέροι

Με τα χέ-πραμάν -αμάν
με τα χέρια τρίβουν - του
με τα χέρια του πιπέριν
του διαβόλου οι καλογέροι
με τα πόδια, τη μύτη κλπ.

Μι του κώ-πραμάν αμάν
μι τουν κώλουν τρίβουν - του
μι τουν κώλουν του πιπέριν
του διαβόλου οι καλογέροι.

Σάββατο του Λαζάρου

Την ημέρα αυτή στα σπίτια έφτιαχναν τα **λαζαράκια** που ήταν ψωμάκια με μαύρες σταφίδες μέσα. Τα λαζαράκια τα μοίραζαν σε γειτόνους, συγγενείς και φίλους.

Τα παιδιά αυτή την ημέρα έλεγαν και το «τραγουδάκι» του Λαζάρου, που δεν το τραγουδούσαν αλλά το απήγγελλαν φωναχτά και όχι από σπίτι σε σπίτι αλλά μεταξύ τους στη γειτονιά, και που έλεγε:

Λάζαρε, Λάζαρε, τι είδες στον Άδη;

Είδα φόβους, είδα τρόμους,
είδα βάσανα και πόνους.

Δώστε μου λίγο νεράκι,
να ξεπλύνω της καρδιάς μου το φαρμάκι
της καρδιάς και των χειλέων
και μη μ' ερωτάτε πλέον.

Αυτό το στιχούργημα διατηρήθηκε και στη Ν. Μάρη μέχρι πρόσφατα.

Σχετικά με τον Λάζαρο υπάρχει και η εξής λαϊκή διήγηση: «Ο Λάζαρος, που ήταν φίλος του Χριστού, δεν είχε γελάσει το χέιλι του μετά την ανάστασή του. Και κάποτε είδε μια γριούλα σε μian ακροθαλασσιά που έκλεβε σταμνιά και τσουκάλια από έναν που τα πουλούσε. Γέλασε τότε ο Λάζαρος για πρώτη φορά και είπε: «**Κοίτα την, το ένα χόμα κλέβει το άλλο**».

Μνεϊά της μάνας του Λαζάρου γίνεται και στο «Μοιρολόι της Παναγίας», της Μ. Παρασκευής. Σ' όλες τις παραλλαγές αναφέρεται με την ίδια διατύπωση ως εξής:

.....
Η Μάρθα κι η Μαγδαληνή και του Λαζάρου η μάνα
και του Ιακώβου η αδερφή κι οι τέσσερις αντάμα
..... κλπ.

Η εικόνα του Λαζάρου όπως βγαίνει από τον τάφο σπαργανωμένος μέσα στο σάβανό του, χλωμός, αγέλαστος και φοβισμένος από αυτά που προφανώς είδε στον Άδη ήταν για το λαό περισσότερο μια εικόνα θανάτου παρά ανάστασης. Πάντως τα παιδιά που επιβίωναν ύστερα από σοβαρή ασθένεια τα ονόμαζαν **Λαζαράκια**, όσο κρατούσε η ανάμνηση της ασθένειάς τους. Τους μεγάλους επίσης που χλωμοί και κουρασμένοι από μακριά ασθένεια βρίσκονταν στο στάδιο της

ανάρρωσης τους παρομοίωναν με τον Λάζαρο. Έλεγαν: «σαν τον Λάζαρο μοιάζει ο τάδε ή σαν τον Λάζαρο πήγε και ήρθε από τον Άδη».

Κυριακή των Βαΐων

Την Κυριακή των Βαΐων (ή Βαγιών) μοίραζε ο παπάς στις εκκλησίες τα βάγια: ελιόκλαρα κυρίως, αλλά και δάφνες και δε/τρολίβανο. Τα βάγια τα 'βαζαν στα εικονίσματα και τα χρησιμοποιούσαν όταν ήθελαν να «ξεμετρήσουν» ένα παιδί, νέο, γυναίκα κλπ.

Των Βαΐων έτρωγαν ψάρι. Έλεγαν:

Των Βαγιών-Βαγιών-Βαγιών
τρώνε ψάρι και κολιό
και την άλλη Κυριακή (του Πάσχα)
τρώνε το ψητό αρνί

Ας σημειωθεί ότι και μια άλλη Κυριακή, τρεις Κυριακές πιο μπροστά, της **Μεσοσαρακοστής** ή της **Σταυροπροσκυνήσεως**, ή Κυριακή των **Ματσών**, όπου τότε ο παπάς στις εκκλησίες μοίραζε τα **μάτσα**, μπουκέτα από ευωδιαστά λουλούδια του βουνού (πιθανώς μελισσόχορτο), έτρωγαν επίσης ψάρι.

Μεγάλη Εβδομάδα

Μέσα στη Μεγάλη εβδομάδα φρόντιζαν να έρθουν όλοι οι ξενιτεμένοι από το εσωτερικό της Τουρκίας όπου πήγαιναν για δουλειές (Κεστέπι, Μυρσίνα, Μούγλα, Μίλασα κλπ.) όπως και τις γιορτές Χριστούγεννα - Πρωτοχρονιά.

Επιτάφιος

Τον στόλιζαν νέες κοπέλες και καθώς τον στόλιζαν έψελναν τα εγκώμια του Επιταφίου και το Μοιρολόι της Παναγίας.

Όταν πήγαιναν να προσκυνήσουν τον Επιτάφιο, τη Μ. Παρασκευή, μικροί-μεγάλοι έπρεπε να περάσουν τρεις φορές από κάτω. Όποιος ήθελε να κρατήσει το Σταυρό κατά την περιφορά έπρεπε να πληρώσει στους επιτρόπους ένα χρηματικό ποσό. Κατά την επιστροφή του Επιταφίου γινόταν η **αρπαγή** των λουλουδιών του μέσα στην εκκλησία. Κατά τη γνώμη παλαιών Μακρητών η αρπαγή αυτή είχε σκοπό να καταστραφεί ο Επιτάφιος για να μην «ξαναπεθάνει» ο Χριστός.

Τα λουλούδια του Επιταφίου, όπου κυριαρχούσε το **μούλπασι**, στην Παλιά Μάρη και στο Λιβίσι τα φύλαγαν στο εικονοστάσι και μ' αυτά θυμιάτιζαν τα άρρωστα παιδιά με τις φράσεις:

Παναγιά μου φύλαγέ το
δοσ' του την υγεία του

Συχώρεσέ με και κάνε μού το καλά

Όλη τη Μ. Εβδομάδα έκαναν νηστεία, έτρωγαν τουρσιά, ελιές, ταχίни, χαλβά, θαλασσινά, κρεμμυδάκια, φασόλια βραστά με λεμόνι που τα λέγανε κι αυτά **παπούδια** και κουκιά φρέσκα, δεν έτρωγαν λάδι.

Τη Μ. Παρασκευή τρώγανε μαρούλι με ξύδι που «**το είχε φάει η Παναγιά**» εκείνη τη μέρα. Δεν βάζανε στη φωτιά τσουκάλι για να μαγειρέψουν, ούτε σκουπιζανε

γιατί «θα γέμιζε μερμήγκια το σπίτι». Τη Μ. Παρασκευή δεν κοιμόνταν το μεσημέρι. Αυτός που θα κοιμόταν το μεσημέρι της Μ. Παρασκευής έπρεπε να κοιμηθεί και το μεσημέρι της Ανάστασης «για να λυθεί» όπως ο Χριστός.

Όταν πήγαινε κανείς να κάνει δουλειά στο χωράφι του κλπ. τη Μ. Παρασκευή τον φοβέριζαν με την εξής φράση:

Βούιν (βόδι) χα, θα γίνει να σι κουτηλήσει (κουτουλήσει)

Στην περιφορά του Επιταφίου τα παιδιά και οι μεγάλοι κρατούσαν λαμπάδες από κερί κερήθρας. Είχανε χωριστές λαμπάδες για την Ανάσταση. Κάθε νοικοκυρά φρόντιζε να φτιάξει η ίδια τα κεριά της Μ. Εβδομάδας και της Λαμπρής. Γι' αυτό κάθε σπίτι είχε και τα κατάλληλα γι' αυτή τη δουλειά εργαλεία.

Μεγάλο Σάββατο

Το Μ. Σάββατο έκαναν δουλειές. Συγύριζαν το σπίτι, λούζονταν, ετοιμάζαν τα φαγητά και τα γλυκά της Λαμπρής, και έβαφαν τ' αυγά. Τ' αυγά τα έβαφαν ή την Μ. Πέμπτη ή το Μ. Σάββατο, κίτρινα με φύλλα αμυγδαλιάς και στύψη, κόκκινα με χρώμα κόκκινο, μελανί με παπαρούνες. Με τα ξερά κρεμμύδια πετύχαιναν ένα χρώμα σαν του κρεμμυδιού. Βάφανε και πέρδικας αυγά που τα έφερναν από τα γύρω χωριά ή από τα δάση που υπήρχαν γύρω από τη Μάκρη και το Λιβίσι όπου είχε άφθονες πέρδικες, αυγά χήνας, γαλοπούλας, πάπιας κλπ. Βάφανε πολλά αυγά. Αφού τα βάφανε, τα πέρναγαν με λάδι, τα βάζανε σε πανέρια και τα αράδιαζαν πάνω στα **αράφια** των τοίχων. Τα αυγά τα τσουγκρίζανε την ώρα της Ανάστασης με το «Χριστός Ανέστη». Έλεγε ο ένας στον άλλον:

- «Φακκούμουν;»
- «Φακκούμουν»
- Χάτε Χριστός Ανέστη
- Αληθώς ο Κύριος

Όποιος έσπαγε το αυγό του άλλου το 'παιρνε, ορισμένες φορές, όταν αυτό γινόταν σαν παιχνίδι. Οι πιο μικροί έκαναν τις **κίσσες**, τρυπούσαν δηλ. τα αυγά, τ' άδειαζαν και τα γέμιζαν με κερί. Γι' αυτό και ο αντίπαλος είχε δικαίωμα να δοκιμάσει το αυγό του άλλου χτυπώντας το στα δόντια του, οπότε, αν έβρισκε ότι είναι ύποπτο αρνιόταν το τσουγκρισμα λέγοντας «**κίσσα είναι**».

Τα αυγά αυτά της Λαμπρής έπρεπε να φαγωθούν μέχρι την Πεντηκοστή.

Κουλούρια

Όλη τη Μ. Εβδομάδα, εκτός από τη Μ. Παρασκευή έφτιαχναν κουλούρια δυο-τριών ειδών. Τη Μ. Πέμπτη έφτιαχναν και τ' **αυγόκουλα** που ήταν κουλούρια με ένα ή τρία κόκκινα αυγά στο κέντρο (πέρδικας κυρίως ή και κότας, φραγκόκοτας). Τα αυγόκουλα τα έκοβαν την Πρωτομαγιά. Και τα κουλούρια επίσης τα έβαζαν σε πανέρια και πιατέλλες.

Όλα τα σπίτια είχαν το σφαχτάρι τους, αρνί ή κατσίκι, που το σφάζανε το Μ. Σάββατο ή πιο μπροστά. Αλλά δεν το έκαναν σουβλιστό. Σούβλα και κοκορέτσι δεν έκαναν οι Μακρηνολιβισιανοί, ούτε **μαγειρίτσα**. Το φαγητό του Πάσχα ήταν κρέας βραστό με ρύζι, όπως και τα Χριστούγεννα, και μεζέδες, τηγανητά εντόσθια και γλυκάδια, όπως και συκωταριές τηγανητές με εντεράκια και αυγά.

Πάσχα

Το Πάσχα στο Λιβίσι γιορταζόταν με μεγάλη λαμπρότητα και διαρκούσε τρεις μέρες. Ο **τριήμερος αυτός γιορτασμός**, έπαιρνε τη μορφή λαμπρού πανηγυρισμού

όπου συμμετείχαν όλοι.

Από το πρωί του Μ. Σαββάτου έφταναν από το εσωτερικό της Μ. Ασίας Τούρκοι, ανά ζεύγη, με τούμπανο και ζουρνά που άρχιζαν να παίζουν από το μεσημέρι του Μ. Σαββάτου. Η τελετή της Ανάστασης γινόταν στο προαύλιο των ναών του Λιβισιού και το «Χριστός Ανέστη» συνοδευόταν από πυροβολισμούς σύμφωνα με το Πανελλήνιο έθιμο αλλά και πιο πολύ γιατί η «Πάνω γειτονιά» παράβγαινε με την «Κάτω γειτονιά» ποια θα ρίξει τους περισσότερους πυροβολισμούς. Οι Λιβισιανοί με το Χριστός Ανέστη «φάκκη(ν)αν» (τσούγκριζαν) τ' αυγά της Λαμπρής.

Ανήμερα το Πάσχα, νωρίς το απόγευμα, έκαναν την «Αγάπη» δηλ. τη δεύτερη Ανάσταση. Όλος ο λαός μαζευόταν στο προαύλιο της Κάτω Παναγιάς που ήταν αμφιθεατρικό και χορεύαν τη σουστα με τοπικά όργανα, βιολί και σαντούρι. Το κάνιμο του Ιούδα ήταν έθιμο που διατηρήθηκε μέχρι το τέλος του περασμένου αιώνα. Τη Δευτέρα του Πάσχα ο λαός μαζευόταν στο παρεκκλήσι της Αγίας Παρασκευής σε μια πλαγιά που έβλεπε προς τη θάλασσα. Χόρευαν τη σουστα επί ώρες μέχρι το απόγευμα.

Την τρίτη της Ανάστασης γίνονταν το μεγαλύτερο πανηγύρι στο Λιβίσι. Όλοι οι Λιβισιανοί από το πρωί, μόλις έβγαινε ο ήλιος, έπαιρναν το δρόμο «συν γυναιξί και τέκνοις» για να πάνε στο «Αγιάκουλου τα χουραφάκια», ένα όμορφο μέρος, ξέφωτο σαν πλατεία, μέσα σε δάσος από πύκα, σχίνα και μυρσίνες που απείχε μισή περίπου ώρα προς τα Δυτικά του Λιβισιού.

Πήγαιναν παρέες-παρέες έφιπποι, άνδρες και γυναίκες κατά εκατοντάδες, αλλά και πεζοί, με όργανα και τραγούδια. Στα «χουραφάκια» των Ευκόλων έστηναν σκηνές και έστρωναν τραπέζια καταγής πάνω σε χράμια και σεντόνια. Μετά το φαγοπότι κατέβαιναν στο πλάτωμα κι εκεί επί ώρες πολλές χόρευαν τη σουστα σε πολλούς χωριστούς κύκλους, άντρες γυναίκες και κορίτσια.

Το λαμπρό αυτό πανηγύρι των Ευκόλων συμπλήρωναν διάφορα αγωνίσματα όπως η άρση μιας μεγάλης πέτρας που την έλεγαν «καντούνιν», η πάλη, τα «κελέσια» όπου έπαιρναν μέρος παιδιά και έφηβοι 14-15 ετών και ήταν, ας πούμε, οι προκριματικοί αγώνες γι' αυτούς που θα γίνονταν την Παρασκευή της Διακαινησίμου, γιορτή της Ζωοδόχου Πηγής ή «της Μπαλαίστρας» όπως την έλεγαν.

Αλλά το πιο ωραίο αγώνισμα της ημέρας αυτής ήταν οι ιππικοί αγώνες, (ιπποδρομία). Το αγώνισμα αυτό ήταν ομαδικό και γινόταν ως εξής: Δυο ομάδες ιππέων από 10-12 η κάθε μια, έπαιρναν θέση σε απόσταση 200 μέτρων η μια από την άλλη. Κάθε καβαλάρης κρατούσε στο χέρι ένα ξύλινο κοντάρι μήκους ενάμιση μέτρου. Με το σύνθημα, από την πρώτη ομάδα έβγαινε ένας καβαλάρης μέχρι τη μέση του στίβου και προκαλούσε την άλλη ομάδα. Έπειτα γύριζε πίσω στους δικούς του. Καθώς αυτός έφευγε πίσω, έβγαινε ο αντίπαλος από την άλλη ομάδα και του έριχνε το κοντάρι του. Ο πρώτος έπρεπε να αποφύγει το χτύπημα είτε με μια επιδέξια κίνηση ή ελιγμό του αλόγου του ή άλλοτε, αποκρούοντας με το δικό του κοντάρι. Ενάντια στον δεύτερο καβαλάρη που επέστρεφε ερχόταν άλλος από την πρώτη ομάδα και ενάντια σ' αυτόν εναλλάξ, σε μια αδιάκοπη ροή υποχώρησης και επίθεσης. Στο αγώνισμα αυτό που είναι ένα είδος κονταροχτυπήματος των βυζαντινών του Ακριτικού κύκλου και του Ερωτόκριτου γινόταν επίδειξη της ιππευτικής δεξιοτεχνίας, της εξυπνάδας και της παλικαριάς των καβαλάρηδων. Αργά το απόγευμα οι πανηγυριώτες με χορούς, τραγούδια και όργανα επέστρεφαν στο Λιβίσι με την ευχή «κι του χρόνου να 'μουςτιν καλά».

Την Παρασκευή της Διακαινησίμου (του Πάσχα) γιόρταζαν τη γιορτή της Ζωοδόχου Πηγής ή της **Μπαλαίστρας**. Την ημέρα αυτή είχαν έθιμο να κάνουν αγώνες ελληνορωμαϊκής πάλης. Η πάλη αυτή, ή **μπαλαίστρα**, γινόταν χωρίς το απόγευμα κατά ταις 2 η ώρα. Την ημέρα αυτή μαζεύονταν στου Τσακίρη το χωράφι στον κάμπο του Λιβισιού και αφού χωρίζονταν σε Πάνω, Κάτω και Μέση Ενορία άρχιζαν την πάλη, πρώτα από τους μικρούς παλαιστές και τελευταίους τους μεγάλους αρχιπαλεστές (τα **πάσσια** στα Τούρκικα). Δεν υπήρχαν διαιτητές, δεν υπήρχαν βραβεία. Αν η νίκη ήταν αμφίβολη οι γεροντότεροι έδιναν το δικαιο σ' αυτόν που το είχε. (Ν. Καραγεωργίου).

Στη Ν. Μάκρη το έθιμο αυτό διατηρήθηκε μέχρι το 1940. Ονομαστός παλαιστής στη Ν. Μάκρη υπήρξε ο Γιάννης Καραγιάννης. Οι παλαιστές γυμνώνονταν μέχρι τη μέση και πάλευαν επί του εδάφους. Η πάλη γινόταν στην κεντρική πλατεία της Ν. Μάκρης. Ο κόσμος παρότρυνε τους παλαιστές με τις φράσεις: «'Αντε **πεβλιμάνη μου**», «'Αντε **ασλάνη μου**». Νικούσε όποιος κρατούσε τον αντίπαλο αρκετή ώρα με την πλάτη στο έδαφος, ανάσκελα. Πάλευαν ζευγάρια-ζευγάρια. Δεν συνέχιζαν μεταξύ τους οι νικητές. Στο τέλος έδιναν τα χέρια οι αντίπαλοι και εύχονταν: «**Και του χρόνου**». Ήταν τιμή για τον νικητή η νίκη. Ο κόσμος παίνευε και εκτιμούσε τους νικητές. Και οι Τούρκοι εκτιμούσαν πολύ τη σωματική ρώμη και την τέχνη της πάλης και σεβόντουσαν ιδιαίτερα τους νικητές της **Μπαλαίστρας**.

Της **Μπαλαίστρας** (Ζωοδόχου Πηγής) που έπεφτε Παρασκευή και ήταν η αλλαγή της Σελήνης περίμεναν να βρέξει γιατί άλλαζε το φεγγάρι αλλιώς έκαναν λιτανεία.

Της Αναλήψεως

Στη Ν. Μάκρη μετά την εκκλησία πηγαιναν παρέες-παρέες στη θάλασσα που ήταν το έθιμο από την πατρίδα Λιβισι και Μάκρη. Εκεί πήγαιναν στο Βαϊ και στα Αλύκιντα.

Οι κοπέλες φορούσαν πολύχρωμα μαντήλια στο κεφάλι. Είχαν έθιμο επίσης να βουτάνε τα πόδια τους στη θάλασσα όλη η οικογένεια κι άλλοι να κάνουν το πρώτο τους καλοκαιρινό μπάνιο. Μάζευαν ωραίες πέτρες θαλασσινές και κοχύλια. Έβγαζαν αχινούς που τους άρεσαν πολύ και προπαντός πεταλίδες από τα βράχια και τις έτρωγαν ωμές. Έπιαναν και την **μαλλιάρη**. Αυτή είναι θαλασσινή πέτρα με άνθη της θάλασσας. Τις πέτρες αυτές τις κουβαλούσαν στο σπίτι για διακόσμηση και για γούρι. Της Αναλήψεως μάζευαν και τα **κέρταμα**, χόρτα που φυτρώνουν στις παραλίες και τα έκαναν σκορδαλιά.

Οι νέοι βουτούσαν στη θάλασσα. Έκαναν βουτιές, τα **καρφίδια**, λέγοντας:

Σηλαληβέτ' η Χριστός (αναλήβεται)

Σηλαληβγουμου κι 'γω

Δος του κι ας πη(γ)αίνουμου

τίποτα εν παθ(θ)αίνουμου

Τον Μάρτη τα κορίτσια, οι κοπέλες και τα μικρά παιδιά αγόρια και κορίτσια έβαζαν στα χέρια τους τον «Μάρτη» για να μην τους πιάσει ο ήλιος, δηλ. για να μη μαυρίσουν. Ο «Μάρτης» γινόταν από άσπρες και κόκκινες κλωστές. Αυτές τις στρίβανε, έκαναν ένα νήμα και τις βάζανε στα χέρια (πηχιοκαρπική άρθρωση, δεξιά ή αριστερά) ή σ' ένα από τα δύο μεσαία δάχτυλα (δεξιά ή αριστερά). Τον Μάρτη τον βγάζανε τη Λαμπρή. Τον καίγανε με τη λαμπάδα της Ανάστασης, με το «Χριστός Ανέστη». (Σ. Βαμβακάς)

Την 25η Μαρτίου τη γιορτάζανε με μεγάλη ευλάβεια σαν εθνική και θρησκευτική γιορτή και προπαντός στα σχολεία. Την ημέρα αυτή τρώγανε ψάρι.

Παροιμίες του Μάρτη:

- Οπόχει κόρην ακριβή τον Μάρτη ο ήλιος μην τη δει.
- Το Μάρτη ξύλα φύλαγε μην κάψεις τα πασουλία σου.

Πρωτομαγιά

Παροιμίες του Μάη:

Απρίλης με τα λούλουδα και Μάης με τα ρόδα.

Την Πρωτομαγιά στο Λιβισι και την Μάκρη έβγαίνουν στην εξοχή πρωί-πρωί ή ανέβαιναν στο βουνό και έκοβαν λουλούδια, «έπιαναν τον Μάη». Τα λουλούδια αυτά τα έκαναν στεφάνια ή **ματσάκια** (μπουκέτα). Η νοικοκυρά π.χ. θα ξυπνούσε πρωί-πρωί και θα 'κοβε λουλούδια από τον κήπο και θα τα 'δινε στα παιδιά της ένα-ένα, τραγουδώντας το τραγούδι:

Ο Μάιος μας έφτασε εμπρός βήμα ταχύ

να τον προϋπαντήσουμε παιδιά στην εξοχή κλπ.»

'Αλλα τραγούδια του Μάη που κι αυτά τα τραγουδούσαν στην εξοχή κόβοντας λουλούδια ήταν τα:

— Πρωτομαγιά τα λούλουδα γιορτάζουν κλπ.

— Καλώς τονε το Μάη το Χρυσομάη

με τ' άνθη στολισμένος ήρθες πάλι κλπ.

Μαζί με τα λουλούδια, η μάνα μοίραζε στα παιδιά της και γλυκά, καραμέλες, ζαχαρωτά, βέργες κλπ. Επίσης κατά το έθιμο της Πρωτομαγιάς, όπως μας πληροφορεί ο Σ. Βαμβακάς, η νοικοκυρά έβαζε κουλούρια, ξηρούς καρπούς (γκλιούδια), ρίγανη κλπ. σε μια πετσέτα και τα έστελνε με τα παιδιά της σε συγγενείς και γείτονες κι αυτοί έστελναν άλλα παρόμοια δώρα.

Τα στεφάνια τα κρέμαγαν στην πόρτα ή στο μπαλκόνι του σπιτιού. Ανάμεσα στα λουλούδια του στεφανιού ή στη μέση και πάνω έβαζαν ένα σκόρδο **μονόκουννο**, με μια σκελίδα, για το «μάτι». Σκόρδο στην πόρτα κρεμούσαν επίσης για το μάτι γενικώς και όχι μόνο την Πρωτομαγιά.

Το στεφάνι το ονόμαζαν κι αυτό **Μάη** κι έμενε μέχρι του Αη-Γιάννη του Κλήδονα οπότε το έκαιγαν.

Την Πρωτομαγιά επίσης έπιαναν το «**αμίλητο νερό**» και το έβαζαν στο εικονοστάσι ή το πίνανε. Η γυναίκα που θα «έπιανε» το αμίλητο νερό έπρεπε να είναι «καθαρή» να μην έχει περίοδο.

Επίσης την Πρωτομαγιά οι κοπέλες που είχαν λειχήνες (δερματίτιδα) στο πρόσωπο έβρεχαν τα χέρια τους με τη δροσιά που υπήρχε πάνω στα χόρτα και τα λουλούδια και μ' αυτό ένιβαν το πρόσωπό τους για να θεραπευτούν.

Την Πρωτομαγιά έκοβαν και τα **αυγόκουλα**, τις κουλούρες με τα κόκκινα αυγά πέρδικας, που τα έφτιαχναν την Μ. Πέμπτη.

Του Αη-Γιάννη του Κλήδονα

Καίγανε τα στεφάνια της Πρωτομαγιάς στις γειτονιές. Αυτό γινόταν το απόγευμα προς το σούρουπο στη μέση των δρόμων. Άναβαν φωτιές και πηδούσαν από πάνω αγόρια και κορίτσια. Με στιχάκια λέγανε τα κουσούρια του καθενός π.χ.

— Αν δεν ήσουν κοντός, θα 'σουν καλός

— Αν δεν είχες μουστάκια θα 'σουν καλός κλπ.

Ή έλεγαν πειράγματα, **εγγιχτικά** στιχάκια (πειραχτικά), επαίνους και αισχρά χωρίς να θυμώνουν. Οι ανύπαντρες κοπέλες στον Κλήδονα προσπαθούσαν να μάθουν ποιος ενδιαφέρεται γι' αυτές λέγοντας π.χ. **Από τι γράμμα αρχίζει τ' όνομά του;** κλπ.

Άλλος τρόπος προμαντέματος του νέου που επιθυμούσαν οι κοπέλες ήταν και ο εξής: Στα Εύκολα του Λιβισιού υπήρχε το μοναστήρι του Αγίου Ελευθερίου όπου υπήρχε λαξεμένο στο βράχο μπαλκονάκι και κάτω μεγάλη κατωφέρεια. Από εκεί οι νέες κοπέλες έριχναν το ένα τους παπούτσι. Αν έπεφτε ανάσκελα θα έπαιρναν εκείνον που είχαν βάλει στο νου τους, αν έπεφτε μπρούμυτα, «κούππα», τότε δεν έπρεπε να ελπίζουν.

Ιούλιος-Αύγουστος

Η εκκλησία του προφήτη Ηλία στο Λιβισι ήταν χτισμένη πάνω στο βουνό. Εκεί ανέβαιναν την ημέρα της γιορτής του (20 Ιουλίου) με γαϊδουράκια. Έκαναν λειτουργία στο ξωκλήσι και έπειτα κολάτιζαν όλοι μαζί.

Της αγια-Μαρίας, 17 Ιουλίου, και του Προφήτη Ηλία «έδειχναν τα σύκα», ωρίμαζαν τα πρώτα σύκα γι' αυτό στον κατεβασμό από το βουνό ή την ίδια μέρα έφαχναν στις συκιές για τα πρώτα σύκα.

Του αη-Γιάννη του Προδρόμου ή Αποκεφαλιστή, 29 Αυγούστου, δεν έπιαναν στα χέρια **μαυρομάνικο** μαχαίρι (με μαύρη λαβή) ούτε μαύρο σύκο κλπ.

Την ημέρα αυτή νήστευαν, δεν έτρωγαν κρέας.

Μαγεία

Οι Μακρηνολιβισιανές γυναίκες μολονότι ειρωνεύονταν τις μαγικές πράξεις ονομάζοντας τις **μαϊσούλια**, κατά βάθος πίστευαν στη μαγεία και τηρούσαν τα σχετικά έθιμα. Πολλά διατηρήθηκαν μέχρι τις μέρες μας. Αυτά είναι:

Το γήτεμα (ξόρκιο) που το εφάρμοζαν στο ανεμοπύρωμα, μαγουλάδες, χρυσή (σαρλούκι) μερμηγκιές κλπ.

Το ξεμάτιασμα

Το ξεμέτρημα

Η ικανότητα για τα παραπάνω πήγαινε από μάνα σε κόρη και στους άντρες από πατέρα σε γιο κλπ. Οι άνθρωποι αυτοί δεν είχαν σχέση με τη μαντεία που πολύ λίγο την πίστευαν στη Μάκρη και στο Λιβισι. Ήταν συνήθως μεγάλες γυναίκες και ειδικότερα στις οικογένειες συνήθως ήταν η «μάμμη», η γιαγιά, που ξεμετρούσε ή ξεμάτιαζε τα εγγόνια της.

Τα πιο συνηθισμένα μέσα που χρησιμοποιούσαν ήταν:

Οι χειρονομίες (σταυρώματα), τα καπνίσματα και το φτύσιμο. Οι μέρες και οι ώρες για τα γητέματα και τα ξόρκια ήταν ορισμένες, όπως π.χ. για τις μερμηγκιές οι μέρες με το νέο φεγγάρι, για το σαρλούκι (χρυσή) η Δευτέρα και η Τετάρτη κ.ο.κ.

Μάτιασμα

Πίστευαν ότι υπήρχαν άνθρωποι που «έπιανε» το μάτι τους, που μάτιαζαν χωρίς να το θέλουν. Έλεγαν «πιάνει το μάτι του». «Έχει κακό μάτι, τσακούρικο». «Φτου να μην το πιάσει μάτι», «Φτου να μη σε βασκάνω», «Σκόρδα στα μάτια σου», «Έμεινε (πάνω του) το μάτι του (της)».

Ποιοι μπορούν να ματιαστούν: Μικρά παιδιά, όμορφα, έξυπνα, χαριτωμένα. Αλλά και ζώα και άψυχα, δέντρα, λουλούδια κλπ.

Συμπτώματα ματιάσματος στους ανθρώπους: Πονοκέφαλος, αδιαθεσία, ζαλάδα, έμετος, χασμουρητό κλπ.

Για το μάτιασμα, εκτός από το ξεμάτιασμα με σταυρώματα και καπνίσματα, με βάγια, λουλούδια του Επιταφίου έκαναν και το εξής: Έβαζαν σ' ένα ποτήρι νερό 3 σταγόνες λάδι από το καντήλι και μετά ξεμετρούσαν λ.χ. το παιδί. Αν ήταν ματιασμένο χάνονταν το λάδι από την επιφάνεια του νερού.

Αναφέρεται ότι παλιότερα μετά το θυμίαμα με βάγια έριχναν το περιεχόμενο του θυμιατηριού μέσα σ' ένα δοχείο με νερό και έδιναν να πιεί απ' αυτό εκείνος που τον θυμιάτιζαν. Αν τα βάγια καθώς καίγονταν στο θυμιατήρι έκαναν τσατσατ (τσατλάτηναν), ή μαύριζαν, ή ο ξεμετρούμενος χασμουριόταν, αυτά ήταν σημάδια ότι πραγματικά ήταν ματιασμένος.

Αν τα βάγια τσατλάτηναν καθώς τα έριχναν μέσα στο νερό, όπως προαναφέραμε, αυτό ήταν σημείο ότι ο ματιασμένος όχι μόνον θεραπεύτηκε αλλά και ότι το μάτιασμα, το κακό, θα γυρίσει πίσω σ' αυτόν που «μάτιασε».

Μέσα προφύλαξης από τη βασκανία: Φτύσιμο στον κόρφο, για να μην πιάσει η κατάρρα. Κρεμούσαν ένα ματόχαντρο στο ζιπούνι ή στη σκούφια (τακιά, τούρκι-

κα) του παιδιού. Ένας άλλος τρόπος προφύλαξης των παιδιών από τη βασκανία ήταν ο εξής: Αφού πίνανε τον καφέ οι μεγάλοι, στο τέλος, βουτούσανε το δάχτυλο στον ντελβέ (κατακάθι) και έκαναν μια δαχτυλιά στο μάγουλο και στο μέτωπο του παιδιού.

Αντικείμενα για την αποτροπή του ματιάσματος και της βασκανίας:

Ματόχαντρα: Χάντρες θαλασσιές μακρόστενες με τρύπα.

Φυλαχτά: Τρίγωνα καμωμένα από ύφασμα και γύρω γύρω στις πλευρές του ραμμένες μικρές θαλασσιές χάντρες.

Φυλαχτά από τον Άγιο Τάφο, που τα θεωρούσαν δραστικότερα.

Ξύλινοι σταυροί από τον Άγιο Τάφο.

Ντύμα φιδιού που το θεωρούσαν πολύ ισχυρό αντιβασκανικό αντικείμενο.

Στα άλογα έβαζαν μαχμουτιέδες ή χαιμαλιά με χάντρες για να μην τα βασκάνουν αυτοί που τα βλεπαν και τα «λιμπίζονταν».

Τους μεταξοσκώληκες (τους έλεγαν σκουλήκια ή σκουλούκια), δεν άφηναν τον κόσμο να τους δει για να μην τους βασκάνουν.

Το σκόρδο, το μονόκουννο με μια θαλασσιά κορδέλα το έβαζαν στο σπίτι ή το κρέμαγαν σε άλλο ζηλεμένο πράμα για να μη βασκαθεί.

Το πέταλο του αλόγου το έβαζαν στην πόρτα πάνω και δεξιά για να αποτραπεί η βασκανία από το σπίτι.

Πυρομαντεία-Εικονομαντεία

Το τρίξιμο και το δάκρυσμα της εικόνας δεν ήταν κακό, ήταν καλό. Στη διάρκεια των εξοριών των Χριστιανών, 1914-1922, η εικόνα της Κάτω Παναγιάς δάκρυζε κατά την παράδοση.

Όταν έτριζαν τα ξύλα στο τζάκι έλεγαν:

Μαζί μας τάχουν

Αν τάχουν για καλόν, καλόν νάχουν

Αν τάχουν για κακόν, κακόν νάχουν

Συναπαντήματα

Για τα συναπαντήματα είχαν σημασία η μέρα και η ώρα. Αν π.χ. το πρωί της Δευτέρας κάποιος συναντούσε στο δρόμο του έναν καλό άνθρωπο αυτό ήταν καλό. Αν συναντούσε έναν σημαδεμένο, κάλπη (κοκκινοτρίχη) κλπ. ήταν κακό.

Η συνάντηση με μαύρη γάτα στο δρόμο ήταν κακό.

Η μαυροφόρα γυναίκα δεν έπρεπε να πάει στα προικιά της νύφης, ούτε να κάνει ποδαρικό. Αν έπρεπε να πάει να χαιρετήσει το αντρόγυνο, έπρεπε να φορέσει άσπρη μαντήλα στο λαιμό ή στο κεφάλι.

Πέταλο: Όταν έβρισκαν πέταλο στο δρόμο ήταν καλό.

Ποδαρικό: Πίστευαν πολύ στο ποδαρικό της Πρωτοχρονιάς και γι' αυτό πολλές φορές προσκαλούσαν παιδιά συγγενών ή φίλων τους από την παραμονή να τους κάνουν ποδαρικό.

Οι εμπορευόμενοι πρόσεχαν πολύ αυτούς που τους έκαναν «σεφτέ» το πρωί.

Ακούσιες Χειρονομίες Κινήσεις κλπ.

Παλμός στα μάτια: Έλεγαν: «Πετάει το μάτι μου» και πίστευαν ότι κάποιον θα δούνε σύντομα, φίλο ή συγγενή.

Βουίζει το αυτί: «Κάποιος (οι) μιλάνε για μένα». Για να σταματήσει το βούισμα του αυτιού χτυπούσαν τα δάχτυλα, αντιχειρα-παράμεσο εναλλάξ στα δυο αυτιά.

Με τρώει τ' αυτί μου: «Κάποιον μουσαφίρη θα δεχτούμε».

Φαγούρα στο χέρι: «Λεφτά θα πάρεις».

Η μύτη μου με τρώει: «Ξύλο θα φας».

Φιτέρνισμα: «Κάποιος σε θυμήθηκε».

Ευχή: «Με τις υ(γ)ιές σου».

Αυτόν που γελοούσε αναίτια τον έλεγαν «χάχα».

Πολλά γέλια: Έλεγαν: «Γέλια σαν καρβέλια» και εξευμένιζαν το πνεύμα του κακού με την ευχή: «Σε καλό να μας βγουν».

Όταν έβλεπαν ένα παιδί που είχε περάσει το στάδιο του αρκουδίσματος να μπουσουλάει και πάλι, το ρωτούσαν: «Πας ή έρχεσαι;» Αν απαντούσε «έρχομαι» περίμεναν μουσαφίρη. Για τον ανεπιθύμητο μουσαφίρη ή αυτόν που έκανε «αρμένικη βίζιτα», με τις ώρες, έβαζαν τη σκούπα πίσω από την πόρτα και έριχναν αλάτι κάτω από τη σκούπα για να φύγει.

Δάγκωμα γλώσσας: Αυτός που δάγκωνε τη γλώσσα του είχε πει ψέματα.

Λόξυγκας: Όταν κάποιον τον έπιανε λόξυγκας πίστευαν ότι τον «μελετάνε», δηλ. ότι μιλάνε γι' αυτόν. Για τα παιδιά που τα έπιανε λόξυγκας (λόξακας) πίστευαν ότι «μεγαλώνει το άντερό τους».

Μούντζες: Τις έλεγαν «τύφλες» από το ρήμα τυφλώνω. Βρισιά: «Τύφλες στα μάτια σου». Όταν μούντζωνε κανείς τον έλεγαν: «Να τις έχεις στα μάτια σου»

Παροιμία: Όπου τύφλα και σκουτίρα (όπου στραβωμάρα και το αντίστοιχό της) **Κατάρα «κατ' αντιλαβήν»:** «Τύφλις — Σκουτίρις κι μαύρις ι-σταφίδις».

Όταν άκουγαν κάτι κακό (θάνατο, αρρώστια) σταύρωναν το στήθος τους με την παλάμη και έφτυναν τρεις φορές στον κόρφο τους.

Χερικό: Οι εμπορευόμενοι πίστευαν ότι μερικοί άνθρωποι έχουν καλό χερικό. Με τα πρώτα λεφτά που έπαιρναν (σεφτές) έκαναν το σταυρό τους για να έχουν καλή εισπραξη.

Καθαρμοί

Οι γυναίκες κάθε μήνα που είχαν περίοδο εθεωρούντο «ακάθαρτες» όπως και οι λεχώνες για 40 μέρες μετά τον τοκετό.

Μετά από κηδεία ή κόλλυβο δεν πήγαιναν σε ξένο σπίτι αλλά μόνον στο δικό τους.

Στο «ξόδι» αφού πάρουν «σηκώσουν» το νεκρό από το σπίτι, πετάνε ένα πιάτο έξω από το παράθυρο και το σπάνε.

Επίσης από το κόλλυβο που πάνε τα εννιάμερα στο μνήμα, πετάνε ένα μέρος του να το φάνε τα πουλιά και στη συνέχεια σπάνουν το πιάτο.

Μετά την κηδεία ρίχνουν νερό στις καρέκλες που είχε καθήσει ο κόσμος.

Για να κοινωνήσουν (μεταλάβουν) έπρεπε να νηστέψουν, να λουστούν, να βάλουν καθαρά ρούχα, να εξομολογηθούν και να ζητήσουν συγχώρεση.

Όνειρα

Πίστευαν στα όνειρα και τα φοβόντουσαν. Υπήρχαν ανάμεσά τους άντρες και γυναίκες που τα εξηγούσαν.

Το Σάββατο τα όνειρα δεν «πιάνονται» (δεν επαληθεύονται).

Το κόκκινο σημαίνει γρήγορο, το ψάρι λαχτάρα, σκύλος = εχθρός, φίδι = φίλος, δαχτυλίδι = στενοχώρια, νομίσματα = άνθρωποι, πρόσωπα.

Έχασες τα παπούτσια σου = φεύγουν οι έγνοιες.

Αγόρασες παπούτσια = έχεις στενοχώριες.

Πεθαμένος στ' όνειρο = **Καλοφάνημα** (βγαίνει σε καλό)

Αν έβλεπαν όνειρο που τους έκανε να τρομάζουν, το πρωί έλεγαν: «Καλό κι ευλογημένο και στο Θεό παραδομένο» και έκαναν το σταυρό τους 2-3 φορές.

Όταν «έβλεπαν» ξωτικό, φάντασμα, καλικάντζαρο κλπ. έκαναν το σταυρό τους ή έπιαναν το φυλαχτό, σταυρό κλπ. που φορούσαν και έλεγαν: «Ιησούς Χριστός νικά κι όλα τα κακά σκορπά».

Φυσιογνωμικά

Τα μάτια και τα φρύδια που δίνουν έκφραση στο πρόσωπο, και τα μαλλιά που ολοκληρώνουν τη φυσιογνωμία θεωρούνταν σαν τα κύρια στοιχεία της ομορφιάς των γυναικών για τους Μακρηνολιβισιανούς. Στο παρακάτω δίστιχο όλα αυτά εκφράζονται ως εξής:

Σαν τις μαρμαροκολόνες που 'χει στην Αγια-Σοφιά
έτσι τάχεις ταιριασμένα μάτια, φρύδια και μαλλιά.

Τα μαύρα μάτια ήταν το κατ' εξοχήν στοιχείο ομορφιάς του προσώπου. Υπάρχουν πολλά δίστιχα που παινεύουν τα μαύρα μάτια και τις μαυρομάτες και μάλιστα σε συνδυασμό με τα «γραμμένα» φρύδια, όπως στα επόμενα:

- Κάπου - κάπου να βρεθεί και πού και πού να λάχει
κορίτσι με ξανθά μαλλιά και μαύρα μάτια νάχει.
- Μαύρα μάτια και μεγάλα ζυμωμένα με το γάλα
- Μαύρα μάτια έχεις κόρη μαύρα σαν τα κάρβουνα
και τα χείλη σου ανθούνε σαν τα τριαντάφυλλα

Στο τραγούδι με συμβουλές προς τους νέους για την εκλογή της μέλλουσας συζύγου δίνεται η εικόνα της ιδανικής γυναίκας ως εξής:

Μελαχροινή και νόστιμη και μαύρα μάτια νάχει
Κι αν γεράσει κι αν χαλάσει
πάλι μαύρα μάτια θάχει

Σχετικό είναι και το παρακάτω που δίνει άλλη διάσταση στην εκτίμηση της ομορφιάς του αγαπημένου προσώπου:

Τον (την) αγαπά μην τονε (τηνε) δεις με τα δικά σου μάτια

με τα δικά μου να τον (την) δεις και να γινείς κομμάτια.

Όμως αυτοί που είχαν «τσακκούρικο μάτι» (γαλανά μάτια) ήταν κακοί. Προξενούσαν κακό σ' αυτούς που έβλεπαν, «μάτιαζαν», δεν ήταν σταθεροί, ήταν στριφνοί, ιδιότροποι. Και βέβαια το «τσακκούρικο μάτι» δεν ήταν στοιχείο ομορφιάς.

Γιαλλούρης - Αλλοίθωρος. Τον θεωρούσαν **σημαδεμένον** και τον κοροΐδευαν.

Φρύδια: Τα σμιχτά φρύδια ήταν στοιχείο ομορφιάς και για τους άντρες και για τις γυναίκες. (Επίθετο «σμιχτοφρύδης» για τους άντρες και «σμιχτοφρύδα» ή «σμιχτοφρυδούλα» για τις γυναίκες). Και για τους σμιχτοφρύδηδες πίστευαν ότι «πιάνει» το μάτι τους.

Μαλλιά: Τα μαύρα μαλλιά, αλλά και τα ξανθά και σγουρά, ήταν στοιχείο ομορφιάς.

Αυτός που είχε κόκκινες τρίχες τον έλεγαν περιφρονητικά **κοκκινوترίχη** και **κάλη**.

Μάγουλα: Τα «λακκάκια» στα μάγουλα ήταν σημείο ομορφιάς, τα λακκάκια στολίζουν το γελαστό πρόσωπο. Όπως λέει η παροιμία: «Της όμορφης το μάγουλον όταν γελά λακκώνει».

Σχετικά είναι και τα επόμενα δίστιχα που παινεύουν τα ροδοκόκκινα μάγουλα, συστατικά ομορφιάς και υγείας.

- Της μελαχροινής τα κάλλη, της ροδιάς τα μάγουλα
ροδοκόκκινα κι ανθούνε σαν τα τριαντάφυλλα.
- Είπασέ το κι έκαμές το το δαχτυλιδάκι σου
κόκκινο το πετραδάκι σαν το μαγουλάκι σου.

Ελιές στα μάγουλα: Οι όμορφες γυναίκες έπρεπε να έχουν και μια ελιά στα μάγουλα. Γι' αυτό όταν δεν υπήρχαν, έκαναν τεχνητές ελιές με μολύβι ή τόνιζαν τις μικρές ελιές. Έβαζαν επίσης ρουζ στα μάγουλα για ομορφιά. Η πούδρα ήταν απαραίτητη για τις γυναίκες. Ένα από τα πιο συνηθισμένα και καλόδεχτα δώρα στις οικοδέσποινες ήταν η πούδρα. Δεν έβαφαν τα χείλη, ούτε έβαζαν κινά στα νύχια γιατί το συνήθιζαν οι γυναίκες των Τούρκων.

Μέτωπο: Όποιος είχε μεγάλο μέτωπο θα γινόταν έξυπνος.

Κεφάλι: Όποιος είχε μεγάλο κεφάλι, άλλοτε εθεωρείτο έξυπνος και άλλοτε κουτός «κεφάλας» ή «ψωμάς». Έλεγαν «αυτός έχει βαρύ κεφάλι» δε μαθαίνει γράμματα. Αντίθετα έχει «κεφάλι τετραγωνικόν» σήμαινε ότι αυτός είναι έξυπνος, δίνει απαντήσεις «εγκεφαλικές». Ή «αυτός είναι (είναι) **τουκ-καπάκιν** (κεφάλι αγύριστο).

Όποιος είχε 2-3 κορφές στο κεφάλι θα έπαιρνε 2-3 γυναίκες.

Μικρό κεφάλι με μακρύ λαιμό: Τον παρόμοιαζαν με «γδυμολαίμη» πετεινό ή «σαν άγιο κάρκανο» (κρανίο, κάρα).

Αραιά δόντια: Πίστευαν ότι αυτός που έχει αραιά δόντια θα γίνει πλούσιος. Γυναίκες με μουστάκια και τρίχες στο πρόσωπο τις έλεγαν «αντρογυναίκες». Γυναίκες με τρίχες στα πόδια τις έλεγαν «μαλλιαρές».

«**Σημαδεμένους**» έλεγαν αυτούς που είχαν «κουσουρί» (κουτσούς, καμπούρηδες, στραβούς). Για τους κουτσούς π.χ. πίστευαν ότι έχουν το διάολο μέσα τους.

Έλεγαν: «Να φοβάσαι τον σημαδεμένον άνθρωπο, γιατί μπορεί να σου κάνει κακό».

Όταν χτυπούσαν κάποιον στην πλάτη και αντηχούσε δυνατά έλεγαν: «Θα γίνει πλούσιος», έτσι πίστευαν.

Λαϊκή Ιατρική

Μέχρι το 1872 που ήρθε στη Μάκρη ο γιατρός Βασίλειος Σαράφης οι δύο πόλεις δεν είχαν επιστήμονες γιατρούς. Υπήρχαν πρακτικοί γιατροί και μαίες. Τα δόντια τα έβγαζαν οι κουρείς (παρπέρηδες) με ειδικά εργαλεία — τσιμπήδες, τις **τάγρες**. Επόμενο λοιπόν ήταν ν' αναπτυχθεί η λαϊκή ιατρική που είχε δύο πόλους: Την ιεροτελεστία (το μαγικό στοιχείο) και τη χρήση των βοτάνων.

Ονομασίες ασθενειών

Μαγουλάδες	— Παρωτίτιδα
Θέρμη	— Ελονοσία
Πούζα	— Βουβωνοκήλη
Τσίμπλα ή Πονόματος	— Επιπεφυκίτις, Οφθαλμία
Σαρλούκιν	— Ίκτερος
Χρυσή	— Ίκτερος
Σάρα ή Σεληνιασμός	— Επιληψία
Μαύρη ή θανατούδιν	— Ψευδάνθραξ
Κακό σπυρί ή καλαγκάθιν	— Ψευδάνθραξ
Ανεμοπύρωμα	— Ερυσίπελας
Λεφτερίτις	— Διφθερίτις
Πούντα	— Κρυολόγημα
Καλόγερος	— Δοθιήνας
Ο Ιλαράς	— Η Ιλαρά
Κάφτρες ή Άφτρες	— Αφθώδης στοματίτις
Κασίδα	— Αλωπεκία
Ευκοιλιότητα	— Διάρροια
Τερλεμές	— Διάρροια
Πιρπιλίτσους	— Διάρροια
Κατεβασιά	— Ημικρανία, Καταρροή
Τριγυρίστρα	— Παρωνυχία
Σκυλοκατουρίδα	— Φλεγμονή με πύον στο πέλμα
Στραβομαλάρτακας	— Σπυρί με έντονη φλεγμονή και έμβολο
Στάφνισμα	— Κάκωση άρθρωσης, διάστρεμα
Νευροκαβαλίκεμα	— Μυαλγίες, κάκωση συνδέσμων
Λόξακας	— Λόξυγκας
Μερμηγκιά	— Μυρμηκία
Ελιές	— Λεμφαδένες, Λεμφαδενίτις
Μαϊσούλιν	— Συρίγγιο που έχει πέσει στη χρονιότητα
Κουκούδιν	— Σπυρί στη γλώσσα

Ονοματολογία και Φράσεις σχετικές με τη Λαϊκή Ιατρική

- Με κρατάει ένας πόνος στην κοιλιά
- Έπιασέ με η θέρμη και έτρεμα σαν το καλάμιν
- Έχει τερλεμέ (διάρροια)
- Μου πήγε τόσα χέρια (αριθμός κενώσεων, βαθμός διάρροιας)
- Έσπασε η χολή μου (φόβος)
- Χαχλαστά η ψυχή μου (ταχυκαρδία, αρρυθμία)
- Αλαφάσσει (έχει δύσπνοια, λαχανιάζει)
- Ομφαλόπονος την πιάνει (από το τραγούδι της θειάς Κοντούλας)
- Κόλλησιν τσίμπλαν (κοκκίνισαν τα μάτια του)
- Δεν έχει άνθρωπον να του φουσήσει το μάτιν (να τον βοηθήσει)
- Έπεσε το φάλιν του (πόνος, βάρος στην περιοχή του ομφαλού, όχι ομφαλοκήλη).
- Χάτε πρε πουζάρη (βρισιά. Πουζάρης = αυτός που έχει βουβωνοκήλη)
- Στάφνισε το πόδι του (Στραμπούληξε το πόδι του)
- Ξαφνίστηκε ή κόπηκε στην πλάτη ή στον ώμο (κάκωση ωμοπλάτης ή ώμου).
- Μαΐδια (γιατροσόφια).

Θεραπείες

1) Σαρλούκιν - Ίκτερος

Πίστευαν ότι το σαρλούκι (ίκτερο) το παθαίνει κανείς από φόβο γι' αυτό η θεραπεία ήταν να το κόψουν.

Ο ασθενής δεν έπρεπε να φάει γαλακτερά, έπρεπε να τρώει τραχανά. Για να κοπεί το σαρλούκιν έπρεπε να είναι Τετάρτη. Ο πρακτικός γιατρός (γέρος ή γριά) με το ξυράφι έκανε ελαφρές χαραγματιές στο άνω βλέφαρο του δεξιού και του αριστερού ματιού ή στο μέτωπο ανάμεσα στα φρύδια ή στην κάτω επιφάνεια της γλώσσας. Αυτό έπρεπε να γίνει 3 φορές, 3 Τετάρτες στη σειρά. Καθώς «έκοβε το σαρλούκιν» ο πρακτικός γιατρός έσταζε πάνω στην πληγή λεμόνι από μια λεμονόκουπα καμένη στις άκρες. Μετά την επέμβαση έδιναν στον ασθενή και ένα ματζούνι καμωμένο από καρύδια, αμύγδαλα, κανέλα, γαρύφαλλα, μοσχοκάρυδα αλεσμένα όλα και ανακατεμένα με μέλι. Κάθε μέρα πρωί και βράδυ έπρεπε ο ασθενής να παίρνει μια κουταλιά για θεραπεία.

2) Ανεμοπύρωμα (Ερυσίπελας)

Το κόκκινο χρώμα του δέρματος στο ερυσίπελας, ιδιαίτερα στο πρόσωπο, έκανε το λαό να πιστεύει ότι οφείλεται σε κάποια φλόγωση (φωτιά) ή κάποιο θυμό του σώματος που έπρεπε να φύγει, «να σηκωθεί», από αυτό. Γι' αυτό ανάλογη ήταν η θεραπεία.

α) Ρίχνανε ένα κόκκινο ύφασμα στο πρόσωπο του ασθενή και πάνω έβαζαν μικρά κομμάτια βαμβάκι. Ο θεραπευτής έβαζε φωτιά στα βαμβάκια. Πίστευαν ότι με το

άναμα των βαμβακιών «σηκωνόταν», έφευγε το ανεμοπύρωμα. Τη θεραπεία αυτή την έλεγαν γήτεμα. Γι' αυτό έλεγαν «Να πας να στο γητέψουν» (το ανεμοπύρωμα).

β) Μια άλλη θεραπεία ήταν με δέρμα φώκιας. Τη θεραπεία αυτή μας την ανέφερε ο Στέργιος Βαμβακάς 92 χρονών από τον Ταρσανά που είναι ένα νησάκι 15 μίλια βόρεια της Μάρκης: Άπλωναν στο πρόσωπο το δέρμα της φώκιας κι άναβαν τα βαμβάκια όπως προηγουμένως.

Το ανεμοπύρωμα το διέκριναν σε **αρσενικό και θηλυκό**. Αν ήταν θηλυκό ξανάβγαινε γι' αυτό ο θεραπευόμενος δεν έπρεπε να φάει ψάρι και να δει θάλασσα για να μην υποτροπιάσει.

3) Ξένο σώμα στο μάτι

Όταν έμπαινε ξένο σώμα στο μάτι (σκουπίδι, σκόνη, άγανο) κάποιος που ήξερε από αυτά σήκωνε το πάνω ή κάτω βλέφαρο του ασθενούς και φυσούσε δυνατά το μάτι όπου είχε μπει το ξένο σώμα.

Ή έπιανε το πάνω βλέφαρο του ασθενή με τα τρία δάχτυλα (αντίχειρα, δείκτη και μέσο) και κινώντας το σταυρωτά έλεγε:

Αη Γιώργη καβαλάρη
με σπαθί και με κοντάρι
δος μου το σκουπάκι σου
να σκουπίσω το ματάκι μου.

(3 ή περισσότερες φορές)

ή την παραλλαγή του:

Αη Γιώργη καβαλάρη
του Χριστού τ' αναμαλλιάρη
αν είναι πετραδάκιν
σκουπισί του με του σκουπάκι σου
αν είναι σαπραδάκιν (σκουπιδάκιν)
φύσηξί του να φύ(γ)ει.

4) Πονόματος (Επιπεφυκίτις-Οφθαλμία)

Έσταζαν γάλα από το στήθος γυναίκας που θήλαζε παιδί, 2-3 φορές.

5) Κριθαράκι (κριθή οφθαλμού)

1) Άπλωναν ένα πανί, μια πετσέτα λεπτή πάνω στο μάτι που είχε το κριθαράκι και πάνω έβαζαν σπόρους κριθαριού. Το παιδί ξάπλωνε κάτω στην αυλή ή στο χαγιάτι κι έρχονταν οι κότες και τσιμπούσανε το κριθάρι.

2) Θεραπευτής γινόταν το πρωτότοκο παιδί μιας οικογένειας. Αυτό το παιδί έπιανε 3 σπυριά σιτάρι και 3 σπυριά κριθάρι, σταύρωνε το μάτι κι έλεγε:

Σιταρήθρα, κριθαρήθρα
πρώτος(η) είμαι και θα σε φάω

Ο θεραπευόμενος έκανε:

γαβ, γαβ, γαβ

Αυτό επαναλαμβάνονταν τρεις-τέσσερις φορές.

6) Κοκκύτης

α) Έδιναν στα παιδιά να πιούν γάλα γαϊδούρας ή

β) Ψείρα της θάλασσας (παράσιτο των ψαριών) που την έψηναν, την καβούρδιζαν και την έβαζαν στο γάλα τους.

γ) Έκαναν προσκέφαλο από φύκια για να μυρίζουν και να ανασαίνουν τα παιδιά όλη τη νύχτα το ιώδιο της θάλασσας ή τα πήγαιναν περίπατο ή τα έκαναν βαρκάδα στη θάλασσα.

7) Σπυρί στη γλώσσα

Όταν έβγαζαν σπυρί στη γλώσσα έλεγαν: **Κουκκούδιν έχει η γλώσσα μου.**

Για τη θεραπεία του γινόταν η εξής διαδικασία:

Καθόταν ο θεραπευτής απέναντι από τον ασθενή και κάνανε τον εξής διάλογο:

Ασθενής: Κουκκούδιν έχει η γλώσσα μου

Θεραπευτής: Στης αλεπούς τον κώλον

Ασθενής: Κουκκούδιν έχει η γλώσσα μου

Θεραπευτής: Στης κατσίκας μας (π.χ.) τον κώλον.

Αυτό συνεχιζόταν με αναφορά και σε άλλα ζώα και κάθε φορά ο θεραπευτής έφτυνε τρεις φορές.

Κατάρα για παιδί που λέει ψέματα:

Να βγάλεις τον άγιανον και το κακό σπυρί στο στόμα σου.

8) Διάρροια Την έλεγαν ευκοιλιότητα, πιρπιλίτσουν, τερλεμέ

Για τη θεραπεία της 1) Έβραζαν φύλλα ροδιάς και έπιναν το ζουμί ή έστιβαν ρόκαι έπιναν το χυμό του, ή 2) Έβραζαν **κουρπέλλα** (φυτό) και έπιναν το ζουμί. 3) Έβαζαν ένα κεραμίδι ή τούβλο στη φωτιά, το ζέσταιναν το ράντιζαν με ξύδι, το τύλιγαν σε μια πετσέτα και κάθονταν πάνω. Κεραμίδι ή τούβλο ζεστό έβαζαν πάνω στην κοιλιά τους όταν είχαν κοιλόπονο (επιγαστραλγία).

9) Ελονοσία

Την έλεγαν **θέρμη**.

Για τη θεραπεία της έδιναν κινίνο ή φλούδα κίνας που φύτευε στην Παλιά Μάρκη. Για τον πυρετό της ελονοσίας έβαζαν ένα μικρό παιδί να ουρήσει και έδιναν στον άρρωστο να πει χωρίς να του το πουν κι έπειτα του το φανέρωναν.

Η Παλιά Μάρκη είχε έλη και μαστιζόταν από την ελονοσία. Το καλοκαίρι πολλοί Μακρηνοί άφηναν τη Μάρκη και ανέβαιναν στο Λιβίσι. Σ' ένα σημείο της διαδρομής ο χωματόδρομος γινόταν μονοπάτι. Αυτό το μονοπάτι το έλεγαν **Τογρού** (ίσια) ή **τα Πανάκια**, γιατί οι γυναίκες έδεναν ένα κουρελάκι στους θάμνους γύρω για ν' αφήσουν εκεί ό,τι αρρώστια είχαν. Και πρώτη βέβαια την ελονοσία.

10) Καταρράκτης

Θεραπεία: **Τεσεμεζάνι** (θάμνος). Τους σπόρους του, ψιλοκοπανισμένους σε σκόνη, τους περνούσαν από τουλουπάνι και τη σκόνη αυτή την έριχναν στο μάτι.

11) Τσίμπημα σφήκας. Έλεγαν: «Τον κάζωσε η σφήκα, ή το σβιδόνιν»

Θεραπεία: Πιπίζαν το τσιμπημένο μέρος, δάχτυλο κλπ. για να βγει το αίμα. Έκαναν λάσπη με χώμα και ούρα και την έβαζαν πάνω. Επίσης έβαζαν πάνω στο τσιμπημένο μέρος ένα κομμάτι ώριμης τομάτας.

12) Βαρύ κρυολόγημα ή Βρογχοπνευμονία

Όταν κάποιος, μικρός ή μεγάλος ήταν πολύ κρυωμένος με πυρετό κλπ. πήγαιναν στο χασάπη, έπαιρναν το δέρμα ενός μόλις σφαγμένου ζώου (πρόβατο κατσίκι) κι όπως ήταν ζεστό τύλιγαν με αυτό το παιδί ή το άπλωναν στις πλάτες του μεγάλου.

13) Άρρωστο - Καχεκτικό παιδί

1) Όταν αργούσε να περπατήσει ή να μιλήσει ένα παιδί, το έπαιρναν οι συγγενείς μέσα σε μια **πανιέρα** και το γύριζαν σε 7 σπίτια που είχαν γερά παιδιά. Κάθε σπίτι έδινε ένα κομμάτι ψωμί στο παιδί. Σ' αυτά που δεν μιλούσαν έλεγαν: «Χάτε να φας και να μιλήσεις».

2) Έβαζαν το παιδί μέσα σ' ένα καζάνι που στον πάτο του είχε ένα ξύλο και το πήγαιναν σ' ένα σταυροδρόμι (τρίστρατο). Το καζάνι το έβαζαν πάνω σε 2 πέτρες και με ξύλα από κάτω τάχα πως θ' ανάψουν φωτιά. Η θεραπεύτρια κρατώντας έναν **ταχρά** ή τσεκούρι έπαιρνε κάθε φορά κι άλλο δρόμο και η άλλη γυναίκα τη ρωτούσε: «Πού πας;» Η θεραπεύτρια επέστρεφε προφέροντας ακατάληπτες φράσεις κι όταν πλησίαζε σήκωνε το τσεκούρι κι έκανε πως χτυπούσε το καζάνι ή πως συδαύλιζε τη φωτιά. Αυτό γινόταν τόσες φορές όσο και οι δρόμοι.

Αυτή η ιεροτελεστία είχε σκοπό να φοβίσει το ξωτικό που είχε πειράξει το παιδί και να το κάνει να φύγει.

3) Πήγαιναν το παιδί στην εκκλησία και το ξάπλωναν την ώρα που έβγαине ο παπάς από το ιερό με τα «άγια» και το δρασκελούσε.

4) Πήγαιναν τα ρούχα του στην εκκλησία και τα «διάβαζε» ο παπάς.

5) Έβαζαν το παιδί κάτω από το ευαγγέλιο καθώς το διάβαζε ο παπάς στη λειτουργία.

14) Αμυγδαλές. Πονόλαιμος

1) Έφτιαχναν χαλβά και όπως ήταν ζεστός τον έβαζαν σε μια πετσέτα και τον τύλιγαν στο λαιμό του παιδιού.

Το ίδιο με χαλβά και πίτουρα έκαναν και στον οδοντόπονο, όπως και στις **μαγουλάδες** (παρωτίτιδα).

2) Τις έτριβαν εξωτερικά, με τα δάχτυλα, αφού πρώτα τα είχαν αλείψει με λάδι.

3) Τις έσπαναν βάζοντας τον δείκτη του χεριού βαθιά στο στόμα αλειμένο με ζάχαρη ή πετιμέζι (**έψημα**).

15) Κάφτρες ή Άφτρες (Αφθώδης στοματίτις)

1) Τις θεραπεύουν μ' ένα σιρόπι που το έφτιαχναν από μαύρα μούρα. (Τις μουριές που έκαναν αυτά τα μαύρα μούρα τις έλεγαν **βατσινομουργιές**). Με το σιρόπι αυτό ή με τα ίδια τα μούρα επαλείφανε τα ούλα και τη γλώσσα.

2) Με μέλι και μαϊντανό κοπανισμένο έκαναν επαλείψεις στα ούλα και στη γλώσσα.

Πίστευαν ότι η αφθώδης στοματίτις προερχόταν από τροφή που είχε **μαγαριστεί** από ποντικό.

16) Ιλαράς (Ιλαρά). Για τη θεραπεία της το πρώτο φάρμακο ήταν το ζεστό πετιμέζι. Επίσης φρόντιζαν ώστε να μην μπαίνει φως στο δωμάτιο του παιδιού, να έχει σκοτάδι, σ' όλη τη διάρκεια της νόσου.

17) Πονοκέφαλος-Ατονία

Πίστευαν ότι τον ασθενή «τον έπιασιν η νήλιους» (ο ήλιος). Γι' αυτό τον γήτευαν με βάγια (ελιόκλαρα των Βαίων) που τα έβαζαν πάνω στα αναμμένα κάρβουνα, στο **θυμιατούρι**, και μ' αυτά τον σταύρωναν.

18) Στεροπόνια (τα)

Πόννοι της γέννας και της λοχείας. Γι' αυτούς έδιναν ζεστό αφέψημα μυρτιάς (μυρσίνης), σχίνου και φασκόμηλου.

19) Πληγές

Έβαζαν το σκυλί του σπιτιού να τις γλείψει για απολύμανση.

20) Αποστήματα

Έβαζαν πάνω τους το γυαλιστερό μέρος του αμπελόφυλλου για να ανοίξουν.

21) Σκυλοκατουρίδα

Απόστημα στο πέλμα. Πίστευαν ότι προκαλείται από χτύπημα σε μέρος που είχε κατουρήσει σκύλος. Θεραπεία: Κοπανούσαν ένα **καράβολα** (σαλίγκαρο) ή έβαζαν **μαχλέπι**, ή κερί της μέλισσας ή αλοιφή με μαστίχα και λάδι. Μαχλέπι είδος αλοιφής, έβαζαν και σε κάθε πληγή καθώς επίσης και στην τριγυρίστρα (παρωνυχία).

22) Κάψιμο. Έβαζαν ασπράδι αυγού τοπικά.

23) Αναιμία

Έδιναν **τσιγγόνερο** ή έριχναν καρφιά στο νερό και τη σκουριά την έπιναν.

24) Ακράτεια ούρων (Νυκτερινή Ενουρήση). Για τη θεραπεία της φορούσαν στα παιδιά ζώνη στη μέση μέρα και νύχτα.

25) Βήχας, κρυολόγημα: Έπιναν τσάι ή κρασί με κόκκινο πιπέρι.

26) Ρευματισμοί: Για θεραπεία οι άρρωστοι φορούσαν **γύφτικο** (μπρούτζινο) βραχιόλι στο χέρι και «έμπαιναν στην άμμο» (έκαναν αμμόλουτρα) στο Πελτσιάζιν (περιοχή του Λιβισιού).

Ρινοραγία: Ρουφούσαν με τη μύτη αλατόνερο και πίεζαν τα ρουθούνια απέξω.

28) Χιονίστρες: Έκαναν ποδόλουτρα με ζεστό νερό ή έβαζαν τα πόδια τους μέσα σε ζεστό αίμα χοίρου, στα **χοιροσφάγια**, τα Χριστούγεννα.

29) Λόξακας (Λόξυγκας)

Όταν είχε επίμονο λόξυγκα ένα παιδί τότε του φώναζαν «ο νονός, ο νονός» και του δίνανε να πιει 7 γουλιές νερό. Ή του έλεγαν μια ψευτιά ή μια κατηγορία για να ξαφνιαστεί και να κρατηθεί η αναπνοή του. Επίσης του έδιναν νερό και του πιάνανε τη μύτη.

Πίστευαν ότι με το λόξυγκα μεγαλώνει το έντερο των παιδιών.

30) Μερμήγκια ή Μερμηγκιές (Μυρμηγκιές)

Όταν είχαν μερμηγκιές στα χέρια περίμεναν να βγει το νέο φεγγάρι. Τότε πήγαιναν σ' ένα τρίστρατο, έπαιρναν χόμα το έβαζαν πάνω στις μυρμηγκιές και έλεγαν τρεις φορές:

Ω καλώς το νιο φεγγάρι
όπου μούφερε τη χάρη
Σιλιούνια, μιλιούνια
μερμηγκιά ξεριζωμένη.

31) Κατάγματα

Στούμπωναν ξερά κρεμμύδια και τα έδεναν στο σπασμένο κόκκαλο. Ή έβαζαν χλωρά ή ξερά σύκα με ρακί.

32) Πρόληψη πυρετού

Έβαζαν στα δάχτυλα κάποιο δαχτυλίδι.

33) Αδυναμία-Ανορεξία

Έπιναν μαύρο γλυκό κρασί.

34) Τριχοφάγος

Χάραζαν με μια καρφίτσα το δέρμα γύρω από τον τριχοφάγο. Έπιαναν από τα γαϊδουράγκαθα τα βασιλάκια (είδος εντόμου σαν τη σφήκα που έχει πίσω του αδένες) και από τους αδένες τους έβγαζαν το λάδι. Μ' αυτό το λάδι έκαναν επαλείψεις στην περιοχή που εντοπιζόταν η βλάβη. Αμέσως το μέρος εκείνο φούσκωνε και έπειτα σιγά-σιγά έβγαζε καινούριο δέρμα.

35) Προληπτικά μέτρα υγείας στα παιδιά

Στο Λιβίσι και στη Μάκρη συνήθιζαν να κάνουν το εξής για να «έχουν τα παιδιά την υγεία τους» όλο το χρόνο. Κάθε χρόνο το Μάιο μήνα «χάραζαν» τις γάμπες τους (τις κνήμες) μ' ένα ξυράφι για να τρέξει λίγο αίμα. Το θεωρούσαν αυτό καλό προληπτικό μέτρο υγείας.

36) Ωτίτις

Έσταζαν ζουμί από σκόρδο.

Σταγόνες λάδι από το καντήλι.

Έβαζαν στο αυτί ελιοκούκουτσο ζεσταμένο ή ζεστές κομπρέσες ή τούβλο ζεστό.

Βότανα

α. λεβάντα β. φασκομηλιά (τσαουλιά)
γ. δεντρολίβανο δ. μούλπασι ε. ψηφιά στ. απήγανος
ζ. αρωματικός θάμνος του κήπου η. δάφνη θ. λασμαρί ι. κουρκέλα.
(σχέδια Ρένας Σάλτη - Μιχαήλ).

Απήγανος (ruta graveolens)

Το αφέψημά του το έδιναν στη λεχώνα για να «καθαρίσει»

Αφιόνι

Ναρκοτικό. Το έδιναν στα παιδιά που είχαν κολικούς και δεν μπορούσαν να κοιμηθούν.

Αψηφιά

Την είχαν για ορεκτικό και δυναμωτικό.

Τα κλωνάρια της τα έβαζαν στο μαξιλάρι της λεχώνας και το αφέψημά της να το πιεί.

Αμπελόφυλλο

Το τοποθετούσαν με την πάνω του επιφάνεια στα αποστήματα για να τα ανοίξουν.

Γάλα της συκιάς

Το έβαζαν στις πληγές για απολύμανση.

Δυόσμος

Τον έβαζαν στις μασχάλες τους οι γυναίκες για να τους τραβηχτεί το γάλα. Το έβραζαν κι έπιναν το ζουμί του για το στομάχι (έλκος, γαστρίτις). Κλωνάρια δυόσμου έβαζαν στις γωνίες του σπιτιού για να διώχνουν τα μερμήγκια.

Δεντρολίβανο

Το έβραζαν και καθάριζαν τα ρούχα.

Κερατάκια (Καρπός ενός είδους τριφυλλιού)

Με αυτά διώχνανε τους ψύλλους. Τα τρυπούσαν και τα ένωσαν με κλωστή. Μ' αυτό τον τρόπο έκαναν κολιέ και τα φορούσαν στο λαιμό των παιδιών για να διώχνει τους ψύλλους.

Κουκιά

Τα κοπανούσαν και τα χρησιμοποιούσαν για τη θεραπεία της διάρροιας.

Κολοκυθόσπορος

Τον χρησιμοποιούσαν σαν ανθελμινθικό, για τους σκώληκες του εντέρου.

Κουρμούζι

Το βράζανε και το πίνανε για τον βήχα. Ήταν «μαλαχτικό» στο βήχα. Οι σπόροι του φυτού αυτού ήταν μικροί, είχαν σχήμα καρδιάς με ρουμπινί χρώμα, (κουρμούζι = ρουμπινί χρώμα). Το βράζανε και το δίνανε σαν ρόφημα όταν ξε-
νυχτούσαν το νεκρό στις κηδείες.

Κοκκινόριζα

Το χόρτο αυτ. έβγαζε άνθος σαν χωνάκι. Τη ρίζα του την έβραζαν με μαστίχα, κερι και λιβάνι και έκαναν αλοιφή που ήταν καλλυντικό για τα χέρια.

Κίνα

Τη φλούδα του τη μασούσαν για την ελόνσοια.

Καλαμποκιού μουστάκια

Τα βράζανε και το αφέψημα το είχαν για διουρητικό, για «να καθαρίζει τα νεφρά».

Καπνός

Τα φύλλα του τα είχαν για απολυμαντικό. Τον κομμένο καπνό τον είχαν για αιμοστατικό. Το έβαζαν στις πληγές για να σταματάει το αίμα.

Κεράτσα (Χαρούπια)

Τα χρησιμοποιούσαν για τη διάρροια.

Κρασοψυχιά (Κρασί και ψωμί)

Το έβαζαν πάνω στις εκχυμώσεις.

Κρεμμύδι

Σε συνδυασμό με το σκόρδο πίστευαν ότι έχει ευεργετική επίδραση στην υγεία. Αλλά γνώριζαν επίσης ότι και τα δυο είναι βαριές τροφές για το στομάχι.

Παροιμία:

Το κρεμμύδι το ταχύ (το πρωί)

κάνει τ' άντερο παχύ

και ο σκόρτος (σκόρδο) την ημέρα

δίνει στην καρτιάν αέρα.

Φράση-Παροιμία:

Το κρεμμύδι (ή το σκόρδο) το πρωί να το φας εσύ

Το μεσημέρι να το δώσεις στο φίλο σου

και το βράδυ στον εχθρό σου.

Και οι Μακρηνολιβισιανοί, αλλά ιδιαίτερα οι Φαραλιώτες (Φαρέλια-μικρό χωριό κοντά στο Λιβίσι με Έλληνες και Τούρκους) φαίνεται έτρωγαν πολύ τα κρεμμύδια. Γνωστό και το τεράστιο κρεμμύδι της Φαρέλιας που έμεινε ζωντανό στη μνήμη των παλαιότερων μέχρι σήμερα. Να λοιπόν τι έλεγαν για τους Φαραλιώτες:

Ο καλός ο Φαραλιώτης

ανεβαίνει στα βουνά

για να τρώει τα κρεμμύδια

πέντε-πέντε τη λουπιά (μουκιά)

Σκόρδο

(Λιβ. ο σκόρτος)

Έβαζαν το σκόρδο και το έστιβαν μέσα σε τουλουπάνι και το ζουμί του το έσταζαν στο αυτί. (Θεραπεία ωτίτιδος).

Χαμομήλι

Το έβραζαν και το έδιναν σε πολλές περιπτώσεις, όπως και σήμερα, σε πόνους της κοιλιάς, κρουλόγημα, στομάχι (γαστρίτιδες), επιπεφυκίτιδες κλπ.

Τσαουλιά (Φασκομηλιά)

Ήταν το πρωινό ρόφημα των Μακρηνολιβισιανών. Αλλά και όταν έρχονταν από τη δουλειά ή από την αγορά έβαζαν ένα κλωνάρι φασκομηλιάς, προπαντός ξερής, στο ποτήρι με το νερό για μυριστικό και έπιναν. Η φασκομηλιά ήταν ο πιο συνηθισμένος θάμνος στον κήπο του Λιβισιανού σπιτιού. (Άλλοι θάμνοι ήταν το δεντρολίβανο, η μυρτιά (μυρσίνη), αψηφιά, πατριάρχης (αρμπαρόριζα), σύμφυχο κλπ.).

Το αφέψημα της τσαουλιάς (φασκομηλιάς) το έλεγαν κι αυτό τσαουλιά και το υποκοριστικό του ήταν **τσαουλέδιν** όπως αναφέρεται στην εξής φράση:

«Τσαουλιέδιν και νερόν και σκοτίστην του μουρόν» (για το απαιτητικό, χαϊδεμένο παιδί). Η φασκομηλιά εκτός από τσαουλιά, λεγόταν και **φουσκομηλιά** και **μοσχομηλιά**.

Κίπερη (cyperus esculentus)

Άγριο βότανο με κονδυλωτή ρίζα. Τη ρίζα αυτή την έβραζαν και με το ζουμί τους έλουζαν τα μαλλιά για να μην πέφτουν.

Σύμφυχον (ματζουράνα)

Το έβραζαν και το αφέψημά του το έπιναν για το στομάχι (γαστρίτιδες).

Πατριάρχης (Αρμπάροριζα) (pelargonium gradiflorum)

Το αφέψημα τούτο το έδιναν όταν έρχονταν οι πόνοι (ωδίνες) στην έγκυο. Το μυρωδικό αυτό το έβραζαν και στο πετιμέζι (έψημα) και σε ορισμένα γλυκά.

Της πέρδικας τα ποδαράκια ή του ποντικού τα μουστάκια

Τα έτρωγαν ωμά για να τους φύγουν οι μυρμηγκιές.

Μολόχα (malva silvestris)

Αντίδοτο της τσουκνίδας. Την έτριβαν στα χέρια και στα πόδια εκεί όπου είχαν τσιμπηθεί από τσουκνίδα και έλεγαν:

Έμπα μολόχα, έβγα τσουκνίδα, πολλές φορές.

Ροδιά

Το χυμό του ροδιού τον είχαν σαν δραστικό αντιδιαρροϊκό φάρμακο όπως και του κυδωνιού. Επίσης τα φλούδια του ροδιού ή τα κλωνάρια της ροδιάς τα έβραζαν και έπιναν το ζουμί τους για τη διάρροια.

Τσικουλάκια

Τα κοπανούσαν και τα έβραζαν μαζί με δαφνοκούκουτσα, φύλλα καρυδιάς, κλωνάρια μυρτιάς και έλουζαν τα μαλλιά τους για να δυναμώσουν.

Λιναρόσπορος

Τον κοπανούσαν και μαζί με ζυμάρι, λάδι και ζάχαρη ή και σαπούνι τα έβραζαν πάνω στα αποστήματα για να ανοίξουν.

Τριαντάφυλλα

Έτσι έλεγαν τα πέταλα του άνθους. Έπαιρναν τα πέταλα από μαγιάτικο τριαντάφυλλο τα έβραζαν και έπλεναν τα μάτια. (Θεραπεία επιπεφυκίτιδας).

Μυρσίνη (Μυρτιά)

Κοπανούσαν τα ξεραμένα φύλλα και τα έκαναν σκόνη. Τη χρησιμοποιούσαν σαν πούδρα για τα μωρά.

Λυγαριά

Τα κλωνάρια και τα άνθη της τα χρησιμοποιούσαν για το σκώρο.

Μούλασι

Ήταν το λουλούδι του Επιτάφιου. Εκτός αυτού το έβραζαν και το ζουμί του το έπιναν για τη θεραπεία των πόνων της κοιλιάς.

Μαυροκούκκι

Το βράζανε και το πίνανε για τους πόνους της κοιλιάς. Επίσης το καβούρντιζαν, το έβραζαν σε ένα τουλουπάνι και το έβραζαν στον αφαλό για τη θεραπεία των πόνων της κοιλιάς.

Πάνειρας

Μ' αυτό έκαναν αφέψημα για τα νεφρά.

Τσεσμεζάνι

Ήταν ο καρπός ενός θάμνου, του **τσαλτού**, που φύτρωνε στα **χαρίμια** (φράχτες) του Λιβισιού. Ο καρπός αυτός είναι μικρά σπυράκια που τα κοπανούσαν, τα έκαναν σκόνη κι έπειτα τα περνούσαν από τουλουπάνι (τα κοσκίνιζαν). Τη σκόνη αυτή την έριχναν στα μάτια για τον καταρράκτη και τον πόνοματο.

Της σκυλλαρούδας τα λαυκιά (Της σκυλλαρούδας τα καρώτα) (mercurialis annua)

Τα ξύνανε και κάνανε αλοιφές (μεχλέπια) για όλες τις πληγές.

Αλοιφή Μεχλέπι ή Μεχλέμι για εγκαύματα και άλλες πληγές:

Βάζουμε στο τηγάνι 1/2 ποτήρι λάδι ελιάς, 10 σπυριά μαστίχι και 1 κομμάτι κερι

αγνό, μέλισσας.

Πιο μπροστά, σε μια λεκάνη με νερό ρίχνουμε 2 αυγά (μονάχα το ασπράδι), τα χτυπάμε και γίνονται αφρός. Βάζουμε το τηγάνι στη φωτιά και «καίμε» το λάδι με το μαστίχι και το κερι.

Αυτά όλα ανακατεμένα και ζεστά όπως είναι τα ρίχνουμε στη λεκάνη και γίνονται αλοιφή που τη μαζεύουμε σ' ένα ποτήρι ή αμπελόφυλλο.

ΙΑΤΡΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

Λιστέρι:

Ήταν ειδικό μαχαίρι ή ξυράφι. Όταν κρουολογούσε κάποιος έλεγαν: «Να του πάρουμε το αίμα για να μην τον πνίξει η πνευμονία». Τότε με το λιστέρι έκοβαν το δέρμα στον αυχένα ή και στις ωμοπλάτες, έβραζαν λίγο λάδι, το άπλωναν και μετά έβραζαν ή έριχναν τις βεντούζες. Αυτές ήταν οι κοφτές βεντούζες.

Βεντούζες:

Ήταν γυάλινες. Τις έλεγαν «ποτήρια». Είχαν τις απλές και τις **κοφτές** βεντούζες. Όταν στις απλές βεντούζες το δέρμα γινόταν μπλε τότε ο ασθενής ήταν κρουολογημένος πολύ.

Τάγρα

(Τσιμπίδα). Με την τάγρα έβραζαν τα δόντια. Τάγρα είχαν όλοι οι κουρείς (περπέρηδες).

Αστρολογία - Μετεωρολογία

Φυσικά Φαινόμενα

Ο ήλιος και το φως του ήλιου, όπως και το φεγγάρι, χρησιμοποιούνταν πολλές φορές σε παρομοιώσεις, προσφωνήσεις και δίστιχα πάντοτε σαν στοιχεία ομορφιάς, όπως παρακάτω:

- Καλώς ήρθεν και μπρόβαλεν ο ήλιος εμπρός μου
και γύρισα να τότε δω και πήρε με το φως μου.
- Ο ήλιος όταν πρωτοβγεί, βγαίνει στο πρόσωπό σου
και το ηλιοβασίλεμα στο καμαρόφρυδό σου.
- Ο ήλιος εβασίλεψε, βασίλεψε κι η μέρα
πάει κι αυτός ο λογισμός που είχα 'γω για σένα.
- 'Όταν σε γέννα η μάνα σου ο ήλιος εκατέβη
και σούδωσε την ομορφιά και πάλι πάνω ανέβη.

Το πρόσωπο των γυναικών αρυτίδωτο και φωτεινό το παρομοίαζαν με το Αυγουστιάτικο φεγγάρι.

«Το πρόσωπόν της είναι σαν του Αυγούστου το φεγγάριν»

ή

«Κι αν την (τον) πουν και νιο φεγγάρι
έχει την κι αυτήν τη χάρη»

'Όταν έβλεπαν το νέο φεγγάρι στο πρώτο τέταρτο έπιαναν τη βέρα τους και την γύριζαν, το είχαν για γούρι. Μόλις έβγαινε το νέο φεγγάρι έλεγαν την εξής ευχή:

'Όπως γεμίζει να γεμίζω
'Όπως λάμπει να λάμπω
κι όσοι το κοιτάνε
όλοι τους να μ' αγαπάνε

Στη «χάση» του φεγγαριού δεν έκοβαν καρπούς (ρόδια, σύκα). 'Όλα αυτά τα έκαναν στη «γέμιση» του φεγγαριού. 'Όταν έβλεπαν το φεγγάρι θολό έλεγαν: «Θα χυθεί αίμα». Το θολό φεγγάρι προμηνούσε σφαγές και καταστροφές και το φοβούνταν γιατί λείπανε οι άντρες μακριά για δουλειές ή στην εξορία τα τελευταία χρόνια και ήταν στο έλεος των Τούρκων. **Μέτρημα άστρων:** 'Όποιος μετράει τ' άστρα πίστευαν ότι του βγαίνουν μερμηγκία (μυρμηγκιές). Για τη θεραπεία τους ή έτρωγαν τα φύλλα ενός χόρτου που το έλεγαν της «πέρδικας τα ποδαράκια» ή τα σταύρωναν στο τέλος της λειτουργίας στις 21 Νοεμβρίου (Εισόδια της Θεοτόκου) ή τα έτριβαν με χώμα νιόσκαφτο όταν έβγαινε το νέο φεγγάρι, στον ουρανό. Καθώς έκαναν αυτό έπρεπε να πουν την παρακάτω ευχή:

Ω καλώς το νιο φεγγάρι
όπου μου 'φερε τη χάρη
σιλιούνια, μιλιούνια,
μερμηγκιά ξεριζωμένη

Μια λαϊκή διήγηση αναφέρεται, στο λόγο, για τον οποίο ο Θεός δεν πάντρεψε τον ήλιο με το φεγγάρι.

'Όταν άκουγαν βροντές κι έβλεπαν αστραπές έλεγαν: «Κύριε ελέησον, Κύριε

ελέησον, Κύριε ελέησον» και έκαναν το σταυρό τους. 'Όταν έπεφτε αστροπελέκι σ' ένα σπίτι δέντρο, κοπάδι κ.α. αυτό το σπίτι κλπ. ήταν αμαρτωλό, είχε κατάρα πάνω του.

Η αστραπή και η βροντή είναι φαινόμενα δύναμης υπερφυσικής και μάλιστα ουράνιας. Για μια τέτοια δύναμη υπερηφανεύεται ο ποιητής της παρακάτω μαντινάδας:

Εγώ 'μαι της βροντής ο γιος, της αστραπής αγγόνι
σα θέλω αστράφτω και βροντώ, σα θέλω ρίχτω χιόνι.

Ουράνιο τόξο: Το έλεγαν **Κυραλισά** και προσπαθούσαν να περάσουν από κάτω του για το καλό. Μόλις έβλεπαν το ουράνιο τόξο στον ουρανό έκαναν αυτή την ευχή:

Έβγιν η Κυραλισά
μ' ένα κόσκινο φλουριά
να μι δέκει (μου δώσει) τα μισά

'Όταν έβλεπαν τον ουρανό να σκοτεινιάζει και τον καιρό να πηγαίνει για βροχή έλεγαν: «**Καππάλωσιν ο ουρανός**» (Συννέφιασε ο ουρανός, ο καιρός είναι για βροχή). 'Όταν έκανε δυνατή βροχή έλεγαν: «**Βρέχει με τα παρτάκια**» (σταμνιά). 'Όταν η βροχή καθώς έπεφτε έκανε καντήλες στα σταματημένα νερά το είχαν σαν σημάδι ότι θα έκανε πολλή βροχή.

Καταιγίδα: Έλεγαν: «Έγινε χαλασμός κόσμου» ή «Χαλασμός Κυρίου» ή «Κατακλυσμός».

Γαλαξίας: Τον έλεγαν «ο Ιορδάνης ποταμός».

Έκλειψη φεγγαριού ή ηλίου: Πίστευαν ότι ο Αράρης έπιανε το φεγγάρι ή τον ήλιο με το χέρι του και τα εξαφάνιζε γι' αυτό χτυπούσαν τενεκέδες, γουδιά κλπ. για να φοβηθεί και να φύγει.

Μαντινάδα για τ' άστρα:

Αstromετρήτης θα γινώ και τ' άστρα θα μετρήσω
να βρω πουλί μου τ' άστρο σου και τ' άλλα θα τα σβήσω.

Για τον ουρανό:

Με το δικό σου το φιλί στους ουρανούς πηγαίνω
με τους αγγέλους κάθομαι και πάλι κατεβαίνω

Διάττοντες: Γι' αυτούς έλεγαν: «Πέταξε το άστρον». 'Όταν έβλεπαν μαύρες πέτρες σα να είχε περάσει από πάνω τους φωτιά πίστευαν ότι ήταν από άστρα που έπεσαν στη γη ή ότι έπεσε κεραυνός εκεί.

Μερομήνια: Από 1-12 Αυγούστου ήταν τα **μερομήνια**. Για κάθε μέρα αντιστοιχούσε κι ένας μήνας του έτους. 'Ότι καιρό έκανε για κάθε μια από αυτές τις μέρες τον ίδιο καιρό θα είχε και ο αντίστοιχος μήνας.

Μέτρημα της μέρας με τον ήλιο: Μέχρι το μεσημέρι έλεγαν: «Ο ήλιος ανέβηκε 2-3 κλπ. κοντάρια».

Φάσεις φεγγαριού: Γέννηση, Γέμιση, Χάση.

Χασοφεγγαριά: Ήταν όταν δεν είχε φεγγάρι.

Προγνωστικά καιρού από τα ζώα και άλλα σχετικά με τα ζώα

— 'Όταν τα κοκόρια λαλούσαν «πριν της ώρας τους» δηλ. μέσα στη νύχτα έλεγαν: «Ο καιρός θα γυρίσει» (θα χαλάσει).

— 'Όταν η κατσικά «μελετά» (φωνάζει επίμονα), χωρίς να υπάρχει λόγος, επίσης ο καιρός θα χαλάσει, θα βρέξει.

— 'Όταν η γάτα «νίβεται» προς μια κατεύθυνση, κατά κει θα φυσήξει ο αέρας.

— 'Όταν «έκλαιγε» (αλυχτούσε) το σκυλί, αυτό το είχαν για κακό και γι' αυτό σηκώνονταν οι γυναίκες και έβαζαν ένα παπούτσι **μπρούμπα**, ανάποδα.

— 'Όταν μια κότα λαλούσε άσκημα τόχαν για κακό, το φοβόντουσαν γι' αυτό έλεγαν: «Να φας το κεφάλι σου» και συνήθως την έσφαζαν.

Άλλα προγνωστικά καιρού

— 'Ότι καιρό κάνει της Αγια-Βαρβάρας τον ίδιο καιρό πίστευαν ότι θα κάνει και τα Χριστούγεννα.

— 'Όταν ο καπνός του τζακιού ερχόταν προς τα κάτω και «κάπνιζε το τζάκι» τόχαν σαν σημάδι πως θ' αλλάξει ο καιρός.

— Το Σάββατο πίστευαν πως θα καθήσει (θα σταματήσει) ο αέρας που φύσαγε τις προηγούμενες μέρες.

Χελιδόνια: Έκαναν χαρές όταν έρχονταν τα χελιδόνια. Το είχαν για καλό να χτίσουν φωλιές στα σπίτια τους. Δεν τα πείραζαν. Αν κάποιος γκρέμιζε τις φωλιές τους φοβόντουσαν ότι αυτό θα ήταν αιτία να πέσει κακό στο σπίτι.

— Αν η κότα έμπαινε μέσα στο σπίτι και τίναζε τα φτερά της το είχαν σε καλό, θα ερχόταν μουσαφίρης.

— 'Όταν η κότα πίνει νερό κοιτάει προς τον ουρανό, από αυτό έλεγαν: «Δοξάζει το Θεό». Σχετική είναι και η παροιμία: Και η έρنيθα όταν πίνει νερό κοιτάει τον ουρανό (για τους αγνώμονες).

Τα φτερωτά μυρμήγκια ήταν ευτυχία για το σπίτι.

Πασχαλίτσα: Την έλεγαν **παπουτσή**. Την έπιαναν, την έβαζαν στη φούχτα και έλεγαν πολλές φορές ώσπου να πετάξει: «Παπουτσή, παπουτσή φέρε μου παπούτσια». Οι πασχαλίτσες εμφανίζονται την Άνοιξη και κυρίως γύρω από το Πάσχα. Η ευχή αυτή ήταν μια επιθυμία των παιδιών πασχαλιάτικη.

Κλάμα κουκουβάγιας: Τόχαν σε κακό και το φοβόντουσαν. Κατάρα: Κούκκου (κουκουβάγια) να λαλήσει στο σπίτι σου.

'Όταν άκουγαν κουκουβάγια έκαναν την εξής ευχή για να την εξευμενίσουν:

Ζάχαρη στο στόμα σου και μια πλάκα σαπούνη
για να πλένεις τα παιδάκια σου.

Καταραμένο ζώο: Το **μολυντήρι**, το έλεγαν και **μιαρό**. Ήταν καταραμένο γιατί είχε **μαγαρίσει**, **μουνταρλαίψει**, τη **μετάδοση** (μετάληψη).

Μουσικά Όργανα και Οργανοπαίχτες

Τις κομπανίες των μουσικών που έπαιζαν στους γάμους ή για να τραγουδήσουν τις μαντινάδες στους δρόμους τις νύχτες τις ονόμαζαν «βγιλιά», ή «όργανα» ή «παιχνίδια».

Τα «βγιλιά» στους γάμους ήταν δύο μουσικοί από τους οποίους ο ένας έπαιζε βιολί και ο άλλος λαγούτο¹. Σύμφωνα όμως με τους δικούς μας πληροφορητές η κομπανία που έπαιζε στους γάμους, ίσως τα νεότερα χρόνια συμπληρωνόταν από έναν τρίτο μουσικό που έπαιζε σαντούρι.

Η κομπανία στη Μάκρη και στο Λιβίσι δεν είχε κλαρίνο ούτε τουμπελέκι. Η σχετική αναφορά στα όργανα αυτά γίνεται ως προς τον εορτασμό του Πάσχα. Ότι δηλ. ζευγάρια Τούρκων μουσικών με ζουρνά και τούμπανο και έπαιζαν και τις τρεις ημέρες του Πάσχα.^{2,3}

Οι τραγουδιστές που έβγαιναν για να τραγουδήσουν τις μαντινάδες στους δρόμους τις νύχτες έπαιρναν μαζί τους, συνοδεύονταν, από κάποιον που ήξερε κι έπαιζε «τσουρά» (είδος μπαγλαμά, όπως συμπεραίνουμε από τις περιγραφές) ή μαντολίνο. Οι πιο «χουβαρτάδες» έπαιρναν μαζί τους τα «παιχνίδια», βιολί, το πιο αγαπητό όργανο για όλα τα γλέντια και λαγούτο. Σαν περίφημος βιολιτζής έμεινε στη μνήμη του λαού ο Χριστοφής. Ονομαστοί μέχρι τις μέρες μας μουσικοί υπήρξαν «τα Προικιά», δηλ. οι αδελφοί Γιώργος, Χαρίτος και Γιάννης Προικιός που έπαιζαν βιολί, σαντούρι και λαγούτο αντίστοιχα.

Δεν έχουμε πληροφορίες από πού προμηθεύονταν οι Μακρηνολιβισιανοί τα μουσικά τους όργανα, φαίνεται πάντως ότι μάλλον δεν υπήρχαν επαγγελματίες οργανοποιοί στη Μάκρη και το Λιβίσι. Για τους νεότερους χρόνους πάντως οι αδελφοί Γιώργος και Βασίλης Παναγής κατέχουν κορυφαία θέση σαν οργανοποιοί με φήμη και έξω από τα όρια της Ελλάδας.

Σκοποί και τραγούδια του Λιβισιού και της Μάκρης

Κατ' αρχήν όλα τα Λιβισιανά τραγούδια είναι δεκαπεντασύλλαβα με τομή στην 8η συλλαβή δηλ. ακολουθούν τον γενικό κανόνα του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού.

Θα μπορούσαν να διαιρεθούν σε τραγούδια που χορεύονται και τραγούδια που δεν χορεύονται.

Στα πρώτα ανήκουν τα τραγούδια της σούστας, το «Πιρνάριν πλουμισμένον» που χορεύεται κι αυτό σε μια παραλλαγή της σούστας και το «Έριξα το μήλον»

1. Κων. Λαμέρα (1964). *Οπ. πρ. σ. 71.*

2. *Ibid.*, σ. 86.

3. Αξίζει να αναφέρουμε εδώ τους στίχους από το «Τραγούδι του Ξερίζωμού» της Χρυσής Κούρτη: **Οι Τούρκοι μι τα τύμπανα κι Έλληνοι μι παιχνίδια** *ιπέρανάμουν τουν κερνόν* **όλοι μι τα τραγούδια**

Είναι μια εικόνα συμφιλίωσης. Οι Τούρκοι έρχονται από τη μια μεριά με τα τύμπανα κι από την άλλη μεριά έρχονται οι Έλληνες με τα παιχνίδια, βιολί, λαγούτο, κλπ.

που χορεύεται στο ρυθμό του καρσιλαμά.

Τα άλλα τραγούδια ήταν α) **Γαμήλια**, όπως π.χ. όταν στόλιζαν τη νύφη και το γαμπρό (του γάμου) ή β) **Μαντινάδες**, όταν παρέες - παρέες τραγουδούσαν στους δρόμους τις νύχτες όπως τα «Έρχομαι κι εσύ κοιμάσαι», «Ξύπνα μαυροματούσα μου», «Καλέ φως μου», «Απόψε η νύχτα κρύωσε» κλπ. ή γ) **Του τραπεζιού**, που ήταν ερωτικά, ή επαινετικά της παρέας, όπως το «Πού να βρω το γιασεμί» κλπ. ή περιπαιχτικά - σατιρικά όπως η «**Μαριά Κανακαριά**», «**Με τη θειά μου την Κουντούλαν**», οι «**Συμβουλές**» κλπ. δ) **Της ξενιτειάς** όπως το «**Μισεύγω και σ' αφήνω γειά**» και διάφορα άλλα τραγούδια, όπως **νανουρίσματα** και **ταχταρίσματα, κάλλαντα**, του θρησκευτικού κύκλου κ.α.

Αξιοσημείωτη ήταν η στιχουργική ικανότητα των Λιβισιανών που σε ορισμένες περιστάσεις, όπως στη σούστα, έπαιρνε τη μορφή στιχουργικού - ποιητικού αγώνα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις υπό το κράτος εξαιρετικών ατομικών και κοινωνικών-ιστορικών περιστάσεων έφτανε στη σφαίρα της καθαρής ποιητικής δημιουργίας.

Χαρακτηριστικό δείγμα των ανωτέρω είναι το «**τραγούδι του Μάνωλα**» του Έλληνα γιατρού που σκοτώθηκε από τους Τούρκους το 1919 στο **Κορδόνι** (προκουμαία) της παλιάς Μάκρης. Το παλικάρι αυτό το θρήνησε ο λαός και των δυο πόλεων. Ο Μάνωλας ήταν γι' αυτούς η προσωποποίηση της αγαπημένης Πατρίδας που είχε έρθει να τους λυτρώσει.

Υπάρχει κι ένα άλλο τραγούδι στην κατηγορία αυτή. Είναι αυτό του «**Αη-Γι-ώργη**» που τραγουδιέται κι αυτό στο σκοπό του Ερωτόκριτου.

Εκτός αυτών υπάρχουν πλήθος άλλοι σκοποί και τραγούδια από τον γύρω νησιωτικό χώρο της Δωδεκανήσου, Κύπρου και Κυκλάδων όπως και Τούρκικα τραγούδια εξελληνισμένα και προσαρμοσμένα στην Μακρηλιβισιανή μουσική αντίληψη.

Για τα Μοιρολόγια παραπέμπουμε στην εξαιρετική μονογραφία «**Η θανή και ο θρήνος στο Λιβίσι και τη Μάκρη της Λυκίας**», της Καλλιόπης Μουσαιού-Μπουγιούκου.¹

Εμείς θα κατατάξουμε παρακάτω τα τραγούδια του Λιβισιού και της Μάκρης σύμφωνα με το περιεχόμενο και σε συνδυασμό με τη μελωδία, το σκοπό, παραθέτοντας 3-4 στροφές από το καθένα τις πιο συνηθισμένες ή τις πιο χαρακτηριστικές.

1. Τραγούδια του γάμου

Ήταν δίστιχα που τα τραγουδούσαν όλοι μαζί καθώς έντυναν τη νύφη και το γαμπρό για την εκκλησία, χωριστά, στα σπίτια τους. Αρχίζε ένας τραγουδιστής ή τραγουδίστρια και δευτερολογούσε ένας άλλος ή όλοι μαζί.

Άλλα δίστιχα έλεγαν για τον γαμπρό και άλλα για τη νύφη. Κάθε στίχο τον επαναλάμβαναν δύο φορές. Ήταν επαινετικά της νύφης και του γαμπρού.

1. Καλλιόπης Μουσαιού-Μπουγιούκου (1965). *Η θανή και ο θρήνος στο Λιβίσι και τη Μάκρη της Λυκίας*, Μικρασιατικά Χρονικά, τομ. 12ος σ. 53-78.

Της νύφης

Ἦρτιν ἡ ώρα ἡ καλή κι ἡ περιβλογημένη (δισ)
 να πάρει αγδός (αηδόνη) την πέρδικα την ανθοστολισμένη (δισ)

Ἦρτιν ἡ ώρα ἡ καλή

Ἦ- ρτιν ἡ ὠ- ρα ἡ- κα- λή υι υ-
 περ- ευ- λο- γη- μέ- νη

Βάλε μετάνοια φίλησι της μάνας σου το χέρι (δισ)
 γιατί θα πας στην εκκλησιά να κάνεις άλλο ταίρι (δισ)

Του γαμπρού

Περπέρη (μπαρμπέρη) τα ξουράφια σου να τα μαλαματώσεις
 για να ξυρίσεις το γαμπρό να μην τονε ματώσεις

Γαμπρέ μου καλορίζικος γαμπρέ μου να γεράσεις
 Γαμπρέ μου με τη νύφη μας ωραία να περάσεις.

Τ' ασήμιν και το μάλαμαν στη θάλασσα δε λιώνει
 που πάρει από το σόι μας ποτέ δεν μετανοιώνει.

Στη μέση τονε βάλανε τον ουρανό με τ' άστρα
 την Παρπαριάν (Μπαρμπαριά) μι τα σπαθιά, την Πόλη μι τα κάστρα.

2. Της σούστας

Ἦταν δίστιχα που τα τραγουδούσαν χορεύοντας στο ρυθμό της σούστας.
 Στους γάμους, μετά τη στέψη γύριζαν στο σπίτι του γαμπρού και αφού κερνιόν-
 τουσαν όλοι, έπιαναν το χορό έχοντας στη μέση το γαμπρό και τη νύφη. Ἄρχι-
 ζαν με επαινετικά δίστιχα του γαμπρού και της νύφης και συνέχιζαν με δίστιχα
 ερωτικά, «της αγάπης», και «εγγιχτικά» (πειραχτικά). Οι τραγουδιστές ήταν συ-
 νήθως δυο και παράβγαιναν ποιος θα νικήσει τον άλλο αυτοσχεδιάζοντας πάνω
 στο ίδιο θέμα ή έχοντας ως αφετηρία μια λέξη από το προηγούμενο δίστιχο.
 Είναι πολλά τα δίστιχα που σώζονται γιατί το έθιμο διατηρήθηκε μέχρι πρόσφα-
 τα.

Επαινετικά της σούστας:

Νάτην εδώ που μπρόβαλεν και κάνετέ της τόπον (δισ)
 που ἴλαμψε σαν τον ήλιον στη μέση των ανθρώπων (δισ)

Ἦης σούστας

Νά την ε-δώ που μπρό-βα λεν και υά- με- τέ της τό-πον που
 λάμ-ψε σαν τον ή- λι-ον στη μέ-ση των αν-θρώ-πων

Ναχα φώνη σαν τη βροντή, λαλία σαν την κλπανάνα
 να τραγουδήσω τον γαμπρόν, την νύφην την σουλτάνα

Ἄσπρη ἴσαι κι άσπρα ντύνεσαι κι άσπρη ἴν η φορεσιά σου
 κι άσπρα λουλούδια πέφτουνε αφ' την περπατηξιά σου.

Να σε παινέσω ήθελα μα συ ἴσαι παινεμένη
 με του φιδιού το κέρατον είσαι ζωγραφισμένη

Τράβα λεβέντη το χορό τράβα με την καρδιά σου
 που να σε δώσει ο Θεός τα πεθυμά η καρδιά σου.

Ερωτικά της σούστας

Εσύ που σέρνεις το χορό τη νύφη στολισμένη
 για δες με την καρδούλα μου που έχεις λαβωμένη.

Ο έρωτας με χτύπησε κι εκεί σ' έχω γραμμένο
 και πάντοτε στα βάσανα μ' έχεις περιπλεγμένον.

Ἐρωτα δε σε γύρευα κορώνα να με βάλεις
 στα βάσανα που μ' έβαλες εσύ θε να με βγάλεις

3. Ξύπνα μαυροματούσα μου ή Απόψε η νύχτα κρύωσε

Κατά τη διαδρομή για τη στέψη και μετά στην επιστροφή τραγουδούσαν όλοι
 μαζί και με τα «όργανα» το παραπάνω τραγούδι. Το ίδιο τραγούδι το τραγουδού-
 σαν τις νύχτες στους δρόμους οι νέοι, πράγμα που το συνήθιζαν πολύ.

Ξύπνα μαυροματούσα μου (δισ)
 κι ήρθα στη γειτονιά σου
 Ἐβγα να σε δω
 κι ήρθα στη γειτονιά σου
 να παρηγορηθώ

Ξύπνα μαυροματούσα μου

Ξύ- πνα μαυ- ρο- μα- τού- σα μου υι ήρ-
 θα στη γεί- το- νιά σου να πα- ρη- γο- ρη- θώ

Χρυσά μπλεξουδία σου ἴφερα (δισ)
 να μπλέξεις στα μαλλιά σου
 πάπια χήνα μου
 να μπλέξεις στα μαλλιά σου
 να ἴχεις το κρίμα μου

Με τον ίδιο τρόπο τραγουδούσαν τα δίστιχα:

Η μάνα σου μου τάδωσε
 τα μήλα στο μαντήλι

πούναι ξεφαντωτάδες
Χάτε καλέ μικρούλα μου
πούναι ξεφαντωτάδες

Απόψε θε να τραγουδώ (τρεις)
ώσπου να ξημερώσει
Χάτε καλέ για το Θεό
ώσπου να ξημερώσει

Ώσπου να βγει ο ήλιος τους
δρόμους να περώσει.

γ) Ωχου καλέ καχπέ ντουινιά

Ωχου καλέ καχπέ ντουινιά (δισ)
σε μένα μην παινιέσαι καλέ (δισ)
Εγώ μου που σε γλέντηνα (δισ)
και τώρα μ' απαρνιέσαι καλέ (δισ)

Ωχού καλέ καχπέ ντουινιά

ο - χού κα - λέ καχ - πέ ντου - νιά - ο - νιά σε
μέ - να μην παι - νιέ - σαι κα - λέ σε μέ - να μην παινιέ - σαι

Τι να το κάνω πούκανα (δισ)
με τους γονιούς αμάχη καλέ (δισ)
και με τ' αδέρφια μου κακό (δισ)
και με τα ξένα λάθη καλέ (δισ)

δ) Καλέ φως μου

Ο σκοπός αυτός παίρνει την ονομασία από τη φράση «Καλέ φως μου» που επαναλαμβάνεται μετά τον πρώτο στίχο

1— Βρυσάκι μου το Τουραπή
καλέ φως μου (δισ)

νάχα το ριζικό σου

2— Νάρχεται η αγάπη μου
νάρχεται η αγάπη μου
καλέ φως μου

να παίρνει το νερό σου

Επωδός:

Σταυρό-σταυρό σταυρώνομαι
για σένα ξημερώνομαι

Καλέ φως μου

βρυ - γά - υι μου τού του - ρα - πή καλέ φως μου να χα το ρι - γι
κό - γου βρυ - γου Νάρ - χε - ται η α - γά - πη μου
μου νάρ - χε - ται η α - γά - πη μου καλέ φως μου να παίρνει το νε -
ρο - γου . Σταυ - ρό, σταυ - ρό σταυ - ρών - νου μαι
για γέ - να φη με - ρών - νου - μαι

3— Κι ας με γεμίζει κρύο νερό
καλέ φως μου (δισ)

κι ας με γεμίζει δάκρυα

4— που τρέχουν αφ τα μάτια μου
που τρέχουν αφ' τα μάτια μου
καλέ φως μου

εφτά λογιών φαρμάκια

Επωδός:

Για δεσ κορμί για δεσ λαιμό
που γράφουν πάνω σκοτωμό

Άλλα ρεφραίν:

1— Με τον πουνέντη το βαρκήν
σου στέλλω γράμμα και χαρτί

2— Στα όρη βγαίνει η κάπαρη
τα λόγια σου 'ναι ζάχαρη

3— Λιβισιανό μου πέραμα
έχι καλόν ξημέρωμα

ε) 'Ηθελα να 'ρθω να σ' έβρω (δισ)
 'Ηθελα να 'ρθω να σ' έβρω (δισ)
 κι έπιασεν ψηλή βροχή (δισ)

Ήθελα να'ρθω να σ'έβρω

Πολύ αρχά

Ή-θε-λα να-ρ-θω να σ'έ-βρω-νι-έ-πια-
 σε-νι-έ-πια σε-ψη-λή βρο-χή-νι-έ-πια-σε-νι-έ-πια-
 σε-ψη-λή βρο-χή

Τον Θεόν παρακαλούσα (δισ)
 για να σ' έβρω μοναχήν (δισ)

Ας ερχόσουνα πουλί μου (δισ)
 κι ας γινόσουνα παπί (δισ)

Είχα ρούχα για ν' αλλάξεις (δισ)
 πάπλωμα να σκεπαστείς (δισ)

Είχα και λιγνό κορμάκι (δισ)
 για να σφिताγγαλιαστείς (δισ)

Στον ίδιο σκοπό τραγουδιέται: το «Ανιβαίνω-κατιβαίνω»

Ανιβαίνου κατιβαίνου (δισ)
 κρίμαν τ' ανεβάσματα (δισ)
 Την αγάπη μου δε βλέπω (δισ)
 κι αρχινώ τα κλάματα (δισ)

στ) Της γης τα χορταράκια: Και ο σκοπός αυτός παίρνει την ονομασία του από το ρεφραίν.

Της γης τα χορταράκια

Ξύ-πνα μαυρομα-τού-σα μου-νι-έ-πια-σε-νι-έ-πια-
 χρυ-σά πλε-ξού-δια σου-σε-νι-έ-πια-σε-νι-έ-πια-
 χει-τό-νι-ά σου-Της γης τα κορ-τα-
 στα-μαλ-για σου-Της γης τα κορ-τα-
 ρά-νι-α τα μα-γει-ρεύ-ου-νε-τα τρων τα κο-ρι-
 τγά-νι-α κιά-τρα-χυ-ρεύ-ου-νε

1— Ξύπνα μαυροματούσα μου (δισ)
 κι ήρθα στη γειτονιά σου (δισ)
 χρυσά πλεξούδια σουφερα
 να μπλέξεις στα μαλλιά σου

Ρεφραίν:

Της γης τα χορταράκια τα μαγειρεύουνε
 τα τρων τα κοριτσάκια κι άντρα γυρεύουνε

2— Εσύ δεν ήσουν πούλεγες (δισ)
 αν δε με δεις πεθαίνεις (δισ)
 και τώρα περπατείς και λες
 που μ' είδες που με ξέρεις.

Ρεφραίν:

Το ένα-δυο-τρία και τ' άλλο τέσσερα
 ζωή που την περνούμε εμείς τα λέφτερα

3— Αν θέλεις ν' αγαπιόμαστε (δισ)
 κρυφά 'πο τους γειτόνους (δισ)
 σπείρε μηλιά στην πόρτα σου
 να κρύβομαι στους κλώνους.

Ρεφραίν:

'Ελα πουλί μου έλα έλα στον ποταμό
 εσύ να πλένεις ρούχα κι εγώ να τραγουδώ

4— Η μάνα σου μου τάδωσε (δισ)
 τα μήλα στο μαντήλι (δισ)
 και μούδωσε παραγγελιά
 να σε φιλώ στα χείλη

Ρεφραίν:

Τα μαύρα σου τα μάτια κι ο άσπρος σου λαιμός
 αυτά τα δυο με κάμαν και γίνομαι τρελός

5. 'Εριξα το μήλον

Ανήκει στην κατηγορία των τραγουδιών που χορεύονται. Το «έριξα το μήλον» χορεύεται στο ρυθμό του καρσιλαμά. Χορεύεται από 2-3 ζευγάρια που καθώς χορεύουν χτυπάνε τις παλάμες τους με το ρυθμό.

'Εριξα το μήλον (τρεις)
 κι εν ικύλησιν (δισ)

'Εριξα το μήλον

'Ε-ρι-ξα το-μή-λον 'Ε-ρι-ξα το μή-λον 'Ε-ρι-
 ξα το μή-λον εν η-κύ-λη-σιν κι εν η-κύ-λη-σιν

εν μι μίλησιν (δισ)

Έριξα το μήλον (τρεις)
πάνω στο χέριν της (δισ)
Χριστέ και Παναγιά μου (τρεις)
να γίνω ταίρι της
και περιστέρην της

Έριξα το μήλον (τρεις)
κάτω αφ' την μηλιάν (δισ)
κι είπι μου πως θάρτει (τρεις)
κείνη κι άλλη μια
κόρη λεμονιά

6. Πιρνάριν πλουμισμένον

Τον σκοπό αυτό τον χόρευαν πιασμένοι από τους ώμους. Ο πρώτος στίχος επαναλαμβάνεται τρεις φορές. Αξιοσημείωτα τα ρεφραίν.

1— Πιρνάριν πλουμισμένον (τρεις)
μι τα χρυσά κλαδιά
τα κάλλη σου κυρά μου (τρεις)
εν (δεν) τάχει άλλη καμιά

Ρεφραίν:

Η Βιργιός (Εβραίος) φουρά φτερόν
του κιφάλιν του ξηρόν
Η Βιργιός φουρά γιλέκιν
του κιφάλιν του κελέκιν

Πιρνάριν πλουμισμένον

Handwritten musical score for 'Πιρνάριν πλουμισμένον'. It consists of five staves of music in 2/4 time, with a key signature of one flat (B-flat). The lyrics are written below the notes. A triplet of eighth notes is marked with a '3' above it in the first staff. The lyrics include: Πιρ-νά-ριν πλου-μι-σμέ-νον, πιρ-νά-ριν πλου-μι-σμέ-νον. Πιρ-τά κάλλη σου κυρά μου τα κάλλη σου κυρά μου. Τα κάλλη σου κυρά μου εν τάχει άλλη καμιά. Η Βιρ-γιός φο-ρά γτε ρόν το κε-φά-λιν του ξη-ρόν Η Βιρ-γιός φο-ρά γι-λέ-κιν το κε-φά-λιν του κε-λέ-κιν.

2— Πάλι ν' αρχίσου θέλω (τρεις)
να κάμνου ζαβουλίες
να βγάλου τις κοπέλλες (τρεις)
μέσα στις λεμονιές

Ρεφραίν:

Η Βιργιός κλπ.

3— Πάλι ν' αρχίσου θέλου (τρεις)
να κάνου θαύματα
να βγάλου τις κουπέλλις (τρεις)
πάνω στα δώματα

Ρεφραίν:

Ας ισκάσουν κι ας ισπάσουν
όσοι εν (δεν) ερτούν να πιάσουν

7. Λυπητερά-λυπητερά ή εμείς θα το βαστάξουμε

Επιτραπέζιο τραγούδι της παρέας με στίχους ερωτικούς, επαινετικούς της παρέας κλπ.

1— Λυπητερά - λυπητερά (τρεις)
πάγω ν' ανοίξω μνήμα
για νάμπω μέσα ζωντανός (τρεις)
κι έχε το συ το κρίμα
χάτε καλέ για το Θεόν.
κι έχε το συ το κρίμα

Λυπητερά

Handwritten musical score for 'Λυπητερά'. It consists of three staves of music in 2/4 time, with a key signature of one sharp (F#). The lyrics are written below the notes. The lyrics include: Λυ-πη-τε-ρά λυ-πη-τε-ρά, λυ-πη-τε-ρά λυ-πη-τε-ρά, λυ-πη-τε-ρά, λυ-πη-τε-ρά. Πά-ω ναί-νοι ζω μνή-μα.

2— Του χρόνου τούτον τον καιρόν (τρεις)
και τούτην την ημέραν
να 'μούστιν (νάμαστε) όλοι μας καλά (τρεις)
κι όλη μας η παρέα
χάτε καλέ για το Θεόν
κι όλη μας η παρέα

3— Εμείς εδώ δεν ήρθαμε (τρεις)
να φάμε και να πιούμε
Μόνο σας αγαπούσαμε (τρεις)
κι ήρθαμε να σας δούμε
χάτε καλέ για το Θεόν
κι ήρθαμε να σας δούμε

- 4— Εμείς θα το βαστάξουμε (τρεις)
ώσπου να ξημερώσει
Ώσπου να βγει ο ήλιος (τρεις)
τους δρόμους να πυρώσει
χάτε καλέ για το Θεόν
τους δρόμους να πυρώσει

8. Πού να το βρω το γιασεμί

Τραγούδι επιτραπέζιο. Τραγουδιέται από όλη την παρέα ή από έναν τραγουδιστή και επαναλαμβάνεται από τους άλλους. Έχει στίχους επαινετικούς της παρέας, του σπιτιού, ευχές κλπ.

Πού να το βρω το γιασεμί
για να το λαμπικάρω (δισ)
Να βγάλω γιασεμόλαδο (δισ)
τη νειότη σας να ράνω

Πού να το βρω το γιασεμί

Πού να το βρω το γιασεμί
για να το λαμπικάρω
Να βγάλω γιασεμόλαδο
για να το λαμπικάρω
για να το λαμπικάρω
για να το λαμπικάρω

Για δες την τράπεζα χρυσή
πιάτα μαλαματένια (δισ)
κι αγγελικά προσώπατα (δισ)
τριγύρω καθησμένα

9. Τραγούδια της ξενιτειάς:

Στον ίδιο σκοπό με ελάχιστες παραλλαγές στη μελωδία τραγουδιούνται τα τραγούδια της ξενιτειάς:

- 1 Μισεύγω και σ' αφήνω γεια
ατίμητή μου πέτρα
και τον καιρό λογάριζε
και τις ημέρες μέτρα.
3. Ξενιτεμένο μου πουλί
κι ανάργιο μου αεράκι
η ξενιτειά σε χαιρέται
κι εγώ πίνω φαρμάκι

2. Μισεύγω φίλοι κλαίτε με
και σεις εχτροί χαρείτε
κι εσείς γειτονοπούλες μου
στα μαύρα να ντυθείτε

4. Η ξενιτειά κι η ορφανιά
κι η πίκρα του θανάτου
όλα στο ζύγι τάβαλα
κι η ξενιτειά βαρειά τον
κλπ. (βλέπε Τραγούδια της Ξενιτειάς)

10. Ε, Μαριά κανακαριά

Κι αυτό το τραγούδι παίρνει την ονομασία του από την επωδό «Ε, Μαριά κανακαριά» που επαναλαμβάνεται.

- 1— Η Δέσποινα κόβγει κλαδιά (δισ)
κι η Μαριά στιβιάννει (τα στιβάξει)

Επωδός:

Ε, Μαριά κανακαριά
που βάλλεις φόκκουν τα κλαδιά

Ε Μαριά κανακαριά

Η Δέσποινα κόβει κλαδιά και η Μα-
ριά στιβιάννει Ε Μα-ριά κανακαριά που
βάλλεις φόκκουν τα κλαδιά

- 2— Κι η μάστρου - Καλαβέζινα (δισ)
κλαίει κι αναστηνάννει

- 3— Ιπή (επήγα) να σ' αγκαλιαστού (δισ)
κι αγκάλιασα τουν φούρνου

Ρεφραίν

Ε, Μαριά κανακαριά
που βάλλεις φόκκουν τα κλαδιά

- 4— Κι γέμισιν η κόρφους μου (δισ)
ψουμιά κι παξιμάδια
Ε, Μαριά κλπ.

Μετά από τους παραπάνω περιπαιχτικούς στίχους προσέξτε τους επόμενους:

- 5— Ιπή κάτου κι έργεψα (άργησα)
κι έκαμα πέντι χρόνους

6— Κι έφερα μιαν μουστουκαρφιάν (γαρυφαλιά)
μι δεκαπέντε κλώνους

Επωδός:

Ε, Μαριά κανακαριά
που βάλλεις φόκκουν τα κλαδιά

7— Κι αν μι γυρέψει η βασιλιάς
κλωνάριν δεν του δίνω

8— Κι αν μι γυρέψει η αγάπη μου
όλην της την χαρίννου (χαρίζω)

Επωδός:

Ε, Μαριά κανακαριά
που βάλλεις φόκκουν τα κλαδιά

11. Μι τη θειάμ μου την Κουντούλαν

Χορός καρσιλαμάς. Το τραγούδι αυτό, πολύ δημοφιλές, είναι αρκετά τολμηρό. Μιλάει για κάποια «θεία» —την Κουντούλαν— και για κάποιον «ανηψιό» που δείχνει ερωτικές διαθέσεις στη θειά και βρίσκει τον μπελά του.

Μι τη θειάμ μου την Κουντούλαν
πήαιναμουν εις τα ξύλα
Σκούντα βω (γω) κι σκούντα κείνη
σκούντα βω κι σκούντα κείνη
πέφτει σπάνει του λαήνι
πούχιν μέσα του ταχίνιν

Μι τη θειάμ μου την Κουντούλαν

Μι τη θειάμ μου την Κουντούλαν πήαιναμουν εις τα ξύλα
Σκούντα βω κι σκούντα κείνη — Σκούντα βω και σκούντα κείνη —
πέφτει σπάνει του λαήνι — πούχει μέσα του ταχίνιν —

Ομφαλόπονους την πιάνει
κι την τρίβου για να γιάνει
Εχ κι θειά κι αν ήσουν ξένη
εχ κι θειά κι αν ήσουν ξένη
τι κακόν που θα σι γιένει

Κάμι γιο μου τη δουλειά σου
κι αύριο πάλι είμου θειά σου

Σκύβου για να τη φιλήσου
πιτριά μ' ήρτ' απού πίσω
Ξαναδευτερόνου πάλι
κι άλλη μ' ήρτιν στου κιφάλιν

Να κι η Παύλους απού πέρα
στράκκα-στρούκκα την μαχαίρα
Τι την κάμνεις πρε τηθ θειά σου
πρε που να καβεί η καρτιά σου

12. Συμβουλές

Το τραγούδι αυτό το έλεγαν στα γλέντια πειράζοντας έτσι τους ανύπαντρους και επαινώντας έμμεσα τις παρούσες μελαχρινές και νόστιμες στις οποίες αναφέρεται το τραγούδι.

Οι στίχοι του είναι:

1. Αν θέλεις για να παντρευτείς
γυναίκα για να πάρεις
έλα ρώτησε κι εμένα
να σου πω ποια 'ναι για σένα

συμβουλές

Αν θέλεις για να παντρευτείς γυ — ναι — και για να πιάρεις έλα ρώτη
σε κι εμένα

2. Άσπρη γυναίκα μην πάρεις
σακί αλευρωμένο
Το σακί τ' αλευρωμένο
πάντα θάναι λερωμένο

3. Μαύρη γυναίκα μην πάρεις
σουτιά τηγανισμένη
Η σουτιά τηγανισμένη
πάντα θάναι μαυρισμένη

4. Ψηλή γυναίκα μην πάρεις
δεντρί ξεριζωμένο
Το δεντρί ξεριζωμένο
πάντα θάναι μαραμένο

5. Κοντή γυναίκα μην πάρεις
βουτσί του ταβερνιάρη
Το βουτσί του ταβερνιάρη
πάντα μεθυσμένους βγάζει
ή (τους μπεκρήδες κουμαντάρει)

6. Μελαχροινή και νόστιμη
και μαύρα μάτια νάχει
Κι αν γεράσει κι αν χαλάσει
πάλι μαύρα μάτια θάχει

13. Όσα φτερά και κόκαλα

Είναι τραγούδι καθηστικό, «της τάβλας», με επωδό στα ελληνικά και τούρκικα. Έχει πρωτοτυπία και αμεσότητα. Σαν νάχει πάει ο γαμπρός στο σπίτι της νύφης και στο τραπέζι να εξομολογείται τον έρωτά του στην κοπέλα που αγαπάει.

Όσα φτερά και κόκαλα
Ερ αμάν, γιαντί μαμάν (καίγομαι μάνα μου)
Έχει ο πετεινός σας καλέ, καλέ συ
κέρνα μας γλυκό κρασί

Όσα φτερά και κόκαλα

Ό-θα φτε-ρά και κό-κα-λα — Ερ' α-μάν γιαν-τί μα-μάν —
Έ-χει ο πε-τει-νός σας κα-λέ, κα-λέ συ — κέρ-να μας — γλυ-
κό-κρα-σί —

Τόσα κομμάτια θα γινώ
Ερ αμάν, γιαντί μαμάν
Αν δε σε κάνω ταίρι καλέ, καλέ συ
κέρνα μας γλυκό κρασί

Όσα φτερά και κόκαλα
Ερ αμάν, γιαντί μαμάν
έχει το περιστέρι καλέ, καλέ συ
κέρνα μας γλυκό κρασί

Τόσα κομμάτια θα γινώ
Ερ αμάν, γιαντί μαμάν
αν δε σε κάνω ταίρι καλέ, καλέ συ
κέρνα μας γλυκό κρασί
(ή, γιοκ μου μπόνουμ τσαρεσί)
(στα τούρκικα = δεν έχουμε καλό κρασί)

14. Αναθεματισμένη μου :

Το τραγούδι αυτό έχει σαφή Κυπριώτικη προέλευση:

1— Αναθεματισμένη μου
τον κόσμον έκαψές τον (δισ)
άνοιξες τον παράδεισον
και κληρονόμησές τον (δισ)

2— Ανάθεμα τη μάνα σου
και μένα τη δικιά μου (δισ)
που δε μας επαντρέψανε
τώρα θάσουν δικιά μου (δισ)

3— Ανάθεμα τη μάνα σου
τη γριά τη ζαρωμένη (δισ)
που δε σ' αφήνει να σε δω
μια ώρα στολισμένη (δισ)

4— Ανάθεμα γονιούς-γονιούς
και μερικές μανάδες (δισ)
όπου παντρεύουν τις μικρές
κι αφήνουν τις μεγάλες (δισ)

15. Παίρνω το αγκιστράκι μου: Το τραγούδι αυτό είναι παραλλαγή του γνωστού νησιώτικου. Η παραλλαγή αφορά και τους στίχους και τη μελωδία.

Παίρνω το αγκιστράκι μου
και το καλαμιδάκι μου
Να και πάω να ψαρέψω
μαύρα μάτια να γυρέψω
Στην πρώτη μου την καλαμιά
έλα Χριστέ και Παναγιά
να και πιάνω ένα ψαράκι
για την τύχη μου λαυράκι
Ανοιίγω την κοιλίτσαν του
καμόν (καημόν) πόχει η καρδίτσα του
Να και βγαίνουν τρεις κοπέλες
και οι τρεις χαριτωμένες
Η μια 'τον απ' το Γαλατά
κράτα το νου σου δυνατά
και η άλλη από την Πόλη
του παπα-Κονόμου κόρη
Η τρίτη η καλύτερη
κι απ' όλες ωραιότερη
κείνη ήταν απ' την Πάρο
κείνη πούθελα να πάρω

Παντρεύουν την αγάπη μου
για πείσμα για γινάτι μου
και τη δίνουν στον εχθρό μου
για το πείσμα το δικό μου
Με προσκαλούνε στη χαρά (γάμο)
βάστα καημένη μου καρδιά ή (έλα Χριστέ και Παναγιά)
για να πα να στεφανώσω
δυο μου χέρια να σταυρώσω
Αη-Νικόλα γείτονα
να μ' όπαιρνες να γλίτωνα
κι Αη-Γιώργη καβαλάρη
κάνε μου κι αυτή τη χάρη.

Άλλα τραγούδια προέλευσης από τον γύρω γεωγραφικό χώρο είναι:

- β) Στο σκοπό του Μπάλλου (χορός)
Εσύ 'σαι ένας ήλιος
φεγγάρι λαμπερό κλπ.
- γ) Στο σκοπό του Μοναχικού
Αν θέλεις λίρες και φλουριά
έλα μαζί μου μια βραδιά κλπ.
- δ) Η Μουσμουλιά
Στον τόπο που σε πρωτοείδα κλπ.
- ε) Τα πουλιά που πετούν στον αέρα κλπ.
- στ) Κάν' τα τα μαλλιά σου κάν' τα κλπ.
- ζ) Τούρκικα: Του Τσακιτζή κ.α.

Σαν τις μαρμαροκολώνες

1. Σαν τις μαρμαροκολώνες
πούχει στην αγια-Σοφιά
έτσι τάχεις ταιριασμένα
μάτια φρύδια και μαλλιά
τριαλαρά-λαλά κλπ.
2. Τα διαμάντια στην Ελλάδα
Φράγκοι τα δουλεύουνε
και τα εδικά σου κάλλη
όλοι τα ζηλεύουνε
τριαλαρά-λαλά κλπ.
3. Είπασέ το κι έκαμές το
το δαχτυλιδάκι σου
κόκκινο το πετραδάκι
σαν το μαγουλάκι σου
τριαλαλά-λαλά κλπ.

4. Απεφάσισα να γίνω
στην Ελλάδα στρατηγός
στη φρεγάδα καπετάνιος
και στον πόνο σου γιατρός
τριαλαρά-λαλά κλπ.

Της ξενιτειάς

Στον αη-Γιώργη τον ψηλόν κάθονται τρεις κοπέλες
και μπλέουν τα μαλλάκια τους με τις χρυσές κορδέλες.
Η μια φορούσιν τα χρυσά η άλλη τ' ασημένια
η τρίτη η καλύτερη φορεί τα διαμαντένια.
Άγιε μου Γιώργη αφέντη μου θέλω να σε ρουτήσω
ποιες είν' αυτές που κάθονταν τριγύρου στην αυλή σου.
Η μια είν' η αγιά Παρασκευή, η άλλη η Σοφία
η τρίτη η καλύτερη είνιν η Παναγία.
Συ αγιά Βαρβάρα μου να μπεις να λειτουργήσεις
να τις πάρεις όλες τους να τις ευχαριστήσεις.
Φεύγου μανούλα μου μην κλαις μον δος μου την ευχή σου
κι πες πως δεν μι γέννησες κι εν είχες το παιδί σου.
Φεύγου μάνα μ' στην ξενιτειά να πάου να γυρίσου
όπου βρεθεί η τύχη μου εκεί θα κατοικήσου.¹

Της Σούσας

Στις 15 του Μαγιού που ανοίγει το ζυμπούλι
ακούσατε να σας ειπώ της Σούσας το τραγούδι
Η Σούσα ήταν έμορφη της Κρήτης το καμάρι
κι αγάπα τον Σαρή-Παυλήν το πρώτο παλικάρι
Αγάπα τον κι αγάπα την χρόνους δεκατεσσάρους
μ' αλήθειαν τ' αδαρφάκιν της λείπιν (έλιπε) με τους κουρσάρους
Μια Κυριακή πρωί-πρωί στον ήλιο εκαθόταν
και με το μαντηλάκιν της τα δάκρυα σκουπούσε
Κι η μάνα της τηνε ρωτά κι ο κύρης της της λέει
«Τι έχει το κορίτσι μου και κάθεται και κλαίει;»
« Όνειρον είδα μάνα μου, όνειρον μαγεμένον
πως ήρθε τ' αδαρφάκιν μου στο αίμα βουτηγμένον»
« Όνειρο είναι κόρη μου, άφησε κι ας περάσει
και σένα τ' αδαρφάκι σου στα ξένα θα γεράσει
ή τα θεριά τον φάγανε ή άλλη καμιά τον πήρε»

1. Το τραγούδι αυτό κατά τη γιαγιά Χρυσή Κούρτη, σήμερα πάνω από 90 χρονώ, το έλεγαν οι μανάδες των παιδιών αλλά και τα ίδια τα παιδιά που δραπετεύαν για να μην υπηρετήσουν στον τούρκικο στρατό. Δραπέτευαν συνήθως από το Βαϊ που είχε απότομα βράχια, προς τα νησιά, Σύμη, Καστελόριζο, Ρόδο. Τους δραπετέες αυτούς τους ονόμαζαν «κατσάκια».

Τη νύχτα τα μεσάνυχτα που πετεινοί λαλούσαν
της Σούσας της βαρότυχης την πόρτα της χτυπούσαν
«Σήκω καλέ Σαρή-Παυλή και άναψε τον λύχνο
μην είναι τ' αδαρφάκιν μου και κακοθαντήσω»
«Κοιμήσου εσύ Σουσάνα μου και σβήσε και το λύχνο
κι αλλού λαλούν οι πετεινοί και δω 'ρχεται ο χτύπος»
Και πάλι την βαριάν αυγήν που πετεινοί λαλούσαν
της Σούσας της βαρότυχης την πόρταν της χτυπούσαν
Σηκώθη η Σούσα κι άνοιξε κι είδε τον αδερφόν της
κι απ' τον πολύν τον φόβον της επάρθηκε το φως της
«Ποιος είναι αδαρφούλα μου στην κλίνη σου από κάτω;»
«Ξενάκιν είναι αδερφέ κι είναι κι αρρωστημένο
λίγο φαγάκι το 'καμα δεν το 'φα 'το καημένο»
«Για δεξ τη βρώμα τη σκροφιά λόγια που τα ταιριάζει
μπρος μου με βγάζει κερατά και πίσω πεζεβέγκην»
Βγάζει τ' αργυρομάχαιρον απ' το χρυσό θηκάρι
στα στήθη της το έκατσε και στην καρδιά της πάει

Λόγια του Σαρή-Παυλή:

«Αν είναι χίλια δίνω τα κι αν είναι δυο χιλιάδες
κι αν δύο κι εκατό Σαρή-Παυλής τα δίνει
'Αμε Σουσα μου στο γιατρό να γιάνεις την πληγή σου
ας φύουν χίλια κι εκατό, τα δίνει το πουλί σου».

Λόγια των γιατρών:

Πολλούς γιαράδες έγιανα, πολλές πληγές έγιανα
μα σαν της Σούσας το γιαρά¹ ποτέ μου δεν εγιάνα

Λόγια της Σούσας:

«Εγώ πεθαίνω αδερφέ και φτιάξε μου μνημούρι
Στη δεξιά μου τη μεριά ν' αφήσεις παραθύρι
για να 'ρχεται η μανούλα μου ν' ανάβει το καντήλι
και στη ζερβή μου τη μεριά ν' αφήσεις παραθύρι
να 'ρχεται ο Σαρή-Παυλής να με φιλά στα χείλη».

Του Μάνωλα

Το χίλια ενιακόσια, έτος δέκα εννέα
Οι Έλληνες επρόφτασαν να μας ελευθερώσουν
Οι Χριστιανοί σαν είδανε τον Μάνωλα στη Μάκρη
αμέσως τότε δέχτηκαν μ' ευγένειαν μεγάλην
Ενόμιζαν οι Χριστιανοί κι όλη η οικουμένη
ενόμιζαν τα Χριστιανά πως η Ελλάς θα μένει
Με δόξαν και με χαράν μεγάλην
συνόδεψαν τον Μάνωλαν μέσα στον Ταξιάρχην

1. γιαράς = τραύμα, λαβωματιά.

όλοι συναθροιστήκανε λόγους να μας διδάξει
«Με προθυμίαν και χαράν προσβλέψατε σε μένα
ακούσατε πως έφτασε ελληνική σημαία
Τώρα θα τα ξεχάσετε και βάσανα και πίκρες
τώρα θα δείτε λευτεριά, πολλές ευεργεσίες
Σας φέραμε φαγώσιμα σαπούνι να πλυθείτε
σας φέραμε ενδύματα για να καλοντυθείτε
Και τότε θα φωνάξετε ζήτω ο Βενιζέλος
όπου σας ελευθέρωσε και φάνηκε γενναίος»
Οι Χριστιανοί με τη χαρά και με την ευσπλαχνίαν
συνόδεψαν τον Μάνωλα στ' αρχοντικά τα σπίτια
και όταν εμετάστρεψε να πάει για τη Μάκρη
πάλι τον συνοδέψανε μέχρι το Πιρνάριν
Μετά πολλήν παρέλευσιν σαν πήγαινε στη Μάκρη
εφάνηκεν η Ρούμελη μ' ένα κακό σημάδι
Ακούσατε τι εξηγεί το μαύρο το σημάδι
Σκοτώσανε τον Μάνωλα άδικα μες τη Μάκρη
πρώτα τον είπανε «γιασάκ» δεύτερο τον χτυπάνε
και με το τρίτο το «γιασάκ» τονε πυροβολούνε
«Σκοτώσατέ με βρε σκυλιά θάνατο δε φοβούμαι
κι εμείς για την ελευθεριά τον θάνατον ποθούμε
'Όταν θ' αναχωρήσουμε να πάμε στις Αθήνας
να εκδικηθούμε τον εχθρόν κι όλους τους Ιταλίδας
Σαν πάτε Ελληνάκια μου στου τόπου μου τα μέρη
το αίμα μου να πάρετε να το πιστέψουν όλοι».

Τραγούδια του θρησκευτικού κύκλου

Το Μοιρολόι της Παναγίας

(Κατίνα Πασαλή)

Κάτω στα Γεροσόλυμα και στ' άγια τα χώματα
η Παναγιά ικάθονταν μόνια και μοναχή της
τας προσευχάς της έκανε για τον Μονογενήν της.
Ακού' βρουντές κι αστραπές κι ταραχές μεγάλης
βγαίνει στην πόρταν της να δει τι 'ν το κακόν το μέγα
βλέπει τον ουρανόν θολόν και τ' άστρα βουρκωμένα
το φεγγαράκιν το λαμπρόν στο αίμα βουτηγμένον
βλέπει τον Γιάννην πόρχεται κλαμμένος και δαρμένος
και κρατά στα χέρια του μαντήλιν ματωμένον
βλέπει και στ' άλλο του μαλλιιά της κεφαλής του.
Τι έχεις Γιάννη μου που κλαις τι έχεις κι αναστενάζεις;
Ο Δάσκαλός σου σ' έδειρε, για το χαρτί σου εχάσις;
Τοδ-Δασκαλόμ-μου έπιασαν οι άνομοι Οβραίοι
οι άπιστοι και τα σκυλιά κι οι τρισκαταραμμένοι.
Σαν κλέφτην τονε πιάσανε και σα ληστή τον πάνε

σα να χωρίζει αντρόγυνα έτσι τον τυρανάνε.
Βλέπεις εκείνον το βουνόν το καταχωνιασμένον
εκεί θα τον σταυρώσουνε πιστάγκωνα δεμένον.
Κι η Παναγιά σαν τ' άκουσε έπεσεν και λι(γ)ώθη
τρία σταμνιά της ρίξανε και δυο κανάτια μόσκον
και τρία με ροδόσταμον ώσπου να συνεφέρει.
Η Μάρθα κι η Μαγδαληνή και του Λαζάρου η μάνα
και του Γιακώβου η αδελφή κι τέσσερις αντάμα
πιάσανε το στρατί - στρατί, στρατί το μονοπάτι
το μονοπάτι σ' έβγαλεν στου Φαραώ την πόρταν.
'Ωρα καλή σου παραγιέ κι τι 'ν' αυτά που κάμνεις
Καρφιά μου παραγγείλανε οι φίλοι μου οι Οβραίοι
Μας παραγγείλαν τέσσερα κι εμείς κάμνουμεν πέντε
Τα δυο στα δυο του γόνατα, τα δυο στα δυο του χέρια
το πέμπτον το φαρμακερόν νάμπει μες την καρτιάν του
να τρέξει αίμαν και νερόν από τα σωτικά του.
Κι η Παναγιά σαν τ' άκουσιν λιποθυμά και πέφτει
Φέρτι τρία σταμνιά νερό τρία σταμνιά τον μόσκον
και τρία το ροδόσταμον ώσπου να συνεφέρει
και όντας εσυνέφεριν του παραγιού του λέει
Κατηραμένοι τσίγγανοι εσείς και τα παιδιά σας
ισείς και οι γυναίκες σας, εσείς κι οι φαμιλιές σας
Ποτέ στο ψμοσάνιδον ψωμί να μην πατάξει (φτάσει, αρκέσει)
να τσακιστεί τ' αμόνι σας και το σφυρίν να σπάσει
ούτε τη ζέστα της φωτιάς το σώμα σας να νοιώσει
Και παίρνουν το στρατί-στρατί, στρατί το μονοπάτι
το μονοπάτι σ' έβγαλεν εις του ληστή τημ πόρταν.
'Ανοιξι πόρτα του ληστού και πόρτα του Πιλάτου
κι η πόρτα από τον φόβον της ανοίγει μοναχή της
Βλέπει κόσμον αμέτρητον που μετρημόν δεν έχει
Βλέπει δεξιά, βλέπει ζερβά, κανέναν δεν γνωρίζει
βλέπει και δεξιότερα, βλέπει τον Αη-Γιάννην
Αη μου Γιάννη Πρόδρομε και Βαφτιστή του γιου μου
μην είδες τον ιγιόκα μου και συ το βαφτιστή σου
Κι σέναν που 'νιν γέννα σου και δεν τονε γνωρίζεις
κι εμένα που 'ναιν βαφτίσιμ μου πώς να τον εγνωρέσω
Δεν έχω στόμαν να σου πω, στόμαν να σου μιλήσω
ούτε καρδιάν που το βαστά να σου τ' ομολογήσω
Βλέπεις εκείνον τον γυμνόν και τον αναμαλλιάρην
όπου φορεί στην κεφαλήν ακάνθινον στεφάνιν
όπου φορεί πουκάμισον στο αίμα βουτηγμένον
οπό 'χουν τα χειλάκια του εφτά λογιών φαρμάκι,
εκείνος είν' ο γιόκας σου κι εμένα ο Δάσκαλός μου
Κι η Παναγιά πλησίασεν γλυκά τονε ρωτούσιν
Γιε μου πού είν' τα κάλλη σου και πού 'ν οι ομορφιές σου
Πού 'ν' τα σγουρά σου τα μαλλιά κι οι παλικαριές σου

Εδώ ν' μάνα τα νειάτα μου, εδώ κι οι ομορφιές μου
και τα σγουρά μου τα μαλλιά και οι παλικαριές μου
Δεν έχει κρεμνούς να κρεμιστώ, πηγάδιν για να πέσω
δεν έχω ψαροψάλιδον να κόψω τα μαλλιά μου
Πάλι η Χριστός από ψηλά πάλι την' απεκρίθη
Κάνε μάνα μ' υπομονήν για να την κάνει ο κόσμος
γιατί άμα κρεμιστείς εσύ κρεμνάται όλος ο κόσμος
Κρεμνούντιν μάνες για παιδιά και τα παιδιά για μάνες
κρεμνούντιν κι οι καλόπαντρις για τους καλούς τους άντρες
Πά(γ)ενι μάνα στο σπίτιμ μας, σύρι στ' αρχοντικόμ μας
Βάλε αυγά στο πανέρι κι αφράτα παξιμάδια
Βάλε και το γλυκόν κρασί κουλούρια στο πανέρι
και το Μεγάλο Σάββατο κοντά στο μεσημέρι
σημαίνει ο Θεός, σημαίνει η γη, σημαίνουν τα ουράνια
σημαίνει κι η Αγια-Σοφιά το μέγα μοναστήρι
οπού χει χίλιες καλογριές και χίλιους καλογέρους
'Οπου το λέει σώνιτι και όπου το λέει αγιάζει
Κι όποιος το καλοαφουγκραστεί Παράδεισον θα λάβει
Παράδεισον και λίβανον από τον 'Αγιον Τάφον.

Μοιρολόι της Μ. Παρασκευής ή της Παναγίας

(Χρυσή Κούρτη)

Σήμερα μαύρος ουρανός σήμερα μαύρη μέρα
σήμερις όλοι θλίβουντιν κι τα βουνά λυπούντιν
Σήμερις έβγαλαν βουλήν οι άνομοι Οβραίοι
οι άνομοι κι τα σκυλιά κι οι τρισκατηραμένοι
που κοιμούνταν η Χριστός να πα να τον εβρούνε
Η Κύριος ηθέλησιν να μπει σε περιβόλιν
να πάρει ύπνον μυστικόν στις λιμουниές με τ' άνθη
Εικεί που κοιμούντανε πάουν κι τον ιπιάνου
Σαν κλέφτην τονε πιάνουνε και σα ληστή τον πάνε
σα να χωρίζει αντρόγυνα έτσι τον τυρανάνε
Η Παναγιά η Δέσποινα κοιμούνταν μοναχή της
την προσευχήν της έκανιν για του Μουνογινηνή της
Εικεί που προσηυχούντανεν ακού φωνές μιάλις
σκύβγει απ' την πόρταν της να δει κι απ' του παραθυρόν της
βλέπει τον ουρανόν θολόν τ' αστέρια βουρκωμένα
τον αη-Γιάννην νάρχητι δαρμένους κι κλαμένους
και να κρατεί στου χέριν του μαντήλιν ματωμένον
Τι 'χεις Γιάννη κι έρχησι δαρμένους κι κλαμένους
γιατί κρατείς στο χέρι σου μαντήλιν ματουμένου
Δεν έχου στόμαν να σε που γλώσσαν να σι μιλήσω
τον Κύριόν μου πιάσανε οι άνομοι Οβραίοι

Σαν κλέφτην τονε πιάσανε και σαν ληστήν τον πάνε
σαν να χωρίζει αντρόγυνα έτσι τον τυρανάνε
Η Παναγιά σαν τ' άκουσε έππεσιν κι λι(γ)ώθη
σταμνιά νερό της ρίξανε και δυο σταμνιά με μόσκον
και τρία μι ροδόσταμον για να της έρθει ο νους της .
Σαν της ήρθε ο λογισμός και σαν της ήρθ' ο νους της
ζητά μαχαίριν να σφα(γ)εί, ζητά φωτιά να πέσει
ζητά κρημνόν να κρεμνηστεί για τον Μουνουγέννη της
Φωνή της ήρθ' απ' ουρανούς κι απ' Αρχαγγέλου στόμαν
Λάβι Κυρά υπομουνήν για να την λάβουν όλοι
γιατί άμα σκοτωθείς εσύ θα να κρεμνούντιν όλοι
όποιος λυπάται τον Χριστόν νάρτει ν' ακολουθήσει
Η Μάρθα κι η Μαγδαληνή και του Λαζάρου η μάνα
και του Γιακόπη η αδερφή κι οι τέσσερις αντάμα
Σαν πιάσαν τον στρατί — στρατί, στρατί του μουνουπάτιν
του μουνουπάτιν τσ' εβγαλιν μες του ληστή την πόρταν
Βρίσκουν την πόρταν σφαλιστήν κι τα κλειδιά παρμένα
κι τα παράθυρα κλειστά σφιχτουμανταλωμένα
Βρίσκουν απ' έξου τουν χαλκιάν εκεί κι μαστορευεί
Ωρα καλή σου μάστορη κι τι ν' αυτά που κάμνεις
Καρφιά μου παραγγείλανε οι φίλοι μου οι Οβραίοι
Μ' αυτήνοι μ' είπαν τέσσερα εγώ τους κάνω πέντε
Για πες μου, πες μου μάστορη και πού θα της τα βάλουν
Τα δυο στα δυο του γόνατα, τα δυο στα δυο του χέρια
το πέμπτο το φαρμακερόν θα μπει μες την καρδιά του
(ν)α τρέξει αίμαν και νερό από τα σωτικά του
Άτε πρε παλιοτσιγγανη κατηραμένος να 'σαι
όπου ερημιά κι σκουτεινιά εκεί νάχεις τσατήριν
ότι ποτέ στη σάρκα σου ρούχον να μη πατάξεις
Άνοιξι πόρτα του ληστού κι πόρτα του Πιλάτου
η πόρτα απού τον φό(β)ουν της άνοιξιμ' μοναχή της
Βλέπει δεξιά κι αριστερά βλέπει, τον αη-Γιάννη
Άγιε μου Γιάννη Πρόδρομε κι πού είναι η γιος μου
Βλέπεις εκείνον τον γυμνόν και τον αναμαλλιάρη
όπου φορεί στην κεφαλήν ακάνθινον στεφάνιν
που δένιτι στημ μέσην του ακάνθινον ζωνάριν
Η Παναγιά πλησίασιν κοντά του κουβεντιάζει
Δε μου μιλάς πιδάκι μου, δε μου μιλάς παιδί μου
Τι να σου πω μανούλα μου που διάφορον δεν έχεις
Τράβα μάνα στο σπίτισ-σου κι κάτσι στη γουνιά σου
Βάλε κρασί στουμ μαστραπάν κι αφράτον παξιμάδιν
προσκάλεσε τους φίλους μου, τους δώδεκα Αποστόλους
κι κάτσι και μακάρισι το γιό σου που θε να 'ρτει
και το Μεγάλο Σάββατο κοντά στο μεσονύχτι
όταν βαρούσιν οι νηκλισσές σημαίνουν οι καμπάνις
τότε κι εσύ μανούλα μου θάχεις χαρές μεγάλες

Τότε μάνα μου ζύμωσε και σταύρωσι κουλούρι
άμε κι βάβι πέντ' αυγά κι βάλι στου πανέριν
Όπου το λέει σώζιτι κι όπου τ' ακούει κλαίει
όπου το παρακολουθεί Παράδεισον λαβαίνει.

Το Μοιρολόι της Παναγίας

(Ειρήνη Παυλίδη)

Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα
σήμερις εσταύρωσανε των πάντων βασιλέα
Σύρει και βάλλει μιαν φωνήν και ράγισεν τον κόσμο
και πέφτει και λιγοθυμά και πέφτει και πεθαίνει
σταμνιά νερό της ρίξανε και τρία με τον μόσκον
και τρία με ροδόσταμον για να της έρτει ο νους της
κι ο νους της εσυνόφερε και πάει στους τσιγγάνους
«Ωρα καλή τσιγγάνοι μου». «Καλώς τη σταυρομάνα»
«Τι κάνετε τσιγγάνηδες;» «Καρφιά για τον υγιό σου»
«Τρία μας ιπαρήγγειλαν κι εμείς κάνουμεν πέντε.
Τα δυο στα δυο του γόνατα, τα δυο στα δυο του χέρια
το πέμπτο το φαρμακερόν μέσα στα φυλλογκάρδια».
«Να τσακιστεί τ' αμόνι σας, να σπάσει το σφυρί σας
σαν του σαλάχου την πυράν να γένει το κορμί σας».
Τσακίστην το αμόνι τουν κι έσπασιν το σφυρίν τουν
σαν του σαλάχου την πυράν ιγένιν το κορμίν τουν
Φεύγει αφ' τους τσιγγάνηδες και πάει στον Πιλάτον
βρίσκει την πόρταν σφαλιχτήν και τα κλειδιά παρμένα
και τα παραθυράκια του σφιχτά μανταλωμένα
Δίνει την πόρταν μιαν κλωτσιάν και στέκει και προσμένει
κι η πόρτα από τον φόβον της ανοίγει μοναχή της
Θωρεί κοσμόν, θωρεί λαόν κανένα δεν γνωρίζει
και στη δεξιά της τημ μεριάν θωρεί τον αη-Γιάννη
«Άη μου Γιάννη Πρόδρομε και Βαφτιστή του γιου μου
δείξι μου το πιδάκι μου γιατί θα βγει η ψυχή μου».
«Μα συ που τον εγέννησες και δεν τονε γνωρίζεις
κι εγώ που τονε βάφτισα πώς να τονε γνωρίσω;
Θωρείς εκείνον τον γυμνόν και τον αναμαλλιάρη
όπου φορεί στην κεφαλήν ακάνθινον στεφάνιν
πούχει το τσουτσουδάκιν του (το κεφαλάκι του) γερμένον στον λιμόν του»;
«Μίλησί μου παιδάκι μου γιατί θα βγει η ψυχή μου
«Τι να σου πω μανούλα μου να μην εβγεί η ψυχή σου;
Βάλε σιτάρι στο σινί γκλιούδια στο πανέρι
και μοιρασί τα στα φτουχά για να με συχωρέσουν
να φάνε όλις οι φτουχές κι όλις οι πονεμένις
να φάει κι η μανούλα μου η πικροχολιασμένη
και το Μεγάλο Σάββατο καρτέρα με κι εμένα».

Αποσπασματικά

- Μπλέξιν το φουστανάκιν της στις λυγαριάς τον κλώνον
- Ζουμπούλια τι να κάνετε την πίκρα των χειλιών μου
Περιβολάρης φώναξε από το περιβόλι
«Τι 'νιν κυρά μου Δέσποινα, τι 'νιν αυτά που λείεις;
όπου τα τρώνουν οι φτουχοί κι γένουντιν μεγάλα;
Μαζέψτε τα και βάλτι τα στη θάλασσα να κάνουν τρεις ημέρις
και ψήστι τα και φάτε τα να δείτε νοστιμάδες...»

Το μοιρολόι της Παναγίας ή Μοιρολόι της Μεγάλης Παρασκευής

(Ειρήνη Δελησάββα)

Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα
Σήμερα όλοι θλίβονται και τα βουνά λυπούνται
Σήμερα έβαλαν βουλήν οι άνομοι Εβραίοι
οι άνομοι και τα σκυλιά κι οι τρισκατηραμένοι
για να σταυρώσουν τον Χριστόν των πάντων βασιλέα
Κι ο Κύριος ηθέλησεν να μπει σε περιβόλι
να λάβει Δείπνον Μυστικόν για να τον λάβουν όλοι
Σαν κλέφτην τον επιάσανε και σαν ληστή τον πάνε
και στου Πιλάτου τις αυλές εκεί τον τυρανάνε
Και τον χαλκιά διέταξαν να φτιασ' τρία πηρούνια
κι εκείνος ο παράνομος βαρεί και φτιάχνει πέντε
τα δυο βάζει στα πόδια του, τα δυο στα δυο του χέρια
το πέμπτο το φαρμακερό το βάλλει στην καρδιά του
Κι η Παναγιά η Δέσποινα καθόταν μοναχή της
την προσευχήν της έκαμνε για τον Μονογενή της
Πάψε Κυρά την προσευχήν, πάψε και τις μετάνοιες
Η Παναγιά σαν της το 'πανε έπεσε και λιγώθη
Σταμνί νερό της ρίζανε κι ένα κανάτι μόσκο
για να της έρθει ο λογισμός, για να της έρθει ο νους της
Και σαν της ήρθ' ο λογισμός και σαν της ήρθ' ο νους της
ζητεί μαχαίρι να σφαχτεί, γκρεμό να πάει να πέσει
Η Μάρθα κι η Μαγδαληνή και του Λαζάρου η μάνα
και του Ιακώβου η αδερφή, κι οι τέσσερες αντάμα
σαν πιάσαν το στρατί-στρατί στρατί το μονοπάτι
το μονοπάτι τς έβγαλε μες του ληστή την πόρτα
Βρίσκουν την πόρτα σφαλιστή και τα κλειδιά παρμένα
'Ανοιξε πόρτα του ληστή και πόρτα του Πιλάτου
κι η πόρτα από το φόβο της ανοίγει μοναχή της
Τηρά δεξιά, τηρά ζερβά κανέναν δε γνωρίζει
Κοιτά και δεξιώτερα βλέπει τον αη-Γιάννη
Αφέντη Γιάννη Πρόδρομε και Βαφτιστή του γιού μου

μην είδες τον υγιόκα μου και συ το Δάσκαλό σου;
Δεν έχω μάτια να σε δω, γλώσσα να σου μιλήσω
δεν έχω χεροπάλαμα για να σου τονε δείξω
Θωρείς εκείνον τον γυμνόν, τον καταφρονημένον
όπου φορεί πουκάμισο στο αίμα βουτηγμένον
οπού φορεί στην κεφαλή ακάνθινον στεφάνιν;
Εκείνος ειν' ο γιόκας σου και μέν' ο Δάσκαλός μου
Κι η Παναγιά η Δέσποινα πλησίασε κοντά του
Δε μου μιλάς παιδάκι μου, δε μου μιλάς παιδί μου;
Τι να σου πω μητέρα μου που διάφορο δεν έχω
Μόνο το Μέγα Σάββατο κοντά στο μεσονύχτι
όταν λαλήσει ο πετεινός, σημαίνουν οι καμπάνες
βάλε κρασί στο μαστραπά κι αφράτο παξιμάδι
να λάβεις την υπομονή για να τη λάβουν κι άλλοι
'Όποιος το λέει σώζεται κι όποιος τ' ακούει αγιάζει
κι όποιος το καλαφουγκραστεί Παράδεισον θα λάβει
Παράδεισον και λίβανον από τον 'Αγιον Τάφον.

'Αη-Γιώργης

'Αη-Γιώργη αφέντη μου και πρωτοκαβαλάρη
αρματωμένε τον σταυρόν και τ' αργυρόν κοντάριν
'Ελα να δεις στον τόπομ μας σ' ένα βαθύ λιβάδι
εκεί περά 'χει ένα θεριόν κι έν' άγριον λεοντάριν
'Όλοι φόρον του δίνανε κάθε πρωί και βράδυ
και μια φοράν δεν τό 'δωκαν άνθρωπον να δειπνήσει
σταλιά νερό δεν άφηκεν τηχ χώραν να δροσίσει
'Όλοι τον κλήρον έριχταν και όπου θε να πέσει
έστελλαν τα παιδάκια των του λιονταριού πεσκέσιν
Και μια φοράν εξήπεσεν σε μια βασιλοπούλαν
όπου την είχε ο βασιλεύς μόνην κι ακριβοπούλαν
Κι ο βασιλεύς σαν τ' άκουσεν τριμόλα τότε πιάνει
πό 'λαχεν το παιδάκιν του, μα τι μπορεί να κάνει
Γυρίζει και προς τον λαόν και τον ντουιάν και λέει
'Όλον τον τόπον πάρτε με και το παιδί μου αφήστε
Μα ο λαός εφώναξε να ζήσει η βασιλεία
ο νόμος να εκτελεστεί χωρίς αργοπορίαν
Στολίστε το παιδάκι μου μ' ολόχρυσο στεφάνι
κι άμετε του λιονταριού πεσκέσιν να το κάνει
Και παρ' ευθύς εκτέλεσαν μετά μεγάλης βίας
του λιονταριού του πήγανε χωρίς αργοπορίαν
Το στόλισαν, το πήγανε μες το βαθύ πηγάδι
και το 'βαλαν και κάθησε σ' ένα πλατύ λιθάρι
Στον τόπον όπου πήγανε την άφησαν μονάχην

χωρίς καμιά απαντοχήν κι άλλην ελπίδαν νάχει
Γυρίζει ανατολικά τον κόσμον χαιρετίζει
με δάκρυα κι αναστεναγμούς προς τον Θεόν αρχίζει

Σε Σε προσπίπτω Ποιητή πάντων και λύτρωσέ με
από αυτόν τον θάνατον στείλε λευτέρωσέ με
κι ευθύς θα πάω να βαπτισθώ και χριστιανή θα γίνω
καθώς και τον πατέρα μου κι όλους που κουμανταίρω
Και ως τον λόγον της να πει ως αστραπή εφάνη
ένας ξανθός και έμορφος στ' άλογον καβαλάρης
'Αρματα δεν είχαν πολλά μόνο σταυρόν, κοντάριν
μόν' είχαν άσπρον άλογον κι είχαν μεγάλην χάριν
Κόρη πες μου τον πόνο σου και πώς είσαι μονάχη
σ' αυτό το αγριολίβαδον κι εκάτεις μες τα βράχη
Αυτό ήταν της μοίρας μου κι είμου βασιλοπούλα
να γίνω θύμα σε θεριό κι είμου ελληνοπούλα
Πάψι κόρη και μην κλαις κι εγώ ήρτ' αφ' τα ξένα
υπό αγγέλου διαταχθείς να λευτερώσω σένα
για να σκοτώσω το θεριόν που θάρτει να σι φάει
να λυτρωθεί το γένος σας κι εσύ από τον 'Αδη
Πρόσεξε όσον ημπορείς κι εγώ θε να πλαγιάσω
ώσπου θε νάρτει το θεριόν λίγο να ησυχάσω
'Όταν το δεις από μακριά κι έρχεται και σφυρίζει
μη φοβηθείς και ξύπνα με κι εκείνο ας χλιμιντρίζει
Εγώ γέρνω να κοιμηθώ γιατί είμαι κουρασμένος
Ο νιος αφού κοιμήθηκε βαρύς ύπνος τον πήριν
και το θεριόν εφάνηκιν κι η κόρη ευτύς το είδιν
'Όλοι οι βράχοι ισείουσαν και τα βουνά βογούσαν
και τα δεντρά του λιβαδιού άγρια κυματούσαν
Η κόρη από τον φόβον της ευθύς στον νέον τρέχει
με δάκρυα κι αναστεναγμούς το πρόσωπόν του βρέχει
Σήκω και μην κοιμάσαι πια και το θεριόν εφάνη
και σκότωσέ το ως μ' έταξες με τον σταυρόν κοντάριν
Ευθύς επά σηκώθηκιν και στ' άλογον πηδάει
και το κοντάριν έσφιξιν και το θεριόν τηράει
Και το θεριόν εξύγωσε να καταπιεί το σώμα
το έδωσε την κονταριά καταμεσίς στο στόμα
το τρύπησιν την κεφαλήν και εις την γην εμπήχτη
και το θεριόν εξάπλωσιν κι αίμαν πολύ εχύθη
Μα το θεριόν εμούγκριζιν, μουγκρίζει και φωνάζει
θέλει να τον αντισταθεί μ' αδίκως κοπιάζει
γιατί ήταν η κονταριά μπηγμένη με ανδρείαν
με του Θεού τηδ δύναμην κι όχι μ' άλλην αιτίαν
Η κόρη μ' εκείνην τηχ χαράν ιξαναγονατίζει
με δάκρυα κι αναστεναγμούς προς τον θεόν αρχίζει
Ευχαριστώ σε Ποιητή και Λυτρωτή του κόσμου
τα όσα κι αν σου ζήτησα τα είδα με το φως μου

δεν είμαι πια βασίλισσα, δεν είμαι, δεν θα γίνω
μον' θε να πάω να βαπτισθώ και χριστιανή θα γίνω
και καλογραία θα γινώ, θα κάνω μοναστήριν
καταμεσίς της χώρας μας να βάλω σημαντήριν
Να κρούω θέλω, να 'ρχονται με θαυμασμό μεγάλο
νάρχονται να βαπτίζονται στο όνομά σου πάνω
Πες μου νέε τηχ χώρα σου, σε ποιον τόπον, πού μένεις
χάρην αφ' τον πατέρα μου γρήγορα να προσμένεις
Γεώργιο μ' ονομάζουνε κι από την Λύδαν είμαι
χιλίαρχος τ' αξίωμα και βαπτισμένος είμαι
Κι εγώ θέλω να βαπτισθώ και χριστιανή να γίνω
καθώς και τον πατέρα μου και χριστιανή θα μείνω
Σύρι κόρη στο σπίτισ-σας και πέστα του κυρού σου
τα όσα σ' έδειξ' ο Χριστός, σήμερα του κορμιού σου
Κι η κόρη μ' εκείνην τηχ χαράν στο σπίτιν της πηγαίνει
και βλέπει τους γονείς αυτής κι έκλαιγαν λυπημένοι
Γονείς μου μη λυπάστε πια και το θεριόν σκοτώθη
κι εγώ ελευτερώθηκα κι η χώρα μας εσώθη
Τρέξτε να δείτε τον ινιόν πόχει μεγάλην χάριν
αρματωμένον τον σταυρόν με τ' αργυρό κοντάρι
Κι όλοι μαζί επρέξανε να τον προϋπαντήσουν
να δουν το ψόφιο το θεριόν και να το βλαστημήσουν
Τρέχουν και τον προϋπαντούν, όλοι μικροί μεγάλοι
όπου τους ελευθέρωσεν αφ' τον μεγάλον 'Αδην
και τα κλειδιά του δώσανε να μπει να βασιλέψει
να κάνει νόμους θεϊκούς όπως κι αν ημπορέσει
Κοιτάξτε μην αφήσιτι να φύ(γ)ει η ευκαιρία
εγώ τη λέω θεϊκήν, μεγάλην διορίαν
Πετάξιτι τα είδωλα και χτίσειτ' εκκλησίαν.

Τραγούδια της Ξενιτειάς

1. Μισεύω και σ' αφήνω γειά
κι έβγα πάνω στο δώμα
και πες με άμε στο καλό
με το γλυκέ σου στόμα
2. Κι αν σε ρωτήξει η μάνα σου
τι κάνεις πα' στο δώμα
το μαντηλάκι μου έραβ(γ)α
κι έχασα τηβ βελόνα
3. Μισεύω και σ' αφήνω γεια
ατίμητή μου πέτρα
και τον καιρό λογάριαζε
και τις ημέρες μέτρα

4. Μισεύω φίλοι κλαίτε με
κι εσείς εχτροί χαρείτε
κι εσείς γειτονοπούλες μου
στα μαύρα να ντυθείτε
5. Μισεύω κι όλα τα πουλιά
κλαίνε το μισεμό μου
κλάψε κι εσύ πουλάκι μου
τον αποχωρισμό μου
6. Η ξενιτειά κι η ορφανιά
κι η πίκρα του θανάτου
τα τρία στο ζύγι τα 'βαλα
κι η ξενιτειά βαριά 'τον
7. Ξενιτεμένο μου πουλί
κι ανάργιο μου αεράκι
η ξενιτειά σε χαίρεται
κι εγώ πίνω φαρμάκι
8. Να φύγω και να κάθεται
μες στα στενά να κλαίεις
και να 'ρχονται να σε ρωτούν
κι εσύ να μην το λέεις
9. Φεύγεις και πας αγάπη μου
και μένα πού μ' αφήνεις
κρύο νεράκι θα γινώ
στο δρόμο να με πίνεις
10. Ν' αναστενάξω μια φορά
ξεραίνονται τα δέντρα
ν' αναστενάξω δυο φορές
ξεραίνω την τη χώρα

Λαϊκό τραγούδι για την Ξυλοκέριζα (Ν. Μάκρη)

Σ' αυτή την Ξυλοκέριζα χορτάρι μην αμήσει (φυτρώσει)
που μ' έκανε κι αρνήθηκα τη Μάκρη με Λιβίσι
Σ' αυτή την Ξυλοκέριζα που 'ρθα να κατοικήσω
τρια θεριά ανήμερα ήρθα να πολεμήσω
το 'να το λέγουνε κοριό, το άλλο ψύλλο-μάτι (μικρόσωμο)
το τρίτο το φαρμακερό είναι το κουνουπάκι
Η τύχη μας μας το 'γραψε με το δεξί της χέρι
να περπατά να τρεμολώ και να με πιάνει θέρμη

Το Τραγούδι του Ξεριζωμού

(Χρυσή Κούρτη)

Από την Κάτου Παναγιάν όποιος θε να περάσει
βασιλικόν νάχειν τον νουν πάλι θα τονε χάσει.
Την Κυριακήν κι τις γιορτές λαλούσαν δυο καμπάνες
κι η κόσμους ησυνάουνταν κι άναβιν τις λαμπάδες.
Τα τσάμια τα χρουματιστά τα κόκκινα κι τ' άσπρα
κι όποιος τα βλέπιν έλε(γ)ιν είν' ουρανόσ μι τ' άστρα.
Δίπλα 'ταν της Καράκουζας κι κει 'ταν του Γουνάριν¹
κι 'κει εβγαίνιν ο χαλκιάς κι έβγαλιν του τελλάλιν.
Πως ήρταν από τον Γιεγλιάν γκλιούδια μι καρύδια
ήρταν κι εις την λαϊκήν τυριά με τα τουλούμια.
Η Μιτούρης ήταν Τούρκους π' αγαπούσιν τους Ρουμιούς
μέραν νύχταν συργιανούσιν πάνου στου χουριόν.
'Όποιος θέλει να δραπιτέψει να γλιτώσει απ' τον στρατόν
όλοι σας να συναχτήτι στην Αγιάν-Παρασκευήν
θα σας πάρου γω το βράδυ να σας πάου στου Βαϊν
κι ώσπου νάρτει του καϊκιν θα σας κρύψου στου κλαριν
Η Ειρήνη του Τσακύργιανη κι η Χρυσή του Κούρτη
αυτές οι δυο θα φύ(γ)ουσιν να πα να παντρευτούσιν
Οι παπάδες τους φωνάζουν μη λυπάστε βρε παιδιά
κι απ' τ' Ατσιζ-αγά τη μάντραν θα να κλέψου πεντ' αρνιά
θα τα πάουμουν στη Σύμην για να τρώουν τα πιδιά.
Θεέ μου πως εδέχτηκισ μιάν τέτοιαν αμαρτίαν
να διώζουν τους ιχριστιανούς να φέρουν την Τουρκίαν
Οι Τούρκοι από τα χωριά ήρταν να κατοικήσουν
κι να μπουν μεσ' στα σπίτια μας να τα κληρονομήσουν
Οι Τούρκοι ήρταν κι ήβρασιν μπαούλα πατημένα
ήβρασιν κι τα ράφια μας πακκίρια φορτωμένα
Στου Τουραπή τα τύμπανα στου Χάνιν τα παιχνίδια
κατίβαιναν απ' του χωριόν όλοι μι τα τραγούδια
Στου Τουραπή τα τύμπανα στου Χάνιν τα παιχνίδια
κι απού του Στούμπουν έρχονταν κι άλλοι μι τα τραγούδια
'Αξαφνα ήρτιν είδηση ν' αδειάσει του Λιβίσιν
κι έτρεχαν τα ματάκια μας σαν της πηγής την βρύσην
Φεύγουμουν απ' τα σπίτια μας κι αφ' τα νοικοκυριά μας
κι ήρτιν το δικαστήριον να πάρει τα κλειδιά μας
'Όταν μας ικατίβασαν στις Μάκρης το λιμάνι
ήρταν βαπόρια κι άραξαν καράβια να μας πάρουν
εμείς ιθιωρούσαμεν πως ήταν μαύρους Χάρους
Μας έφεραν στον Πειραιά που ήταν ξακουσμένους
βρώμικ κι ψύλλοι κι κουριέ αυτά 'ταν φορτωμένους

1. Γουνάρι, Χάνι, του Τουραπή, Στούμπος κλπ. = περιοχές του Λιβισιού.
2. γκλιούδια = ξηροί καρποί.

Μέσα στην Ξυλοκέριζαν³ έκαμαν τα καλύβια
να βάλουσιν τους χριστιανούς πούρταν αφ' την Τουρκίαν
'Όταν τους μοιράσανε κι εδέκασιν⁴ τους κλήρους
άντροι, γυναίκες έπιασαν αξίνες εις τα χέρια
(ν)α ξεριζώσουν τα κλαδιά να βάλουσιν αμπέλια
Τώρα στην Ξυλοκέριζαν εκάμασιν παλάτια
έχουν κι σκάλις, μάρμαρα οπου θα να ανιβαίνουν
του Λιβισιού όμως τη χαρά δε θα την ξαναδούσιν
Οι Τούρκοι μι τα τύμπανα κι Έλληνοι μι παιχνίδια
ιπερανάμουν τον κιρόν όλοι μι τα τραγούδια
Οπού 'βγαλεν τη σύνταξην⁵ ν' αγιάσει η ψυχή του
όπου οι γέροι κι οι γριές χορταίνουν του ψωμίν τους
Εκείνη που το σύνταξιν⁶ είν' εκατό χρονώ
το σύνταξιν για να θυμείται του Λιβισίν του χουριόν
'Όταν θα να θυμηθώ ν' ακούσω το Λιβισίν
τρέχουσιν τα ματάκια μου σαν της πηγής τη βρύση.

Γυναίκες από τη Ν. Μάκρη. Πήγαν με τα πόδια στον Άγιο Παντελεήμονα της Παραλίας του Μαραθώνα, ανήμερα στη γιορτή του (27 Ιουλίου), προσκύνησαν και επιστρέφοντας κάθησαν νη κολατσίσουν πλάι στο κύμα, στα Λιμανάκια του Γιαννακού. (Φωτ. του 1958).

3. Ξυλοκέριζα = Νέα Μάκρη Αττικής.

4. εδέκασιν = έδωσαν

5. σύνταξη = εννοεί την αγροτική σύνταξη (ΟΓΑ)

6. σύνταξιν = (σύνταξε) το ποίημα

Χοροί

Σούστα

Η Σούστα ήταν ο επίσημος χορός του γάμου. Τη σούστα επίσης χόρευαν οι Μακρηνολιβισιανοί ομαδικά ανήμερα το Πάσχα —στην Αγάπη— (το απόγευμα της Κυριακής του Πάσχα), στο προαύλιο της Κάτω Παναγιάς του Λιβισιού, τη Δευτέρα του Πάσχα στο παρεκκλήσι της Αγιάς Παρασκευής, και την τρίτη μέρα του Πάσχα στ' «Αύκουλου τα χουραφάκια» κοντά στη μονή των Ευκόλων.

Η Λιβισιανή σούστα ήταν δυο βήματα δεξιά και ένα προς τ' αριστερά με μια ελαφριά ταλάντευση του αριστερού ποδιού. Ήταν χορός μονότονος, αλλά τον αγαπούσαν πολύ οι Μακρηνολιβισιανοί. Ήταν ο «εθνικός» τους χορός. Σ' όλες τις γιορτές που αναφέραμε παραπάνω χόρευαν τη σούστα σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα, με τις ώρες.

Τον κύκλο του χορού τον αποτελούσαν άντρες και γυναίκες, συνήθως ένας άντρας μια γυναίκα και ούτω καθ' εξής που «πιάνονταν» με τον ακόλουθο τρόπο: Το δεξί χέρι του ενός περνούσε κάτω από το αριστερό του επόμενου και κρατούσε την παλάμη του δεύτερου προς τ' αριστερά. Ο πρώτος και ο τελευταίος του χορού έπρεπε να είναι πάντοτε άντρας. Οι πρώτοι συνήθως ήταν δυο, καλοί χορευτές, που εκτός των τυπικών βημάτων έκαναν κι άλλα ελεύθερα βήματα σύμφωνα πάντα με το γενικό ρυθμό, τα **τσακίσματα**. Αυτές τις ελεύθερες κινήσεις —βήματα— τις έκανε ο πρώτος κυρίως και τον βαστούσε ο δεύτερος. Άλλοτε οι δύο αυτοί χορευτές άφηναν τους άλλους και χόρευαν στη μέση του του κύκλου για νάρθουν σε λιγάκι πίσω στη θέση τους. Αν ο τελευταίος του χορού άφηνε το χορό για να καθήσει, όλες οι γυναίκες οι μετά από αυτόν μέχρι τον επόμενο άντρα έπρεπε ν' αφήσουν το χορό αμέσως.

Οι τραγουδιστές ήταν συνήθως δύο και πολλές φορές ο ένας από αυτούς ήταν ο πρώτος. Αυτοί τραγουδούσαν τα «στιχάκια» (δίστιχα) της σούστας, που ήταν ή επαινετικά του γαμπρού και της νύφης, κ.ά. ή ερωτικά —της αγάπης— ή πεισματικά. Έπρεπε ο δεύτερος τραγουδιστής ν' απαντήσει με ένα άλλο δίστιχο πάνω στο ίδιο θέμα ή πάνω σε μια λέξη από το δίστιχο που είχε πει ο πρώτος. Εκεί φαινόταν η δεξιοτεχνία των τραγουδιστών, η ευστροφία και η ετοιμότητά τους. Αν ένας από αυτούς δεν έβρισκε τρόπο ν' απαντήσει αυτοσχεδιάζοντας τον θεωρούσαν νικημένο. Κάθε στίχο τον επαναλάμβαναν αυτοί που χόρευαν. Έτσι το ενδιαφέρον των χορευτών αλλά και του κόσμου που παρακολουθούσε μεγάλωνε. Η σούστα σ' αυτές τις περιπτώσεις έπαιρνε τη μορφή αγώνα στιχουργικής-ποιητικής τέχνης, και κάπως έτσι διασκεδαζόταν η μονοτονία του χορού.

Άλλοι χοροί

Μετά το τραπέζι του γάμου οι χορευτές χόρευαν **καρσιλαμά**, **ζεϊμπέκικο**, **μπόλκα** και το **σωτίς ή σουτές**. Στις ονομαστικές γιορτές οι επισκέπτες χόρευαν διάφορους μοναχικούς χορούς. Μετά το γάμο επίσης και καθώς το νιόνυμφο ζευγάρι ερχόταν στο σπίτι του, τα παλαιότερα χρόνια, συνήθως γυναίκες χόρευαν αντικριστά έναν ειδικό χορό το «νι-νι-νι». Ο χορός αυτός διαρκούσε λίγα λεπτά της ώρας και επαναλαμβάνονταν δύο και τρεις φορές, σε διάφορα σημεία της διαδρομής, κυρίως πλατείες, ώσπου η πομπή να καταλήξει στο σπίτι του γαμπρού¹. Κατά τους πληροφορητές μας ο κύριος χορός του γάμου, Πάσχα κλπ. ήταν η σούστα που τη χόρευαν με τις ώρες και έπειτα κατά σειρά προτίμησης ήταν ο **μπάλλος** και μετά οι άλλοι χοροί, ενώ στις ονομαστικές γιορτές χόρευαν τον **μοναχικό** (ή καρσιλαμά), τον **μπάλλο**, την **μπόλκα** και το **σωτίς**.

Επομένως έχουμε τους εξής χορούς:

Μπάλλος:

Χορευόταν από πολλούς μαζί. Οι χορευτές έκαναν κύκλο, πιάνονταν από τις παλάμες και μετά χόρευαν ανά ζεύγη.

Σκοπός: Εσύ είσαι ένας ήλιος, φεγγάρι λαμπερό
που θάμπωσες το φως μου κλπ.

ή Σγουρέ βασιλικέ μου και μαντζουράνα μου κλπ.

Μοναχικός ή καρσιλαμάς:

Τον χόρευαν είτε στο ρυθμό του «Έριξα το μήλον» ή στον πιο αργό ρυθμό του «Αν θέλεις λίρες και φλουριά
έλα μαζί μου μια φορά» κλπ.

Μπόλκα:

Το χορό αυτό τον χόρευαν ανά ζεύγη.

Σκοπός: Στο Ζάππειο μια μέρα περιπατούσα
συνήντησα μια νέα ξανθομαλλούσα κλπ.

Σωτίς ή σουτές:

Ο χορός αυτός ήταν είδος μπόλκας.

Το χορό αυτό τον χόρευαν ανά ζεύγη. Τρία βήματα μπροστά και τρία πίσω. Μετά ο καβαλιέρος έπιανε την ντάμα από τη μέση και έκαναν άλλα τρία βήματα σε μια στροφή. Ήταν μια παραλλαγή της μπόλκας.

Νινινί:

Για το χορό αυτό δεν έχουμε καμιά άλλη περιγραφή εκτός του Λαμέρα. Φαίνεται ότι στα νεότερα χρόνια ο χορός αυτός ατόνισε. Οι πιο ηλικιωμένοι πληροφορητές μας αναφέρουν ότι ελάχιστες φορές έχουν δει γυναίκες ανά ζεύγη να χορεύουν νι-νι-νι σε ονομαστικές γιορτές. Το χορό αυτό χόρευαν πατώντας

1. Κων. Λαμέρα (1964), *Οπ.πρ.σ.* 65.

στα δάχτυλα των ποδιών και τα δυο χέρια υψωμένα στο ύψος του προσώπου με τα δάχτυλα των χεριών ενωμένα. Φαίνεται ότι ήταν ένα είδος αντικριστού χορού.

Παραμύθια

Η παράδοση του λαϊκού παραμυθιού ήταν βαθιά ριζωμένη στο λαό του Λιβισιού και της Μάκρης. Όταν βρίσκονταν πολλοί μαζί τα βράδια, στις βεγγέρες, στα διαλείμματα της δουλειάς, όταν πήγαιναν να μαζέψουν τις ελιές στον Ταρσανά και το Μαλιονήσι, όπως μου διηγήθηκε ο Στέργιος Βαμβακάς, όταν βρίσκονταν σε ξένα μέρη για δουλειές έλεγαν παραμύθια για να ξεχάσουν τα βάσανα της ημέρας και να διασκεδάσουν.

Στα αποσπερίδια (βεγγέρες) ιδιαίτερα, τις μεγάλες χειμωνιάτικες νύχτες κοντά στο τζάκι ανάμεσα σε συγγενείς και φίλους, μετά τα τραταρίσματα και τον απαραίτητο χαλβά, ερχόταν η σειρά του παραμυθά να πει τα παραμύθια του.

Κατά τις πληροφορίες μου ο παραμυθάς έπρεπε να παρακληθεί για ν' αρχίσει το παραμύθι. Συνήθως άρχιζε μετά από κάποιο προοίμιο όπως λ.χ. «Κόκκινη κλωστή δεμένη», ή το «Ημι κανέν καιρόν κι μι κανέν ζαμάνιν», ή με το «Παραμυθάς υπέρασιν» κλπ. που τα γράφουμε παρακάτω.

Τα παραμύθια τα έλεγαν κυρίως άντρες. Οι γερόντισσες έλεγαν παραμύθια σύντομα και διδακτικά¹.

Σύμφωνα με παρατήρησή μας επίσης, πολλά από τα Μακρηνολιβισιανά παραμύθια δεν είναι για τα παιδιά και μόνο. Κυρίως είναι για τους μεγάλους σαν έκφραση φαντασίας και ηρωισμού, παρηγοριά και παραμύθια από βάσανα και κόπους.

Ένας από τους λόγους που συνετέλεσε ώστε να αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό η τέχνη του παραμυθιού στο Λιβισί και στη Μάκρη φαίνεται ότι ήταν και ο ξενιτεμός των αντρών στην ενδοχώρα της Τουρκίας για επαγγελματικούς λόγους όπως προαναφέραμε.

Θυμάμαι πολύ έντονα την απάντηση της μητέρας μου Ειρήνης Δελησάββα όταν τη ρώτησα πώς ο παππούς μου Αντώνης Λουίζος ήξερε να φτιάχνει τόσο ωραία τον «κουννιστό» (σπυρωτό) χαλβά και να λέει εκείνα τα μοναδικά του παραμύθια, το «Τσίνι-Ματσούν», τον «Αφτουλβάρον» το «Χαλάκι» κ.ά. που δυστυχώς κανείς από μας δεν τα έγραψε και πρέπει να θεωρηθούν πια χαμένα, μου απάντησε: «Αμ τι εκαμνάσιν εις το Κεστέπιν; (Τουρκοχώρι της ενδοχώρας). Να ψήννουσιν πίττις και να λέουσιν παραμύθια».

Όταν αρχίσαμε την έρευνα οι μεγάλοι παραμυθάδες του Λιβισιού και της Μάκρης, όπως τους είδαμε στη Συλλογή της Καλλιόπης Μουσαίου-Μπουγιούκου είχαν όλοι χαθεί. Μερικά, καλά διατηρημένα στη μνήμη ορισμένων, παραμύθια όπως «ο Δακρουηλιάς» από τον πρόσφατα χαμένο Δημήτρη Μανάβη, «ο Μανίκαρος» από την Κατίνα Πασαλή κ.α. είχαν ήδη καταγραφεί και γι' αυτό δεν περιλαμβάνονται στη Συλλογή μας.

1. Καλλιόπης Μπουγιούκου-Μουσαίου (1976), *Παραμύθια του Λιβισιού και της Μάκρης*, Αθήνα, σ. 9.

Έτσι περιοριστήκαμε κι εδώ στα αδημοσίευτα ή σ' αυτά που αποτελούν μια πλουσιότερη παραλλαγή τους, όπως π.χ. «οι Αλαφανταριές του νερού» της Βαρβάρας Δαμιανού κ.α.

Γενικά πιστεύουμε ότι από την τόσο πλούσια παράδοση των παραμυθιών μας ένα ελάχιστο μέρος κατορθώσαμε να περισώσουμε, και ότι τα 43 παραμύθια της Καλλιόπης Μουσαιού-Μπουγιούκου αποτελούν το πιο χαρακτηριστικό δείγμα αυτών των παραμυθιών, καταγραμμένα με πιστότητα και ακρίβεια και ειπωμένα από σπουδαίους παραμυθάδες.

Στα παραμύθια της Συλλογής μας δεν υπάρχει η άνεση του παλαιού αφηγητή. Το γλωσσικό ιδίωμα έχει παραχωρήσει τη θέση του στην ομιλουμένη γλώσσα, διατηρεί όμως πολλά ιδιωματικά στοιχεία.² Γι' αυτό το λόγο δεν θεωρήσαμε απαραίτητο να δώσουμε στην ομιλουμένη τα παραμύθια των παλαιότερων αφηγητών³, εκτός του «Οι κακές νύφες και η τύχη της κόρης» της Χρυσής Κούρτη όπου η ιδιωματική έκφραση και διατύπωση υπερέχουν.

Οι Ευτράπελες Διηγήσεις που καταγράψαμε είναι σύντομες αφηγήσεις, σκαπτικές και διδακτικές. Σατυρίζουν πρόσωπα και ελαττώματα. Οι Ευτράπελες αυτές Διηγήσεις και τα Μακρηνολιβισιανά Ανέκδοτα αποτελούν μικρό δείγμα μιας μεγάλης παράδοσης που συνεχίστηκε και στη Νέα Μάκρη Αττικής.

Και στις διηγήσεις αυτές όπως και στα Νεομακρηνά ανέκδοτα των ημερών μας, διακρίναμε το ίδιο σκαπτικό ύφος και τη φιλοπαίγμονα και φιλοσοφική διάθεση των παλαιότερων. Σαν νεότερα δημιουργήματα δεν καταγράφονται εδώ, σαν συνέχεια όμως εκείνης της παράδοσης, όπως και η εξέλιξη της γλώσσας, σαν κοινωνικό φαινόμενο⁴ ίσως αποτελέσουν αντικείμενο μιας μελλοντικής εργασίας μας.

Προίμια παραμυθιών

- 1— Ημί κανέν κιρόν κι μι κανέν ζαμάνιν
είχιν η κάτης (γάτα) φόρεμαν κι η ποντικός σαμάριν
Τουν πουντικόν ιφόρτωσαν σαράντα κολοκύθια
κι πάνου κατασάμαρα εφτά κιλά ροβύθια
Δοσ' του κλώτσους να γυρίσει
παραμύθιν ν' αρχινήσει.
- 2— Παραμύθιν μύθιν μύθιν
το κουκκίν και το ρεβύθιν
Παραμυθάς ιπέρασιν
κι έσεισιν την γούνναν του
κι έπεσαν τα χρίδια του
Πού να τουν κρεμάσουμουν;
Στημ μύττην του... (Γιάννη)
να κάμνουν ντλάγγου - ντλούγγου

2. Πρβλ. Μιχ. Μερκαλή (1977), Πρόλογος στα παραμύθια της Θεσσαλίας, της Μαρούλας Κλιάφα, Αθήνα, σ. 13.

3. Δημ. Λουκάτου, Εισαγωγή στο: Νεοελληνικά Λαογραφικά Κείμενα (1957), Βασική Βιβλιοθήκη, Ζαχαρόπουλος, Τόμος 48, Αθήνα, σ. η'.

4. Μιχ. Μερκαλής (1985), Πέντε λαογραφικά Δοκίμια για τη Γλώσσα, Φιλλιπότης, Αθήνα, σ. 9.

3— Κόκκινη κλουστή δεμένη
στην ανέμην πिरασμένη
Δοσ' του κλώτσου να γυρίσει
παραμύθιν ν' αρχινήσει

4— Παραμύθιν παραμύθιν
παρακλάννου σι στημ μύττην

5— Ημί κανέν κιρόν κι μι κανέν ζαμάνι
Όταν οι Τούρκοι κάναν Ραμαζάνι
μες το τρύπιο το καζάνι

Παραμύθια και Διηγήσεις

Οι κακιές νύφες και η τύχη της κόρης

Είχιν έναν καλύβιν πάνου στου βουνόν κι έναν βλάχουν μι δυο παιδιά. Κι πή(γ)αριν κι έφερνιν ξύλα κι πώληνιν κι έφερνιν ψουμίν. Σαν ιπέθανιν η μάνα ιπή(γ)αριν η κόρη μι του πιδίν κι έκοβαν ξύλα. Πάει το λοιπόν η κόρη κι βρίσκει μιαν φωλιάν μι πάπιαν μ' ένα αυγόν μέσα. Κατέβασιν το λοιπόν κάτω στο χωριόν, είδεν το ένας Οβραίος και λέει: «Θα μι του δέκεις και θα σι δέκω λεφτά». Πή(γ)αριν λοιπόν η κόρη κι έβρισκιν το αυγόν. Όταν εμεγάλωσαν λέει ο αδαρφός: «Αδαρφή, να παντρευτείς». Και λέει: «Βόχι, να παντρευτείς εσύ, να πάρεις μιαν κοπέλλαν να δω κι εγώ τι θα γίνει στο χωριόν και μετά». Παντρεύτην το παιδίν, ιταξιδευ(γ)ιν. Χαν έφευγιν ιφιλήσιν μιαν φοράν τη γυναίκαν κι δυο την αδαρφήν. Η γυναικα ιζήλευγιν. Κάμνει έναμ μουρόν. Κι σηκώννι κι ζβάννει του μουρόν. Πάει, λέει τον άντραν: «Η αδαρφή σου ιτρελλάθην κι έζβαξιν την νύχταν του μουρόν». Λέει: «Άτε καλέ!» Σηκώνητι λοιπόν το πραι, βρίσκει του μουρόν ζβαμένον. Πιρνά κιρός κι κάμνουν κι άλλο μουρόν. Αυτή ιζήλευγιν την κουνιάδαν, ξαναζβάνει το μουρόν. Εκεί που πέρανιν, πέρασιν από 'ναν βασιλικόν παλάτιν απού κάτω. Την είδιν το παλικάριν απού πάνου. Ικαθάριννιν μήλα. Αυτή ιγουνάτισιν να πάρει. Έπιασιν το μήλον να το φάει. Φωνάζει λοιπόν το βασιλόπουλον τις δούλις να την πάρουν πάνω. Του λέει λοιπόν η βασίλισσα: «Τι θα την κάμεις;» Κι λέει: «Αυτήν θα πάρου». Την είχιν λοιπόν η μάνα του κι πως την είχιν. Έφυν το πα:δίν εις τον πόλεμον κι έμεινιν η γυναικα γκαστρομένη. Γεννάει κι κάμνει μιαν κόρην κι έναμ παιδίν, τουν νήλιουν κι του φιγγάριν. Η άλλη της νύφη, της βασίλισσας, στήνει στουν δρόμουν έναν τσατήριν κι όποιος ιπέραννιν τον έπαιριν τα γράμματα. Γράφει λοιπόν η βασίλισσα: «Η γυναικα σου ιγέννησιν κι έκαμιν τουν νήλιουν κι του φιγγάριν, μιαν κόρην κι έναν παιδίν». Γράφει εκείνη: «Η γυναικα σου έκαμιν έναν σκυλλίν κι έναν γαττίν». Παίρνει του η ταχυδρόμους το γράμμα, εν έξερν τι γράφει. Ανοίγει το γράμμα το βασιλόπουλον και γράφει:

«Σκυλίν εκάμιν, γατίν εκάμιν την νύφη σου κι τα μάτια σου». Χαν ιπήριν αυτή η άλλη νύφη το γράμμα τη νύχτα γράφει: «Ήλιουν εκάμιν, φιγγάριν εκάμιν να φύει μέσα απού του σπίτιν». Πιάννει λοιπόν η βασίλισσα τὸ γράμμα, διαβάζει, έπιασιν να κλαίει. Πιάννει λοιπόν και ράβγει δυο τορβαδάκια κι βάλλει τόναν μουρόν στην μια μιριάν κι τ' άλλου στην άλλη και λε: «Κόρη μου, αφού γράφει το παιδί μου έτσι, να φύεις». Εκεί που πέρασιν ένα ποταμάκιν έσκυψιν να πιει νερόν κι έπεσιν του μουρόν. Κι λέει: «Θεέ μου, δώσι μου το χέρι μου να πιάσου του μουρόν. Δίνει την έναν χέριν. Πάλι ξανασκύβει, πέφτει κι τ' άλλου. Δίνει την κι άλλο χέριν. Η χήνα όμως, η πάπια, ιπήαινιν μπρός. Εκεί που πιάσιν η πάπια κάμνει την ένα σπίτιν και βάλλει την μέσα.

Έρχιτι του πιδίν από τον πόλεμον και του λέει η μάνα: «Έχεις κι μούτρα να μι μιλήσεις; Η νύφη μου εκάμιν τουν νήλιουν κι του φιγγάριν!» Κι λε: «Συ μ' έγραψις αυτό κι αυτό». Λέουν τον ταχυδρόμον: «Πού ικοιμήθης τη νύχταν;» Λέει: «Ικοιμήθηκα στου δείνα το σπίτιν». Πιάνει τουν κι η αδαρφός: «Τι εκάμεις, τι έγραψις;» Παίρνει τουν δρόμουν η άντρας της με τον κουνιάδον του. Εκεί που πή(γ)αιναν βλέπουν το λοιπόν τον πύργον. Ικάθουνταν όξου η γυναίκα μι τα δυο παιδιά. Λέει το λοιπόν η γυναίκα: «Αυτέ που έρχουντιν είναι η πάρπας σας κι η πατέρας σας και θα μου πείτε, μητέρα πες μας έναν παραμύθιν κι 'γω θα σας πω τα παθήματά μου που 'νιν σαν παραμύθιν». Αφού ήρταν, ιπήριν τα μέσα και λέουν τα παιδιά: «Μητέρα πες μας έναν παραμύθιν». Και λε: «Παραμύθια δεν ξέρου. Θα σας πω τα πάθη μου που 'νιν σαν παραμύθιν. Που μ' έκοψαν τα χέρια μου κι έπεσίτι στο ποτάμιν κι έσκυψα και σας έπιασα». Ακούουν το αυτέ απου κάτω και λέουν: «Εσύ είσι;» Ανιβαίνουν πάνω, πιάννει η γυναίκα να κλαίει. Και λε: «Εσύ αδαρφέ μ' έκοψις τα χέρια μου». Λέει: «Αυτά τα εκάμιν η γυναίκα μου που ήταν ρουφιάνα». Σηκώθηκαν λοιπόν και την παίρνουν μι τα παιδιά και την άλλη έπιασαν και την κρέμασαν.

Κι έζησαν αυτέ καλύτερα
κι μες πιο καλύτερα.

Μετάφραση:

Οι κακές νύφες και η τύχη της κόρης

Είχε ένα καλύβι πάνω στο βουνό κι ένα βλάχο με δυο παιδιά. Και πήγαινε και έφερνε ξύλα και τα πουλούσε κι έφερνε ψωμί. Όταν πέθανε η μάνα τους πήγαιναν η κόρη και το παιδί κι έκοβαν ξύλα. Πάει λοιπόν η κόρη βρίσκει μια φωλιά με πάπια και μέσα ένα αυγό. Το κατέβασε λοιπόν κάτω στο χωριό, το είδε ένας Εβραίος και λέει: «Θα μου το δώσεις και θα σου δώσω λεφτά». Πήγαινε λοιπόν η κόρη κι έβρισκε το αυγό. Όταν (τα δυο παιδιά) μεγάλωσαν λέει ο αδερφός: «Αδερφή, να παντρευτείς». Και του λέει εκείνη: «Όχι να παντρευτείς εσύ, να πάρεις μια κοπέλα να δω κι εγώ τι θα γίνει στο χωριό και μετά». Παντρεύτηκε το παιδί και ταξίδευε. Όταν έφευγε φίλησε μια φορά τη γυναίκα του και δυο την αδερφή του. Η γυναίκα ζήλευε. Κάνει ένα μωρό. Και σηκώνεται και σφάζει το παιδί της. Πάει και λέει στον άντρα της: «Η αδερφή σου τρελάθηκε κι έσφαξε τη νύχτα το παιδί». Λέει αυτός: «Άντε καλέ!» Σηκώνεται

το πρωί βρίσκει το μωρό σφαγμένο. Περνάει ο καιρός και κάνουν άλλο μωρό. Αυτή ζήλευε την κουνιάδα, ξανασφάζει το παιδί. Πιάνουν και της κόβουν τα χέρια της αδερφής και την πετάνε στο δρόμο. Εκεί που πήγαινε πέρασε από κάτω από ένα βασιλικό παλάτι. Την είδε το βασιλόπουλο από πάνω. Καθάριζε μήλα. Αυτή γονάτισε να πάρει. Έπιασε ένα μήλο για να το φάει. Φωνάζει λοιπόν το βασιλόπουλο τις δούλες να την φέρουν πάνω. Του λέει η βασίλισσα: «Τι θα την κάνεις;» Και (της) λέει: «Αυτήν θα πάρω». Την είχε λοιπόν η μάνα του και πώς την είχε. Έφυγε το παιδί στον πόλεμο και έμεινε η γυναίκα γκαστρομένη. Γεννάει και κάνει μια κόρη και ένα αγόρι, τον ήλιο με το φεγγάρι.

Η άλλη νύφη της βασίλισσας στήνει στο δρόμο ένα τσαντήρι και όποιος περνούσε (ταχυδρόμος) του έπαιρνε τα γράμματα. Γράφει η βασίλισσα (στο γιο της): «Η γυναίκα σου γέννησε και έκανε τον ήλιο και το φεγγάρι, μια κόρη κι ένα γιο». Γράφει η άλλη νύφη: «Η γυναίκα σου έκανε ένα σκυλί και ένα γατί». Παίρνει το γράμμα ο ταχυδρόμος, δεν ήξερε τι έγραφε. Ανοίγει το γράμμα το βασιλόπουλο και απαντάει: «Είτε έκανε σκυλί, είτε γατί, τη νύφη σου και τα μάτια σου». Όταν η άλλη νύφη πήρε το γράμμα, νύχτα, γράφει:

«Είτε ήλιο έκανε, είτε φεγγάρι να φύγει μέσα από το σπίτι». Πιάνει η βασίλισσα το γράμμα, διαβάζει, έπιασε να κλαίει. Πιάνει και ράβει δυο τορβαδάκια και βάζει το ένα μωρό στο ένα και το άλλο μωρό στο άλλο και της λέει: «Κόρη μου αφού το παιδί μου γράφει αυτό το πράμα να φύγεις». Εκεί που πέρασε ένα ποταμάκι έσκυψε να πιει νερό και έπεσε το ένα παιδί. Λέει: «Θεέ μου δώσε μου το χέρι μου να πιάσω το μωρό». Της δίνει (ο Θεός) ένα χέρι. Ξανασκύβει και πάλι της πέφτει και το άλλο μωρό. Της δίνει και το άλλο χέρι. Η χήνα όμως, η πάπια, πήγαινε μπροστά. Εκεί που πήγαινε η πάπια της φτιάχνει ένα σπίτι και τη βάζει μέσα.

Έρχεται το παιδί (το βασιλόπουλο) από τον πόλεμο και του λέει η μάνα του: «Έχεις μούτρα να μου μιλήσεις; Η νύφη μου έκανε τον ήλιο και το φεγγάρι κι εσύ την έδιωξες». Και της λέει: «Εσύ μου έγραψες αυτό κι αυτό». Ρωτούν τον ταχυδρόμο: «Πού κοιμήθηκες τη νύχτα;» Τους λέει: «Κοιμήθηκα στου δείνα το σπίτι». Πιάνει (το βασιλόπουλο) και ο αδερφός (της κοπέλας) και τον ρωτάνε: «Τι έκανες, τι (της) έγραψες;» Παίρνουν το δρόμο ο άντρας με τον κουνιάδο του (τον αδερφό της). Εκεί που πήγαιναν βλέπουν έναν πύργο. Έξω καθόταν η γυναίκα με τα δυο παιδιά. Λέει λοιπόν η γυναίκα: «Αυτοί που έρχονται είναι ο θείος σας και ο πατέρας σας και θα μου πείτε, μητέρα πες μας ένα παραμύθι, και εγώ θα σας διηγηθώ τα παθήματά μου που είναι σαν παραμύθι». Όταν πλησίασαν, (η μάνα) πήρε τα παιδιά μέσα (στο σπίτι) και (της) λένε τα παιδιά: «Μητέρα πες μας ένα παραμύθι». Και λέει: «Παραμύθια δεν ξέρω. Θα σας πω τα παθήματά μου που είναι σαν παραμύθι. Που μου έκοψαν τα χέρια και σεις πέσατε στο ποτάμι κι εγώ έσκυψα και σας έπιασα». Τα ακούνε τότε αυτοί (οι δυο) από κάτω και λένε: «Εσύ είσι;» Ανεβαίνουν πάνω και πιάνει η γυναίκα και κλαίει. Και λέει: «(Κι όμως) εσύ αδερφέ μου έκοψες τα χέρια μου». Της λέει: «Αυτά τα έκανε η γυναίκα μου που ήταν ρουφιάνα». Σηκώνονται λοιπόν και την παίρνουν μαζί με τα παιδιά και την άλλη (νύφη) την έπιασαν και την κρέμασαν.

Κι έζησαν αυτοί καλύτερα
κι εμείς ακόμα πιο καλύτερα.

Οι Αλαφανταριές του νερού¹

Είχεν έναν άνθρωπον και παντρεύτηκε. Η γυναίκα του καθόταν όλην την ημέραν στο σπίτι και δεν έκανε τίποτα. Πήγε και της πήρε ένα δέμα νήμα για να το φάνει, να κάνει μια δουλειά να μην κάθεται. Το δέμα είχε πολλές κούτσες² μέσα. Όπως ήταν, το παίρνει η γυναίκα και το πάει στο ποτάμι να το πλύνει. Το ρέμα είχε βατράχια και έκαναν «κρα, κρα». Λέει: «Αυτές είναι οι αλαφανταριές του νερού. Δεν τις αφήνω το νήμα να μου το υφάνουν;» «Θέλετε να μου φάνετε το μαλλί μου;» «Κρα, κρα», έκαναν οι αλαφανταριές του νερού. «Τότε να τ' αφήσω». Αφήνει το δέμα και φεύγει και πάει στο σπίτι. Τη ρωτάει ο άντρας της: «Τι έγινε;» «Πήγα και το άφησα στις αλαφανταριές του νερού να το φάνουν». «Τι είναι μωρέ αυτές οι αλαφανταριές του νερού;» «Αφού πήγα και μου το ζήτησαν;» «Να πας να φέρεις πίσω το δέμα». Την άλλη μέρα πάει πίσω στο ποτάμι η γυναίκα. «Να, ήρθα, ο άντρας μου μ' έδειρε. Να μου δώσετε πίσω το δέμα». «Κρα, κρα» τα βατράχια. «Θα σας κάνω κακό αλαφανταριές». «Κρα», «κρα» τα βατράχια. Αρχίζει να σκάβει στην άμμο. Βρίσκει ένα τάσι γεμάτο μαργαριτάρια. «Αλαφανταριά, δε μου δίνεις το δέμα μου, θα σου πάρω κι εγώ το άλας³ σου». Το πάει στο σπίτι της. Έρχεται ο άντρας της. «Πού είναι το νήμα;» «Πήγα και δεν το βρήκα αλλά πήρα το άλας της αλαφανταριάς». «Πού είναι;» Κατάλαβε τι ήταν το άλας. «Εγώ θέλω το νήμα. Αύριο να πας να μου το φέρεις». Πάει πάλι πίσω. «Αλαφανταριά, θέλω το νήμα γιατί ο άντρας μου το θέλει». «Κρα, κρα» τα βατράχια. «Θα σας κάνω κακό». Αρχίζει πάλι να σκάβει. Βρίσκει ένα κύπελλο φλουριά. «Αλαφανταριά θα σου πάρω τις φόλες⁴ σου». Παίρνει τις φόλες, πάει στο σπίτι της. Έρχεται ο άντρας της. «Πού 'ναι μωρέ το νήμα;» «'Αντρα μου πήγα και πήρα τις φόλες τους». Ήταν φλουριά. Την άλλη μέρα περνούσε ένας πωλητής, γυρολόγος και πουλούσε πιάτα, ποτήρια, γυαλικά. Τον φωνάζει λοιπόν αυτή. «Αλλάσσεις με το αλάτι;» Τι να δει; Μαργαριτάρια. «Τ' αλλάσω λέει, τ' αλάτι». Του δίνει τον κεσέ με τα μαργαριτάρια. Δεν περνάει πολύς καιρός και περνάει ένας και πουλούσε τουτλούδες⁵. «Βρε, πόσα τους δίνεις τους τουτλούδες;» «Παίρνεις φόλες;» «Ναι». Δίνει τις φόλες, παίρνει μια καμήλα κανάτια. Τ' αράδιασε όλα στο σπίτι της γύρω-γύρω, για να τα βλέπει, έκασε και τραγουδούσε:

Λάμπω, γω, λαμπ' η αυλή μου
λάμπει ο γύρος του σπιτιού μου

Έρχεται ο άντρας της. «'Αντρα μου, έδωσα τ' αλάτι και τις φόλες και πήρα αυτά τα βούλα⁶». «Με τρελήν έμπλεξα», λέει εκείνος.

Άλλη μια φορά, ο άντρας της βρήκε έναν ταχυδρόμο, τον σκοτώνει και τον γυμνώνει. Τι να κάνει; Ήθελε να τον πάει στο υπόγειο να τον κρύψει. Πάει

1. αλαφανταριές = υφάντρες
2. κούτσες = κούκλες, μασούρια
3. άλας = αλάτι
4. φόλες = ασήμαντα πράγματα
5. τουτλούδες = κανάτια
6. βούλα = όλα, στη Λιβισιανή διάλεκτο.

στο σπίτι και λέει στη γυναίκα του: «Απόψε όλη τη νύχτα θα τριγυρνάνε κάτι πουλιά και τρώνε τα μάτια των ανθρώπων. Να ξαπλώσεις εσύ και να σκεπαστείς μέχρι το κεφάλι γιατί θάρθουν τα πουλιά να σε τσιμπήσουν». Αγαθιάρια αυτή έστρωσε και σκεπάστηκε μέχρι το κεφάλι. Κρυφοκοίταζε όμως και τα είδε όλα. Την άλλη μέρα διεδόθη ότι σκότωσαν τον ταχυδρόμο και άρχισαν να ψάχνουν. Ήρθαν και σ' εκείνη. «Ποιος σκότωσε τον ταχυδρόμο;» Λέει: «Ο άντρας μου τον σκότωσε». Ρωτάνε τον άντρα. «Εγώ όχι». «Η γυναίκα σου μας το 'πε». «Να την πάρουμε στον κατή⁷». Αυτός όμως ήταν μ' ένα μάτι. «Πότε κυρά μου σκότωσαν τον ταχυδρόμο;» Λέει: «Τότε που ήρθαν τα πουλιά κι έτρωγαν τα μάτια όπως έφαγαν και το δικό σου». Λέει ο κατής: «Πάρτε την από δω, είναι τρελή». Έτσι γλύτωσε ο άντρας της, έλαμπε και η αυλή της.

Οι δυο γειτόνοι από το Λιβίσι και οι διαβόλοι

Ήταν δυο γειτόνοι στο Λιβίσι και ξεκίνησαν της Αγια-Σαρακοστής να πάνε στα χωριά να δουλέψουν και νάρθουν πίσω το Πάσχα. Όταν έφευγαν, η μία γυναίκα λέει στον άνδρα της: «Όταν πας στην ξενιτειάν όπου βρεις δουλειά να δουλεύεις». Η άλλη λέει του δικού της: «Κάτω από μεζίτι να μη δουλεύεις». Μόλις πήγαν ο ένας βρήκε δουλειά, πέντε οχτοράκια, δέκα, πολλά-λίγα, δούλεψε. Γέμισε το σακούλι του λεφτά. Του λέει ο άλλος: «Δε δούλεψα για τίποτα». Ήρθε ο καιρός. Λέει ο πρώτος: «Δε θα φύγουμε στο Λιβίσι;» Ετοιμάστηκε ο άνθρωπος, φορτώθηκε τα τυριά του, τα βούτυρά του, όλες του τις κουμπάνιες, ξεκίνησαν. Έφτασαν στη Μάκρη. Από τη Μάκρη θα πήγαιναν στο Λιβίσι. Πήγαν στα Πανάκια και λέει ο άλλος: «Έλα να βάλουμε ένα στοίχημα. Το φεγγάρι από πού βγαίνει;» (ανατέλλει). «Από την Ανατολή». «Όχι από τη Δύση», λέει ο άλλος. «Από την Ανατολή». «Λοιπόν όποιον βρούμε μπροστά μας θα τον ρωτήσουμε και ό,τι μας πει εκείνο θα κάνουμε. Να βάλουμε όμως μπροστά ένα στοίχημα: Όποιος χάσει θα δώσει τα λεφτά του στον άλλο». Συναντάνε τον Εωσφόρο. Τον ρωτάνε: «Από πού βγαίνει το φεγγάρι;» Λέει: «Από τη Δύση». Λέει: «Γείτονα έχασες, ό,τι έχεις και δεν έχεις θα τα δώσεις σε μένα και συ θα πάεις πίσω να δουλέψεις». Φορτώθηκε τα πράματα του ανθρώπου και πάει στο Λιβίσι. Πάει η γυναίκα να ρωτήσει το συνεταιίρο για τον άντρα της. Της λέει: «Μην τον περιμένεις, φαίνεται πως δεν θα γυρίσει». Ο άλλος αφού άφησε το γείτονα, πήγε να βρει την τύχη του. Πήγε στο Σικμάνι που έτρεχε νερό, ήπια και πήρε την ανηφόρα μέσα στο δάσος. Βρέθηκε σ' ένα παλάτι, έναν πύργο που είχε στην αυλή του ένα δέντρο ψηλό. Λέει: «Εδώ θ' ανέβω για να δω ποιοί κατοικούν μέσα.» Αφού βράδιασε άρχισαν να μαζεύονται οι ζερζεβούληδες. Αφού μαζεύτηκαν όλοι, ένας αργούσε. «Πού είναι αυτός και άργησε;» ρωτάει ο πιο μεγάλος από αυτούς. Ήρθε κάποτε. «Γιατί άργησες;» τον ρωτάνε. Λέει: «Βρήκα δύο συνεταιίρους και με ρώτησαν από πού βγαίνει το φεγγάρι. Λέω και εγώ. «Από τη Δύση». Κέρδισε ο άλλος και έφυγε για το Λιβίσι».

Αυτός που βγήκε (ανέβηκε) στο δέντρο ακούει αυτά που λέγανε οι ζερζεβούληδες και λέει: «Βρε πού έμπλεξα». Οι διάβολοι είπαν στον αρχηγό τους να

7. κατής = δικαστής

ανοίξει την πόρτα. Λέει ο αρχιδιάβολος: «Ατσίχ πιλάβρα». Άνοιξε η πόρτα. Ο άνθρωπος τα άκουγε. Το πρωί που ήταν να φύγουν λέει ο αρχιδιάβολος: «Καπάτ πιλάβρα» και έκλεισε η πόρτα. Σηκώθηκαν και έφυγαν οι διαβόλοι στη δουλειά τους. Αυτός κατέβηκε από το δέντρο και λέει: «Ατσίχ πιλάβρα» και άνοιξε η πόρτα. Μπήκε μέσα, είδε τους θησαυρούς και θάμπωσε το φως του. Γέμισε το δισάκι του κι αφού το γέμισε το χτύπησε στον ώμο και βγήκε έξω. Βγαίνοντας είπε: «Καπάτ πιλάβρα» και έκλεισε η πόρτα. Σηκώνεται ο άνθρωπος, περπατά όλην την ημέρα και χτυπάει την πόρτα του σπιτιού του. «Άνοιξε γυναίκα». «Όχι, εσύ είσαι πεθαμένος». «Βρε άνοιξε, εμείς δεν είμαστε που έχουμε την κότα τη γδυμνολαιμα, την κασίκα με το ένα κέρατο;» Άνοιξε την πόρτα η γυναίκα. Της τα 'πε όλα, αυτό κι αυτό έγινε αναμεταξύ μας. Λέει: «Άδειασε τα χρυσαφικά στη μέση του σπιτιού και κάλεσε τη γειτόνισσα και τον γείτονα να 'ρθουν να τα δούνε». Το πρωί της λέει: «Γειτόνισσα καλημέρα». «Καλημέρα». «Ήρθε ο γείτονας. Ελάτε να τον δείτε». Σηκώνει τον άντρα της. «Πού τα βρήκες γείτονα αυτά όλα τα χρυσαφικά;» «Άκου να δεις γείτονα. Εκεί που μ' άφησες, στο Σικμάνι, εγώ έπιασα την ανηφόρα και πήγα και βρήκα των διαβόλων το παλάτι. Ύστερα ήρθε και αυτός ο διάβολος που σε δικαίωσε στο στοίχημα και τους λέει: «Είδα δύο συνεταιρούς στο δρόμο και με ρώτησαν: «Από πού βγαίνει το φεγγάρι; Εγώ είπα από τη Δύση, το αντίθετο, και κέρδισε ο άλλος που του τα πήρε όλα. Δεν πέθανα όπως είπες αλλά έτσι μάζεψα ό,τι μπόρεσα κι έτσι άργησα». Λέει: «Γείτονα, να μου πεις και μένα το μέρος». Να σου το πω: «Από κει που μ' άφησες θα πάρεις την ανηφόρα μέσα στο δάσος και θα βρεις το παλάτι. Θα πεις: «Ατσίχ πιλάβρα» και θ' ανοίξει η πόρτα. Έπειτα θα πεις: «Καπάτ πιλάβρα», και θα κλείσει». Αφού έμαθε τα καθέκαστα ο γείτονας, πήγε εκεί που είχαν χωρίσει, περπάτησε και βρήκε το παλάτι. Αφού γέμισε ό,τι είχε και ετοιμάστηκε να φύγει και πάει να πει, άνοιξε, το ξέχασε. Λέει: «Άντα χρασίν, ...Ατσί χαντίν», δεν άνοιξε η πόρτα. Τον βρήκαν οι διάβολοι και του λένε: «Εσύ είσαι ο μουστερής;» Τον καθαρίζουν. Έτσι λέει κι ο γείτονας στη γειτόνισσα αυτή τη φορά: «Κάνε του άντρα σου τα σαράντα γιατί πέθανε».

Το παιδί, η βασιλοπούλα και ο δράκος

Είχε έναν Εβραίο και μια μάνα με τρία παιδιά. Παίρνει το πρώτο παιδί ο Εβραίος, το βάζει σ' ένα δερματάκι μέσα, το ράβει και το αφήνει στο Κάστρο της Μάκρης. Μέσα είχε βάλει ένα σουγιαδάκι. Το παίρνουν το παιδί τα πουλιά και το ανεβάζουν πάνω στο Κάστρο. Του φωνάζει του παιδιού ο Εβραίος από κάτω: «Ρίξε πετραδάκι, ρίξε πετραδάκι». Σκίζει με το σουγιαδάκι το παιδί την κοιλίτσα του κι αρχίζει να ρίχνει πέτρες: ήταν διαμάντια. Έμεινε πάνω το παιδί, δεν μπορούσε να κατέβει, πέθανε. Το ίδιο έκανε με το δεύτερο παιδί. Το τρίτο, το έραψε με το δερματάκι κι όταν το ανέβασαν τα πουλιά στο Κάστρο, του φώναζε πάλι: «Ρίξε πετραδάκι, ρίξε πετραδάκι». Κοιτάει αυτό γύρω και βλέπει τα κοκαλάκια των αδελφών του. Δεν τον άκουσε. Κατεβαίνει το Κάστρο από την άλλη μεριά και βλέπει ένα ρέμα με νερό κι απέναντι ένα σπιτάκι μ' ένα παραθυράκι μικρό. Λέει: «Κι έτσι σκοτωμένος, κι έτσι πεθαμένος». Πηδάει το ρέμα και μπαινεί από το παράθυρο στο σπίτι. Εκεί που γύριζε μέσα, βλέπει ένα

γέρο με μακριά μαλλιά και γένια που του σκέπαζαν τα μάτια. Εκεί που καθόταν ο γέρος αφήνει μιαν πορτύν. «Έκλασες πατέρα;» «Όστε εσύ είσαι γιε μου;» ρωτάει ο γέρος. «Να μου δώσεις το κεφάλι σου να το σφίξω». Βρίσκει ένα τόπι σίδερο. Το σφίγγει ο γέρος. «Α, εσύ είσαι ο γιος μου. Να μου κόψεις τα μαλλιά και τα γένια». Τα 'κοψε. Όλη την εβδομάδα ο γέρος, που ήταν δράκος, πήγαινε κυνήγι κι έφερνε. Το Σάββατο δεν έφερνε τίποτε. Πήγαινε σε μια λίμνη κι εκεί ερχότανε τρεις κοπέλες με φτερά, αφήναν τα φτερά έξω, έμπαιναν στη λίμνη και κολυμπούσαν και πήγαιναν ύστερα στη μάνα τους. Του λέει το παιδί: «Όλην την εβδομάδα φέρνεις κάτι, το Σάββατο γιατί όχι;» Τον παίρνει ένα Σάββατο από πίσω. Πήγε, περιμένει τις πάπιες που θάρθουν, βλέπει και το παιδί. «Έλα κάθησε και μην κάνεις θόρυβο. Πάρε τρία μαντίλια και δέσε τα φτερά κάθε μιανής χώρια». Τα 'δεσε τα φτερά κάθε μιανής και δεν μπορούσαν να φύγουν. Λέει ο πατέρας στο παιδί. «Ποια θέλεις;» «Τη μικρή». Οι άλλες ντύθηκαν κι έφυγαν. Την πήρε στου δράκου το σπίτι. «Πατέρα, λέει, δεν πάμε στις μάνας μου το χωριόν;» «Πάμεν». Φόρτωσαν μουλάρια με χρυσάφια. «Έρχεται της γριάς ο γιος, ο χαμένος», έλεγαν στο χωριόν. Όταν έφτασαν, έδωσε μίαν στο τσατηράκιν (τσαντηρί, καλυβάκι) της γριάς και της έχτισε σπίτι μεγάλο. Λέει της μητέρας του: «Μητέρα πάρε τα κλειδιά. Τριάντα εννιά δωμάτια θα τ' ανοίξεις, το ένα δωμάτιο δεν θα τ' ανοίξεις». Το παιδί κάθε μέρα πήγαινε κυνήγι. Η κόρη λέει της μάνας: «Όλες τις κάμαρες τις ανοίγεις και μία όχι. Γιατί;» Τη λυπήθηκε. Μόλις της άνοιξε την πόρτα, παίρνει τα φτερά και τα τυλίχτηκε. Πήγε στο σπίτι του πατέρα της. Ήταν γκαστρομένη. Της λένε οι αδερφάδες της: «Τι γυρεύεις εδώ; Θα σε βάλουμε στο κοτέτσι». Την κλείνουν στο κοτέτσι. Γυρίζει το παιδί στο σπίτι. Λέει της μάνας του: «Γιατί έδωσες το κλειδί;» «Τη λυπήθηκα». Πάει στον πατέρα του. «Μας έφυγε η νύφη». «Θα πάμε να τη βρούμε». Περπάτησαν κάμπους και χωριά, πουθενά. Στο τέλος έβαλε ο πατέρας το παιδί και βούτηξε το χέρι του σε μια μπογιά και το έστειλε στον αδερφό του που ήτανε κι αυτός δράκος. Πάει στο παλάτι του δράκου. Μόλις ήρθε ο δράκος λέει: «Ανθρώπινο κρέας μυρίζει και θέλω να το φάω». Μόλις είδε τη σφραγίδα του αδερφού του, λέει: «Παρά να φάω εσένα, καλύτερα να φάω το μάτι μου. Γιατί ήρθες;» «Αυτό κι αυτό, είχα τη γυναίκα μου, τυλίχτηκε τα φτερά κι έφυγε». «Να φωνάξω τότε τη δική μου την περιφέρειαν να δούμε αν την έχουνε δει». Καλεί τα πετεινά και τα όρνεα της περιφέρειάς του, κανένας δεν την είχε δει.

Τον στέλνει στον άλλο του αδερφό τον μεγαλύτερο, αφού τον έβαλε κι αυτός και βούτηξε το χέρι του στη μπογιά. Ρωτάει ο άλλος ο αδερφός: «Γιατί ήρθες εδώ;» «Αυτό κι αυτό, τυλίχτηκε τα φτερά κι έφυγε». «Να ρωτήξω κι εγώ τη δική μου περιφέρεια να μας πουν». Ρωτάει τα ζωντανά, τα άλογα, στο τέλος έρχεται και μια κουκουβάγια κουρασμένη πολύ. «Από πού έρχεσαι;» «Έρχομαι από ένα μέρος μακρινό όπου είχανε πάει για μάνιο τρεις κοπέλες και τη μία την πήρε ο γιος του τάδε δράκου και έφυγε και τώρα την έχουνε στο κοτέτσι και είναι και έγκυος». Λέει ο τρίτος δράκος ο μεγαλύτερος: «Θα σου δώσω αυτή την κουκουβάγια να σε πάει». Τον πήγε σε μια λίμνη. «Απέναντι είναι το βασίλειο και το παλάτι κι εκεί είναι η γυναίκα σου, και θα την έβρεις, είναι στο κοτέτσι μέσα». Εκεί που τον άφησε η κουκουβάγια στη λίμνη, και ήθελε να περάσει απέναντι, βρίσκει δυο νομάτους¹ που μάλωναν. Ήθελαν να μοιράσουν την περιουσία τους.

1. νομάτους = ανθρώπους

Η περιουσία τους ήταν ένας μύλος που τον γύριζες και άκουγες και ένα τραπέζι μ' όλα τα φαγητά που το άνοιγες και το τύλιγες, το δεύτερο ήταν ένα φέσι, ένα κελαφάκι², που όποιος το έβαζε δε φαινόταν και το τρίτο ήταν ένας βούρδουλας και όταν έλεγες «φουρ τοπούζα μου»³, χτυπούσε. Αφού τα είδε αυτά που ήθελαν να μοιράσουν, λέει: «Θα πάρω αυτή την πέτρα και θα τη ρίξω στη λίμνη, και όποιος πάει να τη φέρει εκείνος θα τα πάρει όλα». Όταν έριξε την πέτρα και πήγαν αυτοί να τη φέρουν, τσακώθηκαν και πνίγηκαν και οι δύο. Αυτός πήρε τα δώρα αυτά, βγήκε στην άλλη μεριά από τη λίμνη και πήγε στο παλάτι. Πήγε και βρήκε το βασιλιά. Εκείνο τον καιρό είχε πόλεμο ο βασιλιάς. Τον απειλούσαν να του πάρουν το βασίλειό του. Βρήκε το λαό αναστατωμένο. Πήγε, βρήκε τη γυναίκα του. «Πεινάς;» Την τάισε. «Τώρα θα πάω να πολεμήσω αυτούς, αυτόν το στρατό που είναι απέναντι και ζητά τον βασιλέα να πάει να πολεμήσει». Πάει στο άλλο στρατόπεδο και λέει: «Ποιος είναι ο αρχηγός σας εδώ; Να έρθει να πολεμήσουμε». Του λένε: «Εδώ όλο το βασίλειο δεν τολμάει να πολεμήσει και ένας άνθρωπος ήρθε να μας πολεμήσει;» Παραξενεύτηκαν. «Αν δεν σηκωθείτε να φύγετε από εδώ θα δείτε». Παίρνει την τοπούζα και λέει: «Φουρ τοπούζα μου». Βάζει και το κελαφάκι κι αρχίζει να σκοτώνει. Δεν έβλεπαν άνθρωπον. Σηκώνονται και φεύγουν. Πάνε και παίρνουν του άλλου βασιλείου τα μέρη. Βγάζει ο βασιλιάς μια διαταγή. «Όποιος είναι αυτός που έκανε αυτό να έρθει και θα του δώσω γυναίκα την κόρη μου». Παρουσιάζεται ένας Οβραίος. «Εγώ το έκανα». Ετοιμάζονται να τον παντρέψουν. Στο δρόμο, πάει το παιδί, τον καθάρισε. «Ο γαμπρός σκοτώθηκε, ποιος το έκανε;» Φοβήθηκε και άλλος να πει ψέματα. Ο βασιλιάς βγάζει άλλη διαταγή. «Να παρουσιαστεί αυτός που νίκησε τους εχθρούς». Πάει το παιδί. «Εγώ είμαι». Του έκανε το τραπέζι ο βασιλιάς στο παλάτι. Λέει: «Να παρουσιαστούν οι δυο κόρες να διαλέξει ποια θα πάρει». Αφού του έκανε το τραπέζι και παρουσιάστηκαν οι δυο βασιλοπούλες, παρουσιάστηκε και η γυναίκα του η πραγματική. Οι αδελφές της της έλεγαν: «Φύγε από δω». Το παιδί την είδε. Ρωτάει: «Ποια είναι αυτή;» «Η αδερφή μας». «Αυτήν θέλω». Είπε ο βασιλιάς: «Αυτήν θέλει, αυτή είναι η γυναίκα του».

Κι έγιναν γέλια και χαρές
και ξεφάντωσες καλές.

Τους φόρτωσαν χρυσαφικά και τους έστειλαν στη μάνα του.

Μια τέχνη που δεν την ήξερε κανείς στον κόσμο

Ήταν ένας φτωχός άνθρωπος και ήθελε να του δώσει ο Θεός ένα παιδί. Και του έδωσε ο Θεός ένα παιδί, αλλά αυτό ούτε έξω το έβγαζαν, ούτε μέσα. Και μια μέρα βγήκε έξω το παιδί, είδε τον ήλιο και λέει: «Βρε παιδί μου τι μεγάλη λάμπα είναι αυτή;» Αφού μεγάλωσε ακόμα λιγάκι, λέει στη μάνα του: «Να πας να μου ζητήσεις του βασιλιά την κόρη για γυναίκα». Τι να κάνει αυτή; Πήγε στο παλάτι και κάθησε στην πόρτα. Την έβλεπαν φτωχιά, της έδιναν ψωμί, της έδιναν φαγιά, γύριζε πίσω. Της λέει το παιδί: «Εγώ δε σ' έστειλα να πας να ζητιανέψεις,

2. κελαφάκι = φέσι

3. φουρ τοπούζα μου = χτύπα, δώσε ζύλο

σ' έστειλα να πας να γυρέψεις την κόρη του βασιλιά». Επιτέλους τη βλέπει ο βασιλιάς και λέει: «Τι θέλεις;» Λέει: «Εγώ βασιλιά μου δεν ήρθα να ζητιανέψω. Θέλω την κόρη σου για το γιο μου». Και λέει ο βασιλιάς: «Φέρτον να τον δούμε αυτόν που θέλει του βασιλιά την κόρη». Τον πήγε λοιπόν να τον δουν. Του λέει του βασιλιά η κόρη: «Εγώ θα σε πάρω όταν μάθεις μια τέχνη που να μην την ξέρει κανείς στον κόσμο». Της λέει: «Και αυτό θα γίνει». Πάει στο σπίτι του και λέει στον πατέρα του: «Θα μου μάθεις μια τέχνη που δεν την ξέρει κανείς στον κόσμο». Έφυγε από το σπίτι και γύριζε να μάθει την τέχνη κι ο πατέρας του έτρεχε από πίσω του. Μια μέρα κουρασμένος ο γέρος πήγε σ' ένα πηγάδι και κάθησε κι έλεγε «αχ, βαχ», που είχε κουραστεί. Βγαίνει λοιπόν ένας αράπης απο μέσα και του λέει: «Με φώναζες. Τι θέλεις;» «Εγώ δε σε φώναξα». «Με φώναζες. Το όνομά μου είναι Αχ-βαχ και ήρθα να σου κάνω το θέλημά σου». Του λέει λοιπόν: «Φώναζε το γιο σου». Φωνάζει το γιο του, ήρθε. Του λέει ο πατέρας: «Έλα δω, θα σου μάθει τούτος ο μάστορας μια τέχνη που δεν την ξέρει κανένας στον κόσμο». Τον πήρε ο αράπης και τον κατέβασε κάτω στο πηγάδι. Όταν τον κατέβασε κάτω στο πηγάδι, του έδειξε τις δυο γυναίκες που είχε, μια μαύρη και μια λευκή. Του λένε λοιπόν οι γυναίκες: «Από τις δυο μας ποια είναι η πιο όμορφη;» Και λέει εκείνος: «Και η λευκή όμορφη είναι αλλά και η μαύρη είναι πιο όμορφη ακόμα. Το ρύζι δίχως το πιπέρι δεν νοστιμίζει». Τον αγάπησαν και οι δυο γυναίκες. Του λένε: «Ότι σου δείχνει θα ρωτάει μετά: «Έμαθες;» Εσύ θα λες πως δεν έμαθες κι ας τόχεις μάθει». Στις 40 μέρες ήρθε να τον πάρει ο πατέρας του γιατί έτσι είχαν συμφωνήσει. Στις 40 μέρες τον παίρνει πάνω ο αράπης και λέει στον πατέρα του παιδιού: «Πάρτον κι αυτός δε θα μάθει ποτέ τίποτα». Αυτός τα 'ξερε όλα. Στο δρόμο που πήγαιναν βλέπουν δυο κυνηγούς. Λέει λοιπόν στον πατέρα του: «Πατέρα, εγώ θα γίνω ένα σκυλάκι που θα μείνει πάνω του το μάτι των κυνηγών. Όταν σου το ζητήσουν, όλα θα τα δώσεις μοναχά το λουράκι του δεν θα δώσεις». Όταν πλησίασαν λοιπόν λένε οι κυνηγοί: «Γέροντα, το πουλάς το σκυλάκι;» «Το πουλώ». «Πόσα; Δέκα, είκοσι;» «Σύμφωνοι». «Όλα θα τα δώσω, αλλά το λουράκι δεν θα το δώσω». «Καλά». Αφού το πήραν κι έφυγαν οι κυνηγοί κι ο γέροντας πήγαινε κατά το παλάτι, το σκυλάκι γύρισε πίσω κι έγινε όπως πριν. Μετά είδε δυο αγωγιάτες —ταχτατζήδες— που κουβαλούσαν ξυλεία. Λέει: «Εγώ θα γίνω ένα μουλάρι εξαιρετικό. Όταν σου το ζητήσουν όλα θα τα δώσεις, το καπίστρι δεν θα το δώσεις». Όταν είδαν οι ταχτατζήδες το μουλάρι λένε: «Βρε γέροντα το πουλάς το μουλάρι;» «Ναι». «Πόσα;» «Είκοσι λίρες». Το παίρνουν το μουλάρι και το βάζουν στ' άλλα μουλάρια μέσα. Σε δυο μέρες έρχεται το παιδί πίσω. Κόντευαν να φτάσουν στο παλάτι και το 'μαθε ο αράπης, ο μάστοράς του, πως έμαθε την τέχνη το παιδί και του έλεγε ψέματα. Και μόλις μπαίνει στο παλάτι έγινε λύκος και όρμησε να φάει το παιδί ο αράπης.

Το παιδί έγινε τότε σπόρος καλαμποκιού. Έγινε τότε κλώσσα ο αράπης για να φάει το καλαμπόκι. Εν τω μεταξύ ένα σπυράκι καλαμπόκι είχε φυλαχτεί στην καρέκλα από κάτω. Γίνεται τότε αλεπού το παλικάρι για να φάει την κότα. Τρώει την κότα και τα κλωσσόπουλα. Όλα αυτά τώρα έγιναν μπροστά στα μάτια του βασιλιά. «Έγινε αυτό που είπες βασιλιά μου. Έμαθα τέχνη που δεν την ξέρει κανένας». Και λέει: «Ναι». Τότε λοιπόν έπιασαν και πάντρεψαν την κόρη του βασιλιά με το παιδί. Κι έζησαν αυτοί καλά και μεις καλύτερα.

Ο Χαλοσπίτης

Είχε ένα βασιλιά και δεν είχε παιδιά και έκανε διάφορα μαγία¹ για να κάνει παιδί. Είχε και μια φοράδα και την είχε κάτω από το σπίτι του. Και βγήκε ένας και πουλούσε μήλα και έλεγε πως όποια γυναίκα φάει τα μήλα θα κάνει παιδί. Τότε ο βασιλιάς αγόρασε τα μήλα και αφού τα καθάρισε έδωσε στη βασίλισσα να φάει και τα φλύδια² τα 'δωσε στη φοράδα του. Γκαστρώθηκε η βασίλισσα, γκαστρώθηκε και η φοράδα. Έτσι τον καιρό που γέννησε η βασίλισσα γεννήθηκε και το αλογάκι γιατί κι αυτό γεννιέται στους 9 μήνες. Εν τω μεταξύ, όταν του είπαν να βγάλει το όνομα του παιδιού, αυτός το ξέχασε όσο να περάσουν οι 9 μήνες. Και του λέει η βασίλισσα: «Έβγα και πιάσε να χαλάς το σπίτι κι όσο να γίνει αυτό θα θυμηθείς το όνομα του παιδιού». Έπιασε να χαλά λοιπόν το σπίτι και το θυμήθηκε. Και λέει: «Το θυμήθηκα· Χαλοσπίτη ήταν να το βγάλω». Αφού το παιδί έγινε δέκα οχτώ χρονώ παλικάρι λέει στον πατέρα του: «Εγώ θέλω να παντρευτώ». Του λέει ο πατέρας του: «Πιάσε το τόξο και όπου πάει το βέλος σου εκείνη θα πάρεις για γυναίκα σου». Έριξε το παλικάρι τη σαίτα και χάθηκε η σαίτα. Βρε, είπαν, εδώ, εκεί, αν βρέθηκε πουθενά. Τίποτα. Και λέει: «Πατέρα, εγώ θα πάω να τη βρω». Του λέει: «Πάρε το αλογάκι σου και πήγαινε». Το σέλωσε, το καλίγωσε³, ανέβηκε πάνω και πήραν το δρόμο. Μέρες πήγαιναν. Δρόμο έπαιρναν, δρόμο άφηναν. Ύστερα από 40 μέρες έφτασαν σ' ένα παλάτι. «Εμείς είμαστε του βασιλιά του τάδε ο γιος κι έριξα το τόξο μου και ψάχνω να το βρω». Του λένε: «Είναι 40 μέρες αυτό το τόξο και δεν τολμάμε να το βγάλουμε από το δωμάτιο τις κόρης μας». Και λέει: «Θα πάω να το δω». Με μια που έδωσε το έβγαλε. Λέει: «Εγώ θα πάρω την κόρη σου». Είπε η κόρη: «Καλά, θα σε πάρω εγώ εσένα, αλλά θα πας να φέρεις από τα δυο βουνά που ανοιγοκλείνουν, νερό». «Θα πάω». Ήθελε να τον ξεκάνει. Πήγε λοιπόν, έδωσε του αλόγου του μια καμουτσιά, μόλις άνοιξαν τα βουνά και βούτηξε το μπουκάλι του στη δεξαμενή και πήγε να φύγει. Εκεί που πήγαινε να φύγει, πιάστηκαν οι τρίχες της ουράς του αλόγου του ανάμεσα στα βουνά και τ' αλόγο ψόφησε. Έπιασε να κλαίει. Όπως έκλαιγε έπεσαν δυο σταγόνες νερό πάνω στο άλογο. Αμέσως ζωντάνεψε το άλογο. «Βρε, ήταν το θάνατο νερό», είπε, δεν το ήξερε. Πήγε λοιπόν και πήρε την κόρη και πήγαν στον πατέρα του. Και ζήτησαν αυτοί καλά, και μεις καλύτερα.

Το παλικάρι οι 40 δράκοι και η γουρούνα

Ήταν ένας γέρος και μια γριά, και δεν είχαν παιδιά. Και τους έδωσε ο Θεός παιδί και αυτό δεν έβγαινε έξω. Μια μέρα που βγήκε έξω, είδε τον ήλιο και λέει: «Τι μεγάλη λάμπα που είναι!» Ήθελε να πιάσει το δρόμο να πάει έξω στον κόσμο. Η μάνα του, του έδωσε να φάει πετιμέζι και μέλι. Και μαζεύτηκαν εκεί που έπεσε το πετιμέζι μύγες πολλές. Αρπάζει λοιπόν κι αυτός μια σανίδα

1. μαγία = γιατροσόφια

2. φλύδια = φλούδια

3. καλίγωσε = πετάλωσε

και τις σκοτώνει. Τις μετράει, ήταν 40. Και γράφει πάνω στη σανίδα: «Σαράντα τρώω καθιστός, αλοίμονο και σηκωστός» και την παίρνει και φεύγει. Και βρήκε το παλάτι του διαβόλου που έμεναν οι 40 δράκοι. Και λένε αυτοί: «Βρε για όνομα του Θεού! Σαράντα τρώει καθιστός αλοίμονο και σηκωστός!» Πήγαιναν κάθε μέρα κυνηγι. Του ετοίμαζαν κι εκείνου να φάει. Και λένε: «Πώς θα τον ξεκάνουμε αυτόν; Να τον στείλουμε στην πηγή που πάει μια γουρούνα και πίνει. Και όταν σκοτώσει τη γουρούνα καλά. Αν όμως τον φάει θα γλιτώσουμε κι εμείς». Του λένε αυτοί: «Έχει μια γουρούνα και μας παίρνει το νερό. Αφού εσύ 40 σκοτώνεις καθιστός, αλοίμονο και σηκωστός, θα πας να τη σκοτώσεις να γλιτώσουμε κι εμείς». Πάει λοιπόν και ήρθε η γουρούνα. Αυτός από το φόβο του ανεβαίνει πάνω σ' ένα δέντρο που είχε εκεί. Η γουρούνα αφού το παιδί ανέβηκε στα ψηλά, ορμά να το σκοτώσει. Όπως όρμησε στο δέντρο, είχε ένα κλαδί κομμένο και χόθηκε στην κοιλιά της και κρεμάστηκε, σκοτώθηκε. Αυτός λοιπόν κατεβαίνει από το δέντρο, βλέπει κρεμασμένη τη γουρούνα και λέει: «Φτου στο διάολο, ήρθες να με φάεις;» Σηκώνει το παπούτσι του και της δίνει μια. Έμεινε το παπούτσι στη γουρούνα. Πάει και τους λέει: «Ήρθε η γουρούνα και της έδωσα μια με το παπούτσι. Πηγαίστε πάρτε την». Πάνε και βλέπουν το παπούτσι πάνω της. Λένε: «Όντως αυτός είναι παλικάρι». Και τα υπέστησαν όλα γιατί ήταν παλικάρι, έφαγε και τη γουρούνα.

Τελή-Βασίλης¹

Είχιν έναν άντραν κι ζούσιν μι την μάνα του. Αυτοί ήταν πουλλύ φτουχέ². Τον άντραν τον έλεγαν Τελή-Βασίλην. Ήταν μαραγκός. Μιαν ημέραν λοιπόν δεν είχιν η μάνα να του δώσει ψουμίν για τη δουλειά του και (του) λέει: «Γιο μου θα ζυμάσου κι του μισημέριν θα σι φέρου πίττα να φας». Πιάννει ζυμώννει, πιάννει κόβει την πίτταν, βάλλει κι έναν πιάτον πετιμέζιν κι τα πάει στον μαραγκόν. Τρώει αυτός την πίτταν, τρώει κι του πετιμέζιν. Μαζεύτηκαν μύγες. Δίνει μιαν μι του χέριν του, σκοτώννει τις μύγες και τις μετρά. Χίλις μια. Και λέει: «Πρε για όνομα του Θεού, με μιαν που έδωσα σκότωσα χίλιες μιαν ψυχές και κάθομαι εδώ και κάμνω τον μαραγκόν; Θα φύ(γ)ου να πάω να βρω την τύχη μου απ' αλλού». Φεύγει κι πάει στον γύφτον και λέει: «Θα με κάμεις μιαν μαχαίραν και θα γράφει: Μι μιαν χαρπατσάν σκουτώνου χίλιες μιαν ψυχήν. Με χρυσά γράμματα». Γράφει η γύφτους την μαχαίραν, την χτυπά αυτός στον νίμουν του (ώμο του) κι φεύγει. Πάει τογρού-τογρού-τογρού, πάει και βρίσκει έναν ισκύλουν ψόφιουν. Λέει: «Αυτό το θηρίον θα μι φάει. Τι θα κάνου; Θα πάου τώρα που κοιμάται να του δώσου μιαν να τουν σκουτώσου». Τρέχει, πάει, η σκύλλους ήταν ψόφιους, τουδ δίνει μιαν κλουτσάν, βγαίνουν τ' άντερά του όξου. «Χάτε, λέει ισκούτωση κι το λιοντάριν». Γράφει πάνω στη μαχαίραν. «Μι μιαν κλωτσάν ισκούτωση κι έναν λιοντάριν». Χτυπά τη μαχαίραν εις τον νόμον του, πάει σε μια πεδιάδα. Δεν είχε τίποτα, ήταν καλή ώρα σαν τημ πλατείαμ μας. Είχιν έναν πεύκον κι έτρεχε έναν τρεχούμενον νερόν. Βάλλει λοιπόν

1. Τελή-Βασίλης = Τρελοβασίλης

2. φτουχέ = φτωχοί

την μαχαίρα κατά τον ήλιον κι έπεσαν αυτός κι έκανε πως κοιμούντανε. Εκεί έρχονταν κάθα μεσημέριν οι 40 δράκοι κι πότιζαν τ' άλογά τους. Πάνε λοιπόν οι 40 δράκοι το μεσημέριν. Λέει λοιπόν η μι(γ)άλους δράκους: «Πω, πω, βλέπω γράμματα, λέει, βλέπω σπαθίν, και τι γράφει πάνω; Να κατέβεις μικρέ να πας να δεις». Η Τελή-Βασίλης τάκανε πάνω του που άκουσε τουν δράκουν που περπάτηνε κι ερχούντανε. Λοιπόν, πάει, διαβάζει. Πάει και λέει τον αδερφόν του τον μεγάλο: «Αδερφέ, θα μας φάει αυτός, είναι θηρίον. Αυτά κι αυτά». Λέει: «Θα πάμουν κι οι 40, να τουν σηκώσουμε να τουν πάρουμε στο σπίτι μας, να γλιτώσουμε». Πάει λοιπόν. «Αφέντη, αφέντη», του φωνάζει. «Ωπ, ωπ, ωπ. Τι νιν;» λέει. «Προς Θεού, εμείς ήρθαμε να σε πάρουμε στο σπίτι-μας. Έχουμε μίαν αδερφήν, να σε κάνουμε αδερφόν». Παίρνουνε λοιπόν του Τελή-Βασίλην, κι ήταν όμορφους, πεντάμορφους, τον πάνε στο σπίτιν. Έίχανε και μίαν αδερφήν όμορφη που δεν την είχε δει ο ήλιος. Λέει: «Τι να κάνουμε; Αυτός για νάρτει εδώ είναι θηρίον, θα μας φάει όλους. Ας του δώσουμε την αδερφήν μας να τον μαζέψουμε, να τον κάνουμε δικό μας». Λέει: «Εμείς σ' αγαπούμε, μίαν αδερφήν την έχουμε εμείς, δεν την έχει δει ο ήλιος. Θα σου τη δώσουμε να σε κάνουμε αδερφόν κι εσύ δεν έχεις να κάνεις τίποτα. Εμείς θα κουβαλούμε και θα σι φέρνουμε». «Έγινε», λέει. Πιάνουν και παντρεύουν τον Τελή-Βασίλην. Αφού έδεκαν την αδερφήν, λέει ο μεγάλους δράκους: «Ας φωνάξουμε τον Τελή-Βασίλη, αυτός είναι ζωηρός και δυνατός και ξέρει να μας μάθει, κάμποσα τσαλίμα, κάμποσα γυμνάσια». Τον φωνάζουν. «Θέλουμε να βγούμε, λέει, να μπαλαιοπούμε. Εσύ θα ξέρεις». «Αμέ, λέει, ό,τι θέλουν τ' αδέρφια μου». Πάει στη γυναίκαν του και λέει: «Τ' αδέρφια σου αυτά κι αυτά. Εγώ δεν ξέρω, τι θα κάμω;» Και λέει: «Μη στεναχωριέσαι. Εσύ θα ντυθείς να βάλεις τα ρούχα μου και θα κάθεται στο μπαλκόνιν. Θα τους γελάσω όλους». «Έτοιμοι;» «Έτοιμοι». Ντύνεται αυτή, βάλλει τα ρούχα του, δίνει μίαν του σπάει το χέριν του, του δράκου. Δίνει μίαν της σπάννει το δόντιν. Λέει: «Να σταματήσουμε, δεν τα βγάξω εγώ μαζίν του», ήταν πιο δυνατή η αδερφή. Ανιβαίνει πάνω, βγάλλει του δόντιν του μάνι-μάνι. Κάλεσαν τον κάτω. Λέει: «Αφού ξέρεις τόσα πολλά γιατί έσπασες το χέριν του;» «Γιατί λέει, αν σας έλεγα να μη σας μάθου θα μου λέγατε πως δεν θέλει η γαμπρός μας. Έρθα σε δύσκολην θέση». Κι έτσι αφού τους ιμπάλαιψιν κι αφού ακούστηκιν πως ήταν λιοντάριν, σ' έναν χωριόν είχαν ένα φίδιν μ' έξη κιφάλια. Αυτό το φίδιν έπιανε¹ όλον το νερόν. Δεν άφηνε να κατέβει να πιεί ο κόσμος νερόν. Στέλλει λοιπόν ο βασιλιάς και λέει να πάνε να τον φέρουν να σκοτώσουν το φίδιν να γλιτώσει το χωριόν. Στέλλει πέντε χιλιάδες ανθρώπους να πάρουν τον Τελή-Βασίλην να πάει να σκοτώσει το θηρίον και να τον δέκει ό,τι θέλει. Πώς να πάει ο Τελή-Βασίλης; Στέλλει τους ανθρώπους πίσου. «Όχι, λέει, δεν μπορώ να πάω». Και λέει ο βασιλιάς: «Θα πάεις». Ξαναστέλλει τους ανθρώπους και λέει: «Πρέπει νάρθει να σκοτώσει το θηρίον γιατί θα τον αποκεφαλίσω». Βρέθηκε σε δύσκολη θέση ο Τελή-Βασίλης. Λέει: «Γυναίκα, εγώ φεύγω, να με συχωρέσεις². Εκεί που θα πάω θα με φάει το θηρίον. Εγώ δεν ξέρω τίποτα». Σηκώνεται πάει στον βασιλιά. «Έρθα αφέντη μου». «Πόσους στρατιώτηδους θέλεις για να σε

φυλάξουνε να σκοτώσεις το θηρίον;»

Λέει: «Έναν στρατιώτην να μου δείξει τη φωλιά, το μέρος εκεί όπου είναι». Παίρνει έναν στρατιώτη, πάει από μακριά και του λέει: «Μέσα σ' αυτήν την φωλιά είναι». Η φωλιά λοιπόν αυτή είχαν σαπίσει, δεν μόραγε κανένας να πάει από πάνω. Του λέει λοιπόν: «Εκεί μέσα κατοικεί το φίδιν κι από κει κρατάει του νιρόν». Λέει: «Κοίταξι, ιγώ θ' ανεβού να δου που είναι του κιφάλιν του, να βγει το φίδιν να του σκοτώσω. Εγώ έχου μαγνήτην. Ισύ φύει μακριά μη σι φάει του φίδιν». Τον άφηκιν μακριά κι αυτός δοκιμάζιν να κασκηνέψει¹. Όπως περπάτηνιν πέφτει το χαλατόν (το χάλασμα) κι χτυπά το φίδιν εις το κεφάλιν. Βάλλει φουνές «Έλα κι σκότωσα το φίδιν». Κόβουν τη γλώσσαν του κι πάουν την στο βασιλιάν. Έγιναν χαρές μεγάλες. Η βασιλιάς έδεκιν διαταγήν να γμίσουν μίαν άμαξαν φλουριά κι να τουν στείλουν πίσου στο σπίτιν του, τον Τελή-Βασίλην. Όταν είδιν η γυναίκα του την άμαξαν νόμιζιν ότι φέρνουν πίσω σκοτωμένον τον άντραν της. Όμως ήταν ζωντανός και της τα διηγήθηκιν όλα, ότι από τύχην ισκότωσιν το φίδιν. Είχαν και τα φλουριά.

Κι έζησαν αυτοί καλά κι μες καλύτερα.

Ο Αγά-Παπουτσής

Αυτός ο Αγά-Παπουτσής ιδούλευιν στα τουρκοχώρια. Για την δούλεψίν του λοιπόν του δώσανε μίαν κασίκαν. Για να μη χασομεράει να πηγαίνει να την βόσκει είχαν έναν μεγάλον σκοινίν κι έδενιν την κασίκαν και το βράδυ την έλυνιν και την έφερνιν πίσου. Κατέβηκιν λοιπόν μια αλεπού, την κανόνισιν και την έφαιν. Τράβα-τράβα το σκοινίν έρχονταν και η αλεπού μαζίν. «Επ! τι έκαμιν εκεί; Έφαις την κασίκαν; Θα σι σκοτώσω». Λέει και η αλεπού: «Μη μισκοτώσεις και γω θα σι κάμω βασιλιάν». «Εσύ θα μι κάμεις βασιλιάν;» Και λέει: «Εγώ». «Άτε κάτσει μαζί μου». Μια μέρα του λέει: «Έχεις να μι δώσεις μίαν λίραν;» «Έχω». Την δίνει λοιπόν τη λίρα και πάει στο βασιλιά, και λέει: «Γεια σας». «Γεια σας». «Εγώ είμου υπερέτρια του Αγά-Παπουτσή κι ήθελα να μου δώσι το κιλό² σας που μετράτε τις λίρες σας». Λέει ο βασιλιάς: «Αμ ποιος είναι αυτός που έχει τόσις λίρες κι τις μιτρά μι του κιλόν;» Παίρνει λοιπόν το κιλόν κι έκαμιν πως μιτρούσιν τις λίρις. Πιάν(ν)ει κι χώνει τη λίρα στη χαραμάδα του κιλού. Όταν ιπήν το κιλόν στον βασιλιάν, λέει: «Τι έκαμιν μωρέ αυτή;» Βλέπουν μίαν λίραν στο κιλόν. «Μωρέ, λέει, τσιζός³ ήταν, τόσο πλούσιος είναι αυτός ο παπουτσή;» Μετά πέντε-έξη μέρες, σηκώνεται η αλεπού και πάει πάλι στο βασιλιά. «Είπιν μου ο Αγά-Παπουτσή να μου δώσι το κιλόν που μετράτε τα φλουριά». Ζητά από τον παπουτσήν έναν φλουρίν το κολλάει στο κιλόν. Εν τω μεταξύ έν(ν)οιξιν πόρταν⁴ η αλεπού με το β-βασιλιάν. Λέει την λοιπόν ο βασιλιάς: «Βρε, αφού νιν τόσο πλούσιος αυτός η Αγά-Παπουτσή, δεν κάμνεις τίποτα να τουν κάνουμε γαμπρόν;» Λέει η αλεπού: «Να του το πω, αλλά θα

1. έπιανε = σταματούσε, εμπόδιζε

2. συχωρέσεις = να μου κάνεις μνημόσυνο

1. κασκηνέψει = δραπετεύσει

2. κιλό = δοχείο που μετρούσανε το σιτάρι, μέτρο. Ισοδυναμούσε με οχτώ οκάδες

3. τσιζός = παράξενος, κολλώδης

4. άνοιξε πόρτα = έκανε σχέσεις, μπεινόβγαინε στο παλάτι

θέλει αυτός;» Της του 'πιν⁵. «Βρε, λέει η Αγά-Παπουτσή, εγώ μι την κόρην του βασιλιά;» Λέει: «Τι σι μέλλει ισέναν; Θα τα κανονίσου όλα εγώ». Ξεκινάνε λοιπόν ο βασιλιάς μι τον γαμπρόν και τη βασιλική άμαξαν και την ακολουθία. Όπου πή(γ)αιναν έβρισκαν πρόβατα, κοπάδια. Πήγαιναν μπροστά η αλεπού κι έλεγε: «Αν σας ρουτήξει η βασιλιάς, ποιανού είναι αυτά, θα λέτε: «Του Αγά-Παπουτσή, ειδημή θα σας σκουτώσει». Πήγαιναν πιο κει, έβλεπαν αλόγατα, κουπάδια. «Αν σας ρουτήξει ο βασιλιάς, θα πείτε: «Του Αγά-Παπουτσή». Αγελάδες τα ίδια, όλα τα ίδια. Λέει λοιπόν ο βασιλιάς: «Αμ αυτός είναι μέγας και πολ(λ)ύς». Πάει λοιπόν η αλεπού σ' ένα μέρος που έξεριν⁶, κι εκεί κατοικούσε μια δρακόντισσα μοναχή της. Το σπίτι ήταν πολυτελέστατο, μέχρι και τα καρφιά ήταν χρυσά. Πάει λοιπόν και της δείχνει. «Και ποιοι είναι αυτοί που έρχονται;» Λέει: «Αυτοί είναι άνθρωποι του βασιλιά και έρχονται να σι σκουτώσουν». «Εμέναν; Και τι τους έκανα;» «Ξέρω γω; λέει, έτσι είναι ο νόμος». «Και τι θα κάνου για να γλιτώσου;» «Έλα να σι βάλου σ' έναν φούννου μέσα, να βάλου και κάμποσα κλαδιά μπροστά να σι κρύψου κι γω θα τα κανονίσω. Άμα θάρθουν, θα πω ότι δεν υπάρχει τίποτα». Σηκώνητι λοιπόν, βάλλει την δρακόντισσαν μέσα στον φούννου, βάλλει κι μιαν φωτιά, αρχίζει να την ταρασσει με το σεφένιν⁷. Λέει ο βασιλιάς: «Συμπεθέρα, τι κάμνεις; Εμείς έχουμε φέρι φαγιά. Τι κάμνεις εκεί;» «Όχι, λέει, ιγώ θα κάμου αυτά που πρέπει». Ανιβαίνουν πάνου, δεν είχαν ξαναδει τέτοιο σπίτιν. «Βρε, τι πράμαν είναι αυτό;» Κοιτάζουν οι άλλοι το σπίτιν, κοιτάζε και ο Παπουτσή. Ο βασιλιάς υποψιάστηκιν. «Καλά να κοιτάζουμουν εμείς αυτό το σπίτιν, αλλά γιατί να το κοιτάζει και ο γαμπρός;» Φωνάζει λοιπόν την αλεπού και λέει: «Συμπεθέρα, καλά εμείς, αλλά γιατί να το κοιτάζει έτσι και ο γαμπρός;» «Αυτός, λέει, ξέριτι τι πονηρός είναι; Κοιτάζει τα καρφιά που είναι χρυσά, να μην έχει φύ(γ)ει κανένα». Έφηκαν λοιπόν του βασιλιά την κόρην εκεί. Πέρασιν καλά με τον Αγά-Παπουτσήν και την αλεπούν. Η αλεπού όμως ήθελεν να κλέψει κότις. Λέει λοιπόν μια μέρα τον παπουτσήν: «Εγώ έτσι μαζεμένη εδώ δεν είμαι ευχαριστημένη. Θέλω να πάω να κλέψω κότις». Της λέει εκείνος: «Έχουμε τόσα πράματα εδώ κι εσύ θέλεις να πας να κλέψεις;» «Άτε καλέ, λέει η αλεπού, μέναν η δουλειά μου αυτή είναι, θέλω να πάω να κλέψω κότις». Έκανε πως ψόφησε. Όταν την είδεν ο παπουτσή, λέει στη γυναίκα του: «Άτε, τράβα την από την νουράν κι ρίξι την τέκεινά⁸». Μι του «τράβα την από την νουράν κι ρίξι την τεκεινά» σηκώνητι αυτή, κάθητι. «Α βρε, ιγώ που σ' έκανα βασιλιάν, εγώ που σ' έκανα βασιλιά κι εσύ δεν ήσουν τίποτα». Και σηκώθηκιν η αλεπού κι έφυ(γ)ιν. Κι έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Το αχόρταγο μάτι

Ήταν ένας βασιλιάς και του άρεσε να γυρνάει το βασίλειό του για να μαθαίνει πώς περνάει ο λαός του. Πήγε και σε μια παραλία, σ' ένα χωριό, και βλέπει έναν ψαρά. «Γεια σου». «Γεια σου». «Τι χαμπάρια;» «Καλά». «Πώς πάνε οι δου-

5. της του 'πιν = του το είπε

6. έξεριν = ήξερε

7. σεφένιν = φουρνόζυλο

8. τεκεινά = εκεί πέρα

λειές;» «Ας τα, με κατατρέχει το ριζικό μου, ψάρια δεν πιάνω». Κάθησε και σκέφτηκε ο βασιλιάς πως να τον βοηθήσει. Φωνάζει τον ψαρά, φώναξε και την ακολουθία του. «Θα πας, του λέει, αύριο βράδυ να ρίξεις τα δίχτυα σου, κι όσα ψάρια θα πιάσεις τόσες οκάδες λίρες θα σου δώσω». Κι εσείς, λέει στους άλλους, θα πάτε μαζί του να τον προσέχετε μη μας γελάσει». Πάει ο ψαράς και ρίχνει τα δίχτυα όλα το βράδυ. Έριξε όσο μπορούσε πιο πολλά για να πάρει το χρυσάφι. Την άλλη μέρα πάει να τα μαζέψει. Μαζεύει, μαζεύει, τίποτα. Μόνο ένα μικρό ψαράκι είχε πιάσει κι αυτό τόχαν φάει τα άλλα, μόνο το μάτι του είχε μείνει. «Ζυγίστε το», λέει ο βασιλιάς. Βάζουν το ψάρι από τη μια μεριά της παλάντζας κι από την άλλη αρχίζουν να ρίχνουν λίρες μέσα στο τάσι, μια, δυο, τρεις, πέντε. Γέμισε το τάσι και η ζυγαριά ούτε κουνήθηκε από τη θέση της, έγερνε από το μέρος του ψαριού. «Πρε για όνομα του Θεού!» Φωνάζει τους υπουργούς. «Τι γίνεται εδώ;» Δεν μπορούσαν να δώσουν απάντηση. Ένας από αυτούς λέει: «Βασιλιά, εδώ πάνω στο βουνό, στο Μετόχι, έχω ακούσει πως είναι ένας τσοπάνος που κάνει τον ψευτο-σοφό, τον ψευτο-μάγο. Να πάμε να τον φέρουμε να μας πει». «Να πάτε». Καβαλάνε τρία άτια και πάνε και τον βρίσκουν. Ήταν σε μια σπηλιά τυλιγμένος τα στρωσίδια και κοιμότανε. Τον ξυπνάνε, δεν ήθελε να σηκωθεί. «Αφήστε με στην ησυχία μου». «Βρε σους διαταγή του βασιλιά». Τον σηκώνουν και τον φέρνουν στο βασιλιά. «Λέγε, τι γίνεται εδώ;» Εκείνος παίρνει κρυφά λίγο χόμα και το βάζει στην τσέπη του. «Α, λέει, θα δεις». Βάζει από τη μια μεριά το ψάρι και σκεπάζει το μάτι του με το χόμα. «Βάλτε τώρα τις λίρες στο άλλο τάσι». Αρχίζουν να μετράνε, μια, δυο τρεις, σηκώθηκε η παλάντζα. «Είδατε; λέει, αυτό το μάτι το αχόρταγο μόνο το χόμα το χορταίνει».

Το παραμύθι της άτυχης

Ήταν ένας και γέρασε, μεγάλωσε και δεν παντρεύτηκε. Απ' το σπίτι λοιπόν τον πιάζαν. «Δε θα παντρευτείς; Δε θα παντρευτείς;» Ένα πρωί κάποτε, στάθηκε στο παραθύρι κι έβλεπε. Και περνάει μια. Λέει: «Αυτήν θα παντρευτώ». Πάει την παντρεύεται. Αυτός από λεύτερος ταξίδευε. Αφησε λοιπόν τη γυναίκα στον αδερφό του: Του είπε: «Να την προσέχεις». «Θα την προσέχω». Αλλά ο αδερφός του ήταν κακός άνθρωπος. Ήθελε δική του την κοπέλα. Πιάνει και βάζει στο δωμάτιό της, κάτω από το κρεβάτι της, κάτι αλήτες του δρόμου. Της λέει το πρωί: «Α, μέχρι τώρα τόκανες κρυφά, τώρα θα το κάνεις φανερά με μένα». Πιάνει και γράφει γράμμα στον αδερφό του στην ξενιτιά. Αυτό κι αυτό. Εκείνος αφού διάβασε το γράμμα, γράφει: «Εγώ αδερφέ θα μείνω εδώ και δεν θα ξαναπαντρευτώ. Αν είναι έτσι, να την πιάσετε και να την καταδικάσετε». Η καταδίκη τότε ήταν να τη βάλουν στη γη μέχρι το λαιμό για να τη φάνε τ' αγρίμια. Πιάνουν την κοπέλα την πάνε ανάμεσα σε δυο βουνά και την χώνουνε στη γη μέχρι το κεφάλι. Από κει λοιπόν πέρασε ένας καβαλάρης, μαύρος, αράπης. Εκείνη άρχισε να φωνάζει: «Μη με πατήσεις, για όνομα του Θεού, μη με πατήσεις». Κατεβαίνει ο καβαλάρης από τ' άλογο και τη ρωτάει: «Τι γίνεται, τι έπαθες εσύ και φωνάζεις;» «Να, λέει η γυναίκα, με καταδικάσαν και μ' έχωσαν εδώ να με φάνε τα αγρίμια». Σκάβει εκείνος το χόμα, βγάζει την κοπέλα απο το λάκο και τη ρωτάει: «Θέλεις νάρθεις μαζί μου; Έχω μια γυναίκα κι ένα παιδάκι. Θέλεις να κάτσεις μαζί μας;» «Πώς δε θέλω;» Τη βάζει πάνω στ' άλογο και την πάει. Στο

σπίτι είχε έναν υπηρέτη που ήθελε την κοπέλα. Αυτή δεν τον ήθελε. Τι να κάνει, τι να κάνει αυτός, πιάνει και σφάζει το παιδάκι του αράπη και βάζει τα ρουχαλάκια του κάτω από το μαξιλάρι της. Ξυπνάει ο αράπης. «Βρε για όνομα του Θεού, τι κακό είναι αυτό που μας βρήκε. Ποιος τόκανε;» «Εγώ ξέρω», λέει ο υπηρέτης. «Αυτή τόκανε. Να και τα ρουχαλάκια του στο προσκέφαλό της». «Τι να σου κάνω τώρα, λέει ο αράπης, που σε μάζεψα και συ μου έκανες αυτό το κακό; Άντε φύγε». Τη διώχνει από το σπίτι, αλλά επειδή ήταν καλός άνθρωπος και πλούσιος της λέει: «Πάρε κι εκατό λίρες και να μη σε ξαναδώ». Παίρνει αυτή τις εκατό λίρες και πάει, πάει, φτάνει σ' ένα μέρος που ήταν κοντά στη θάλασσα. Εκεί βλέπει ανθρώπους μαζεμένους κι έναν που ετοιμάζονταν να τον κρεμάσουν. Ρωτάει: «Ποιος είναι αυτός;» Της λένε: «Αυτός χρωστάει εκατό λίρες και δεν έχει να τα δώσει, γι' αυτό τον κρεμάνε». Λέει: «Άμα δώσω εγώ τις εκατό λίρες δε θα τον κρεμάσουν;» Της λένε: «Όχι». Πιάνει και μετράει τις εκατό λίρες. Τον αφήνουν. Αυτός βλέπει ένα καράβι κι αρχίζει και φωνάζει στον καπετάνιο: «Έλα, έλα δω». Του λέει ο καπετάνιος: «Τι θέλεις;» «Βλέπεις αυτήν την κοπέλα —ήταν όμορφη γυναίκα— που σκαλίζει την άμμο; Σου την πουλώ». «Πόσα;» «Τόσα». Τη βάζουν στο καΐκι και την πάνε για το καράβι. «Πού με πάτε;» «Στο καράβι». «Γιατί;» Λέει ο καπετάνιος: «Αυτός που έσωσες εσύ σε πούλησε και τώρα είσαι δική μου». Τη βάζουν στο καράβι, περνούν 2, 3, 4 μέρες, ο καπετάνιος άρχισε να γκρινιάζει. Λέει: «Τι, εγώ την αγόρασα, κορόιδο είμαι;» Αποφάσισε το βράδυ να την σκοτώσει. Εκείνη τη νύχτα που λες, σηκώνεται μια φουρτούνα, ένα κακό, σπάει το καράβι. Έπεσαν όλοι στη θάλασσα, πέφτει κι αυτή. Πιάνει ένα ξύλο, σιγά-σιγά την έβγαλε το κύμα σ' ένα νησί. Σ' αυτό το νησί είχε πεθάνει η βασίλισσα κι έβαζαν κλήρο ποια θα γίνει βασίλισσα. Ε, μια που έφτασε κι εκείνη, λένε: «Δεν τη βάζουμε κι αυτήν στον κλήρο;» «Να την βάλουμε». Τη βάζουν και της πέφτει ο κλήρος. Έγινε βασίλισσα. «Τώρα ό,τι λες εκείνο θα γίνεται, της λένε, είσαι πια βασίλισσα». «Λοιπόν, λέει εκείνη: Θα φτιάξετε ένα ξενοδοχείο μεγάλο να 'ρχονται και να μένουν δυο και τρεις μέρες όσοι περνάνε από δω, και ένα νοσοκομείο με γιατρούς και νοσοκόμες μέσα, για να γίνονται καλά όσοι είναι φτωχοί και άρρωστοι».

Περνάνε 2-3 μέρες και να και φτάνουν ο άντρας της με τον αδερφό του. Λέει: «Βάλτε τους σε χωριστά δωμάτια. Κι όποιος έρχεται να τον βλέπω εγώ πρώτα πρώτα. Θα περνάει πρώτα από μένα». Τους βάζουν σε χωριστά δωμάτια. Έπειτα από λίγες μέρες έρχεται ο καπετάνιος κι έπειτα ο κρεμασμένος. Αφού έμειναν λίγες μέρες και γιαιτρεύτηκαν, λέει: «Φέρτε τους τώρα να περάσουν από μπροστά μου». Λέει: «Αυτός είναι ο άντρας μου κι αυτός είναι ο κουνιάδος μου που μου έκανε αυτές τις ατιμίες. Αν θέλει ο άντρας μου ας καθήσει να τρώει και να πίνει. Ο κουνιάδος μου καλά τιμωρήθηκε και είναι άρρωστος. Αυτός είναι ο αράπης που όταν με είχαν χώσει μέσα στη γη κι ήταν νύχτα κι εγώ φώναζα «μη με πατήσεις», μ' έβγαλε και με πήγε στο σπίτι του, καλός άνθρωπος. Αυτός είναι ο υπηρέτης που σκότωσε το παιδί του αράπη κι έπειτα πήρε τα ρουχαλάκια του και τάβαλε κάτω από το μαξιλάρι μου. Αυτός πάλι, είναι ο κρεμασμένος που 'δωσα τις εκατό λίρες για να τον γλιτώσω κι αυτός με πούλησε στον καπετάνιο. Απ' όλους αυτούς ο κρεμασμένος να καταδικαστεί σε θάνατο και οι άλλοι ισόβια. Ο αράπης είναι αθώος. Εγώ θα καθήσω εδώ και δεν θέλω τίποτα». Κι έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Το δαφνοκούκουτσο

Ήταν μια γριούλα και δεν είχε παιδάκι. Παρακαλούσε λοιπόν το Θεό να της δώσει ένα, ας ήταν κι ένα δαφνοκούκουτσο. Της τόδωσε. Το 'παιρνε η γριούλα αυτό το δαφνοκούκουτσο, το τύλιγε μέσα στα πανιά, το 'πλενε, το 'βαζε στην κούνια και το νανούριζε. Οι γείτονες που ήξεραν πως δεν είχε μικρό απορούσαν.

— Τι νανουρίζει η γριά, τρελάθηκε;

Μια μέρα έφυγε έξω και λένε οι γειτόνισσες.

— Θα πάμε να δούμε τι έχει και νανουρίζει.

Πάνε στο σπίτι, πιάνουν τα πανιά, τα ξετυλίζουν, δε βρίσκουν τίποτε.

Το δαφνοκούκουτσο έπεσε κάτω.

Η γριούλα κάποτε ήρθε σπίτι της, δεν το είδε στη θέση του το δαφνοκούκουτσο, κάθησε σε μια γωνιά κι άρχισε να κλαίει. Το πρωί σκούπισε το σπίτι και με το σκούπισμα έφερε το δαφνοκούκουτσο στον κήπο. Από αυτό φύτρωσε μια δάφνη στον κήπο. Και μέσα στη δάφνη ήταν μια κοπέλα Θεού χάρισμα.

Ένα βασιλόπουλο με την ακολουθία του ήρθε κάτω από το σπίτι της γριούλας. Είχε κι ένα μάγειρα μαζί. Του λέει:

— Θα μαγειρέψεις και θάρθει ο στρατός το μεσημέρι να φάει.

Η δάφνη, καθώς ο μάγειρας έφτιαχνε το φαγητό, πάει και παίρνει μια χούφτα αλάτι και το ρίχνει μέσα στο φαγητό.

Έρχεται ο στρατός να φάει, σαλαμούρα το φαγητό.

Την άλλη μέρα το ίδιο.

— Τί γίνεται; ρωτάει το βασιλόπουλο.

— Κάποιος ρίχνει αλάτι στο φαγητό. Θα παρακολουθήσω και θα τον πιάσω, λέει ο μάγειρας.

Έκανε πως κοιμάται και βλέπει την κοπέλα να ρίχνει τρεις χούφτες αλάτι στο φαγητό και να εξαφανίζεται μέσα στη δάφνη. Έγινε πάλι το φαί σαλαμούρα.

Έρχεται το βασιλόπουλο.

— Θα σε τιμωρήσω, ποιος έρχεται;

— Αφέντη βασιλιά, λέει ο μάγειρας, έρχεται μια κοπέλα σαν το κρύο νερό και ρίχνει αλάτι στο φαγητό.

— Θα παρακολουθήσω κι εγώ.

Παρακολουθεί και βλέπει την κοπέλα να ρίχνει με τις χούφτες το αλάτι στο φαγητό κι έπειτα ν' ανοίγει η δάφνη και να μπαίνει μέσα.

Την άλλη μέρα την παρακολουθεί ξανά και την αρπάζει.

— Γιατί ρίχνεις το αλάτι;

— Άσε με, λέει η κοπέλα, γιατί πρέπει να πάω μέσα στη δάφνη.

Την αρπάζει και τη φιλάει. Πάει να μπει η κοπέλα μέσα στη δάφνη, της λέει η δάφνη.

— Εγώ, τιμπημένη και φιλημένη, δε σε δέχομαι.

Την είχε το βασιλόπουλο κοντά του κάμποσον καιρό. Ήρθε κάποτε ο καιρός να γυρίσει πίσω γιατί θα πήγαινε στον πόλεμο.

Την άφησε κοιμισμένη την κοπέλα, με δάφνες και λουλούδια στολισμένη και κανόνισε να φύγει με το καράβι.

Αυτή ξύπνησε, είδε ότι ήταν μοναχή και παρακαλούσε τη δάφνη να τη δεχτεί. Ούτε η δάφνη τη δέχτηκε. Άρχισε να τραγουδάει:

Δάφνη μου και λουλούδια μου
και σεις βασιλικά μου
γιατί μ' αποκοιμίσατε
κι έχασα το πουλί μου;

Ρώτησε και της είπαν ότι είχαν φύγει οι στρατιώτες. Πήρε το δρόμο για το λιμάνι. Βρίσκει ένα γέρο.

— Μου δίνεις τα ρούχα σου;

Της τα δίνει. Αυτή ντύνεται τα ρούχα του γέρου και πάει να προλάβει το καράβι. Το καράβι έφευγε. Αρχίζει να κουνάει τα χέρια. Τη βλέπουν από το καράβι και ειδοποιούν τον καπετάνιο.

— Σταματήστε, λέει ο καπετάνιος.

Ανεβαίνει στο καράβι η κοπέλα ντυμένη σαν γέρος και πλησιάζει το βασιλόπουλο.

— Είδα, λέει, μια κοπέλα που γύριζε κι έλεγε:

Δάφνη μου και λουλούδια μου
και σεις βασιλικά μου
γιατί μ' αποκοιμίσατε
κι έχασα το πουλί μου;

Λέει το βασιλόπουλο:

— Έλα δω, κάθησε κοντά μου και να μου το λες.

Έμεινε κοντά του.

Στο παλάτι ετοιμάζονταν να παντρέψουν το βασιλόπουλο με την κόρη του γειτονικού βασιλιά. Την ώρα που πήγαιναν στην εκκλησία βγάζει η κοπέλα τις μπογιές, βάζει φόρεμα τη γη με τα λουλούδια και πάει στην εκκλησία.

Μόλις την είδαν σταμάτησαν όλοι, δεν είχαν ξαναδεί τέτοια ομορφιά. Οι παπάδες άφησαν το γάμο.

Λέει ο βασιλιάς στο βασιλόπουλο:

— Θα πάρεις αυτή.

Ο άλλος βασιλιάς κήρυξε τον πόλεμο. Πήγε το βασιλόπουλο, τον κέρδισε.

Κι έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Ο βασιλιάς και οι τρεις αδερφές

Ήταν ένας βασιλιάς και είχε ένα γιο. Αυτός ο γιος αγάπησε μια φτωχή κοπέλα. Ο βασιλιάς δεν την ήθελε. Λέει λοιπόν ο βασιλιάς στην κοπέλα.

— Έχω ένα στοίχημα και αν το λύσεις θα πάρεις το γιο μου, αλλιώς δεν θα τον πάρεις: Θέλω τρεις κοπέλες νάναι και γκαστρωμένες και παρθένες.

Λέει η κοπέλα:

— Ευχαρίστως. Θα τις βρω.

Έβαλε στις τρεις αδερφές της από ένα μαξιλάρι στη μέση και τις πήγε στο βασιλιά.

— Τι θέλετε, τι ζητάτε; ρωτάει ο βασιλιάς.

Η μια λέει:

— Θέλω αστακό.

Η άλλη:

— Θέλω χταπόδι.

Αυτή που ήθελε το βασιλόπουλο, λέει:

— Αυτό που θα ζητήσω δεν υπάρχει. Θέλω πέρδικα ψητή και νάναι περασμένη σε κήρινο¹ σουβλί.

Έπιασε τα γένεα του ο βασιλιάς.

— Α, λέει, αυτό δεν γίνεται.

Του απαντάει αυτή:

— Ε, τρεις κοπέλες έγκυες και παρθένες γίνονται;

Κέρδισε το στοίχημα και πήρε το βασιλόπουλο.

Αφού τους πάντρεψε ο βασιλιάς, τους λέει:

— Τώρα πηγαίνετε και γω θα σας στείλω τα δώρα μου.

Έστειλε ο βασιλιάς τη φρουρά του να πάνε στη νύφη, μια νταμιζάνα κρασί, ένα κουλούρι ψωμί και τρία φλουριά.

Όπως πήγαιναν στο δρόμο, αυτοί πείνασαν. Λένε:

— Δεν καθόμαστε να φάμε; Πού θα ξέρει αυτή ότι ο βασιλιάς μας έδωσε μια νταμιζάνα κρασί, ένα κουλούρι ψωμί και τρία φλουριά;

Κάθονται και πίνουν τη μισή νταμιζάνα με το κρασί, τρώνε το μισό κουλούρι και αφήνουν να της πάνε ένα από τα τρία φλουριά.

Πάνε στο σπίτι της κοπέλας.

— Φέραμε τα δώρα.

— Καθήστε.

— Τι μαγειρεύετε;

— Κεφάλι πάνω και κεφάλι κάτω.

Λένε:

— Τρελή είναι αυτή.

— Πού είναι οι αδερφές σου;

— Είναι στο κυνήγι. Όσες βρουν θα τις σκοτώσουν. Όσες δε βρουν θα τις φέρουν πίσω.

— Ο πατέρας κι η μάνα σου πού είναι;

Λέει:

— Πήγαν να κάνουν τα άσπρα μαύρα. Όταν πάτε στο βασιλιά, να πείτε ότι για χατήρι της πέρδικας τους κοράκουσ να μην τους χαλάσει. Το άστρο ήταν ένα, το φεγγάρι μισό και η θάλασσα βουρκωμένη.

Λένε:

— Αυτή είναι θεότρελη.

Πάνε πίσω και λένε στο βασιλιά:

— Βασιλιά, η νύφη που πήρες είναι θεότρελη.

— Γιατί;

— Τη ρωτάμε τι μαγειρεύεις; και μας λέει: «Κεφάλι πάνω και κεφάλι κάτω».

— Ε, αυτά είναι τα φασόλια και τα βράζει.

— Τη ρωτήσαμε πού είναι οι αδερφές σου κι εκείνη μας είπε: «Είναι στο κυνή-»

1. κήρινο = κερένιο

γι. Όσες βρουν θα τις σκοτώσουν και όσες δε βρουν θα τις φέρουν πίσω».
 — Είναι οι ψείρες. Πήγαν να ξεψειριστούν στον ήλιο και όσες βρουν θα τις σκοτώσουν, όσες δε βρουν θα τις έχουν πάνω τους.
 — Ο πατέρας και η μάνα της;
 — Ο πατέρας και η μάνα της ήταν βαφείοι και πήγαν να βάψουν τ' άσπρα πανιά να τα κάνουν μαύρα.
 — Τι άλλο σας είπε;
 — «Το άστρο ήταν ένα, το φεγγάρι μισό και η θάλασσα βουρκωμένη».
 — Της δώσατε το ένα από τα τρία φλουριά που σας έδωσα, τη μισή κουλούρα και την νταμιζάνα λειψή. Θέλετε γκρέμισμα. Τι άλλο σας είπε;
 — Μας είπε ότι: «για το χατήρι της πέρδικας τους κοράκουσ να μην τους χαλάσεις».
 — Αυτό σας έσωσε. Για το χατήρι της δεν θα σας κρεμάσω, αλλά εσείς είσατε ανάξιοι υπηρέτες ενώ εκείνη είναι άξια νύφη.
 Κι έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Ο Σεβάχ Θαλασσιός

Ήταν ένας που τον έλεγαν Σεβάχ Θαλασσιό και ήθελε να γυρίσει τον κόσμο. Άκουσε ότι σ' ένα μέρος ήταν ένα νησί που είχε χρυσάφι. Πήγε στο νησί, βρήκε το χρυσάφι και πήρε 3 κομμάτια διαμάντια και επέστρεψε σπίτι του. Τον βρήκε μια τρικυμία, έσπασε το καράβι του και βγήκε σ' ένα νησί που ήταν εκεί κοντά. Εκεί γύριζε — γύριζε αρκετές ημέρες κι έβρισκε διάφορα φρούτα κι έτρωγε. Σ' ένα μέρος βρήκε σταφύλια. Είχαν ωριμάσει και ήταν ωραία. Βρίσκει και δυο κολοκύθες. Τις κόβει, τις γεμίζει μούστο και τις αφήνει σ' ένα μέρος. Εν τω μεταξύ γύριζε πάνω στο νησί να δει τι άλλο θα βρει. Βρίσκει ένα γέρο. Ήταν κολλημένος στη λάσπη. Λέει στο Σεβάχ: «Έλα σε παρακαλώ και βγάλε με από τη λάσπη». Ο Σεβάχ ευχαριστημένος που βρήκε έναν άνθρωπο να κουβεντιάσει, τον βοήθησε. Του λέει ο γέρος: «Σκύψε σε παρακαλώ να με βάλεις στους ώμους σου». Τον ανέβασε λοιπόν στους ώμους του κι αυτός δεν κατέβαινε. Του έλεγε: «Κουράστηκα, έλα να σε κατεβάσω». Τόσο περισσότερο του έσφιγγε αυτός το λαιμό. Αυτό γινόταν επί καιρόν αρκετό. Κάποτε θυμήθηκε τις κολοκύθες με το μούστο. Πήγε λοιπόν και δοκίμασε και ο μούστος είχε γίνει γλυκόν κρασί. Κάθε φορά που δοκίμαζε ο Σεβάχ, ο γέρος του άρπαζε τις κολοκύθες. Μπορούσε να μην του δώσει που τον έσφιγγε; Όταν άδειασε η μια κολοκύθα του λέει ο γέρος: «Και την άλλη», «και την άλλη». Τούδωσε και την άλλη. Μέθυσε ο γέρος και ξέσφιξε τα πόδια από το λαιμό του. Του δίνει μια και τον πετάει και λέει: «Θα σε σκοτώσω». Του λέει: «Μη με σκοτώσεις κι εγώ θα σου δείξω μέρος να φύγεις». Λέει: «Θα σε σκοτώσω τώρα να γλιτώσω από σένα». Τέλος πάντων τον καθάρισε. Λέει: «Τώρα να δω πώς θα φύγω από δω». Ανάβει λοιπόν φωτιές μήπως τον δει κανένα καράβι να τον πάρει. Με τις φωτιές τον είδε από τα ανοιχτά ένα καράβι. Λένε από το καράβι: «Μωρέ παιδιά, κάποιος άνθρωπος είναι και κινδυνεύει. Να πάμε να τον πάρουμε». Δέχτηκε το πλήρωμα, γύρισαν το καράβι κατά την φωτιά. Αυτός φώναζε:

«Ελάτε παιδιά, εγώ είμαι». Ανέβηκε στο καράβι και κίνησαν. Ο Σεβάχ είχε τα τρία διαμάντια και τα φύλαγε στο σακάκι του. Τον είδαν λοιπόν τα παιδιά στο καράβι κι όταν νύσταζε κι έγειρε να κοιμηθεί είπαν: «Μωρέ δεν τον ρίχνουμε στη θάλασσα να του τα πάρουμε;» Αυτός άκουσε μέσα στον ύπνο του αυτά τα λόγια και λέει: «Αν είναι βρε παιδιά να με ρίξετε στη θάλασσα γι' αυτά τα διαμάντια να σας πάω σ' ένα νησί που έχει, να γεμίσετε το καράβι διαμαντόπετρες». Αφού λοιπόν τους πήγε σ' αυτό το νησί που ήταν διαμαντένιο πήραν κι αυτοί κι έγιναν πλούσιοι караβοκύρηδες. Κι από τότε ζήσανε αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Ο κόρακας και η αλεπού

Είχε λοιπόν, ας πάρουμε τα δικά μας τα ντόπια, το κασάπικο¹ του Γιάννη του Βαζάνα και ήρθε ένας κόρακας και κάθησε σε μια ψηλή κορφή του δέντρου που ήταν μπροστά στο κασάπικό του και τον περίμενε να φύγει. Βγήκε ο κασάπης έξω και μπαίνει ο κόρακας, αρπάζει το κρέας.

Στο δρόμο που πήγαινε κουράστηκε και λέει: «Ας κάτω κομμάτι να ξεκουραστώ σ' ένα δέντρο». Έκατσε στο δέντρο. Εκεί περνούσε μια αλεπού. Όταν τον είδε, λέει: «Α, τι ωραίο πουλί που είσαι. Εμείς συνεδριάζουμε και είπαμε να σε βάλουμε βασιλιά. Αλλά είπαμε πως η φωνή σου δεν είναι καλή κι έτσι το αποφύγαμε». «Και πού το ξέρεις πως η φωνή μου δεν είναι καλή;» Και λέει: «Για να σ' ακούσω». Φωνάζει «Κρα». Έπεσε το κρέας από το στόμα του. Το αρπάζει η αλεπού.

Έφυγε λοιπόν αυτή για το σπίτι της, για να πάει το κρέας.

Εν τω μεταξύ είχαμε ένα ποταμάκι στη Μάκρη, χείμαρο, που είχε βρέξει και κατέβαινε νερό πολύ. Όταν ήταν να περάσει το ποτάμι η αλεπού, είδε μιαν άλλη αλεπού και κρατούσε στο στόμα της ένα κομμάτι κρέας. Αυτή άφησε το δικό της κρέας για να πάρει της αλληνής. Το παίρνει και φεύγει ο ποταμός. Έτσι έχασε το δικό της κρέας η αλεπού, έχασε και της αλληνής.

Ο βασιλιάς και τα σκουλήκια

Είχεν έναν βασιλιά και παντρεύτηκε και έκανε το παλάτι μέσα στη θάλασσα. Έφυγε ο βασιλιάς στον πόλεμον και άργησιν. Όταν ήρθε βρήκε το παλάτιν μαυροφορεμένον. Ρωτά τι έγινε και του λένε: «Ιπέθανιν η βασίλισσα». Ξαναπαντρεύτηκε. Πάνω στο χρόνο ξανάφυγε στον πόλεμον. Όταν γύρισε πάλιν βρήκε μαυροφορεμένον το παλάτιν. «Τι τρέχει;» «Ιπέθανιν η βασίλισσα». «Πρε για όνομαν του Θεού! Εδώ κάτι τρέχει. Θα πάρω ένα μάγο να μου πει». Πάει στον μάγον: «Άνθρωπέ μου το και το, και γω θα ξαναπαντρευτώ. Τι να κάνω;» Λέει ο μάγος: «Θα παντρευτείς, αλλά πριν παντρευτείς θα παραγγείλου-

1. κασάπικο και κασαπίο = στη Λιβισιανή διάλεκτο, χασάπικο

με μια κούκλα μεγάλη σαν κοπέλα». Ο Βασιλιάς παραξενεύτηκε. «Τούτος δω ο άνθρωπος τρελάθηκε». Λέει ο μάγος: «Θάρθεις να πάμε να πάρουμε την κούκλαν». Πήγαν, την πήραν και την έφεραν στο παλάτιν. Την έβαλαν σε μια τουλάπαν μέσα.

Παντρεύτηκε λοιπόν ο βασιλιάς και πάει την βασίλισσαν στο παλάτι. Λέει ο μάγος: «Εσύ να πας στον πόλεμο. Η βασίλισσα κάθε πρωί θα βγάζει την κούκλαν από την τουλάπαν και θα της λέει: «Κούκλα μου, θα πιούμε τον καφέ μας;» Θα βγάζει λοιπόν την κούκλαν και θα μιλάει μαζί της. Το μεσημέρι θα της λέει: «Τι θέλεις να μαγειρέψουμε σήμερα;» «Θα κάνουμε αυτή τη δουλειά». Θα μιλάει με την κούκλα, θα τη ρωτάει για το ένα και για το άλλο και θα παρηγοριέται».

Περνάει κάμποσος καιρός κι έρχεται πίσω ο βασιλιάς. Περίμενε να δει μαυροφορεμένο πάλι το παλάτιν. Το 'δε χαρούμενο. Πάει στο μάγο να τον ρωτήσει. Του λέει ο μάγος: «Έλα να πάμε στα τσικκούρια¹, εκεί που πουλάνε τσεκούρια». Πήραν το τσικκούρι. «Πάμε τώρα στο παλάτιν». Δίνει μίαν ο μάγος της κούκλας με το τσικκούρακι, ανοίγει δυο στη μέση η κούκλα. Ήταν γεμάτη σκουλήκια. Λέει τον βασιλιά: «Αυτά τα σκουλήκια θάτρωγαν της βασίλισσας τα τσιέργια². Τώρα, έφαγαν την κούκλαν». Αυτά παθαίνει όποιος μένει μόνος του. Τον τρώνε οι έννοιες.

Τα γραμματάκια του κουμπάρου

Κάποτε ήταν ένας χωριάτης και είχε πέντε-έξι παιδιά. Τελευταίο έκανε ένα αγόρι και έψαχνε να βρει κουμπάρο να το βαπτίσει. Ξεκίνησε λοιπόν για την Πόλη να πάει να βρει κουμπάρο. Συναντάει κάποιον στο δρόμο. «Πού πας;» «Στην Πόλη, θέλω να βρω κουμπάρο να βαπτίσει το παιδί μου». «Να το βαπτίσω εγώ». «Τι είσαι;» «Δικηγόρος». «Δε θέλω δικηγόρο, γιατί οι δικηγόροι είναι ψεύτες, δε λένε την αλήθεια». Πάει παρακάτω. Συναντάει άλλον άνθρωπο στο δρόμο. «Πού πας;» «Πάω να βρω κουμπάρο να βαπτίσει το παιδί μου». «Εγώ». «Τι είσαι εσύ;» «Γιατρός». «Κι εσύ κατεργάρης είσαι, δε μου κάνεις». Συναντάει τον Αρχάγγελο Μιχαήλ. «Εντάξει, εσύ δε χαρίζεσαι σε κανέναν, έλα να σε κάνω κουμπάρο». Τον πηγαίνει στο σπίτι του, σφάζει μια κότα, τον περιποιείται. Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ βλέπει το σπίτι, είχαν φτώχειες. «Θέλω να σε βοηθήσω, κουμπάρε, του λέει, γι' αυτό άκουσέ με. Πούλησε ότι έχεις και δεν έχεις, κάνε μια φορεσιά, πάρε μια τσάντα κι ένα μπαστούνι και θα κάνεις το γιατρό. Όπου πας να δεις άρρωστο και δε με βλέπεις πίσω από την πόρτα, όταν την κλείνεις, θα σημαίνει ότι ο άρρωστος θα γίνει καλά. Όταν θα με βλέπεις πίσω από την πόρτα θα φεύγεις». Έτσι έγινε. Πήγε στην αγορά, πούλησε τα ζωντανά του όλα, πήρε κοστούμι, τσάντα, μαγκούρα, πήγε σ' ένα μεγάλο χωριό, στα Μεσόγεια, να πούμε. Κάθησε στο καφενείο, παράγγειλε καφέ. Οι χωριάτες όταν τον είδαν τον πλησίασαν. Είπαν: «Ξένος είναι, τι θέλει εδώ;» «Από πού είσαι;» «Από την Αθήνα, γιατρός σπουδαγμένος στο εξωτερικό». «Γιατρός σπουδαγμένος στο εξωτε-

1. τσικκούρια = τσεκούρια

2. τσιέργια = σπλάχνα

ρικό; Του Δημάρχου η κόρη είναι άρρωστη. Τρέχτε να ειδοποιήσετε το Δήμαρχο να έρθει». Τ' ακούει ο Δήμαρχος και λέει: «Φέρτε τον να την κοιτάξει». Τον οδήγησαν στο δωμάτιο όπου ήταν ξαπλωμένη η κόρη του Δημάρχου. Μπαίνει αυτός μέσα, κοιτάει πίσω από την πόρτα, δεν βρίσκει τον κουμπάρο του. «Βγέστε όλοι έξω να την εξετάσω», λέει στον κόσμο. Όταν έκλεισε η πόρτα λέει τη κοπέλας: «Εσύ δεν είσαι άρρωστη, είσαι ερωτευμένη. Θα με βοηθήσεις κι εγώ θα σου κάνω ό,τι θέλεις, θα σου βρω αυτόν που αγαπάς και θα σου τον φέρω. Σύμφωνοι;» «Σύμφωνοι». Κάνει ένα μαντζούνι με αλεύρι, ζάχαρη, μπαχάρια, έγινε καλά η κοπέλα. Ακουστήκε αυτό σ' όλο το χωριό. Του έφεραν κουνέλια, κότες, του πουλιού το γάλα, τον γέμισαν λεφτά. Μια μέρα λέει: «Θα φύγω». «Βρε κάτσε, σε χρειαζόμαστε». «Θα φύγω». Πήγε στο χωριό του. Έχτισε σπίτι και καθόταν. Μια μέρα εκεί που ήταν ξαπλωμένος στο σπίτι ακούει να του χτυπάνε την πόρτα. «Μπρος, ποιος είναι;» «Ο κουμπάρος». «Καλώς τον κουμπάρο, πέρασε μέσα». «Είμαι βιαστικός, ήρθα να σε πάρω να φύγουμε». «Βρε κουμπάρε έτσι ξαφνικά; Εγώ δεν έχω κάνει το ένα, δεν έχω κάνει το άλλο, και εξ άλλου δε με ειδοποίησες. Με ειδοποίησες;» «Σε ειδοποίησα. Όταν πονούσε η πλάτη σου, όταν πονούσε η μέση σου, η κοιλιά σου, τα νεφρά σου εγώ σε ειδοποιούσα αλλά εσύ δεν επαιρνες χαμπάρι. Αυτά ήταν τα γραμματάκια του κουμπάρου σου. Τώρα λοιπόν, ετοιμάσου και μη με χασομεράς».

Ο γιος του βασιλιά

Ήταν ένας βασιλιάς και είχε τρεις γιους.

Στην αυλή του παλατιού ήταν μια μηλιά που κάθε χρόνο έκανε ένα χρυσό μήλο. Το μήλο αυτό κανένας δεν το είχε κόψει γιατί ερχόταν ένας δράκος και το έπαιρνε. Λέει ο βασιλιάς στον πρώτο του γιο: «Να φυλάξεις τη μηλιά να πιάσεις το δράκο και να τον σκοτώσεις για να μας μείνει το μήλο». Φύλαξε ο μεγάλος γιος, τον πήρε ο ύπνος, ήρθε ο δράκος και πήρε το μήλο. Το ίδιο έγινε και με το δεύτερο γιο. Ήρθε η σειρά του τρίτου. Αυτός ήταν πιο έξυπνος από τους άλλους. Το βράδυ που φύλαγε τη μηλιά γίνεται ένας χαλασμός, μια φασαρία, άρχισε η γη να τρέμει. Κατέβηκε ο δράκος από το βουνό και πήγε να κόψει το μήλο. Ο μικρός δε φοβήθηκε, άνοιξε το τόξο του και ρίχνει τη σαίτα του στο δράκο. Τον χτύπησε στο πόδι, έφυγε ο δράκος. Το παιδί τον πήρε από πίσω. Ακολούθησε τις σταλαματιές από το αίμα του. Πήγε, πήγε, βρέθηκε σ' ένα μέρος που είχε μια μεγάλη τρύπα, ένα πηγάδι, όπου μέσα είχε χαθεί ο δράκος. Μ' ένα σκοινί κατεβαίνει κι αυτός. Κατεβαίνει, κατεβαίνει, μέσα στο πηγάδι, κάποτε έφτασε στον πάτο. Κι εκεί βρίσκει μια πολιτεία νεκρή με πολλά κτίρια, αλλά δε φαινόταν ψυχή ούτε στους δρόμους, ούτε στα σπίτια. Το παιδί κρύφτηκε και περίμενε. Κάθε μέρα έρχονταν ως εκεί τρεις κοπέλες και συζητούσαν. Έλεγαν: «Βρήκε ο δράκος το δάσκαλό του. Ένα παλικάρι τον χτύπησε με τη σαίτα του στο πόδι». Την άλλη μέρα παρουσιάζεται μπροστά τους. Λέει: «Κορίτσια, θέλω τη βοήθειά σας». Οι δυο έφυγαν. Η τρίτη που της άρεσε το παλικάρι δέχτηκε. Λέει: «Έλα να σε κρύψω να δούμε τι θα κάνουμε». Τον κρύβει στο παλάτι του δράκου. Το παλάτι είχε 40 δωμάτια. Της κοπέλας της είχε δώσει ο δράκος 39 κλειδιά. Το ένα το είχε ο δράκος κρεμασμένο στο λαιμό

του. Τη βάζει και του ανοίγει όλα τα δωμάτια. Στο ένα απ' αυτά κοιμόταν ο δράκος. Αυτός και κοιμισμένος όταν είχε το ένα μάτι του ανοιχτό έβλεπε, όταν τότε κλειστό δεν έβλεπε. Λέει το παιδί: «Θα τον σκοτώσω». Του λέει η κοπέλα: «Πρόσεξε. Η δύναμή του όλη είναι στο κεφάλι του όπου έχει δυο σπαθιά σταυρωτά. Αν του τα πάρεις θα τον κάνεις καλά, αλλιώς θα σε σκοτώσει». Παραφύλαξαν και πήρε τα σπαθιά. Τον σκότωσε και του πήρε το κλειδί που είχε κρεμασμένο στο λαιμό του. Παίρνει το κλειδί κι ανοίγει το τελευταίο δωμάτιο. Μέσα ήταν δυο κριάρια που μάλωναν, ένα άσπρο κι ένα μαύρο. Του λέει η κοπέλα: «Όποιος πιάσει το άσπρο ανεβαίνει πάνω στη γη, όποιος πιάσει το μαύρο πάει ακόμα πιο βαθιά; στη χώρα των νεκρών». Πάει το παιδί να πιάσει το άσπρο, πιάνει το μαύρο και τότε κατεβαίνει κάτω-κάτω πολύ βαθιά, στον άλλο κόσμο. Εκεί κάτω ήταν ένα βασίλειο που δεν είχε νερό. Δίψασε κι έσκυψε σε μια βρύση να πιεί νερό. Του λέει: «Αχ παλικάρι μου, δεν έχουμε νερό γιατί ένα στοιχειό, ένας δράκος, το πίνει όλο και δεν μας αφήνει να ζήσουμε, μέσα σ' αυτή την ξεραίλα. Κάθε βδομάδα αυτό το τέρας έρχεται εδώ και παίρνει μια κοπέλα και την τρώει. Αύριο είναι η σειρά της βασιλοπούλας μας. «Καλά», λέει το παλικάρι. «Θα τον σκοτώσω εγώ». Την άλλη μέρα φέρνουν τη βασιλοπούλα. Γίνεται χαλασμός. Όλοι άρχισαν να τρέμουν. Έτρεμε η βασιλοπούλα από το φόβο της. Βγάζει το σπαθί του δράκου το παλικάρι και το σκοτώνει. Έγιναν χαρές. Έρχεται ο βασιλιάς χαρούμενος που σώθηκε το παιδί του. «Θα σε παντρέψω με την κόρη μου», του λέει. «Όχι ευχαριστώ», λέει το παλικάρι. «Έχω μια κοπέλα που με περιμένει». «Τότε τι άλλο θέλεις;» ρωτάει ο βασιλιάς. «Θέλω να πάω να βρω τους δικούς μου». Του ζευεί πέντε κόκκινα άλογα ο βασιλιάς και τον στέλνει πάνω. Εκείνος πέρασε από το βασίλειο του δράκου πήρε την αγαπημένη του κι ανέβηκαν πάνω στη γη. Και έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Ο Καμπούρης

Ήταν ένας βασιλιάς και είχε τρία παιδιά. Ξέπεσε ο βασιλιάς, φτώχυνε. Τα δυο παιδιά τα μεγαλύτερα έφυγαν. Το τρίτο λέει: «Θα πάρω τα μάτια μου να βρω την τύχη μου». Δρόμο παίρνει δρόμο αφήνει, περπατάει μέρες και μήνες μέσα στα ορμάνια, έφτασε κάποτε σ' ένα ρεματάκι που κυλούσε τα νερά του ήσυχο και καθαρό. Λέει: «Ας καθήσω εδώ να βρέξω το ψωμάκι μου να φάω και να πιω νερό». Εκεί που έτρωγε το ψωμί του, κοντά στο ποταμάκι, βλέπει ένα βατράχι να παίζει με το νερό. Εκεί που έπαιζε το βατράχι με το νερό, ξαφνικά ορμάει μια νυφίτσα και το κατασπαράζει. Το 'φερε, το 'φερε το νερό έξω ακόμα πιο κοντά του. Σε λίγο το ταίρι του, το άλλο βατράχι, πήγε κι έκοψε κάτι βλασταράκια που φυτρώνανε εκεί στο ποταμάκι, τα έβαλε πάνω στο βατράχι, ένωσε τα κομμάτια του, και οπ, το βατράχι έγινε καλά, αναστήθηκε. «Βρε, λέει το παιδί, θαυματοουργό είναι αυτό το χορτάρι». Πάει και κόβει κι αυτό και βάζει τα βλαστάκια μέσα στο σακουλάκι του. Δρόμο παίρνει, δρόμο αφήνει, έφτασε σ' ένα μέρος που πετούσαν πουλιά πολλά πάνω στα δέντρα και κελαηδούσαν. Έγειρε να κοιμηθεί κι άκουγε τα πουλιά και μέσα στον ύπνο του τ' άκουγε σαν να 'χαν ανθρώπινη φωνή και λέγανε τα πουλιά: «Καλώς το νιο, το

παλικάρι που η μοίρα του το 'χει γραμμένο να πηρει την πεντάμορφη και την ξανθομαλλούσα». Σηκώνεται πάλι και παίρνει το δρόμο. Περπάτησε, περπάτησε και βρέθηκε σ' ένα βουνό που έλαμπε σαν να 'ταν από χρυσάφι και πάνω του είχε έναν πύργο που δεν είχε ούτε πόρτες, ούτε παράθυρα, έλαμπε κι αυτό και ήταν από χρυσάφι. Έγειρε και κούρνιασε στη ρίζα του βουνού. Το βράδυ άκουσε βήματα και ομιλίες σα να βρυχόνταν δράκοι. Και ήταν. Ήρθαν οι 40 δράκοι και μπήκαν μέσα στο σπίτι από τη σκεπή. Το πρωί έφυγαν. Έπειτα ακούει γυναικεία φωνή μέσα στο παλάτι. Κατάλαβε πως μέσα είχαν αφήσει μια κοπέλα. Τι να κάνει; Άρχισε το τραγούδι. Έπειτα άρχισε να την παρακαλάει: «Ρίξε μου μια σκάλα για ν' ανέβω». Η κοπέλα του απάντησε: «Δεν έχω σκάλα». Τι να κάνει, τι να κάνει που τον είχε αγαπήσει; Του λέει: «Θα σου ρίξω τα μαλλιά μου». Είχε μαλλιά ξανθά και μακριά. Του ρίχνει τα μαλλιά κι αυτός ανέβηκε και μπήκε μέσα στο παλάτι των δράκων. Θαμπώθηκε από την ομορφιά της. Τον έκρυψε. Το βράδυ που γύρισαν οι δράκοι κάτι κατάλαβαν. Λέει: «Ανθρωπινό κρέας μυρίζει». Τους βάζει η κοπέλα, που ήταν αδερφή τους, να φάνε και λέει: «Αν σας μυρίζει ανθρωπινό κρέας να φάτε εμένα». Έφαγαν κι έπεσαν να κοιμηθούν. Το πρωί έφυγαν. Όταν έφυγαν ακούστηκαν ουρλιαχτά και φωνές και το βουνό άρχισε να τρέμει. «Τι γίνεται;» ρωτάει το παλικάρι. Του λέει η κοπέλα: «Έρχεται ο καμπούρης που έχει κάνει τ' αδέρφια μου δράκους και ζητάει και μένα να τον παντρευτώ. Γι' αυτό ουρλιάζει». Της λέει: «Θα τον σκοτώσω εγώ αυτόν τον καμπούρη και θα λύσω τα μάγια που έχει κάνει σ' εσένα και τ' αδέρφια σου κι έπειτα θα σε παντρευτώ». «Πού να τον σκοτώσεις; Αυτός όταν τον χτυπήσεις, από την καμπούρα του φυτρώνει άλλος καμπούρης και θα σε σκοτώσουν». «Καλά», λέει το παλικάρι. Έρχεται ο καμπούρης κι αρχίζουν να χτυπιούνται. Κάθε φορά που τον χτυπούσε το παλικάρι φύτρωνε από την πλάτη του κι άλλος καμπούρης. Λέει το παιδί στην κοπέλα: «Αν με σκοτώσει πιάσε και βάλε πάνω μου αυτό το χορτάρι κι εγώ θα ζωντανέψω». Με τα πολλά σκοτώνει το παιδί ο καμπούρης. Πιάνει η κοπέλα, βάζει πάνω στις πληγές του το χορτάρι και γίνεται καλά. Τότε του λέει το μυστικό: «Η δύναμη αυτονού του καμπούρη είναι σε μια γουρούνα του έχει τρία γουρουνάκια στην κοιλιά της. Κι αυτή η γουρούνα είναι σ' ένα μέρος πλούσιο που τρέχει στη μέση του ένα ποτάμι. Κάθε μέρα κατεβαίνει η γουρούνα και πίνει νερό στο ποτάμι. Όποιος τη σκοτώσει θα σκοτώσει και τον καμπούρη και τότε σε μένα και στ' αδέρφια μου θα λυθούν τα μάγια. «Θι πάω να τη βρω», λέει το παλικάρι. «Είναι μακριά», του λέει η κοπέλα. «Πρ πει να λυώσεις περπατώντας 40 παπούτσια από σίδηρο». «Θα πάω». Την αφήνει και φεύγει. Λυώνει 40 παπούτσια από σίδηρο περπατώντας. Κάποτε βρέθη 'ε σ' έναν τόπο με δέντρα και πρασινάδες πολλές και μ' ένα ποταμάκι στη μέση. Κάθησε και ήπια νερό στο ποταμάκι και περίμενε. Το μεσημέρι έφτασε η γουρούνα. «Ήρθα για να σε σκοτώσω, θα παλέψουμε». Πάλεψαν μέχρι το βράδυ. «Αχ να είχα ένα ποτήρι κρασί και μεζέ και θα 'βλεπες, λέει της γουρούνας. «Αχ να είχα κι εγώ δυο τρίχες απ' τα μαλλιά της ξανθομαλλούσας και θα 'βλεπες». Πάλεψαν δυο μέρες. Στο διάστημα αυτό ο καμπούρης έπεσε άρρωστος και σπάρραζε. Την τρίτη, εκεί που πάλευαν τους ακούει ένας κυνηγός, τσοπάνος. Ακούει το παιδί να λέει: «Να είχα ένα ποτήρι κρασί και μεζέ». Τρέχει και σφάζει ένα αρνί, γεμίζει κι ένα ασκί κρασί, τα φέρνει και του λέει: «Πάρε». Πίνει το κρασί το παιδί, τρώει και το

μεζέ κι εκεί που είχε ξαπλώσει η γουρούνα κουρασμένη πάει και τη σκοτώνει. Σκίζει την κοιλιά της. Είχε τρία γουρουνάκια μέσα. Πιάνει τα δυο και τα σκοτώνει. Το τρίτο το κρατάει. Ο καμπούρης στο βουνό εν τω μεταξύ ήταν στα τελευταία του. Του λέει ο βοσκός: «Μας έκανες μεγάλο καλό. Η γουρούνα έπινε όλο το νερό και δεν άφηγε τίποτα. Έξω από αυτό τον κάμπο είναι έρημος. Δέντρο δεν φυτρώνει. Έλα να σου δώσω την κόρη μου να μείνεις εδώ». «Φχαριστώ γέροντα», λέει το παλικάρι. «Έχω να γυρίσω πίσω που με περιμένουν». Παίρνει το γουρουνάκι στα χέρια και πάει πίσω στο παλάτι των δράκων. Εκεί ήταν ο Καμπούρης και ψυχομαχούσε. Πάει από πάνω του και σκοτώνει το γουρουνάκι. Μαζί του πέθανε και ο Καμπούρης. Εν τω μεταξύ τ' αδέρφια της ξανθομαλλούσας μ' όλα αυτά άρχισαν να γίνονται άνθρωποι. Τον έβαλαν στη μέση και του είπαν την ιστορία τους. Πως ήταν βασιλόπουλα που τάχε μαγέψει ο Καμπούρης. «Κάτσε μαζί μας», του λένε, «και θα σου δώσουμε την αδερφή μας». «Φχαριστώ», λέει το παλικάρι.

Παίρνει την ξανθομαλλούσα, τον φορτώνουν χρυσάφι και τον άφησαν να γυρίσει πίσω στο σπίτι του.

Ο κουτσός, ο στραβός και η βασίλισσα

Είχε ένα στραβό κι έναν κουτσό, και πήγαιναν μαζί. Ο κουτσός οδηγούσε το στραβό. Και μια μέρα κάθησαν σ' ένα πεζούλι να κολατσίσουν. Δίπλα τους περνούσε ένα ποταμάκι. Έβγαλαν από το σακούλι ένα παξιμάδι που είχαν, το μοιράστηκαν κι άρχισαν να το μασάνε. Ήταν ξερό το παξιμάδι, κρίθινο, κι ο στραβός δεν μπορούσε να το καταφέρει. Το βλέπει αυτό ο κουτσός και του λέει: «Στάσου να πάω μέχρι το ποταμάκι να σου βρέξω το παξιμάδι να μαλακώσει». Πάει στο ποταμάκι κι όπως το βούτηξε μέσα πήρε το παξιμάδι το νερό και το πήγαινε κάτω. Τρέχει ο κουτσός κούτσα-κούτσα και πάνω που το πρόφτασε βλέπει το παξιμάδι να χώνεται σε μια τρύπα και να χάνεται μαζί με το νερό. Τι να κάνει; Κοιτάει από δω, κοιτάει από κει, χαμένο το παξιμάδι μέσα στην τρύπα που ήταν σκεπασμένη με μια βαριά πλάκα. «Ε, τι έγινες βρε κουτσέ τόσοση ώρα;» φωνάζει ο στραβός. «Περίμενε», του φωνάζει εκείνος. Τι να κάνει, κάθησε στο πεζουλάκι ξανά και περίμενε τον κουτσό να φέρει πίσω το παξιμάδι. Αυτός δοκίμασε μια, δοκίμασε δυο, έβαλε όλη του τη δύναμη να σηκώσει την πλάκα, στο τέλος τα κατάφερε. Τη σηκώνει και τι να δει. Ένα πηγάδι και μια σκάλα δίπλα. Κατεβαίνει τη σκάλα. Στον πάτο του πηγαδιού ένα τραπέζι στρωμένο με όλα τα φαγιά, ψητά κρέατα, πουλιά, κρασιά, τρεις καρτέκλες γύρω και τρία πιάτα, πηρούνια, όλα από τρία. Πάει και κρύβεται πίσω από κάτι πράματα να μη φαίνεται. Σε λίγη ώρα νάσου τρία περιστέρια και μόλις κάθησαν στο τραπέζι γίνηκαν τρία όμορφα παλικάρια τόνα καλύτερο από το άλλο, ντυμένα με βασιλικές στολές κι άρχισαν να τρώνε και να πίνουν. Το ένα από αυτά, το πιο καλύτερο, το πιο όμορφο, κάθε τόσο σήκωνε το ποτήρι κι έλεγε: «Στην υγεία της βασίλισσας της Αθήνας που μ' άφησε κι έγινα περιστέρι». Όταν τελείωσαν το φαγοπότι έγιναν πάλι περιστέρια και πέταξαν, χάθηκαν. Ανεβαίνει πάλι πάνω ο κουτσός, τραβάει την πλάκα και τρέχει στο στραβό. Το και το, του λέει: «Θα πάμε στη βασίλισσα της Αθήνας να της το πούμε». Παίρνουν το δρό-

μο, μπρος ο κουτσός κούτσα-κούτσα, πίσω ο στραβός, πάνε στο παλάτι. Το λένε στη βασίλισσα. Τρελάθηκε εκείνη από τη χαρά της. Την παίρνουν και πάνε στο πηγάδι. Κατεβαίνουν κάτω, ο κουτσός με τη βασίλισσα, και κρύβονται. Σε λίγο έρχονται τα τρία περιστέρια και κάθονται γύρω από το τραπέζι. Σηκώνει πάλι το ποτήρι το πρώτο περιστέρι και λέει: «Στην υγεία της βασίλισσας της Αθήνας που μ' άφησε κι έγινα περιστέρι», μια, δυο φορές, τρεις. Πετάγεται η βασίλισσα τον αγκαλιάζει. «Είσαι ο άντρας μου, λέει, και δεν θα σ' αφήσω να φύγεις». «Όχι, της λέει εκείνος, για να γίνω ξανά αυτό που ήμουνα θα πας σε μια μάγισσα που είναι μακριά, στη Θήβα. Αυτή κάθε απογεματάκι μαζεύει όλα τα περιστέρια στην αυλή της. Εμένα θα με γνωρίσεις γιατί θάχω το ένα μου φτερό σπασμένο και θα σέρνεται κάτω. Όταν με δεις, τρέξε πιάσε με και τρέξε όσο μπορείς πιο γρήγορα». Αυτά είπε, κι αμέσως έγινε ξανά περιστέρι και πέταξε μαζί με τ' άλλα δυο περιστέρια.

Ανέβηκαν πάλι πάνω, ο κουτσός και η βασίλισσα, για να πάνε στο παλάτι. Στο δρόμο βλέπουν μια γριά αναμαλλιασμένη, βρώμικη, ελεεινή και τρισάθλια. Τα μαλλιά της έπεφταν μπροστά στα μάτια της και δεν μπορούσε να δει. Τη λυπήθηκαν. Την πιάνει η βασίλισσα, την πλένει, τη χτενίζει. Φχαριστήθηκε η γριά, ήταν μάγισσα. «Για το καλό που μου κάνεις κοπέλα μου, της λέει, θα σου πω πως θα βρεις τον άντρα σου. Στο δρόμο που θα πας θα βρεις μια συκιά, χορταριασμένη, ακλάδευτη, σε κακό χάλι. Θα τη σκαλίσεις, θα την κλαδέψεις, θα την ποτίσεις, θα κόψεις κι ένα συκαλάκι από πάνω της και θα πεις: «Τι ωραίο συκαλάκι, νάχαμε ένα τέτοιο και το χειμώνα». Θα προχωρήσεις πάρα κάτω και θα βρεις μια βρύση, μια πηγή, που θα την έχει σκεπάσει το χώμα, το νερό της θάναι βρώμικο, γεμάτο σκουλήκια. Εσύ θα την καθαρίσεις, θα την περιποιηθείς, θα πιεις από το νερό της και θα πεις: «Τι ωραίο νεράκι, νάχαμε τέτοιο και στο παλάτι». Όταν φτάσεις στον πύργο της μάγισσας, αυτή θα χτυπήσει τα παλαμάκια και θα κατέβουν τα περιστέρια. Ο άντρας σου θα είναι το περιστέρι που θα έχει τη μια του φτερούγα σπασμένη. Εκείνη την ώρα θα ορμήσεις και θα πιάσεις γερά το περιστέρι αυτό. Πρόσεξε μη σου ξεφύγει, ύστερα φύγε όσο πιο γρήγορα μπορείς». Η βασίλισσα ευχαρίστησε τη γριά μάγισσα και συνέχισε το δρόμο μαζί με τον κουτσό για να πάει στο παλάτι, να ετοιμαστεί για το ταξίδι. Στο παλάτι ο στραβός πια περνούσε σαν μπέης.

Την άλλη μέρα έκαναν τις ετοιμασίες και ξεκίνησαν πάλι και οι δυο μαζί, η βασίλισσα με τον κουτσό. Όπως της είπε η μάγισσα έτσι έκαναν. Συνάντησαν τη συκιά, την καθάρισαν, την πότισαν, έκοψαν κι ένα συκαλάκι από πάνω της. «Τι ωραίο συκαλάκι, είπε η βασίλισσα, νάχαμε και το χειμώνα ένα στο παλάτι». Πιο κάτω συνάντησαν τη βρύση. Την καθάρισαν, την έφτιαξαν, ήπιαν κι από το νερό της. «Αχ τι ωραίο νεράκι, είπε η βασίλισσα, νάχαμε τέτοιο νεράκι δροσερό και στο παλάτι». Έφτασαν και στον πύργο της μάγισσας στη Θήβα. Ήρθε το απογεματάκι, χτύπησε τα χέρια η μάγισσα κι όλα τα περιστέρια από γύρω ήρθαν στην αυλή. Ανάμεσά τους και το περιστέρι με το σπασμένο φτερό. Περπατούσε και κρεμόταν η φτερούγα από τη μια μεριά. Ορμάει η βασίλισσα, το πιάνει στα χέρια της γερά κι όπου φύγει-φύγει. Η μάγισσα λύσσαξε από το θυμό της. Δίνει διαταγή στη βρύση να πιάσει και να φέρει πίσω τη βασίλισσα με το περιστέρι. Της λέει η βρύση: «Εσύ τόσο καιρό με άφηνες απεριποίητη,

το νερό μου σκουλήκιασε κι ήρθε αυτή η κοπέλα και με καθάρισε και ήπια από το νερό μου και τώρα μου λες να τη γυρίσω πίσω; Δεν κάνω τίποτα». Διάταξε τη συκιά. «Τι λες, λέει η συκιά, εσύ τόσον καιρό με άφησες ασκάλιστη, ακλάδευτη και τώρα μου λες να τη γυρίσω πίσω; Δεν κάνω τίποτα». Έτσι έφτασαν στο παλάτι. Εκεί το περιστέρι έγινε πάλι άνθρωπος. Τόμαθε όλο το βασίλειο κι έγιναν χαρές και πανηγύρια. Ο κουτσός και ο στραβός έμειναν στο παλάτι κι έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Ο μισός φίλος

Είχε ένα πατέρα κι είχε ένα γιο. Έλεγε ο γιος στον πατέρα: «Έχω τρεις φίλους καλούς, τον τάδε και τον τάδε και τον τάδε». Κουνούσε ο πατέρας το κεφάλι. «Εγώ έχω μισό φίλο, όχι ολόκληρο». Δεν τον πίστευε το παιδί. «Πώς το λες αυτό». «Θέλεις να τους δοκιμάσουμε;» «Να τους δοκιμάσουμε». Πιάνουν και σφάζουν ένα κατσίκι, νύχτα, χρήζονται με αίματα, το βάζουν σ' ένα σακί, τάχα πως σκότωσαν άνθρωπο και χτυπάνε την πόρτα του πρώτου φίλου. Χτυπάνε τους ανοίγει, του λένε το και το. Μόλις τ' ακούει εκείνος, τους κλείνει κατ'μουτρα την πόρτα. Δεν ήθελε ούτε ν' ακούσει, ούτε να ξέρει. Πάνε στο δεύτερο φίλο, χτυπάνε την πόρτα. «Ποιος είναι;» «Εμείς». Ανοίγει την πόρτα, τον παίρνουν παράμερα και του λένε το και το: «Έχουμε άνθρωπο σκοτωμένο στο σακί, να μας βοηθήσεις να τον κρύψουμε». Κοιτάει αυτός τριγύρω. «Το καλό που σας θέλω, λέει, να τον πάρετε και να φύγετε κι εγώ ούτε είδα, ούτε ξέρω. Γρήγορα μην έρθει η γυναίκα μου και σας δει και βάλει τις φωνές».

Παίρνουν το σακί και φεύγουν. Πάνε στο σπίτι του άλλου φίλου. Χτυπάνε την πόρτα. Τους ανοίγει αγουροξυπνημένος εκείνος. Του λένε για τον σκοτωμένο που είχαν τάχα στο σακί. Τα ίδια και χειρότερα αυτός, μονάχα που δεν έτρεξε στην αστυνομία.

Πάνε και στον φίλο του πατέρα του. Χτυπάνε την πόρτα και τους ανοίγει. Του λένε για το σακί και το σκοτωμένο. «Σσστ», τους λέει αυτός. «Πάμε στο σταύλο». Πάνε στο σταύλο, παίρνουν τσάπες και φυτάρια, πάνε στον κήπο, εκεί που είχε φυτεμένα μαρουλάκια. Σκάβουν και οι τρεις ένα λάκκο και παραχώνουν το σακί. Πιάνει ο φίλος και ξαναφυτεύει τα μαρουλάκια από πάνω όπως τα είχε πριν.

Όταν τέλειωσαν, τους πάει ξανά στο σταύλο, ανάβει φωτιά, πλένει τα ρούχα τους, τα στεγνώνει κι αφού τα ξαναφόρεσαν τους έστειλε στο καλό και ούτε γάτα, ούτε ζημιά.

Την άλλη μέρα αφού γύρισαν από τη δουλειά, ο πατέρας ανέβηκε στο καφενείο. Όταν γύρισε, βρήκε το γιο να σκέφτεται ακόμα, γιατί ο πατέρας του υπολόγιζε για μισό ένα τέτοιο φίλο. Τον είδε σκεπτικό και τον ρώτησε: «Τι έγινε;» «Τι σου έλεγα», λέει ο πατέρας. «Κι αυτός ακόμα που έκανε τόσα χτες το βράδυ, όταν συναντηθήκαμε πάνω στο καφενείο, ξέρεις τι μου είπε μπροστά σε όλους: Πως τα μαρουλάκια του πάνω από κει που θάψαμε το σακί, του φάνηκαν σήμερα ρα σαν μαραμμένα. Γι' αυτό σου λέω μισός φίλος είναι, ακόμα κι αυτός».

Σάββατο

Ήταν δυο φίλοι, γειτόνοι και πήγε ο ένας στο σπίτι του αλλοιού με τη φαιλιά του, το βράδυ, ν' αποσπερίσουν. Λέει ο πατέρας στα παιδιά του: «Σάββατον». Τα παιδιά του πήγαν στην κουζίνα και δεν έβγαλαν τσιμουδιά όλο το βράδυ. Λέει ο φίλος: «Τι τους είπες;» Του λέει: «Σάββατον». «Και σ' άκουσαν και δεν μίλησαν όλο το βράδυ;» «Ναι». «Θα το κάνω κι εγώ αυτό όταν έρθεις». Όταν πήγαν στο σπίτι του, λέει: «Σάββατον». Τίποτα τα παιδιά. Του λέει ο γείτονας: «Γείτονα, έπρεπε να το πεις αυτό από το περασμένο Σάββατον».

Από την αρχή

Ήταν ένας βασιλιάς και πήγε σ' ένα χωριό του βασιλείου του. Ένας χωριάτης τον περιποιήθηκε, τον φιλοξένησε. Ο βασιλιάς φχαριστήθηκε. «Θα σε κάνω πρόεδρο, του λέει, σ' αυτό εδώ το χωριό». «Μα, μου, έχω τις δουλειές μου, έχω τα παιδιά μου, πού να τρέχω;» «Σους, θα σε κάνω πρόεδρο». Τον κάνει πρόεδρο. Από τότε όλο του έστελνε και κάποιον απο το παλάτι να τον φιλοξενήσει. Έρεψε ο άνθρωπος. Ήταν και καλός, έφτιαξε δρόμους, γεφύρια, βρύσες, πλατείες. Είδε απόειδε, μπατήρησε ολότελα. Τραβάει στο βασιλιά. «Να με βγάλεις από πρόεδρο, μπατήρησα». Του λέει λοιπόν ο βασιλιάς: «Βρε, εγώ δεν σ' έκανα πρόεδρο για να μπατηρήσεις, σε έκανα για να κάνεις λεφτά». «Και πώς θα τα κάνω τα λεφτά;» «Δρόμους έφτιαξες;» «Ναι». «Γεφύρια έφτιαξες, πλατείες, βρύσες;» «Ναι». «Λοιπόν, χάλασέ τα και φτιάξε τα από την αρχή. Δουλειές νάχεις, να φτιάχνεις και να χαλάς, μπουνταλά», του είπε, και τον έδιωξε.

Η Σταχτοπούτα (I)

Ήταν τρεις κόρες, και μια μάνα. Και βάλανε στοίχημα, εκεί που έκλωθαν, οποιανής το αρτάχι¹ κοπεί ή σταματήσει, θα τη σφάζουνε να τη φάνε. Κι έπεσε το αρτάχι της μάνας. Ξαναβάζουνε το στοίχημα και πάλι πέφτει της μάνας το αρτάχι. Τη σφάζουνε, την τρώνε και η μικρή δεν έφαγε. Μάζεψε τα κοκαλάκια της και τα 'βαλε σ' ένα κιούπι. Τα 'χωσε στην αυλή και τα θυμιάτιζε. Εκείνο τον καιρό, έκανε γλέντι στο παλάτι ο βασιλιάς για να διαλέξει αυτήν που θα παντρευότανε. Οι δύο αδερφές πήγαν στο χορό. Η μικρή καθόταν κοντά στο τζάκι. Τότε παρουσιάζεται η μητέρα της και της λέει: «Γιατί κόρη μου δεν πας κι εσύ;» «Πώς να πάω μητέρα που δεν έχω τίποτα να φορέσω;» Της δίνει ρούχα ωραία κι ένα ζευγάρι πασούμια και άμαξα βασιλική για να την πάει. Το πρωί που λάλησαν τα κοκόρια εξαφανίστηκε, δεν την είδε κανένας, και από τη βιασύνη της της φεύγουν τα πασούμια μέσα στο ποτάμι. Τα βρίσκουν το πρωί και τα πάνε στο βασιλιά. Ο βασιλιάς λοιπόν λέει: «Σ' οποιανής πόδι κάνει, αυτή είναι». Στέλνει τους στρατιώτες του να δοκιμάσουν τα πασούμια στα πόδια των γυναικών. Τα βάζουν και στα πόδια εκείνης και της έκαναν. «Εσύ είσαι;» «Όχι». Τη ζορίζουν λοιπόν και λέει κι αυτή αυτό κι αυτό, για τη μάνα της. «Εσένα θα πάρω γυναίκα», λέει ο βασιλιάς.

Τη στόλισαν λοιπόν κι έγινε ο γάμος.

1. αρτάχι = αδράχι.

Ήταν μια μάνα με τρεις κόρες. Η μάνα με τις δύο μεγαλύτερες αδερφές παιδεύαν τη μικρότερη. Την είχαν σαν καθυστερημένη. Την έστελναν στις κατσίκες, να κάνει τις πιο βρώμικες δουλειές, κι αυτή χωνόταν στο τζάκι και σκάλιζε τις στάχτες γι' αυτό την έλεγαν Σταχτοπούτα. Μια μέρα βγάζει διαταγή ο βασιλιάς να μαζευτούν όλες οι κοπέλες στο παλάτι για να κάνει χορό. Ο χορός θα κρατούσε τρεις μέρες. Η μάνα και οι δυο μεγαλύτερες κόρες ντύθηκαν, στολίστηκαν και πήγαν στο χορό. Έμεινε η Σταχτοπούτα κοντά στο τζάκι. Παρουσιάζεται τότε η νονά της που ήταν νεράιδα και της λέει: «Δε θα πας κι εσύ στο χορό;» «Πώς να πάω έτσι;» Δεν ήθελε, δεν την ένοιαζε. Της δίνει λοιπόν τρία πράγματα: Ένα καρύδι, ένα φουντούκι και ένα κάστανο. Απέξω από το σπίτι της είχε ένα αμάξι βασιλικό με πέντε άλογα, που πρώτα ήταν ποντίκια και τα έκανε άλογα με το ραβδί της. Της λέει: «Την πρώτη μέρα θα ανοίξεις το καρύδι και θα ντυθείς σαν τον ουρανό με τ' άστρα. Τη δεύτερη μέρα θα ανοίξεις το φουντούκι και θα ντυθείς σαν τη γη με τα λουλούδια. Την τρίτη, θα ανοίξεις το κάστανο και θα ντυθείς σαν τη θάλασσα με τα ψάρια».

Άνοιξε το καρύδι, ντύθηκε σαν τον ουρανό με τ' άστρα, μπήκε στο βασιλικό αμάξι που το έσερναν τα πέντε άλογα και πήγε στο παλάτι. Όλοι έμειναν να την κοιτάζουν. Ο βασιλιάς όλο μ' εκείνη χόρευε όλη τη νύχτα. Προτού να φύγουν οι αδερφάδες της, έφυγε η Σταχτοπούτα για να μην την καταλάβουν. Πήγε και χώθηκε στο τζάκι. Ήρθαν η μάνα με τις αδερφές της κι όλο είχαν να κάνουν με την όμορφη που είχε έρθει με τη βασιλική άμαξα που την έσερναν πέντε άλογα και που ήταν ντυμένη σαν τον ουρανό με τ' άστρα. Το ίδιο έγινε και τη δεύτερη βραδιά που ήταν ντυμένη σαν τη γη με τα λουλούδια, και την τρίτη που ήταν ντυμένη σαν τη θάλασσα με τα ψάρια. Την τρίτη μέρα ξεχάστηκε. Δεν είδε που οι αδερφές της έφυγαν πριν από εκείνη γιατί όλο μ' αυτήν χόρευε ο βασιλιάς. Όταν το κατάλαβε βιάστηκε να φύγει κι από τη βιασύνη της έχασε το γοβάκι της μέσα στην αίθουσα του παλατιού που γινόταν ο χορός. Το βρήκαν και το έφεραν στο βασιλιά. Την άλλη μέρα βγάζει διαταγή ο βασιλιάς: «Όλες οι γυναίκες νάρθουν στο παλάτι για να δούμε ποια είναι το γοβάκι. Όποια δεν έρθει ή όποιος κρύψει γυναίκα και δεν έρθει θα του πάρω το κεφάλι». Η μάνα και οι αδερφές της Σταχτοπούτας ντύθηκαν κι ετοιμάστηκαν να πάνε. Βλέπουν τη Σταχτοπούτα μέσα στις στάχτες, με τα κουρελιασμένα της ρούχα και τα μαλλιά αχτένιστα, βρώμικη κι άπλυτη και λένε: «Θα την πάρουμε κι αυτήν;» Έλα όμως που έπρεπε να την πάρουν μαζί γιατί θα τους έκοβε το κεφάλι ο βασιλιάς αν την άφηναν; Την παίρνουν με το ζόρι, αν και ήταν αδύνατο να ήταν εκείνη, γιατί πίστευαν πως είχε μείνει στο σπίτι και τα τρία βράδια που ήταν ο χορός. Πάνε στο παλάτι, της φοράνε το γοβάκι, της έμπαινε. Η μάνα και οι αδερφές της έπεσαν να πεθάνουν. Την παίρνει ο βασιλιάς, την πλένει, τη στολίζει κι έλαμψε η ομορφιά της. Την άλλη μέρα έγιναν οι γάμοι. Κι έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Μια φορά ήταν ένας Γάλλος που ζούσε στην πατρίδα του τη Γαλλία κι ένας Έλληνας στην Ελλάδα. Και χωρίς να γνωρίζονται είχαν συναλλαγές, αλισβερίσι. Έστειλε ο Γάλλος στον Έλληνα υφάσματα κι εκείνος του έστειλε τα χρήματα. Πέθανε ο ένας, πέθανε κι ο άλλος. Λοιπόν, ο Γάλλος όταν πέθανε, λέει στο γιο του: «Πάρε τη σύσταση, να πας στον γιο του φίλου μου στην Ελλάδα και μ' αυτόν να κάνεις συναλλαγές». Ο Γάλλος δεν ήρθε αμέσως. Έστειλε τα πράγματα και ο Έλληνας του ταχυδρομούσε τα χρήματα πίσω.

Αφού πέρασαν κάμποσα χρόνια, λέει ο Γάλλος: «Και δεν πάω να δω το φίλο μου στην Ελλάδα;» Έρχεται ο Γάλλος και βλέπει μια κοπέλα στο σπίτι του Έλληνα. «Ποιά είναι αυτή η κοπέλα;» Ήταν όμορφη. «Η αδερφή μου είναι», λέει ο Έλληνας. Ντράπηκε να του πει πώς ήταν η αρραβωνιαστικιά του. «Θα μου τη δώσεις». Πιάνει και του τη δίνει. (Δεν του είχε εξηγήσει από την αρχή πώς ήταν η αρραβωνιαστικιά του κι έπειτα δεν ήθελε να βγει ψεύτης). Παντρεύονται και παίρνει ο Γάλλος την κοπέλα και φεύγει στη Γαλλία. Ο Έλληνας, στενοχώρια μεγάλη. Έπινε, έφαγε και τα λεφτά και όλα και έγινε ρετάλι. Ντρεπόταν και να γράψει τα καθέκαστα στο φίλο του στη Γαλλία.

Ο Έλληνας, άμα πια πέρασε καιρός λέει: «Δεν πάω να δω το φίλο μου;» Πάει και τον βρίσκει στη Γαλλία. Βρίσκει το θυρωρό. Του λέει ο θυρωρός: «Θα πάω να τον ειδοποιήσω». Κατεβαίνει ο Γάλλος, κουρελιάρης τώρα ο Έλληνας. «Δε σε γνωρίζω κύριε», του λέει. Καταστεναχωρημένος ο Έλληνας φεύγει. Όταν έφυγε, λέει ο Γάλλος στο θυρωρό: «Καβάλα ένα άλογο, πάρε αυτό το σακούλι και τρέξε από πίσω από τον Έλληνα κι όταν τον δεις, να του το πετάξεις μπροστά του και ν' αλλάξεις δρόμο». Έτσι έγινε. Σκύβει ο Έλληνας, βουτάει το σακούλι, ήταν βαρύ, γεμάτο λίρες. Λέει: «Αυτό ήταν η τύχη μου. Θα πάω ν' αγοράσω ένα οικόπεδο, να κάνω ένα κατάστημα πιο μεγάλο από του φίλου μου του Γάλλου, να του κάνω αντίπραξη».

Το φτιάχνει και το γεμίζει υφάσματα. «Τι γίνεται; λέει ο Γάλλος, ποιο είναι αυτό το κατάστημα που θα μου κάνει αντίπραξη». Ο Γάλλος τώρα τι κάνει; Αντί να ζηλέψει, στέλνει τη μάνα του και την αδερφή του να ψωνίσουν. Πάνε εκείνες οι δυο, ψωνίζουν. «Πόσο κάνει;» «Πέντε». Αφήνουν δέκα. Πάνε κι άλλη, κι άλλη μέρα. Λέει ο Έλληνας: «Καλοί πελάτες. Κάθε μέρα, κάθε μέρα έρχονται και ψωνίζουν. Κάνουν πέντε τα ψώνια; αφήνουν δέκα». Από καιρό αγάπησε την κοπέλα. Λοιπόν, ο Γάλλος τώρα, λέει της μάνας του και της αδερφής του:

«Να τον καλέσετε, να του κάνετε το τραπέζι κι εγώ θα έρθω μετά. Θα πείτε ότι είσαστε ενοικιαστές μου». Αφού ετοίμασαν το τραπέζι κάθησαν και τον περίμεναν, η μάνα του, η αδερφή του κι ο ίδιος μετά, ως ιδιοκτήτης. Ο Έλληνας πάλι, άλλαξε κουστούμι. Τα κουρέλια τα πέταξε. Πήγε. Άρχισε τότε ο Έλληνας στο τραπέζι πάνω να λέει: «Ήταν μια φορά ένας Γάλλος που ήρθε σε ένα σπίτι στην Ελλάδα. Ο Έλληνας ήταν αρραβωνιασμένος και είχε μια αρραβωνιαστικιά και ο Γάλλος του λέει: «Τι την έχεις αυτή;» Λέει ο Έλληνας: «Αδερφή». Ύστερα του λέει ο Γάλλος: «Δώσε μου το χέρι σου. Θα την πάρω». «Ξέρεις τι είναι να αγαπάς και να μη θέλεις να φανερωθείς ότι του μίλησες ψέματα; Δέχτηκε η κοπέλα, είχε μυαλό. Του λέει «θα πάω». Κι αυτός ο Έλληνας ήρθε στο Γάλλο και ο Γάλλος του λέει: «Δε σε γνωρίζω». Και κατά τύχη περνούσε ένας και έριξε ένα

σακούλι με λίρες. Και λέει: «Η τύχη μου είναι. Τώρα θα ντυθώ, θα γίνω πλούσιος, και λέω, θα με γνωρίσει;»

Ο Γάλλος πάλι, λέει: «Και εδώ στη Γαλλία ήταν παλιά ένας Έλληνας και ένας Γάλλος. Και αφού έστειλε ο Γάλλος τα εμπορεύματα στον Έλληνα, εκείνος δεν του έστειλε πίσω τα λεφτά. Ο Έλληνας το έριξε στην ασωτεία, γιατί είχε μια αρραβωνιαστικιά και την αγαπούσε και είχε πει ψέματα. Και αφού έφαγε τα λεφτά του φίλου του και δεν τα έστειλε, από την απελπισία του που έδωσε την αρραβωνιαστικιά του. Γι' αυτό και ο Γάλλος, αφού ο Έλληνας έκανε το κατάστημά του έστειλε την αδερφή του και τη μάνα του. Και αυτές αντί πέντε, έδιναν δέκα. Και στο τέλος ο Γάλλος είπε στη μάνα του και στην αδερφή του να τον καλέσουν αυτόν τον Έλληνα στο σπίτι».

Αγκαλιάστηκαν και φιλήθηκαν οι δυο τους, και τότε λέει ο Γάλλος: «Θα σε δώσω την αδερφή μου και θα σε κάνω γαμπρό». Κι έζησαν εκείνοι καλά κι εμείς καλύτερα.

Ο Βελτεζινάς¹

Ιμί κανέν κιρόν κι μι κανέν ζαμάνιν
Όταν οι Τούρκοι κάναν Ραμαζάνι
μες στο τρύπιο το καζάνι

Μια φορά λοιπόν κι έναν καιρό ήταν ένα αντρόγυνο και είχαν ένα παιδί. Αυτό το παιδί ήταν πολύ ζωηρό, πολύ διάολος. Ο πατέρας και η μάνα του είδαν απόειδαν, πήραν απόφαση να το διώξουν. Ένα βράδυ, παίρνουν κατά μέρος το παιδί και του λένε: «Σου ετοιμάσαμε τα ρούχα σου και τα πράματά σου και να φύγεις, να πας μακριά, να δουλέψεις να ζήσεις».

Έφυγε το παιδί αλλά δεν πήγε μακριά, έμεινε εκεί γύρω στο σπίτι. Από τη χαρά τους που έφυγε το παιδί, ησύχασαν η μάνα και ο πατέρας του. Είπαν: «Να φτιαξουμε χαλβά να το γιορτάσουμε». Έφτιαξαν ένα σινί χαλβά και το βάλανε στο ταβάνι ψηλά για να το φάνε όταν θα ερχόταν η ώρα του. Το παιδί, που δεν είχε πάει μακριά και τριγύριζε στο σπίτι, όταν πήρε χαμπάρι πως έφτιαξαν γλυκό ανέβηκε στο ταβάνι κι έφαγε το μισό ταψί. Αφού έφαγε το μισό ταψί το πιάνει πονόκοιλος. Σκέφτεται: «Εγώ έφαγα, αλλά εσείς δε θα φάτε». Το γεμίζει και φεύγει να πάει μακριά, σ' άλλο μέρος. Το βράδυ λέει η γυναίκα: «Άντρα, δεν φέρνεις τον χαλβά να τον φάμε;» «Και δεν τον φέρνω;» Βάζει μια σκάλα, ανεβαίνει στο ταβάνι, τι να δει; Φωνάζει της γυναίκας του. «Μας έκανε πάλι τη δουλειά ο γιος μας».

Ας αφήσουμε αυτούς τους δυο που την πάθανε κι ας πάμε σ' ένα άλλο χωριό. Το παιδί πάει σ' αυτό το χωριό και χτυπάει την πόρτα του παπά. «Ανοίχτε μου, είμαι ξένος και δεν έχω πού να πάω». Βγαίνει ο παπάς στην πόρτα, βλέπει το παιδί μονάχο μέσα στη νύχτα. Του λέει: «Έλα παιδί μου μέσα να μείνεις μαζί μας. Πώς σε λένε;» «Βελτεζινά». «Κάθησε Βελτεζινά». Το έβαλαν να καθήσει και να φάει. Κάθησε, έφαγε. Ζύγωσε η ώρα να κάνει τη σκανταλιά του. Λέει του

1. Βελτεζινάς = Διάβολος.

παπά: «Σ' αυτό τον τόπο η θάλασσα κάθε πέντε χρόνια σηκώνει κύματα και πνίγει τους ανθρώπους». «Και τι θα γίνω εγώ που δεν ξέρω κολύμπι;» ρωτάει ο παπάς. «Θα δέσουμε μια σκάφη πάνω στα δοκάρια της σκεπής και όταν πλημμυρίσει η θάλασσα θα κόψουμε τα σκοινιά κι εσύ μέσα στη σκάφη θα σωθείς». Έτσι κι έγινε. Τα μεσάνυχτα βάζει μια φωνή ο Βελτεζινάς: «Πλημμύρα!» Κόβει τα σκοινιά ο παπάς, πέφτει και σπάει τα πατάρια του. Παίρνει δρόμο ο Βελτεζινάς και φεύγει. Στο δρόμο βλέπει έναν άνθρωπο που είχε πάνω στο άλογό του δύο τουλούμια με λάδι. «Τι έχεις μέσα;» «Λάδι για πούλημα». «Κατέβασέ τα να δω». «Πώς σε λένε;» «Βελτεζινά». «Άνοιξε και το άλλο». Το ανοίγει κι αυτό. Δοκιμάζει πάλι. Λέει: «Δεν είναι καλό, δε μου κάνει». Έτσι που τα κρατούσε ανοιγμένα τα τουλούμια με το λάδι ο άνθρωπος, του κατεβάζει τα βρακιά ο Βελτεζινάς. Του δίνει μερικές στα πισινά και τον αφήνει έτσι. Τον αφήνει και φεύγει. Σε λίγο έρχεται κι ο παπάς. Τον ρωτάει: «Τι έγινε;» «Έτσι κι έτσι». «Κι εμένα μου έκανε αυτό». Τρέχουν και οι δυο από πίσω από τον Βελτεζινά.

Αυτός πάει σ' ένα άλλο χωριό. Ακούει έναν τελάλη που φώναζε: «Όποιος κάνει τα κατορθώματα που θέλει ο βασιλιάς θα πάρει την κόρη του. Όποιος δεν τα κάνει θα του πάρει το κεφάλι. Πάει στο βασιλιά. «Θα τα κάνεις;» «Θα τα κάνω. Τι κατορθώματα είναι αυτά;» «Από βραδís θα σε ταΐσουμε τρία κιλά σαπουνάδα και αν δεν ενεργηθείς μέχρι το πρωί, τότε θα πάρεις την κόρη του βασιλιά». Το βράδυ τον βάζουν σ' ένα δωμάτιο του παλατιού, κάνουν σαπουνάδα και του τη δίνουν. Σε λίγο άρχισε να γουργουρίζει η κοιλιά του. Βλέπει πάνω σ' ένα ράφι τις μπότες του βασιλιά και αλλού το καπέλο του. Τα κατεβάζει και τα δυο και τα γεμίζει. Το πρωί άρχισε να φωνάζει. «Ωχ, ωχ ανοίχτε μου». Μπαίνουν μέσα, κοιτάνε, τίποτα. Του λένε: «Έχει κι άλλα για να πάρεις την κόρη του βασιλιά. Μπορείς όμως μ' αυτό που έκανες να πάρεις τις λίρες». «Τις λίρες», λέει ο Βελτεζινάς. Τον πάνε πάνω στο παλάτι. Τον βλέπει ο βασιλιάς τον στέλνει στη βασίλισσα. Τρέχει ο Βελτεζινάς στη βασίλισσα και της λέει: «Μου είπε ο βασιλιάς να μου το δώσεις». «Βασιλιά μου να το δώσω;» φωνάζει από μακριά. «Ναι», της φωνάζει ο βασιλιάς. Πάει και στην κόρη. «Να μου το δώσεις». «Να το δώσω;» ρωτάει και η κόρη τον βασιλιά. «Ναι». Του το δίνουν και όπου φύγει φύγει ο Βελτεζινάς. «Και να θυμόσαστε. Το όνομά μου είναι Βελτεζινάς», λέει στις γυναίκες. Πάει ο βασιλιάς, ρωτάει: «Το και το» του λένε. «Βρε τον άτιμο τι μας έκανε», λέει ο βασιλιάς. «Δεν ντρέπεστε;» Μέχρι να τρέξει να κυνηγήσει τον Βελτεζινά έρχονται και οι άλλοι, ο παπάς και ο άνθρωπος με το λάδι. Ξεκινάνε και οι τρεις μαζί από πίσω του.

Ο Βελτεζινάς πιο πέρα βρίσκει έναν τσοπάνο που έβοσκε τα πρόβατά του. «Γεια σου». «Γεια σου. Πώς από δω;» «Έρχεται ο βασιλιάς με το στρατό του και όποιον βρει στο δρόμο του τον κλαδεύει. Εγώ το 'χω καλύτερα να πέσω εδώ στη θάλασσα να πνιγώ». Του λέει εκείνος: «Δε με πνίγεις εμένα πρώτα;» Παίρνει ένα τσουβάλι, τον βάζει μέσα και τον πετάει στη θάλασσα. Παίρνει τα ρούχα του τσοπάνη, τα βάζει και κάνει πως βόσκει τα πρόβατα. Έρχεται ο βασιλιάς, τον γνώρισε. «Τι κάνεις εδώ;» «Τι να τον κάνω τον τσοπάνη που μ' έριξε στα ρηγά και μάζεψα πρόβατα; Αν μ' έριχνε πιο μέσα στα βαθιά, θάπιανα βουβάλια κι αγελάδες». «Ωστε έτσι; Ρίξε μας τότε βαθιά». Τους φουνταίρνει και τους τρεις μέσα και ησύχασε. Έπειτα γύρισε στο χωριό του κι έζησε αυτός καλά κι εμείς καλύτερα.

Ο γύφτος και ο λύκος

Κατέβαινε ένας λύκος κι έτρωγε τα πρόβατα των τσοπαναριών. Παίρνουν τα όπλα οι άνθρωποι και πάνε να τον κυνηγήσουν. Πήγαν παγόνα. Μαζί τους ήταν κι ένας γύφτος. Ο γύφτος χτυπούσε ένα τενεκέ για νάβγει ο λύκος. Πίσω από ένα σκίνο ήταν ο λύκος. Μόλις τον βλέπει ο γύφτος έμεινε κόκαλο. Του λέει ο λύκος: «Έλα δω βρε γύφτο, όλους αυτούς τους έχω φάει τα πρόβατά τους και με κυνηγάνε. Εσένα τι σου έχω φάει; Το αμόνι σου;»

Η ιστορία του Γιάννη

Είχε μια μάνα τρεις κόρες κι ένα παιδί μικρό, αγόρι. Ήταν φτωχή και πήγαινε στα χωράφια και πελιάτηνεν, έσκαβε με το πέλιν¹. Το παιδί όταν ερχόταν από το σχολείο, πεινούσε και πήγαινε στις γειτόνισσας το κοτέτσι, έκλεβε ένα αυγό και το έτρωγε. Η μάνα δεν του έλεγε τίποτα. Από τ' αυγά κατόντησε σιγά-σιγά σε μεγάλες κλεψιές. Μια μέρα κάνει μια ληστεία και τον πιάνουν. Τον καταδίκασαν στην κρεμάλα. Ήρθε η μέρα να πάει στην κρεμάλα. Τον ρωτά ο καϊμακάμης²: «Τι έχεις να πεις;» «Μια χάρη. Προτού μου βάλετε τη θηλειά θέλω να δω τη μάνα μου». Φέρνουν τη μάνα του. Την πήγαν εκεί που τον κρέμαγαν. Άρχισε να κλαίει. «Μπορώ να φιλήσω τη μάνα μου;» «Ναι». Εκεί που τη φιλούσε της δαγκώνει τη γλώσσα. Έβαλε τις φωνές. «Γιατί το έκανες αυτό;» «Αυτή η γλώσσα, την ώρα που έκλεβα τ' αυγά δε μου μιλούσε. Αν μου μιλούσε τότε, τώρα δε θα 'φτανα σ' αυτό το σημείο».

Το κατσικάκι της γριάς

Ήταν μια γριούλα και δεν είχε παιδιά. Λέει: «Θεέ μου δώσε μου ένα παιδάκι και ας είναι και κατσικάκι». Της δίνει ένα κατσικάκι ο Θεός. Το τάιζε, το πότιζε κι έφευγε στη δουλειά. Ερχόταν πίσω κι έβρισκε το σπιτι συγυρισμένο, τα ρούχα πλυμένα. Το κατσικάκι ήταν μια κοπέλα μέσα από το δέρμα του κατσικιού.

Μια μέρα έφυγε η γριά πάλι για τη δουλειά. Το κατσικάκι πήρε τα ρουχαλάκια του όλα, τα έβαλε στα κερατάκια του πάνω και πάει να τα πλύνει στον ποταμό. Για να πάει στον ποταμό έπρεπε να περάσει από ένα χτήμα με ένα παλάτι μέσα όπου κατοικούσε ένα βασιλόπουλο. Είχε κι ένα φύλακα, περιβολάρη. Του

1. πέλιν = πατόφτυαρο.

2. καϊμακάμης = αξιωματούχος.

λέει του φύλακα: «Περιβολάρη στραβώθου¹, κουτσάθου², κουλάθου³ κι εγώ θα περάσω μέσα». Στο ποτάμι, έβγαλε την προβιά του το κατσικάκι κι άρχισε να πλένει τα ρούχα. Ήταν μια πεντάμορφη κοπέλα. Τα στέγνωσε τα ρούχα, τα έβαλε στα κερατάκια του πάλι και πήγε στο σπίτι της γριούλας. Αυτό γινόταν κάθε βδομάδα. Πήγαινε και έλεγε στον περιβολάρη: «Περιβολάρη στραβώθου, κουτσάθου, κουλάθου κι εγώ θα περάσω μέσα». Έπλενε τα ρουχαλάκια του στο ποταμό κι έφευγε.

Μια μέρα λέει ο περιβολάρης στο βασιλόπουλο: «Κάθε βδομάδα έρχεται το κατσικάκι, λέει αυτό κι αυτό, πλένει τα ρουχαλάκια του και φεύγει». Λέει το βασιλόπουλο: «Γίνονται αυτά;» Παραφυλάει. Πάει το κατσικάκι, λέει: «Περιβολάρη, στραβώθου, κουτσάθου, κουλάθου», και περνάει μέσα. Βγάζει την προβιά και γίνεται μια πεντάμορφη, Θεού χάρισμα. Μόλις την είδε το βασιλόπουλο τρελάθηκε. Όταν έφευγε, είπε πάλι στο φύλακα: «Ξεστραβώθου, ξεκουτσάθου, ξεκουλάθου κι εγώ φεύγω».

Το βασιλόπουλο παρακολούθησε, τα είδε όλα αυτά και τρελάθηκε, την αγάπησε παράφορα. Αλλά τι να πει στη μάνα και στον πατέρα του, ότι αγαπάει ένα κατσικάκι; Αρρώστησε κι έπεσε στο στρώμα. Γιατροί έμπαιναν, γιατροί έβγαιναν τίποτα δεν του έβρισκαν. Του λέει ο πατέρας του: «Βρε, μήπως αγαπάς καμιά;» «Όχι». Πώς να του πει του πατέρα του: «Εγώ θέλω το κατσικάκι της γριάς;» Στο τέλος λέει σ' ένα γιατρό: «Εγώ αγαπάω το κατσικάκι της γριάς». Ο γιατρός το λέει στο βασιλιά. Τι να κάνει εκείνος; Να χάσει το παιδί του; Πάει στη γριά: «Θέλω το κατσικάκι». «Αυτό είναι το παιδί μου», λέει η γριά. Το παίρνει, το πάει στο γιο του. «Σου έφερα το κατσικάκι, πάρτο, να σε παντρέψω τώρα». Παίρνει το κατσικάκι το βασιλόπουλο κι όταν έμειναν μόνοι του λέει: «Έλα, εγώ σε είδα. Να βγάλεις την προβιά». Έβγαλε την προβιά. Ήταν πεντάμορφη, Θεού χάρισμα. Το πρωί έστειλε ο βασιλιάς να δουν τι έγινε το κατσικάκι. Τι να δουν; Μια θεά. Πάνε πίσω και το λένε στο βασιλιά. Εκείνος παίρνει την ακολουθία του και πάει να φωνάξει τη γριά. Φώναξε τη γριά στο παλάτι και γίνονται οι γάμοι και χαρές και ξεφάντωση καλές.

Το βεζυρόπουλο ζήτησε και πήγε και πήρε από μια γριούλα την κασίκα της που ήταν κασίκα και όχι πεντάμορφη σαν το κατσικάκι της γριάς. Πάει να την πλησιάσει το βεζυρόπουλο, να κουτιλιές⁴ η κασίκα, να κουτιλιές ώσπου σκότωσε το παλικάρι. Σπάνουν τα τζάμια, βλέπουν την κασίκα βγαλμένη⁵ στο παράθυρο και το βεζυρόπουλο σκοτωμένο. «Είδες; λένε, το κατσικάκι της γριάς δεν ήταν κατσικάκι, ήταν δώρο Θεού».

1. στραβώθου (προστακτική του ρ. στραβώνομαι) = στραβώσου, τυφλώσου.

2. κουτσάθου (προστακτική του ρ. κουτσαίνομαι) = γίνε κουτσός.

3. κουλάθου = γίνε κουλός.

4. κουτιλιές = κουτουλιές.

5. βγαλμένη = ανεβασμένη.

Οι τρεις συμβουλές

Ήταν ένας άντρας και μια γυναίκα και είχαν ένα παιδάκι. Και έφυγε ο πατέρας και πήγε σ' ένα μέρος για να δουλέψει. Εκεί κάθησε δεκαπέντε χρόνια. Το παιδάκι μεγάλωσε. Ο άντρας αποφάσισε να γυρίσει πίσω. Λέει στο αφεντικό: «Πρέπει να πάω στη γυναίκα μου και στο παιδί μου». «Καλά». Του δίνει δεκαπέντε χρυσές λίρες για τα δεκαπέντε χρόνια. Καθώς πήγαινε να φύγει του λέει: «Γιάννη, Γιάννη. Θα σου δώσω μια συμβουλή και θα μου δώσεις πέντε λίρες». Στεναχωρήθηκε. Του τις δίνει. Του λέει: «Το δρόμο που θα πάρεις να τον βαδίζεις ίσια». Πάει να φύγει. «Γιάννη, Γιάννη, θα σου δώσω άλλη μια συμβουλή». «Να την ακούσω». «Το δε σι μέλλει μη ρωτάς ποτέ κακό δεν έχεις»¹. Του δίνει πάλι πέντε λίρες. «Να σου δώσω τώρα την τελευταία συμβουλή;» «Εντάξει». «Το θυμό σου τον αποσπερνό² να τον αφήνεις για το πρωί». Έδωσε πάλι πέντε λίρες κι έφυγε. Όπως πήγαινε στο δρόμο βρίσκει έναν αράπη και είχε ένα δέντρο και κρέμαγε αρμαθιές με φλουριά. «Μά, λέει, τρελός είναι αυτός; Να τον πω τι κάνεις εκεί;» Αλλά σκέφτηκε τη συμβουλή «το δε σι μέλλει μη ρωτάς ποτέ κακό δεν έχεις», και προχώρησε χωρίς να τον ρωτήσει. Αφού έφυγε τον φωνάζει ο αράπης. «Έλα δω, όσοι περνάνε από δω με ρωτάνε τι κάνεις εκεί, εσύ γιατί δε με ρωτήσεις;» Του είπε τη συμβουλή του αφεντικού. «Α, έτσι, λέει ο αράπης. Πάρτα λοιπόν. Τα φλουριά, είναι δικά σου». Του δίνει τα φλουριά. Πιο κάτω συναντάει δυο εμπόρους, σμίγει μαζί τους και πήγαιναν και οι τρεις μαζί. Τους πιάνει μια βροχή δυνατή, ν' αστράφτει και να βροντάει. «Και δεν πάμε σε κανένα δέντρο από κάτω να μη βρεχόμαστε;» Θυμάται την πρώτη συμβουλή. «Εγώ παιδιά θα φύγω». Πέφτει ένας κεραυνός στο δέντρο και τους σκοτώνει και τους δυο εμπόρους. Μένουν όλα τα χρυσαφικά σ' αυτόν. Πάει στο σπίτι του βράδυ και χτυπάει την πόρτα. Βγαίνει η γυναίκα του, δεν τον γνώρισε. Λέει: «Δε με βάζεις να μείνω τη νύχτα και το πρωί να φύγω;» Ήθελε να δει αν η γυναίκα του είχε φίλο. Τον λυπήθηκε η γυναίκα. Του λέει: «Έλα δω να μείνεις το βράδυ. Έχεις και τόσα πράγματα που κουβαλάς, βάλε τα σε μια γωνία». Έρχεται και το παιδί του. Λέει: «Η γυναίκα μου έχει φίλο, θα τη σκοτώσω». Θυμήθηκε την τρίτη συμβουλή: «Το θυμό σου τον αποσπερνό να τον αφήνεις για το πρωί». Όταν άκουσε το παιδί να τη λέει «μαμά», χάρηκε. «Θα σκότωνα το παιδί μου», σκέφτηκε.

Αγκάλιασε το παιδί και τη γυναίκα του και τους είπε ποιος ήταν. Με τα χρυσάφια και τα πλούτη εκείνα έχτισαν σπίτια και παλάτια. Κι έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Πώς δεν έγινε ο γάμος του ήλιου με το φεγγάρι

Όταν ο Θεός θέλησε να παντρέψει τον ήλιο με το φεγγάρι, φώναξε και το διάολο να πάρει τη γνώμη του. Έστειλε τον Αρχάγγελο Μιχαήλ να τον φέρει. «Τι θέλεις;» ρωτάει ο διάβολος. «Σκέφτηκα να παντρέψω τον ήλιο με το φεγγάρι και θέλω τη γνώμη σου». Ο διάβολος δεν απάντησε, παρά πήρε το γαϊδού-

1. Το δε σι μέλλει μη ρωτάς ποτε κακό δεν έχεις = Για ό,τι δε σε μέλλει μη ρωτάς για να μην έχεις κανένα κακό.

2. αποσπερνός = βραδινός.

ρι του κι έφυγε. Λέει ο Θεός στον Αρχάγγελο Μιχαήλ: «Πάρτον από πίσω να δεις τι θα πει στο δρόμο». Στο δρόμο, το γαϊδούρι καταδίψασε, ψόφησε από τη δίψα κι ο διάβολος του έλεγε: «Πιες νεράκι γαϊδούρι μου γιατί ο Θεός θα παντρέψει τον ήλιο με το φεγγάρι και θα γίνουν πολλά ηλιάκια, παιδιά του ήλιου, και πολλά φεγγάρια κι όλα πάνω στη γη θα ξεραθούν». Γυρίζει ο Αρχάγγελος Μιχαήλ και το λέει στο Θεό: «Το και το. Ο διάβολος έλεγε στο γαϊδαρό του, πιες γαϊδουράκι μου νεράκι γιατί ο Θεός θα παντρέψει το φεγγάρι με τον ήλιο και θα γίνουν πολλά ηλιάκια και πολλά φεγγαράκια και όλα θα ξεραθούν». Τον άκουσε αυτό το λόγο ο Θεός κι έτσι δεν πάντρεψε τον ήλιο με το φεγγάρι.

Γίνου πρώτα πίττα κι ύστερα γένησι καττουμάριν

Πήγαν στο Θεό, το σιτάρι, το κριθάρι και το καλαμπόκι. Λέει ο Θεός στο σιτάρι: «Εσύ είσαι ευλογημένο, θα γίνεσαι λειτουργιά¹, άρτος, ψωμί, κατουμάρι²».

Στο κριθάρι: «Εσύ θα γίνεσαι γιαμάς³ και παξιμάδι».

Λέει στο καλαμπόκι: «Εσύ θα γίνεσαι πίτα».

Όταν πήγαν να φύγουν γυρίζει πίσω το καλαμπόκι: «Να γίνομαι και κατουμάρι;» Λέει ο Θεός: «Γίνου πρώτα πίττα κι ύστερα γένησι⁴ καττουμάρι».

1. λειτουργιά = πρόσφορο

2. κατουμάρι = Λιβισιανό γλυκό από αλεύρι, λάδι, ζάχαρη, κανέλα

3. γιαμάς = αλεσμένο και πατημένο κριθάρι για τα ζώα

4. γένησι = γίνεσαι.

Ευτράπελες Διηγήσεις και Ανέκδοτα

Από την Πορτού μου και καλύτερη δεν έχει

Είχε μία και παντρεύτηκε. Ο άντρας της και η πεθερά της έφυγαν στη δουλειά. Εκείνη έπιασε να συγυρίζει το σπίτι και εκεί που σκούπιζε αφήνει μιαν πορτήν¹. Στο αχούρι είχαν ένα κουζάκι². Φοβήθηκε πως το κουζάκι θα το πει στον άντρα της και την πεθερά της και το παρακαλούσε: «Να μην το πεις, κουζάκι». «Μεε», το κουζάκι. «Θα σου δώσω τα φλουριά μου, να μην το πεις». Πήρε τα φλουριά της και τα κρέμασε στου αρνιού το λαιμό. Έρχεται ο άντρας της, βλέπει τα φλουριά στου αρνιού το λαιμό. «Τι γίνεται εδώ;» «Αυτό κι αυτό. Καθώς σκούπιζα μου 'φυγε και του κρέμασα τα φλουριά». «Θα πάρω τα μάτια μου και θα φύγω. Αν βρω πιο τρελές από σας θα ξανάρθω». Παίρνει το δρόμο και φεύγει. Ακούει φασαρία. Πηγαίνει, τι να δει; Βλέπει χανουμάκια καθησμένα γύρω από μια χαβούζα κι έπλεναν τα πόδια τους. Όπως τάχαν βάλει στο νερό νόμιζαν πως τάχαν χάσει τα πόδια τους κι έκλαιγαν: «Χάσαμε τα πόδια μας και πως θα πάμε στο σπίτι;» «Εγώ θα σας τα βρω». «Βρες τα και θα σου δώσουμε ό,τι χρυσαφικό φοράμε». Αρχίζει να βγάξει ένα-ένα τα χανουμάκια από το νερό. Όπως τις έβγαζε, έβγαζε και τα πόδια τους μαζί. Κάθε μια του έδινε, άλλη τα χρυσαφικά της, άλλη τα βραχιόλια της. Φεύγει. Στο δρόμο που πήγαινε ακούει φωνές και κλάματα. Μια γυναίκα είχε ζυμώσει και είχε ανάψει φούρνο. Ήθελε και το σβόγγιο³ για να βγάλει τα κάρβουνα μπροστά στο φούρνο. Έστειλε λοιπόν τη μεγάλη της τήν κόρη, τη Μαρία, να φέρει καβδουλιές⁴ να φτιάξουν τον σβόγγιουν. Η Μαρία, εκεί που πήγε βλέπει ένα ζευγά να οργώνει. Λέει:

Τάχα άντρα να τον πάρω⁵
τάχατε παιδιά να κάνω
τάχατε να πέσει να πεθάνει
τα παιδιά τι θα τα κάνω;

Βάζει τις φωνές. Αρχίζει να κλαίει και να οδύρεται. Η μάνα βλέπει πως η κόρη της αργεί, αφήνει τα ψωμιά και τα ζυμάρια και παίρνει το δρόμο να τη βρει. Τη βλέπει να κλαίει και να οδύρεται.

Τάχα άντρα να τον πάρω
τάχατε παιδιά να κάνω
τάχατε να πέσει να πεθάνει
τα παιδιά τι θα τα κάνω;

1. πορπή = πορδή

2. κουζάκι = αρνάκι, τούρκικα

3. σβόγγιος = σκούπα με κοντάρι για το φούρνο

4. καβδουλιά = θάμνος του λόγγου

5. Άλλη παραλλαγή έχει ως εξής: Άντζα μου (άραγε) κειννάς (εκείνος) που σέρνει
άντζα μου άντρας μου θα γίνει
άντζα μου παιδιά θα κάνω
άντζα μου θε να πεθάνει
τα παιδιά τι θα τα κάνω;

Λέει: «Βου, η πικρή, τι έτυχε στην κόρη μου». Αρχίζει κι αυτή να κλαίει. Οι άλλες δύο αδερφές βλέπουν ότι άργησε η αδερφή τους και η μάνα τους και πάνε να τις βρουν. Αρχίζουν κι αυτές τα κλάματα. Ο άνθρωπος που είδε αυτά τα χάλια, λέει: «Δεν είναι μονάχα η δική μου, έχει κι άλλες λουλλές (τρελές)».

Ακούει πάλι φασαρία και κλάματα και κακό. Πηγαίνει κι εκεί. Βρίσκει ένα παιδάκι και είχε βάλει το χέρι του σε μια στάμνα και δεν μπορούσε να το βγάλει. Η μάνα του να κλαίει: «Θα κόψουν το χέρι του παιδιού μου». Πάει κοντά ο άνθρωπος και λέει στο παιδί: «Πόσα καρύδια κρατάς στο χέρι σου;» «Έξι», λέει το παιδί. «Άφησε τα τρία και κράτα τα άλλα τρία». Το παιδί έβγαλε το χέρι του από τη στάμνα.

Περπάτησε, βρίσκει και γινόταν ένας γάμος. Η νύφη ήταν ψηλή και δε χωρούσε να μπει μέσα στο σπίτι. Ρωτούσαν η μια την άλλη, οι γυναίκες: «Τι θα κάνουμε;» «Να κόψουμε της νύφης τα πόδια». Άλλες έλεγαν: «Το κεφάλι της να κόψουμε». Πάει αυτός και λέει: «Σκύψε το κεφάλι σου». Σκύβει το κεφάλι της η νύφη και περνάει. Έμειναν αυτές με ανοιχτό το στόμα.

Όταν είδε όλα αυτά το παλικάρι είπε: «Από την Πορτού μου και καλύτερη δεν έχει». Και ξαναγύρισε πίσω στο σπίτι του.

Οι τρεις Συμιακοί

Ήταν τρεις Συμιακοί (από το νησί Σύμη των Δωδεκανήσων) και πήγαν σ' ένα μέρος στα παράλια της Τουρκίας για να πάρουν πουλερικά να τα πουλήσουν. Ρώτησαν: «Έχετε κότες;» Τους είπαν οι Τουρκάλες: «Φορός βαρ, ταβούκ γιόκ» (κοκόρια έχουμε κότες δεν έχουμε). Άκουγαν εκείνοι «Φορός βαρ, φορός βαρ», λένε: «Αυτοί βρε τι έπαθαν; χορό, χορό θέλουνε, να μας τα δώσουν;» Άρχισαν να χορεύουν. Βρίσκουν ένα γάιδαρο ψόφιο. Μαζεύονται και οι Τούρκοι, τους ρωτούν: «Ποιος τον σκότωσε;» Ο ένας Συμιακός λέει στον άλλο: «Πες βρε κι εσύ το τούρκικό σου». Λέει κι εκείνος το τούρκικο που ήξερε: «Πις φορτούν» (Εμείς τον σκοτώσαμε). «Νίτσουν;» (Γιατί;) Λέει ο πρώτος στο δεύτερο Συμιακό: «Πες βρε κι εσύ το τούρκικό σου». Λέει κι αυτός: «Πιρ τοβρά σαμάν» (Για ένα τορβά σανό). Τους βλέπουν που αγρίεψαν. «Πες βρε κι εσύ το τούρκικό σου και αγρίεψαν τα σκυλιά», λένε του τρίτου. Λέει κι αυτός: «Τούτ' αφέντη και παγλά και κετίρ καρακολά» (Πιάσε μας αφέντη και δέσε μας και πήγαινε μας στην αστυνομία). Τους πήγαν στη φυλακή. Ρωτούν: «Γιατί μας φέρατε;» «Γιατί σκοτώσατε το γάιδαρο». «Εμείς;» «Εσείς, δεν το ομολογήσατε;» «Εμείς, καθέννας είπε το τούρκικο που ήξερε». Από τότε έμεινε η κουβέντα, «πες βρε κι εσύ το τούρκικό σου», γι' αυτούς που δεν ξέρουν τι λένε και βρίσκουν τον μελά τους.

Πέτασιν η πέρτικα (Πέταξε η πέρδικα)

Ήταν ένας από το Λιβίσι και πήγε σ' ένα χωριό τούρκικο για δουλειές. Οι Τούρκοι ήταν πολύ φιλόξενοι. «Χόσκελντιν¹» «Εβίκιαλτιν²». Πήγε, ξαναπήγε,

1. χοςκελντιν = καλώς τον (τούρκικα).
2. Εβίκιαλτιν = καλώς σας βρήκα (τούρκικα)

φιλοξενήθηκε αρκετές φορές. Πήγε κι ο Τούρκος, να τον φιλοξενήσει μια μέρα κι ο Ρωμιός. Η γυναίκα του ήταν πολύ τσιγγούνα. Αφού κάθησαν στο σοφρά, άρχισαν να τρώνε. Αυτή, έκοβε ψιλές, ψιλές πίτες και έδινε στο μουσαφίρη¹. Κάθε φορά που τελειώνει η πίτα του ξένου ο άντρας έλεγε στη γυναίκα: «Πέτασιν² η πέρτικα³», για να της δώσει να καταλάβει πως έπρεπε να φέρει κι άλλη πίτα. Ο ξένος έκανε πως δεν καταλάβαινε κι έτρωγε την πίτα. Πάει κι αυτό. Πάει πάλι ο Έλληνας στον Τούρκο για να φιλοξενηθεί κι αφού καθήσανε και τρώγανε πλούσια φαγητά, αυτός χόρτασε: «Δε θέλω». Του λέει ο Τούρκος: «Γιε πε» (Φάε βρε παιδί μου). «Δε θέλω, χόρτασα». «Γιε πε», του κάνει ξανά ο Τούρκος. «Γιε πουρτά⁴ Πέτασι μέτασι, γιοκ». (Φάε, εδώ δεν έχει πέτασε-μέτασε).

«Μίλα κι ας είσαι κι έτσι...»

Είχε μια μάνα τρεις κόρες και ήθελε να τις παντρέψει. Ήρθε η σειρά της μεγάλης. Αυτή ήταν τέττης⁵, δεν μπορούσε να μιλήσει. Βρήκαν έναν γαμπρό, την πάντρεψαν. Εκείνη δε μιλούσε ούτε στο σπίτι της. Ο άντρας της ήθελε να τη δοκιμάσει, να ακούσει τη φωνή της. Τι να κάνει, τι να κάνει, παίρνει ένα κομμάτι μάρμαρο το φέρνει στο σπίτι και το βάζει στο φανάρι. Της λέει: «Γυναίκα, έφερα τυρί». Πήγε εκείνη στο φανάρι, το 'φερε στο τραπέζι, δε μίλησε. Πάει, της φέρνει παπούτσια. Τα βάζει, στενά. Εκείνη δε μιλά πάλι. Της φέρνει πατσά. Δεν ήξερε να τον ψήσει. Βράζει τον πατσά έτσι όπως ήταν. «Μίλησε βρε γυναίκα», τίποτε εκείνη. «Τι να κάνω, τι να κάνω», πηγαίνει πίσω από την πόρτα και κρύβεται. Λέει: «Να την τρομάξω, να μιλήσει, ν' ακούσω τη φωνή της». Χτυπάει την πόρτα δυνατά, φωνάζει: «Μπα». Τίποτα εκείνη δεν έβγαλε λέξη. «Τώρα τι να κάνω;» (Δεν ήταν εύκολο να διαλύσει ο γάμος τότε). Λέει: «Να κάνω τον πεθαμένο, να με δει, να βάλει τις φωνές». Πέφτει, κάνει τον πεθαμένο. Τον βάζει η γυναίκα στο πάτωμα και τον κλαίει. Αρχίζει να τον μοιρολογάει:

Άντλα μου, καλάντλα μου⁶
ιντα να σου θυμηθώ
το τυλίν το μάλμαλο
τα παπούτσια τα τενά
το πατσι με τα κατά
ή την πόλτα με το «μπα»;

Σηκώνεται λοιπόν κι αυτός: «Μωρέ, λέει, γι' αυτό δε μιλάς; Μίλα κι ας είσαι κι έτσι!»

1. μουσαφίρης = επισκέπτης, φιλοξενούμενος
2. πέτασιν = πέταξε στα Λιβισιανά
3. πέρτικα = πέρδικα στα Λιβισιανά
4. πουρτά = προτροπή στα τούρκικα

1. τέττης = τρανλός-ή
2. Άντρα μου καλοάντρα μου
τι να σου προτοθυμηθώ
το τυρί το μάρμαρο
τα παπούτσια τα στενά
τον πατσά με τα σκατά
ή την πόρτα με το «μπα»;

Το αγγούρι

Ήταν ένας βασιλιάς και είχε μια όμορφη γειτονοπούλα και την ήθελε. Την έβλεπε κάθε μέρα που έβγαινε να ποτίσει τα βασιλικά στο μπαλκόνι της κι όταν την έβλεπε έλεγε:

Ποτίζεις και ξαναποτίζεις
Πόσα φύλλα έχει ο βασιλικός;

Εκείνη του απαντούσε:

Γράφεις και ξεγράφεις
Πόσα άστρα έχει ο ουρανός;

Αυτός έμπαινε μέσα, πού ν' απαντήσει; Πηγαίνει και ντύνεται ψαράς κι αγοράζει ψάρια. Τα πούλαγε. Πάει κι από το σπίτι της. «Πόσο τα πουλάς τα ψάρια;» «Δεν τα πουλάω, τα δίνω με φιλή». Έρχεται η μάνα της. «Άς τον να σε φιλήσει. Πού θα τον δεις ξανά τον βρωμοψαρά;» Τον φιλάει και παίρνει τα ψάρια.

Ξαναβγαίνει την άλλη μέρα ο βασιλιάς:

Ποτίζεις και ξαναποτίζεις
Πόσα φύλλα έχει ο βασιλικός;

Του απαντάει:

Γράφεις και ξαναγράφεις
Πόσα άστρα έχει ο ουρανός;

Της λέει:

Ψαράς δεν ήμουν και ψαράς έγινα
και τα ψάρια σουδωσα και το φιλή σου πήρα

Τ' ακούει αυτή και δεν ξαναβγήκε έξω. «Τι έκανες;» λέει της μάνας της. Από τη στενοχώρια του που δεν την έβλεπε πέφτει του θανατά ο βασιλιάς. Έφερε γιατρούς να τον γιάνουν, τίποτα. Ντύνεται κι αυτή γιατρός και πάει. «Έρθα να δω το βασιλόπουλο». Την πάνε. «Θα μ' αφήσετε μόνο με τον άρρωστο». Τον βλέπει και λέει: «Χρειάζεσαι ένα κλύσμα». Είχε ένα αγγουράκι και του το βάζει. Έγινε καλά το βασιλόπουλο. Την άλλη μέρα βγήκε πάλι έξω και την είδε να ποτίζει τα βασιλικά της. Λέει:

Ποτίζεις ξεποτίζεις
Πόσα φύλλα έχει ο βασιλικός;

Λέει κι εκείνη:

Γράφεις και ξεγράφεις
Πόσα άστρα έχει ο ουρανός;

Λέει εκείνος:

Ψαράς δεν ήμουν και ψαράς έγινα
και τα ψάρια σουδωσα και το φιλή σου πήρα

Του λέει κι εκείνη:

Γιατρός δεν ήμουν και γιατρός έγινα
και τ' αγγούρι σου 'βαλα και τ' αγγούρι σου 'βγαλα

Λέει το βασιλόπουλο: «Αυτή είναι έξυπνη. Θα την πάρω γυναίκα μου».

Έστειλά μου τον παπάν

Μια παπαδιά είχε αγαπητικό. Μόλις έφευγε ο παπάς από το σπίτι η παπαδιά έβαζε τον αγαπητικό από την πίσω πόρτα. Ένας φίλος του το είπε κάποια μέρα: «Το και το η παπαδιά». Σκέφτηκε λοιπόν ο παπάς, να τους πιάσει, και λέει της παπαδιάς: «Με ειδοποίησαν να πάω να λειτουργήσω εις τον άην-Καβλαγκάν». «Να πάεις», του λέει η παπαδιά. Δεν πήγε μακριά ο παπάς και γύρισε πάλι σπίτι του. Μπήκε σ' ένα σακί μέσα, άνοιξε μπροστά δυο τρύπες κι έβλεπε. Η παπαδιά, αφού ήρθε ο αγαπητικός τραγουδούσε κι έλεγε:

« Έστελάμουν¹ τουν παπάν
εις τον άην-Καβλαγκάν
για παει² για έρχετι³
για τον δρόμον έχασεν».

Ο φίλος όμως είχε δει τον παπά που τον κοίταζε μέσα από το σακί κι απαντούσε της παπαδιάς:

Εγώ το τρώω τρώγει με
το πίνω καταλά με
και ο παπάς αφ' το σακί
θουρού⁴ τουν και θωρά με

Και ο παπάς απ' το σακί:

«Θουρού σι, πρε, θουρού σι».

Για δεσ αυτόν εις το κορμίν κι αυτήν εις το κεφάλιν

Μια παπαδιά είχε φίλο και ήρθε ο παπάς απ' έξω. Εκείνοι οι δυο ήταν γυμνοί. Η παπαδιά έβαλε το φίλο μέσα στο κιούπι για να μην τον δει ο παπάς και τον σκέπασε από πάνω μ' ένα τρυπητό. Ο παπάς όμως τα 'χε δει όλα αυτά και ήθελε να τους τιμωρήσει. Βλέπει το τσουκάλι που έβραζε στο τζάκι κι όπως ήταν το νερό ζεματιστό πιάνει και το ρίχνει μέσα στο κιούπι. Τον ζεμάτησε. Τον ρωτάει η παπαδιά: «Τι έκανες;» Της λέει: «Η τσουτίτσους⁵ ήταν μέσα στο πιθάρι και πήγα και τον ζεμάτισα να τον φάουμουν⁶». Τον βγάζει το φίλο από το κιούπι και του κόβει τ' αυτιά. Τα βάζει στο μαντίλι του κεφαλιού της παπαδιάς (φόραγαν φέσι με μαντίλι γύρω οι γυναίκες) κι ο παπάς έλεγε:

«Για δέστε αυτόν εις το κορμίν κι αυτήν εις το κεφάλιν»

1. εστελάμουν = στείλαμε

2. παει = πάει

3. έρχετι = έρχεται

4. θουρού, θωράς = σε βλέπω, βλέπεις.

5. τσουτίτσους = πετεινός

6. φάουμουν = φάμε

Έχει και μαλλιά και γένεια και παλούκια στο κεφάλι

Ήταν ένας και είχε κλέψει έναν τράγο και τον έβαλε στο αχούρι κάτω από το σπίτι για να τον κρύψει. Είχε και ένα παιδί μικρό που δεν είχε δει άλλη φορά τράγο με τα κέρατα και τα γένεια του. Του έκανε εντύπωση το ζώο κι όλο ρωτούσε τη μάνα του και τον πατέρα του. «Τι είναι; Τι είναι;» «Σώπα», του έλεγε. «Σώπα». Τι είναι, σώπα, τι είναι, σώπα, πάει κι αυτό στους φίλους του, στο δρόμο, και τους έλεγε χωρίς να τον ρωτάνε:

«Ο πατέρας μου έφερε ένα σώπα
έχει και μαλλιά και γένεια
και παλούκια στο κεφάλι»

Κι έτσι φανερώθηκε ο κλέφτης.

Μάνα σου τσε¹ πάλι μάνα σου

Ήταν ένας και αγάπησε μια και την παντρεύτηκε. Η μάνα του σκέφτηκε τι να κάνει, τι να κάνει για να πατουστήσει² τη νύφη. Μια μέρα χέζει και τα βάζει κάτω από το στρώμα της νύφης. Μύριζαν. Την άλλη μέρα τα ίδια. Της λέει ο άντρας της: «Τι γίνεται βρε γυναίκα;» «Ξέρω κι εγώ;» δεν ήθελε να προσβάλει την πεθερά. Κάτι πονηρεύτηκε ο γιος. Λέει της μάνας του: «Φαίνεται πως η γυναίκα μου τα κάνει και δε μου το λέει». «Είδες που σου το 'λεγα;» λέει η μάνα. Την παρακολούθησε και την είδε. «Α, έτσι;» λέει. Πιάνει και βάζει δυο λίρες μέσα. Λέει: «'Αστα μάνα, βρήκα δυο λίρες μέσα. Αυτή θα μας γεμίσει λίρες. Και τι χάσαμε τόσες μέρες τώρα;» Του κάνει εκείνη: «Ε, πρε, μάνα σου τσε πάλι μάνα σου». Δηλαδή εγώ ήμουν. Κι έτσι φανερώθηκε.

Ο τρελός και ο φρόνιμος

Ήταν μια μάνα και είχε δυο γιους, ένα τρελό και ένα φρόνιμο. Ο φρόνιμος έφυγε στην ξενιτειά για δουλειές. Ο τρελός έμεινε στο σπίτι, δεν έβγαινε έξω. Του λέει η μάνα του: «Πήγαινε να πλύνεις τις κουρελούδες στη θάλασσα, να βγεις κι εσύ έξω καμιά φορά, να κάνεις και καμιά δουλειά. Πρόσεξε όμως να τις πλύνεις καλά, όχι να τις γυρίσεις πίσω άπλυτες». «Καλά». Παίρνει τις κουρελούδες ο τρελός, τις πάει στη θάλασσα κι αρχίζει να τις κοπανάει. Κουράστηκε. Δεν ήξερε αν τις είχε πλύνει και καλά. Τι να κάνει; Κοιτάει εδώ κοιτάει εκεί, να βρει να ρωτήσει, τίποτα. Είδε ένα καϊκι που περνούσε ανοιχτά. Έπιασε να κουνάει τα χέρια και να φωνάζει: «Εε από το καϊκι, ε από το καϊκι». Τον βλέπουνε καμιά φορά. Ας πάμε, λένε, να δούμε τι κακό έχει βρει αυτόν και φωνάζει. Πάνε κοντά. «Τι τρέχει;» Λέει: «Η μάνα μου μ' έστειλε να πλύνω τις κουρελούδες και δεν ξέρω αν τις έχω πλύνει καλά». Τον πιάνουν και του δίνουν ένα χέρι ξύλο. «Βρε, πού μας έφερες εδώ για τις κουρελούδες;» «Τι να 'κανα;» «'Όταν βλέπεις καράβι να λες:

1. τσε = και

2. πατουστήσει = μειώσει.

Ώρα καλή στην πρύμη σου
κι αέρα στα πανιά σου
κι ούτε πουλί πετάμενο
να μη βρεθεί μπροστά σου

- «'Ετσι θα λέω», λέει ο τρελός. Πάει στη μάνα του κλαίγοντας: «Το και το». «'Ετσι να κάνεις», του λέει η μάνα του. Έμεινε πάλι στο σπίτι για καιρό. Τον βαρέθηκε πάλι μέσα στα πόδια της όλη μέρα. Τι να κάνει για να τον ξεφορτωθεί, τι να κάνει; Τον στέλνει στο βουνό να φέρει ξύλα. Στο βουνό συνάντησε ένα κυνηγό. Του λέει:

Ώρα καλή στην πρύμη σου
κι αέρα στα πανιά σου
κι ούτε πουλί πετούμενο
να μη βρεθεί μπροστά του

— «Βρε, του λέει ο κυνηγός, σ' εμένα τα λες αυτά;» Του δίνει ένα καλό ξύλο.

— «Τι να λέω τότε;» Του λέει: 'Όταν βλέπεις κυνηγό να λες:

Πέντε - πέντε την ημέρα
κι εκατό την εβδομάδα

— «Καλά έτσι θα λέω». Πάει στο σπίτι και δεν έβγαινε πια πάνω στο δρόμο.

— «Βγες πάνω παιδάκι μου να δεις τον κόσμο», τον παρακαλούσε η μάνα του, τίποτα εκείνος. Καμιά φορά, παίρνει την απόφαση και βγαίνει. Ανταμώνει μια κηδεία. Θυμήθηκε τον κυνηγό. Λέει:

Πέντε - πέντε την ημέρα
κι εκατό την εβδομάδα

Τον πιάνουν όλοι και τον δέρνουν. Πάει ξανά στο σπίτι, πού να βγει. Ήρθε κάποτε και ο μεγάλος αδερφός, ο φρόνιμος από την ξενιτειά. Μια μέρα λέει ο φρόνιμος στον αδερφό του τον τρελό:

«Να σηκωθείς να φτιάξεις μιαν αλιβιργιά¹ να ταΐσεις τη μάνα κι εγώ θα φύγω για τη δουλειά». Το πρωί σηκώνεται ο τρελός, κάνει την αλιβιργιά και την πάει στη μάνα του. «'Ανοιξε το στόμα σου». 'Ετσι καφή της τη δίνει. Πέθανε κι έμεινε με το στόμα ανοιχτό. Λέει ο τρελός: «'Εφαις κι έσκασις και τώρα γιλάς».² Έρχεται ο φρόνιμος, βλέπει τη μάνα πεθαμένη. Λέει: «Βρε τι έκανες; Την πέθανες τη μάνα μας». Αφού έθαψαν τη γριά παίρνει ο φρόνιμος τον τρελό και φεύγουν. Στο δρόμο που πήγαιναν νυχτωθήκανε. Πάνε σ' ένα σπίτι. «'Εχουμε νυχτωθεί. Δε μας βάζετε να κοιμηθούμε;» Τους έβαλαν στη γωνιά. Ξημέρωσε το πρωί και λέει ο φρόνιμος στον τρελό: «Τράβηξε την πόρτα να φύγουμε». Ο τρελός τραβάει την πόρτα και την βάζει στον ώμο του. Γυρίζει ο φρόνιμος, βλέπει τον τρελό με την πόρτα στην πλάτη. «Τι έκανες βρε τρελέ;» Στο δρόμο νυχτωθήκανε πάλι. Βλέπουν ένα δέντρο. Λένε: «Δεν ανεβαινουμε;» Ανέβηκαν πάνω στο δέντρο. Τη νύχτα έρχονται κάτι ληστές από κάτω και μοίραζαν τα λεφτά που είχαν κλέψει. Ο τρελός άρχισε να κουνιέται. Του λέει ο φρόνιμος: «Μην κάνεις θόρυβο γιατί θα μας ακούσουν οι ληστές και θα μας σκοτώσουν». «Θέλω να κατουρήσω». «Μη, και θα μας σκοτώσουν». «Θα κατουρήσω», Κατουράει. Λένε οι κλέφτες:

1. αλιβιργιά = κουρκούτι

2. 'Εφαις κι έσκασις και τώρα γιλάς = Έφαγες και έσκασες και τώρα γελάς.

«Ψιλό πουλί επέρασε
και ψιλοκατούρησε».

Λέει: «Θα χέσω». «Θα μας σκοτώσουν». Χέζει. Λένε οι ληστές από κάτω:

«Χοντρό πουλί επέρασε
και χοντροκατούρησε».

Λέει: «Θα ρίξω και την πόρτα». Ρίχνει και την πόρτα, όπου φύγει - φύγει οι κλέφτες. Αφήνουν και τους θησαυρούς. Κατεβαίνουν εκείνοι και τους παίρνουν.

Λέει ο φρόνιμος: «Ασκολοούν,¹ μαζί με την τρέλα σου έκανες κι ένα καλό».

Με τους θησαυρούς έζησαν αυτοί καλά και μεις καλύτερα.

Ο παπάς και το ψάρι

Ήταν τρεις κοπέλλες κι είχαν έναν αδερφό που έφυγε με τα καράβια στον πόλεμο. Τον πίστευαν πεθαμένο και τον έκλαιγαν. Πάνε μια μέρα στη θάλασσα και βρήκαν ένα μεγάλο ψάρι που είχαν πιάσει κάτι ψαράδες.

Λένε:

— Το αδερφάκι μας είναι και πνίγηκε.

Άρχισαν να κλαίνε.

— Φέρτε ένα χασέ να το ντύσουμε κι έναν παπά για να τον ψάλει και να τον θάψουμε.

Πάνε πάνω στην πόλη κι αρχίζουν να παρακαλάνε:

— Όποιος βρεθεί να θάψει ετούτο το ξενάκι θα κάνει ένα ψυχικό.

Ήρθε ο παπάς, κατάλαβε πως ήταν λειψές. Κάνει πως το ψάλλει:

Η κεφαλή του βραστή
η νουρά τηγανιτή
και στις μέσης το κομμάτι
τσιλαβιά² μες το τηγάνι.

— Ψάλε το παπά μου, ψάλε το, έλεγαν οι αδερφές.

Παίρνει κι εκείνος το ψάρι και το τρώει με την παπαδιά του.

Ναστραντίν Χότζας

Ο Ναστραντίν Χότζας είχε μείνει χωρίς λεφτά και παρακαλούσε τον Αλλάχ.

— Αλλάχ, θέλω διακόσια φλουριά στο μαξιλάρι μου από κάτω, αν είναι εκατόν ενενήντα εννιά δεν τα θέλω, διακόσια στρογγυλά.

Ένας γείτονας τον άκουσε.

— Καλά Ναστραντίν, αν σου δώσει ο Αλλάχ εκατόν ενενήντα εννιά δεν θα τα πάρεις;

— Όχι θέλω διακόσια.

Του βάζει εκατόν ενενήντα εννιά κάτω από το μαξιλάρι.

Τα βρίσκει ο Ναστραντίν Χότζας και τα παίρνει.

— Ευχαριστώ Θεέ μου, λέει, ας είναι εκατόν ενενήντα εννιά, εγώ είμαι ευχαρι-

1. Ασκολοούν = Μπράβο, στα τούρκικα.

2. Τσιλαβιά = είδος μαγειρέματος, σάλτσα με πολύ κρεμμύδι

στημένος.

Τον ρωτάει ο γείτονας.

— Τι έγινε;

Του λέει ο Ναστραντίν Χότζας:

— Σήμερα ο Θεός μου έδωσε εκατόν ενενήντα εννιά αν και του ζήτησα διακόσια. Ας είναι, έμεινα ευχαριστημένος.

— Εγώ σου τα έβαλα στο μαξιλάρι.

— Τι λες; ο Θεός μου τα έδωσε.

Του κάνει μήνυση ο γείτονας. Πάνε στα δικαστήρια.

Λέει του γείτονα ο Ναστραντίν:

— Εγώ, ούτε ρούχα έχω να πάω στο δικαστήριο, ούτε άλογο.

— Θα σου δώσω το κουστούμι μου και το άλογό μου για να πάμε να βρω το δίκιο μου.

Τους ρωτάει ο δικαστής:

— Τι έγινε;

— Εγώ ζήτησα από τον Αλλάχ διακόσια φλουριά και μου έστειλε εκατόν ενενήντα εννιά. Αφού μου τα έδωσε τα πήρα.

— Εσύ τι λες; ρωτάει τον γείτονα.

— Εγώ του τα έβαλα κάτω από το μαξιλάρι, είναι δικά μου.

— Όλα δικά του τα θεωρεί, λέει ο Ναστραντίν Χότζας. Ρωτήστε τον, το κουστούμι που φοράω και το άλογο που έχω είναι δικά του;

— Δικά μου είναι, λέει ο γείτονας.

— Είναι τρελός, λέει ο δικαστής.

Αθώωθηκε ο Ναστραντίν Χότζας και πήρε τα εκατόν ενενήντα εννιά φλουριά.

Ο παπάς και το γουρουνάκι

Ήταν ένας παπάς και μια παπαδιά κι είχαν ένα γουρουνάκι. Λέει ο παπάς στην παπαδιά.

— Παπαδιά μου, άμα δεν βγάλει το γουρουνάκι μας ξύγκι από τον πισινό του δε θα το σφάξουμε.

Η παπαδιά αγανάχτησε να περιμένει πότε θα βγάλει ξύγκι από τον πισινό του γουρουνάκι.

Πιάνει ένα κομμάτι μπαμπάκι, το βουτάει στο λάδι και αλείφει τον πισινό του γουρουνιού.

Τρέχει στον παπά της.

— Παπά, παπά, έβγαλε λίπος από τον πισινό του το γουρουνάκι.

— Ε. τότε να το σφάξουμε, λέει ο παπάς.

— Θα πάω να βρω έναν άνθρωπο που δεν τρώει χοιρινό κρέας να μας το σφάξει.

Ήταν τσιγκούνης ο παπάς. Πάει στην αγορά και ρωτάει.

— Ποιός τρώει χοιρινό κρέας;

— Εγώ τρώω, λέει ο ένας.

— Εγώ τρώω, λέει ο άλλος.

Ένας, κατάλαβε γιατί ρωτούσε ο παπάς και λέει: «Θα τον συγυρίσω εγώ».

Λέει λοιπόν στον παπά:

— Εγώ, ούτε να το δω δεν θέλω το χοιρινό κρέας.

- Αφού είναι έτσι, έλα.
- Έσφαξαν το γουρουνάκι. Όταν τελείωσαν, του λέει:
- Πάρε το μισό τώρα, να το πας στο σπίτι, και το άλλο μισό θα το πάρεις μετά.
Το παίρνει αυτός το μισό γουρουνάκι, έγινε άφαντος.
- Που πήγε;
- Ψάχνει από δω ο παπάς, ψάχνει από κει, ρωτάει τον έναν, ρωτάει τον άλλο, κάποιος κατάλαβε τι τρέχει και λέει: «Καιρός να φάω το άλλο μισό γουρουνάκι του παπά». Του λέει:
- Εγώ είδα ένα μισό γουρουνάκι κρεμασμένο σ' ένα τσιγκέλι. Δε μου το δίνεις αυτό το μισό που έχεις να δω αν ταιριάζει;
- Του το δίνει. Χάνει το γουρουνάκι ο παπάς.
- Πάει στην παπαδιά του.
- Παπαδιά μου τι έπαθα! Πιάσε τουλάχιστον την κεφαλή του γουρουνιού να την κάνουμε πηχτή.
- Τη φτιάχνουν.
- Τώρα θ' ανεβούμε στο δώμα¹ να κάτσουμε να τη φάμε.
Πάνω που κάθισαν να τη φάνε λέει η παπαδιά:
- Παπά μου έρχονται τρεις ξένοι στο σπίτι μας κι εμείς οι δυο τι θα φάμε;
Τη ρίχνει κάτω την πηχτή ο παπάς.
- Τι έκανες;
- Δεν είπες πως έρχονται τρεις;
- Αυτοί περνούσαν από το δρόμο. Κι εσύ ήταν ανάγκη να τη ρίξεις την πηχτή;
Κι έμεινε ο παπάς χωρίς να φάει το γουρουνάκι από την τσιγκουνιά του.

Έστελάμουν τον παπάν εις τον αη-Καβλαγκάν

Ήταν μια παπαδιά και είχε φίλο. Ήθελε να διώξει τον παπά για να γλεντήσει με το φίλο της. Λέει: «Παπά μου, έχεις πάει να λειτουργήσεις σ' όλες τις εκκλησιές, δεν έχεις λειτουργήσει στον αη-Καβλαγκάν». Πάει στη μια, πάει στην άλλη δεν έβρισκε τον αη-Καβλαγκάν.

Βρίσκει ένα μάγκα. «Βρε παπά μου, έχει αη-Καβλαγκά; Άνοιξε τα βιβλία σου, θα βρεις μέσα τον αη-Καβλαγκά; Η παπαδιά σου έχει φίλο». «Δεν έχει, βάζω στοίχημα». Έβαλε στοίχημα το γαϊδούρι του και εκατό φλουριά. Γύρισαν πίσω. Η παπαδιά διασκέδαζε με το φίλο της και τραγουδούσε: «Έστελά μουν τον παπάν εις τον αη-Καβλαγκά. Έρχεται δεν έρχεται ή στον δρόμου έμεινιν (Στείλαμε τον παπά στον αη-Καβλαγκά, έρχεται ή δεν έρχεται ή στο δρόμο έμεινε).

Ο μάγκας βάζει τον παπά μέσα σ' ένα τσουβάλι. Το χτυπά στον ώμο² και χτυπάει την πόρτα της παπαδιάς. «Νυχτώθηκα και θέλω να με βάλεις να κοιμηθώ, έχω και αυτό το τσουβάλι». Τον έβαλε κι αυτόν μέσα στο σπίτι. Η παπαδιά διασκέδαζε και τραγουδούσε:

1. δώμα = ταράτσα

2. το χτυπά στον ώμο = το φορτώθηκε

Έστελά μουν τον παπάν
εις τον αη-Καβλαγκάν
έρχεται δεν έρχεται
ή στον δρόμον έμεινιν
Και της απαντάει ο μάγκας:
Άκου στο σακί δεμένος
και στον τοίχο κολλημένος
(Τόλεγε για τον παπά)
Θέλω λίρες εκατό
και τον γάιδαρο αυτό

Όταν ξημέρωσε, πιάνει ο παπάς την παπαδιά, της δίνει ένα καλό ξύλο, δίνει και τις εκατό λίρες και το γάιδαρο και διώχνει και την παπαδιά.

Κι έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Τα μυστικά των γυναικών

Ήταν ένας και είχε πάει στο Παρίσι να σπουδάσει. Αντί να μάθει γράμματα, μάθαινε τα μυστικά των γυναικών. Ήρθε - ήρθε ο καιρός, «τα 'μαθα πια όλα, λέει, γέμισα τη βαλίτσα μου μυστικά, καιρός να πάω κάτω στην πατρίδα». Περνάει έξω από ένα σπίτι, βλέπει ανθρώπους να μπαίνουν και να βγαίνουν, χαρές και γλέντια. Ρωτάει: «Τι γίνεται εδώ;». «Γιορτάζει το αφεντικό». «Επιτρέπεται να μπω κι εγώ που ξέμεινα και δεν έχω που να πάω;». «Να ρωτήσουμε». Ρωτάνε το αφεντικό. «Ασ' τον ν' ανέβει», λέει τ' αφεντικό. Είχε επισκέπτες. «Με συγχωρείς, του λέει, σε λίγο θα πάω τους καλεσμένους μου στο σταθμό και θα γυρίσω σε λίγο. Θα σου σερβίρει η κυρία μου». Είχαν ψάρι. Τον άφησε με την κυρά του κι έφυγε. Αφού έμειναν μόνοι, τον ρωτάει η γυναίκα: «Και τι έκανες που σπούδασες στην Ευρώπη;». «Τα μυστικά των γυναικών. Τα 'μαθα όλα, γέμισα τη βαλίτσα μου και φεύγω πίσω στην πατρίδα». «Εγώ θα σου δείξω πως δεν έμαθες τίποτα», του λέει εκείνη. «Έλα». «Α, όχι, της λέει το παλικάρι. Εγώ ήρθα εδώ για ένα ποτήρι, αυτό δε γίνεται». Βγάζει το περιστροφό. «Έλα», του λέει. Πάει να την αγγίξει, βάζει η γυναίκα τις φωνές, τους σήκωσε όλους στο ποδάρι. Εκείνη την ώρα ανέβαινε κι ο άντρας της τις σκάλες. Όταν πλησίασε του λέει η γυναίκα: «Αχ άντρα μου, τι κακό που πήγαμε να πάθουμε. Κόλλησε ένα αγκάθι ψαριού στο λάρυγγα του ανθρώπου και πήγαμε να τον χάσουμε, γι' αυτό έβαλα τις φωνές. Ευτυχώς που γλύτωσε». «Ευτυχώς», είπε κι ο άντρας της. Τα μαζεύει ο σπουδαγμένος και φεύγει σα βρεγμένη γάτα. Στο δρόμο, το σκέφτηκε το ξανασκέφτηκε, άκρη δεν έβγαλε με το φέρσιμο της γυναίκας. Πήγε εκατό μέτρα παρακάτω κι έβαλε φωτιά στη βαλίτσα. Από τα μυστικά των γυναικών τίποτα δεν είχε μάθει.

Ψάλλιτι παπάδοι

Ήταν ένας αρχιτεμπέλαρος που δεν είχε να φάει τίποτα. Έκανε τον πεθαμένο. Λέει: «Θα πέσω να πεθάνω». Έρχονται, τον παίρνουν και πάνε να τον θάψουν. Φέρνουν και τους παπάδες. Στο δρόμο, εκεί που τον πήγαιναν, του λένε:

«Βρε συ, θέλεις παξιμάδι;» Λέει εκείνος: «Βρεμένον είναι ή άβρεχτον;» «Άβρεχτον», του λέγουν. Και λέει και κείνος: «Ψάλλιτι παπάδοι» (Συνεχίστε να με πηγαίνετε). Τόση ήταν η τεμπελιά του που ήθελε και το παξιμάδι βρεγμένο.

Ο παπάς και ο χότζας (παπάμ πουζαούμ πουζαλατούμ)

Ήταν ένας παπάς και ένας χότζας. Ο παπάς είχε ένα γιο στην Αμερική. Ο παπάς με τον χότζα έβαλαν στοίχημα να καταφέρει ο ένας τη γυναίκα του άλλου. Ο παπάς δεν έκανε τίποτα, ο χότζας τα κατάφερε. Από τη στενοχώρια του αρρώστησε ο παπάς. Φωνάζουνε γιατρό, δε βρίσκει τίποτα. Γιατροί μπαίνουν γιατροί βγαίνουν, τίποτα. Γράφουν στο παιδί του παπά στην Αμερική. Έρχεται το παιδί, παλικάρι καλό, όμορφο. Βλέπει τον πατέρα του στο στρώμα, μαθαίνει τι έγινε. «Σήκω, του λέει, πατέρα. Να πας να μου πάρεις χαρέμι (μια φορεσιά γυναικεία), στολίδια πολλά και μυρουδιές. Να πάρεις κι ένα ταψί και να πάρεις γλυκά, τα πρώτα, τα καλύτερα». Ντύθηκε γυναίκα, Αντρούσα το όνομά της. Χτυπάει ο χότζας να πάνε στο τζαμί (αυτοί βγάζουν τα παπούτσια έξω και πάνε μέσα στο τζαμί). Λέει το παιδί: «Πότε πάνε στο τζαμί;» «Την Παρασκευή». «Καλά». Ντύνεται, γίνεται η Αντρούσα και πάει στο τζαμί, στην πόρτα. Κάθε ένας που περνούσε έπαιρνε γλυκό από το ταψί και έριχνε τον οβολό. Τη βλέπει ο χότζας όμορφη και λέει: «Έχει πράμα καλό». Του λέει η Αντρούσα: «Δε με παίρνεις και μένα με τα κορίτσια σου;».

«Ολούρ», λέει ο χότζας (γίνεται). «Να μου γράψεις πού είναι το σπίτι να έρθω». Πήγε στο σπίτι - έκανε τα φρένιμά της (κάθησε φρόνιμα). Λένε τα κορίτσια του χότζα. «Αν κοιμόμασταν όλες μαζί κάτι θα γίνει».

Η Αντρούσα τους λέει:

«Μια, μια θα έρχεται».

Τις κανονίζει και τις τρεις. Το πρωί σηκώνονται αργά. Η χότζαινα λέει στις κόρες της: «Εσείς σηκωνόσασταν νωρίς - νωρίς, τι γίνεται;»

«Τι να σου πούμε καλέ μητέρα. Η Αντρούσα έχει ένα γλυκό ύπνο, σαν το μέλι».

«Να δοκιμάσω κι εγώ». Την κανονίζει κι αυτή.

Ο χότζας λέει στις κόρες του: «Να πάμε εκδρομή». «Να πάμε». Η Αντρούσα μένει στο σπίτι μόνη της. Στα μισά λέει ο χότζας: «Ξέχασα το βιβλίο μου». Γυρίζει πίσω, χτυπάει την πόρτα. Κοιτάει από το παράθυρο, κανείς. Του ανοίγει η Αντρούσα. Πάει να τη μουντάρει. «Ό,τι θέλεις θα με κάνεις, του λέει, στην ώρα του». Ανοίγει το παράθυρο ο χότζας, χτυπάει τα παλαμάκια και λέει στον Οβριό από κάτω:

«Μια οκά χαλβά». Κλείνει η Αντρούσα το παράθυρο, του κατεβάζει τα βρακιά και του χώνει πίσω την ουρά του μοσχारीού. Έρχονται οι κόρες απ' έξω, τον βλέπουν και λένε στη μάνα τους: Ποπάμ πουζαούμ πουζαλατούμ (ο πατέρας μας γέννησε μοσχάρακι).

Πίττα μπρός και πίττα πίσω κι θά βγουν να του σώσουν...

Τσακόνονταν δυο γειτόνισες. Η κόρη της μιας ζύμωνε και ήταν γυμνή. Σηκώνεται από τη σκάφη να βγει έξω από το σπίτι να τα πει στη γειτόνισσα όπως της άξιζε. Να της ζητήσει το λόγο.

Τη βλέπει η μάνα της και της λέει: «Πού πας Μαρή;» Κι εκείνη όπως ήταν γυμνή της λέει: «Πίττα μπρος και πίττα πίσου θα πάω να του σώσουν». (Δηλαδή τόση όρεξη είχε για καυγά που και έτσι ακόμα γυμνή, θα έβγαине έξω για να αποσώσει τον καυγά).

Ο γουρσουζης

Ένας έμπορος από το Λιβίσι ξεκίνησε να πάει στην Πόλη για δουλειές. Στο δρόμο συναντάει έναν που τον ήξερε για πολύ γουρσουζη. Του λέει: «Πες μωρέ μια καλή κουβέντα να πάω και νάρθω με το καλό κι εγώ θα σου φέρω ένα δώρο, τραγιάσκα, μαντίλι, μαστούνι, ό,τι θέλεις».

Του λέει κι ο γουρσουζης: «Κι αν δε γυρίσεις;» (δηλ. τι να το κάνω το δώρο που μου υπόσχεται;)

Ζεμπίλι νάχει χρίδια

Ήταν μια και είχε φίλο. Έλειπε ο άντρας της κι έφερε το φίλο στο σπίτι. Έρχεται ο άντρας της ξαφνικά. Πού να τον κρύψει, πού να τον κρύψει; Τον είπε και κείνος κρύφτηκε μέσα στο ζεμπίλι που ήταν μεγάλο, πλεχτό και το κρεμούσαν στη μεσιά (το μεσαίο δοκό του σπιτιού που στήριζε τη σκεπή).

Αφού φάγανε με τον άντρα της, λέει η γυναίκα: «Τώρα θέλω να τραγουδήσω» (ήθελε τραγουδώντας να του δώσει οδηγίες για να φύγει). Αρχίζει: «Σαμιώτη μου, Σαμιώτη μου (ο φίλος ήταν Σαμιώτης) μάζεπέ τα γιατί θάρθει ο άντρας μου.

Ο άντρας της κάτι κατάλαβε. Είδε πάνω το ζεμπίλι (τα ζεμπίλια είχαν μια τρύπα συνήθως, εκεί που διπλώνει το ύφασμα) και λέει:

«Όλο τον κόσμο γύρισα

κι είδα θεριά και φίδια

δεν είδανε τα μάτια μου

ζεμπίλι νάχει χρίδια (αρχίδια).

Βου, του διαβόλου του Λιβίσιν κι τα χόρτα του δακκούσιν

Είχε πάει ένας Καστελλοριζός στο Λιβίσι για δουλειές. Περαιστικός ήταν και πήγε να χέσει σ' ένα μέρος που είχε τσουκνίδες, και τον τσίμπησαν οι τσουκνίδες. Λέει λοιπόν ξύνοντας τον κώλο του: «Βου, του διαβόλου του Λιβίσιν κι τα χόρτα του δακκούσιν».

Ευτράπελη διήγηση για το σπυρί

Ο στρατηγός Θεόδωρος Κολοκοτρώνης έβγαλε κάποτε ένα σπυρί στον κώλο του κι αυτό τον ενοχλούσε πολύ. Λέει λοιπόν εις το πρωτοπαλικάρο του: «Πρε Μήτρου, έβγαλα έναν σπυρίν στον κώλον μου και δεσ το κι εσύ να μου πεις τι είναι».

Κοιτάζει η Μήτρου του σπυρίν και λέει: «Στρατηγέ μου το σπυρίν είναι έσι (ίσα) μι φακήν». «Καλά», λέει ο Κολοκοτρώνης. Το πρωτοπαλικάρον, ο Μήτρου πάει κι λέει εις τον Γιάννην: «Ο στρατηγός Κολοκοτρώνης έβγαλεν έναν σπυρίν εις τον κώλον του μέχρι ροβύθιν». Ο Γιάννης λέει εις τον Γιώργον που ήταν φίλος και πολεμούσαν μαζί: «Ο Κολοκοτρώνης έβγαλε ένα σπυρίν έσι μι φουντούκιν». Αυτός στον Χρήστον: «Ο Κολοκοτρώνης έβγαλιν έναν σπυρίν έσι μι καρύδιν».

Το άκουσε αυτό ο Κολοκοτρώνης κι λέει:

«Πρε για όνομαν του Θεού, από τον κώλον μου έσι μι τα μάτια μου και λε έσι μι φακήν, και λε έσι μι ροβύθιν και λε έσι μι καρύδιν!!

Αμ' καβούνιν (πεπόνι) είναι να του μυρίσου εις τον κώλον;

Πάνω σ' αυτήν την παροιμία υπάρχει η εξής ευτράπελη διήγηση:

Το γιό ενός πλούσιου εμπόρου από το Λιβίσι, τον πάντρεψαν με την κόρη μιας πλούσιας οικογένειας, της Μαρίας του Κυργιαζή.

Η νύφη, ούτε ήθελε, ούτε ήξερε να κάνει τίποτα στο σπίτι. Ο γιός παραπονιόταν στους γονείς του κι εκείνοι τόχαν πάρει κατάκαρδα που ο γιός τους έπεσε σε ανεπρόκοπη νύφη. Οπότε μια μέρα ο πατέρας του γαμπρού βγήκε από το μαγαζί του και μετά από σχετική ερώτηση, φαίνεται, απάντησε απελπισμένος:

Τουρτούμ, τουρτούμ μαλαφάτουμ

Μαρίας Κυργιαζή κόρη, χρισμένος (σφραγισμένος) καταμάς.

Και μετά από άλλη σχετική ερώτηση που είχε την έννοια: Μα δεν τάχατε δει αυτά πριν από το γάμο; Ο πατέρας του γαμπρού απάντησε:

Αμ' καβούνιν (πεπόνι) είναι

να του μυρίσου εις τον κώλον;

Ο παπάς και το μαγγάνι

Ήταν ένας παπάς κι έμενε σ' ένα ψηλό σπίτι, διόροφο. Ήταν και μια ωραία σ' ένα χαμηλό σπίτι, δίπλα. Όποτε έβγαινε ο παπάς και την έβλεπε, έκανε «Γκούχ, γκούχ». Με τα πολλά, το λέει στον άντρα της. Το και το: «Όποτε βγαίνει ο παπάς και με βλέπει κάνει «γκούχ, γκούχ». «Τότε να βήξεις κι εσύ. Θα σε ρωτήσει ο παπάς πότε νάρθω; Κι εσύ θα του ορίσεις ένα πρωινό που θα λείπω». Έτσι έγινε. Την ημέρα που είπαν, ο άντρας της στέλνει από την αγορά κρέας να μαγειρέψει η γυναίκα του. Πάνω στην ώρα, πάει ο παπάς στο σπίτι.

Από πίσω του έρχεται και ο άντρας της. «Γρήγορα παπά να σε κρύψω, μη σε δει ο άντρας μου». Το δωμάτιο ήταν δίπλα σ' ένα μύλο που το γύριζε το μουλάρι. Ξεζεύει το μουλάρι και ζεύει τον παπά. «Γειά σου γυναίκα». «Καλώς τον». «Βάλε να φάμε». Κάθησε να φάει. Ο παπάς γύριζε το μαγγάνι. Όποτε κουραζόταν, σταματούσε. «Γύρνα παπά μου γιατί θα σε σκοτώσει». Έφαγε, ήπιε ο άντρας της. Της λέει: «Γυναίκα, μέθυσσ και θα πάω να κοιμηθώ». Πήγε. «Φεύγα παπά μου». Όπου φύγει, φύγει ο παπάς. Πάει στο σπίτι του. Πέφτει πέντε μέρες άρρωστος. Βγαίνει καμιά φορά στη βεράντα.

Μόλις τον είδε η γυναίκα κάνει, «Γκούχ, γκούχ». Της λέει ο παπάς: «Ούξινος και ξερός να σε πιάσει».

Επεισόδιο στο δικαστήριο

Μια φορά έφεραν για μάρτυρα μια γυναίκα στο δικαστήριο. Το γειτονικό ζευγάρι φαγωνόταν κάθε μέρα. Είχαν καυγάδες και ξύλο. Στο δικαστήριο τη ρώτησαν: «Είδες να δέρνονται, είδες να χτυπιούνται, είδες;»

«Όχι, έλεγε εκείνη, άκουγα από δίπλα, δεν έβλεπα». «Ε, τότε αφού δεν είδες, δεν έγινε τίποτε, πώς να τους δικάσουμε;» Της κακοφάνηκε. Όταν έβγαινε, αφήνει μια δυνατή πορτή. - «Μαρτή κακομοίρα, τι έκαμες;» - «Είδατε; Μόνο άκουσατε. Το λοιπόν; τίποτας δεν έγινε», είπε κι έφυγε.

Ο τσιγκούνης παπάς

Ήταν ένας παπάς και ήταν τσιγκούνης. Πήγε κάποιος φίλος και βρίσκει τον παπά. «Πάμε στο ποτάμι». «Πάμε». Γλιστράει ο παπάς και πέφτει στο ποτάμι. «Δώσε μου το χέρι σου να σε βγάλω». Δεν τόδινε ο παπάς. Τον παίρνει το ποτάμι, πάει ο παπάς. Πάει ο φίλος στην παπαδιά. «Τι έγινε;» «Το και το. Του έλεγα, δώσε μου το χέρι σου, και δεν το έδινες εκείνος». «Α, ευλογημένε, του λέει η παπαδιά. Δεν του έλεγες πάρε το χέρι μου;»

Ανέκδοτα

● «Ξέρεις μάνας γιέ πόσους ισκάρους (σκάρους) έχω στο σιέκκι μου (δισάκι μου) να πάρεις εσύ τους έξι, να πάρω κι εγώ τους έξι;» Και λε (λέει): «Μέσα ήσουν μάνας (γ)ιέ;»

● —Τι Τούρκαλος είναι αυτός;
— Να με τον πιάσετε, να με τον δέσετε, τα χέρια του, τα πόδια του κι εγώ, θα τσακίσω την κεφαλήν αυτού απαλά - απαλά. (Το έλεγαν για τους ψύλλους).

● Στη Σύμη ήταν πολλοί Συμιακοί και έβλεπαν το φεγγάρι μέσα στο πηγάδι. Και αφού το είδαν πάνω στον ουρανό είπαν: «Εβγάλαμε το φεγγάρι μέσα από το πηγάδι» κι έκαναν χαρές.

● Ο Αναστάτης ο Γ. είχε ανέβει πάνω στις συκιές μιας χήρας κι έκοβε σύκα. Είχε και ένα καλάθακι κι έβαζε μέσα τα σύκα. Τον βλέπει η χήρα και πάει από κάτω από τη συκιά.

— Πρε, του λέει, όχι μονάχα κλέβεις, αλλά βάζεις και μέσα στο καλάθακι.

— Ποιο καλάθακι, της λέει. Ούτε κλέβω, ούτε καλάθακι έχω.

— Κατέβα.

— Φύγε γιατί θα κατέβω και θα σε....

Καμιά φορά, κατέβηκε, πήδηξε τη μάντρα κι έφευγε.

Η χήρα από πίσω του φωνάζει:

— Είσαι, όχι μονάχα κλέφτης, αλλά και ψεύτης...

● Ήταν μια γυναίκα και έφερε το φίλο στο σπίτι μέσα. Ο άντρας της είχε πάει στο μύλο για να αλέσει, αλλά πήγε δεν βρήκε τσουβάλια για να βάλει μέσα το σιτάρι και γύρισε πίσω. Καθώς λοιπόν χτύπησε την πόρτα του σπιτιού λέει η γυναίκα για να ακούσει ο φίλος:

— Άνεμε και κυρ-Βοριά

τι χτυπάς την πόρτα μου;

Άντρας μου στο μύλο πήγε

και τσουβάλια δεν εβρήκε.

Κι έτσι έφυγε ο φίλος από την πίσω πόρτα.

ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ

Οι παροιμίες σε αντίθεση με τα παραμύθια διατηρήθηκαν πολύ καλά στη μνήμη των πληροφορητών μας. Στο χρονικό διάστημα που μαζεύαμε το υλικό μας (1981-1987) είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε ότι ήταν πολύ στενά συνυφασμένες με την καθημερινή ομιλία και τη ζωή τους.

Φαίνεται, ότι οι παροιμίες με το να εκφράζουν επιγραμματικά και σύντομα, πολλές φορές και έμμετρα, τη λαϊκή σοφία, διατηρήθηκαν γερά στη μνήμη του λαού, τον δίδαξαν, τον παρηγόρησαν σε δύσκολες στιγμές και τον εξέφρασαν.

Κατά τον καθηγητή Δημ. Πετρόπουλο¹ οι παροιμίες του Λιβισιού και της Μάκρης εκφράζουν τις κοινές σκέψεις, το ομαδικό πνεύμα και την ψυχολογία των Λιβισιανών και Μακρηνών. Κατά τον ίδιο συγγραφέα οι Μακρηνολιβισιανές παροιμίες έχουν τα κοινά γνωρίσματα των παροιμιών γενικά, δηλ. διατύπωση σε ύφος γνωμικού, ή προτροπής, έχουν διηγήσεις, ερωτήσεις, απλές παρομοιώσεις, παραλληλισμούς, αλλά και άλλα γνωρίσματα που σ' αυτές υπερτονίζονται και τις χαρακτηρίζουν, όπως: η παραστατικότητα και επιγραμματικότητα, η ευτράπελη διάθεση, το σκωπτικό και σατυρικό πνεύμα των Μακρηνών και Λιβισιανών, ενώ η έμμετρη σε στίχους διατύπωση υπάρχει σε μεγαλύτερη κλίμακα από εκείνην που παρατηρείται σε ελληνικές παροιμίες άλλων τόπων.

Είχαμε την τύχη να καταγράψουμε πάνω από χίλιες παροιμίες, που τις θεωρήσαμε γνήσιες στηριζόμενοι κυρίως στη γλωσσική διατύπωση δηλ. τη Μακρηνολιβισιανή διάλεκτο, απορίπτοντας όσες θεωρήσαμε προερχόμενες από άλλα μέρη της Ελλάδας.

Από την παραβολή των παροιμιών αυτών με τις 1.510 της Συλλογής της Καλλιόπης Μουσαίου - Μπουγιούκου² κρατήσαμε τις διακόσιες τριάντα μία τις οποίες καταγράφουμε εδώ και θεωρούμε ότι δημοσιεύονται για πρώτη φορά.

Παροιμίες

αγαπώ

1) Αγάπα τον τον φίλο σου με τα ελαττώματά του

Αγάπα τον φίλο σου με τα ελαττώματά του.

Τους καλούς φίλους πρέπει να τους αγαπάμε όπως είναι και με τα ελαττώματά τους, γιατί πάνω απ' όλα είναι φίλοι.

2) Αγαπά του η γύφτους του γυφτάκιν του;

Το αγαπάει ο γύφτος το γυφτάκι του;

Για τους γονείς τα παιδιά είναι τα σπλάχνα και το αίμα τους, τα αγαπούν όπως και νάναι.

1. Δημ. Πετρόπουλου, Εισαγωγή στο βιβλίο της Καλλιόπης Μουσαίου - Μπουγιούκου (1961), Παροιμίες του Λιβισιού και της Μάκρης, Αθήνα, σ. κζ'.

2. Καλλιόπης Μουσαίου - Μπουγιούκου (1961), Οπ. πρ.

- 3) Την άσπρη μην την αγαπάς γιατί 'ν' αλευρωμένη
αγάπα τημ μελαχροινήν πούναι χαριτωμένη
κι αν γεράσει κι αν χαλάσει
πάλι μαύρα μάτια θάχει
Την άσπρη (γυναίκα) μην την αγαπάς γιατί είναι αλευρωμένη, αγάπα τη μελα-
χροινή που είναι χαριτωμένη κι αν γεράσει κι αν χαλάσει πάλι μαύρα μάτια
θάχει
Το ιδανικό της γυναικειάς ομορφιάς για τους Μακρηνολιβισιανούς ήταν
οι μελαχροινές με μαύρα μάτια

αγαπητικιά

- 4) Οπόχει δυό αγαπητικές έχει χαρά μι(γ)άλην
όταν θυμώσει μι την μιαν
πη(γ)αίνει μι την άλλην
Εκείνος που έχει δυο αγαπητικές έχει μεγάλη χαρά, όταν τα χαλάσει με τη μι
πηγαίνει με την άλλη
Λέγεται γι' αυτούς που έχουν δυνατότητα εκλογής, να πάνε όπου τους
αρέσει και να βρουν ανταπόκριση

άγιος

- 5) Του αη - Αντριός, αντριώνει το κρύο
Του Αγίου - Ανδρέα δυναμώνει το κρύο
Εδώ γίνεται λογοπαίγνιο με το Αντρέας - αντρειώνω
Του Αγίου - Ανδρέα αντρειώνει, δυναμώνει το κρύο, μπαίνει ο βαρύς
χειμώνας
- 6) Της αγια-Μαρίνας σύκο και τ' αη-Λιος σταφύλι
Της αγια-Μαρίνας σύκο και του αη-Λιος σταφύλι
Αναφέρεται στις 17 και 20 Ιουλίου που πρωτο-ωριμάζουν τα σύκα και
τα σταφύλια

αδερφός

- 7) Αλί σ' αυτόν που έλεγε τ' αδέρφια δεν πονιούνται
τ' αδέρφια σκίζουν τα βουνά για να συναντηθούνε
Αλίμονο σ' αυτόν που έλεγε πως τ' αδέρφια δεν αγαπιώνται. Τ' αδέρφια
σκίζουν τα βουνά για να συναντηθούνε
Η αδερφική αγάπη δε γνωρίζει εμπόδια, ας λένε ότι θέλουν για το αντί-
θετο

άδικο

- 8) Το άδικον ουκ ευλογείται
Δεν ευλογείται το άδικο
Η αδικία δεν επιβραβεύεται από κανέναν και δεν ωφελεί αυτόν που την
κάνει

αλεπού

- 9) Χίλις η αλαπού
χίλις μιαν τ' αλαπουδάκιν
Χίλια η αλεπού χίλιες μιαν το αλεπουδάκι
Λέγεται για τα παιδιά των πονηρών γονιών που τους ξεπερνάνε στην
πονηριά

αλίσ

- 10) Αλίσ τον όπου έφυγε
αλλιά που δε θαν νάρτει
Κείνος που ζει να φάει, να πιει θέλει,
να παίζει να γελάσει
Αλίμονο σ' αυτόν που έφυγε, αλίμονο σ' αυτόν που δεν θα ξανάρθει εκείνος
που ζει θέλει να φάει, να πιει, θα παίξει και θα γελάσει
Λέγεται για τους πεθαμένους σε αντίθεση με τους ζωντανούς

αμανές

- 11) Πήριν ψηλά τον αμανέν
Πήρε ψηλά τον αμανέ
Γι' αυτούς που περηφανεύονται, γίνονται ακατάδεχτοι ή κάνουν πρά-
γματα χωρίς να έχουν τις ανάλογες ικανότητες

αμπέλι

- 12) Οπόχει αμπέλια ας βάλλει εργάτας
και καράβια καλαφάτας
Εκείνος που έχει αμπέλια ας βάζει εργάτες και καράβια καλαφάτες.
Αυτός που έχει δουλειές ας έχει και την έγνοια τους

αναπαραδιά

- 13) Όλα τα πάθη πάθη 'ναι
και οι καημοί καυμοί 'ναι
μα σαν την αναπαραδιά
άλλος καμός δεν είναι
Πτωχοπροδρομική αντίληψη της αναπαραδιάς, κυρίως από εργένηδες

ανάσκελα

- 14) **Ανάσκελα τυγλιάντινιν
κι κούππα μασουρίνει**
*Ανάσκελα τυλγίει το μετάξι και μπρούμυτα το κάνει μασούρια.
Τεμπέλης με τα όλα του.*

άνθρωπος

- 15) **Αυτό τον άνθρωπον για σκύλλου γεγεγιάν δεν τον έχω**
*Αυτό τον άνθρωπο δεν τον εκτιμώ ούτε όσο ένα σκυλί
Την παροιμία αυτή την έλεγαν για τους ανάξιους υποψήφιους γαμπρούς*

άντζα μου (άραγε)

**Άντζα μου κειννάς που σέρνει
άντζα μου άντρας μου θα γίνει
άντζα μου παιδιά θα κάνω
άντζα μου θε να πεθάνει
τα παιδιά τι θα τα κάνω;**
*Άραγε εκείνος που οργώνει, ζευγαρίζει, εκεί πέρα, άραγε άντρας μου θα γίνει,
άραγε παιδιά θα κάνω, άραγε θε να πεθάνει, τότε τα παιδιά εγώ τι θα τα κάνω;
Από το παραμύθι «Από την Πουρτούμ μου και καλύτερη δεν έχει» Ανό-
ητος, φανταστικός φόβος για ένα εντελώς απίθανο ενδεχόμενο*

ανήφορος

- 17) **Η ανήφορος έχει κι κατήφορον**
*Ο ανήφορος έχει και κατήφορο
Θα κουραστείς αλλά θ' απολαύσεις*

αρέσω

- 18) **Τον αρέσω μ' αρέσει. Κι 'σέναν Χατζη-Μαργιά τι έχω και δεν σ' αρέσω;**
*Εκείνος που μου αρέσει του αρέσω κι εγώ. Εσένανε λοιπόν Χατζη-Μαρία τι
έχω και δεν σου αρέσω;
'Όταν αγαπιώνται δύο νέοι η γνώμη των τρίτων περισεύει*
- 19) **Αν σ' αρέ κι αν δε σ' αρέ
αρλαρέ κι παρλαρέ**
Αν σου αρέσει, αλλιώς κάνε τη βόλτα σου, δε σου πέφτει λόγος

αξυπόλητος

- 20) **Αξυπόλητος στ' αγκάθια**
*Ξυπόλητος στα αγκάθια
Οι δυσκολίες είναι μεγάλες και τα εφόδιά σου είναι λίγα*

αρμενίζω

- 21) **Έμαθα πλιόν και δε χολιώ και δε βαροκαρδίζω
κι όπως τον έβρω τον καιρόν έτσι τον αρμενίζω**
*Έμαθα πια και δεν λυπάμαι, δεν αγανακτώ,
και δε βάζω βάρος στην καρδιά
κι όπως τον έβρω τον καιρό έτσι τον αρμενίζω
Έμαθα, συνηθισα πια στα βάσανα και γι' αυτό δεν αγανακτώ και δε
βάζω βάρος στην καρδιά, τα παίρνω όλα όπως μου έρχονται*

άρχοντας

- 22) **Άρχοντας μι τα λεφτά του κι φτουχός μι τα παιδιά του**
*Ο άρχοντας με τα λεφτά του και ο φτωχός με τα παιδιά του
Παρηγοριά και αποκούμπι των φτωχών είναι τα παιδιά τους, οι πλούσιοι
ας έχουν τα λεφτά τους*

άτι

- 23) **Το καλόν το άτιν, μόνο του βάζει το γυλάριν του**
*Το καλό το άτι μόνο του βάζει το καπίστρι του
Ο καλός, ο ικανός άνθρωπος, από μόνος του αναλαβάνει τις υποχρεώ-
σεις του*

αυγό

- 24) **Από τ' αυγόν να κρεμμαστείς
και στ' άχυρον να πέσεις
και πάνω στις αλακατιές
τημ μύτης σου να σπάσεις**
Πέσιμο από χαμηλά

Βαίων

- 25) **Των Βαγιών - Βαγιών - Βαγιών
τρώνε ψάρι και κολιόν
και την άλλην Κυριακήν
τρώνε το ψητόν τ' αρνίν.**
Έθιμα της Κυριακής των Βαίων και του Πάσχα

βάλε

- 26) Βάλε - βάλε στο λακκάκιν
μη σε φάει το ποντικάκιν
Από παιδικό παιχνίδι. Επίμονη απαίτηση

βαρέλα

- 27) Ο κολιός και τσαρτέλλα
όλοι από μια βαρέλα;
Ο κολιός και η σαρδέλα
(βγήκαν λοιπόν) από μια βαρέλα;
Η παροιμία αυτή σημαίνει ότι όλοι οι άνθρωποι δεν είναι ίσοι, δεν έχουν την ίδια καταγωγή ή «σειρά», σύμφωνα με τις αντιλήψεις παλαιότερων εποχών

βίτσα

- 28) Ιπέρασιν η βίτσα από πάνω σου
Πέρασε η βέργα (η βίτσα) από πάνω σου
Έχασες κάθε έννοια αξιοπρέπειας. Ξετσιπώθηκες

βιτσώ

- 29) Βιτσά την τηλ λεφτουδιάν
Αυτός ραβδίζει το δέντρο που παράγει λεφτά
Είναι πλούσιος, έχει πολλά λεφτά

βόδι

- 30) Βούιν θα γίνει να σι κουτηλήσει
Βόδι θα γίνει και θα σε κουτουλήσει
Το έλεγαν σ' αυτούς που έκαναν δουλειές τη Μ. Παρασκευή

βρίσκω

- 31) Ηύριν τον κουτσομούτην του
Βρήκε τον κουτσομούτη του
Βρήκε το μάστορά του, τον άνθρωπο που είναι αντάξιος του, αυτόν που τον έβαλε στη θέση του

γη

- 32) Σαράντα τάχει μες τη γην
κάθονται και σκουριάνουν
ή
Τρακόσια τάχει μες τη γην
κάθονται και σκουριάνουν
Σαράντα έχει μέσα στη γη και τ' αφήνει και σκουριάζουν, ή τριακόσια έχει μέσα στη γη και τ' αφήνει και σκουριάζουν
Για τους αδιάφορους και τους τεμπέληδες

- 33) Από γην ως γην
Από τη γη μέχρι τη γη
Λέγεται για να δείξει το ξαφνικό και απρόσμενο κακό που συμβαίνει στα καλά καθούμενα

Γιάννης

- 34) Πότε ο Γιάννης δεν μπορεί
πότε ο κώλος του πονεί
Λέγεται για τους γκρινιάρηδες και μεμψίμοιρους

Γιεγλιάς

- 35) Αυτός είναι παιδάκιν του Γιεγλιά
Ατίθασος, καυγατζής

γουδί

- 36) Κι τα πάνω κι τα κάτω
Κι του γδιν της σκορταλιάς
Και τα πάνω και τα κάτω
και το γουδί της σκορδαλιάς
Σ' όλα μέσα

γυναίκα

- 37) Της παφτής μου τα μαλλιά
δεσποτάδοι κι παπάδοι
στου κιφάλιμ μου γυναίκα
Τα μαλλιά της π...
έγιναν δεσποτάδες και παπάδες
Άνθρωποι παρακατιανοί με ορίζουν

δένω

- 38) **Αυτός έδесιν τ' αλεύριν του στου σκοινίν**
Αυτός έδесе το αλεύρι του στο σκοινί
Εξασφαλίστηκε. Έκανε τη μπάζα του

δίκιο

- 39) **Όποιος αγαπά το δίκιον στο σπίτι του να μην πάει**
Παροιμιακή φράση: Κατά την παράδοση η φράση αυτή ειπώθηκε σε μια υπόθεση που δικαζόταν από το Ιερό Δικαστήριο όπου έπαιρναν μέρος ο Δεσπότης της περιφέρειας, ο Αρχιερατικός Επίτροπος, η Δημογεροντία και ο Πρόεδρος των επιτρόπων της ενορίας. Ένας από τους διάδικους είπε την παραπάνω φράση προσθέτοντας ότι: Όλοι όμως θα πάτε σπίτι σας γιατί δεν θέλετε το δίκιο.

δουλειά

- 40) **Φαίν κρύψι, δουλειά μην κρύψεις**
Συμβουλή γι' αυτούς που αναβάλλουν τις δουλειές τους

εγώ

- 41) **Εγώ 'μαι της βροντής η γιος**
της αστραπής αγγόνι
σαθ θέλου αστράφτου και βροντού
σαθ θέλου ρίχτου χιόνι
Εγώ είμαι γιος της βροντής
κι εγγόνι της αστραπής
αν θέλω αστράφτω και βροντώ
αν θέλω ρίχνω χιόνι
Αίσθηση παντοδυναμίας για αυτοενίσχυση.
- 42) **Ιβω θέλου να σι πάου στον δρόμον του μουλαριού κι συ θέλεις να πάεις στον δρόμο του γαδάρου**
Εγώ θέλω να σε οδηγήσω για τα ψηλά κι εσυ θέλεις να πας στα χειρότερα
- 43) **Ιβώ στέκουμου πλιόν στα τσαττάλια**
Εγώ πια στέκομαι όρθιος με υποστηρίγματα
Μόλις στέκομαι στα πόδια μου, έχω κακή υγεία, είμαι άρρωστος

- 44) **Κάλλιο γω που δε μιλώ**
για να πάλω τογ γαμπλό
Κάλλιο εγώ που δεν μιλώ
για να πάρω τον γαμπρό¹

Ελληνίζει - βαρβαρίζει

- 45) **ελληνίζει - βαρβαρίζει,**
και τον γάδαρον γκανίζει
Λεγόταν γι' αυτούς που μιλούσαν την καθαρεύουσα στην καθημερινή ομιλία τους για να ξεχωρίζουν από τους άλλους.

έρημα

- 46) **Έρημα που τάχει**
Για τους αδιάφορους και τους τεμπέληδες

εσύ

- 47) **Εκάμιν το κι η μάνα σου**
εκάμιν το κι η θειά σου
εκάμιν το πλιον κι συ
που να καβεί η καρτιά σου
Βρισιά, καυστικό σχόλιο για τις ελαφρές γυναίκες

έχω

- 48) **Ας το 'χει κι ας το κατουρά**
Αναφέρεται στο αιδούο, αλλά και μεταφορικά λέγεται γι' αυτόν που κατέχει κάτι πολύτιμο ή το θεωρεί πολύτιμο, και δεν το χρησιμοποιεί
- 49) **Έχω γω ν' ανακατέψου. Ισύ έχεις;**
Έχω εγώ ν' ανακατέψω. Εσύ έχεις;
Εγώ έχω μια κάποια περιουσία, εσύ που δεν έχεις δεν πρέπει να μιλάς

1. Είναι από μια ευτράπελη διήγηση πολύ διαδεδομένη: Μια οικογένεια είχε 3 κόρες που είχαν ψευδισμό. Όταν ήρθε ο γαμπρός, η μάνα είπε στις κόρες της να μη μιλήσει καμιά τους μπροστά του αλλά να πάνε στην κουζίνα και να μην παρουσιαστούν. Πάνω στη φωτιά είχαν το τσουκάλι κι έψηναν κουκιά για το δείπνο. Όταν έβρασαν τα κουκιά οι δυο μεγάλες δεν κρατήθηκαν να μη δουν το γαμπρό και η μια μετά την άλλη βγήκαν στο σαλόνι και φώναζαν στη μάνα τους «Μάνα, μάνα, ηπθήθηκιν η κούκκουσ (ψήθηκαν τα κουκιά). Ο γαμπρός κατάλαβε πως ήταν ψευδές κι έφυγε δυσαρεστημένος. Στο δείπνο οι γονείς μάλλωσαν τις κόρες, οπότε η πιο μικρή είπε την πιο πάνω φράση εκφράζοντας και τη βεβαιότητα ότι μετά τις δυο μεγαλύτερες αυτή θα έπαιρνε το γαμπρό.

- 50) Ας είχαμουν να τρώουμουν κι ρούχα να φορούμουν
ποτέ να μη δουλεύουμουν κι όλο να τραγουδούμουν
Ευχή ανεκπλήρωτη

Θεός

- 51) Έχει ο Θεός όπου μπορεί γιατί άλλοι δεν μπορούνε
οι πίκρες και τα βάσανα χαρές να μας γενούνε
Ευχή και παρηγοριά για καλύτερες μέρες
- 52) Ο Θεός εις το καλόν κι η Παναγιά στα ξύλα
Ο Θεός στο καλό κι η Παναγιά στα ξύλα
Να δούμε τι θα γίνει τώρα. Ό,τι βρέξει ας κατεβάσει
- 53) Όταν η Θεός θέλει να καταστρέψει του μυρμηγκάκιν, του δίνει φτερα κι
πιτά, κι του βρίσκουν τα πουλιά κι του τρώνουν
Ο Θεός τιμωρεί τους εγωιστές και τους φαντασμένους
- 54) Βρέξε Θεέ μου κάστανα και χιόνισε καρύδια
Βρέξε Θεέ μου κάστανα και ρίξε χιόνι τα καρύδια
Παράλογη ευχή. Το έλεγαν όταν έβρεχε πολύ ή έκανε μπόρα
- 55) Όιος να σι χαλάσει κι χαθ θα σι χαλά να βρέχει.
Θεός να σε χαλάσει και σαν θα σε χαλά να βρέχει
Κατάρα. Τη συνόδευαν συνήθως με το «πικρέ κι σκουτεινέ!»
- 56) Γιάντα καημένη μου καρτιά
κι έχει ο Θεός κι η Παναγιά
Αγάντα, άντε να δούμε τι θα γίνει, καημένη μου καρδιά κι έχει ο Θεός κι η
Παναγιά
Σύσταση για υπομονή κι ελπίδα για το καλύτερο
- 57) Θουρά η Όιος
Βλέπει ο Θεός
Ο Θεός βλέπει και αποδίδει δικαιοσύνη
- 58) Το πρώιμο το ευλόγησε ο καλός καιρός
και τ' όψιμο ο καλός Θεός
Το πρώιμο το ευλόγησε ο καλός καιρός
και τ' όψιμο ο καλός Θεός
Και για τα πρώιμα και για τα όψιμα (πράματα, καρπούς) υπάρχει προ-
στασία και πρόβλεψη
- 59) Ο Θεός είναι μεγάλος, αλλά το βάρκα είναι μικρό
Ο Θεός είναι μεγάλος, αλλά η βάρκα μας είναι μικρή
Παροιμιακή φράση. Σύμφωνα με τη λαϊκή διήγηση δύο μπήκαν σε μια
βάρκα να ταξιδέψουν κι άρχισε τρικυμία. Ο ένας από αυτούς παρηγορού-
σε τον άλλο και του έλεγε να μη φοβάται γιατί ο Θεός είναι μεγάλος και
θα τους σώσει. Ο δεύτερος που ήταν από το εσωτερικό της Τουρκίας και
μιλούσε με το ιδίωμα της πατρίδας του τα ελληνικά, του είπε την παραπά-
νω φράση που έμεινε παροιμιώδης
- 60) Ορφανά κάνει ο Θεός, άμοιρα δεν κάνει
Ο Θεός προστατεύει τα ορφανά και τους δίνει μια καλή μοίρα

θυμός

- 61) Τοθ θυμό σου τον αποσπερνόν φύλα(γ)έ τον για το πρωί
Τον βραδινό θυμό σου φύλαγέ τον για το πρωί
Μια από τις τρεις συμβουλές του παραμυθιού «Οι τρεις συμβουλές»

θωρό

- 62) Θουράς μου ιμέναν; Είμου η γαμπρός του Πουζάρη
Με βλέπεις εμένα; Εγώ είμαι ο γαμπρός του Πουζάρη (πουζάρης = αυτός που
έχει κήλη)
Λέγεται ειρωνικά γι' αυτούς που παίνευονται για την ταπεινή τους κατα-
γωγή ή τη συγγενική τους σχέση με άσημους ανθρώπους

καβούνι

- 63) Αμ καβούνιν είναι να το μυρίσω εις τον κόλον;
Μήπως είναι πεπόνι για να το μυρίσω στον κόλο;
Λέγεται για τους ανθρώπους που άλλο δείχνουν κι άλλο βγαίνουν

καλαθάκι

- 64) Ήβρις του του καλαθάκιν;
Κρέμασί του στου καρφάκιν
Βρήκες το καλαθάκι
κρέμασέ το στο καρφάκι
Μην πετάς την τύχη σου όποια κι αν είναι

καλακουμάνα (η καλαμένια κουβαρίστρα του αργαλειού)

- 65) Ατύρητη καλακουμάνα
Ατύρητη καλακουμάνα
Αδέξιος, άνοστος

καλά

- 66) Τα καλά μας καμωμένα
στο σιντούκιν κλειδωμένα
Νετάραμε, τελειώσαμε. Όλα πάνε καλά

- 67) Κάμι του καλόν
κι ας του ξέρει η Θεός
Κάνε το καλό
κι ας το ξέρει ο Θεός
Κάνε το καλό κι ας μην το αναγνωρίζουν

καλογερική

68) Βαργιά η καλογερική

Είναι βαριά η καλογερική

Λέγεται γι' αυτούς που δεν έχουν την υπομονή και επιμονή για μια δουλειά και τα φέρνουν δύσκολα

καμήλα

69) Η καμήλα την καμπούρα της δεν την μπλέπει

την κάμνει σιακκάκιν και τη ρίχνει πίσω της

Η καμήλα την καμπούρα της δεν την βλέπει

την κάνει δισάκι και τη ρίχνει πίσω της.

Τα ελαττώματά μας δεν τα βλέπουμε, όπως η καμήλα δεν βλέπει την καμπούρα της

70) Ιφύτρωσιν σαν του Κιόρογλου την καμήλαν

Φύτρωσε σαν την καμήλα του Κιόρογλου

Ξεφύτρωσε εκεί που δεν τον περιμέναμε. Για τους ανεπιθύμητους

κάνω

71) Έτσα κάμνει

παλαμίδις πιάνει.

Έτσι κάνει (με το χέρι) παλαμίδες πιάνει

Για τους επιτήδειους, τους εξυπνάκηδες και καταφερτζήδες

καρά-τετέ

72) 72) Καρά-τετέ κιούτ πελέ

Τον μαύρο τον παπού σου κλάψε τον από τώρα

Από λαϊκή διήγηση: Ένα Τουρκάκι, λέει, πήγαινε στο σχολείο και διάβαζε στο βιβλίο του ότι για να πάει κανείς στον Παράδεισο έπρεπε να περπατήσει ξυπόλητος από την κορφή ενός βουνού στο άλλο, πάνω σ' ένα τεταμένο σκοινί. Ο παπούς του δίπλα που το άκουγε λέει: «Καρά-τετέ κιούτ πελέ». (Το μαύρο τον παπού σου κλαίγε τον από τώρα). Λέγεται για δύσκολα πράγματα που είναι αδύνατον να τα πραγματοποιήσει κανείς

κατουρώ

73) Χαράς τον που κατούρησιν

κι είναι κατουρημένος

Χαρά σ' αυτόν που κατούρησε

κι είναι κατουρημένος

Ξένοιασε. Στα Μακρολιβισιανά σπίτια όπως και στη Ν. Μάκρη τα πρώτα χρόνια, ο καμπινές, που τον έλεγαν «ο αναγκάιος», ήταν έξω από το σπίτι, στην αυλή. Το χειμώνα και μάλιστα τη νύχτα στο κρύο και στο σκοτάδι για να πάει κανείς μέχρι εκεί ήταν δύσκολο, γι' αυτό και η φράση

καφές

74) Η καφές είναι η ρουφιάνους του τσιάρου

Ο καφές είναι ο προαγωγός του τσιάρου

κεφάλι

75) Άλισου-Μάλισου

πέτρα στην κιφάλη σου

Όσα πάνε κι όσα 'ρθούνε

76) Μόνο ένα πράσινο φύλλο δεν φύτρωσε στο κεφάλι μου

Τά έπαθα όλα, άλλα δεν περιμένω να πάθω

κέφι

77) Το κέφιν του είναι στα είκοσι τέσσερα

Λέγεται για τους ανέμελους και εύθυμους ανθρώπους

κλαίω

78) Κλαίω κι ας είναι κι απού την γωνίαν

Επιπόλαιη συμμετοχή στη λύπη

κλέβω

79) Μη έκλεψα, μη πόρνεψα, μη «πάλι βρέχει», είπα

Ούτε έκλεψα, ούτε πόρνεψα, ούτε είπα «πάλι βρέχει»

Όχι μόνο τήρησα τις εντολές αλλά και δεν παραπονέθηκα άδικα στο Θεό

Κάτσικους

80) Τσατλατούν η Κάτσικους

Να σκάσει ο Κάτσικος

Περιφρόνηση δύναμης κι εξουσίας

κολοκυθιά

81) Άνοιξιν σαν κολοκυθιάς λουλούδι

Άνοιξε σαν κολοκυθιάς λουλούδι

Λέγεται για τους ανθρώπους που είναι συνεσταλμένοι και αμίλητοι και ξαφνικά μιλούν και συμπεριφέρονται με αυτοπεποίθηση

κοιλιά

- 82) Κλου κλου του χαρανίν
κι η κοιλιά μου εν το χωρεί
Κλου κλου κάνει το χαρανί (μαγειρικό σκεύος)
και η κοιλιά μου δεν το χωράει
Ήρθα μέχρι το λαιμό, αγανάκτησα και δεν αντέχω άλλο

κοριτσάκι

- 83) Κοριτσάκια π' αγαπάτε
μην πολλολιγοθυμάτε
δεν είναι μήλον να το φάτε
και πορτή να τη-ρ ρουφάτε
Το έλεγαν ειρωνικά για τις κοπέλες που έχαναν το μέτρο όταν ήταν ερω-
τευμένες

- 84) Κάπου-κάπου να βρεθεί και πού και πού να λάχει
κορίτσι με μακριά μαλλιά και μαύρα μάτια νάχει
Ιδανικό γυναικείας ομορφιάς με μακριά μαλλιά και μαύρα μάτια

κόσμος

- 85) Έκαμιν τον κόσμο γιάγμα
ή έκαμιν τον κόσμον ορτολούκιν
Έκανε τον κόσμο άνω κάτω (γιάγμα, ορτολούκιν = λεηλασία)

κοστίζω

- 86) Μας ικόστισιν η κούκουσ αγδός (αηδόνι)
Το πληρώσαμε δυσανάλογα με την αξία του

κουλούρι

- 87) Ως πρέπει πάνω στο σινίν
το χάσικον κουλλούριν
την πρέπει την αγάπη μου
η μαύρη ελιά στη μούρη.
Όπως ταιριάζει πάνω στο σινί το άσπρο κουλούρι έτσι ταιριάζει στην αγάπη
μου η μαύρη ελιά στη μούρη
Ιδανικό ομορφιάς

κουπάς

- 88) Στουν κουπάμ μας έκατσιν
Στη ράχη μας έκατσε
Μας φορτώθηκε

κουτάλι

- 89) Κι ο Μέντος να γίνει πιλάβιν
για σένα εν έχει κουτάλιν
Και ο Μέντος (βουνό του Λιβισιού) να γίνει πιλάφι για σένα δεν έχει κουτάλι
Τόλεγαν οι κοπέλες για αυτούς που δεν τους ήθελαν

κούτσουρο

- 90) Κούτσουρον είμου στον τταρλάν;
Μήπως νομίζετε πως είμαι σαν ένα κούτσουρο στο χωράφι;
Έχω και γω νεύρα, δεν είμαι αναίσθητος, θα φωνάξω και θα διαμαρτυ-
ρηθώ όταν πρέπει

κυρά

- 91) Πέντι μήνις, πέντι αρτάχτια.
Πότε τα 'κλωσις κυρά μου;
Ειρωνεία για τις τεμπέλες γυναίκες

λαλούν

- 92) Λαλούν και πετούν
Τραγουδάνε και πετάνε
Λέγεται για τους ανέμελους και γλεντζέδες

λαυκίν

- 93) Λιβισανόν λαυκίν
Βέρος, γνήσιος Λιβισιανός

λέγω

- 94) Όποιος λέγει κι εν το κάμνει
μόνο την υπόληψή του χάνει
Όποιος δεν κάνει αυτό που λέει χάνει την υπόληψή του

Λιβίσι

- 95) Βου του διαβόλου του Λιβίσιν
κι τα χόρτα του δακκούσιν
Αχ του διαβόλου το Λιβίσι δαγκώνουνε ακόμα και τα χόρτα του
Βλέπε Ευτράπελη Διήγηση

- 96) Λιβίσιον-Παρίσιον
και Μάκρη-Μακρημών
υπέρ των Αθηνών
Έτσι περηφανεύονται οι Μακρηνολιβισιανοί για την πατρίδα τους

μάνα

- 97) Κατά μάνα κατά κύρη
έκανιν κι η γιος ζαφείριν
Ό,τι είναι ο γονιός είναι και το παιδί
- 98) Λούζεις μου, χτενίζεις μου, αλλά ξέρω ποια 'ναι η μάνα μου
Με λούζεις, με χτενίζεις, αλλά εγώ ξέρω ποιά είναι η μάνα μου
Ο δεσμός ενός παιδιού με τη μάνα του είναι πάνω από τις περιποιήσεις
που θα έχει σ' ένα άλλο σπίτι ή από άλλα πρόσωπα
- 99) Μάνα σου τσε πάλι μάνα σου
Η μάνα σου και πάλι η μάνα σου
Αναφέρεται στην υπερβολική έγνοια της μάνας για τους γιους της. Πα-
ροιμιακή φράση (βλέπε αντίστοιχη Ευτράπελη Διήγηση)

μάτια

- 100) Οπόχει μάτια να θουρά
κι κώλουν να τουν κλάννει
Αυτός που έχει μάτια ας τον βλέπει και κώλο για να τον κλάνει
Ευτελής, άσχημος
- 101) Τα μαύρα μάτια τάχουνε
οι σκύλοι κι η γαδάροι
αμ πεις και για τα καστανά
τάχουν οι μεγαλάδοι
Τα μαύρα μάτια τα έχουν οι σκύλοι και οι γάιδαροι όμως αν πεις για τα κα-
στανά τάχουν οι έξοχοι.
Επαινετικό των καστανομάτηδων

Μαριό

- 102) Τι να σι κάμει του Μαριόν
κι είνιν κι αρρωστημένον
Τι να σου κάνει το καημένο το Μαριό που είναι και αρρωστημένο;
Για τους αδύνατους που τους πέφτουν πολλά καθήκοντα στην πλάτη

Μάρτης

- 103) Οπόχει κόρη ακριβή
το Μάρτη ο ήλιος μη τηδ δει
Αυτός που έχει κόρη ακριβή
τον Μάρτη ο ήλιος να μη τη δει.
Πίστευαν ότι ο ήλιος του Μάρτη μαυρίζει τις κοπέλες
μάστορης

- 104) Μάττορο Τσιπότη
Μάστορας Δεσπότης
Αναφέρεται σε Λιβισιανή ευτράπελη διήγηση όπου ένας Λιβισιανός πα-
ρακολουθώντας τον Δεσπότη που χειροτόνησε έναν παπά ανεφώνησε:
«Μάττορο Τσιπότη»
Αναφέρεται σ' αυτούς που ανέλιστα πετυχαίνουν να κάνουν κάτι

μαύρος

- 105) Η μαύρους μες τα κόκκινα
τηγάνι δίχως σάπι (σάπι = χερούλι)
Ο μαύρος (μελαχροινός) με κόκκινη φορεσιά είναι σαν το τηγάνι χωρίς τη
λαβή του
Παρδαλός, αταίριαστος

μέρα

- 106) Αν έχεις μέρα γύριννει και ριζικόν περπάτα
κι αν δεν έχεις μήι κουννίν γιατί έβγαινις στη στράτα;
Αν έχεις τύχη γύριζε και ριζικό περπάτα
κι αν (από αυτά τα δυο) δεν έχεις ούτε ένα σπυρί γιατί (για ποιο λόγο) βγήκες
στη στράτα;
Για όλα τα πράγματα χρειάζεται τύχη αγαθή, αν δεν υπάρχει όλα είναι
ματαιοπονία
- 107) Μια η μέρα μας
μια και η δουλειά μας
Η επανάληψη και η επιμονή στο ίδιο πράγμα

μιλώ

- 108) Ας μιλούμουν κι ας γιλούμουν
να θαρούν πως δεχ χολιούμουν
Ας μιλάμε και ας γελάμε
να νομίζουν πως δεν είμαστε λυπημένοι
Προτροπή. Να μην προκαλούμε τον οίκτο των άλλων. Να μη φαινόμα-
στε ότι είμαστε λυπημένοι

μοίρα

- 109) Τάχει η μοίρα μου γραμμένα
δεν ξεγράφεται κανένα
Διαπίστωση ότι δεν αλλάζει το πεπρωμένο

μολύβι

- 110) Σαν μολύβι στον αφρό
και σα φελλός στον πάτο
Λέγεται για τους αδέξιους

μυαλό

- 111) Του μυαλόν του ιπήριν απού άλλην μιριάν αέραν
Το μυαλό του πήρε αέρα από άλλη μεριά
Πήραν τα μυαλά του αέρα
- 112) Τα μυαλά σου και μια λίρα
και του ποντικού η αρίδα
Λέγεται για τους ανόητους και επιπόλαιους

μύγα

- 113) Θα φάει η μύγα σίδηρον κι η κούνουπας ατσάλιν
Θα φάει η μύγα σίδηρο και το κουνούπι ατσάλι

μύστρα

- 114) Για δες τα μύστρα πως χτυπούν
και τα σφυριά πως παίζουν
*Για δες τα μυστριά πως χτυπούν
και τα σφυριά πως παίζουν*
Επαινετικό δουλειάς ομαδικής

μωρό

- 115) Του μωρόν κοιλιά πιθάριν
κι η λουλλός που του ταΐνει
*Το μωρό έκανε μια κοιλιά σαν πιθάρι
και αυτός ο τρελός ακόμα το ταΐζει*
Είναι τρέλα να ταΐζεις τον χορτασμένο

νιος

- 116) 'Οπού 'νιν νιος και δεν πετά με τ' ουρανού τα νέφη
και τι τηθ θέλει τη ζωήν στον κόσμο να την έχει
Τα νιάτα είναι ανεπανάληπτα και πρέπει να τα χαιρόμαστε

νοικοκύρης

- 117) Τα πράματα νοικοκύρην δεν έχουν
Τίποτε δεν ορίζουμε σ' αυτόν τον κόσμο (όλα ανήκουν στο Θεό)

νύφη

- 118) Έκαμιν η νύφη πίτις
μι τ' αυτιά κι μι τις μύτις
Έκανε η νύφη πίτες με μύτες και αυτιά
Για τις αδέξιες νύφες
- 119) Έκλασιν η νύφη κι σκόλασιν η γάμους
Το έλεγαν για το γλέντι του γάμου, αλλά και για να δείξουν ότι σκόλασε
το πανηγύρι

ξενιτειά

- 120) Η ξενιτειά κι η ορφανιά
κι η πίκρα του θανάτου
τα τρία στο ζύγιν τα 'βαλα
κι η ξενιτειά βαριά 'τον
Από μοιρολόι Λιβισιανό

ξυλιές

- 121) Χίλιες ξυλιές σε ξένην πλάτην
δεν πονάνε, στη δική σου μια, φαίνεται
Ο πόνος είναι πιο μεγάλος όταν είναι δικός μας

ξυπητούρια

- 122) Αργά 'ν' τα ξυπητούρια του
Λέγεται για τους ανέμελους που όλα τα πληροφορούνται πάντοτε καθυ-
στερημένα

όλα

- 123) Δός' τα τουν Νικόλαν
που τα θέλει όλα
Λέγεται για τους άπληστους που τα θέλουν όλα δικά τους

όμορφη

- 124) Θέλου την να 'νιν όμορφη
θέλου την να 'χει κι έλα
να 'χει κι αρχοντική γενιάν
να την τιμούσιν κι όλα
Αυτά τα προσόντα ήθελαν νάχει η νύφη στη Μάκρη και στο Λιβίσι

- 125) Τί να τηδ δω την όμορφη που λάμπει η ποδιά της;
Να παντρευτεί, να γκαστρωθεί, να δω την καταντιά της
Το έλεγαν για τις όμορφες νύφες που ήταν ακατάδεχτες

- 126) Της όμορφης το μάγουλο
όταν γελά λακκώνει
Της άσκημης το μάγουλο
όταν γελά ζαρώνει
Της όμορφης κόρης το μάγουλο κάνει «λακάκια» όταν γελάει
Ιδανικό ομορφιάς

παιδί

- 127) Είναι κι αρσενικόν παιδί
Είναι παιδί αρσενικό
Όταν ζητούσε κάποιο φαγώσιμο ένα παιδί, λ.χ. καθώς τηγάνιζαν και μύριζε, έπρεπε να το προσφέρουν ιδιαίτερα στο αρσενικό παιδί όπως και στην έγκυο γυναίκα

πανάκια

- 128) Του μουρόμ (η νύφη μας) είναι στα πανάκια
Το έλεγαν για τα παιδιά που από μικρά τα προζέενευν στα αστεία

παιδί

- 129) Άμα γίνει του πιδίμ μου πιδί μου, τι τα θέλου τα πράματα
Κι άμα πάλι του πιδίμ μου ε γίνει πιδίμ μου, τι τα θέλου τα πράματα;
Αν το παιδί μου μου μοιάσει τι τα θέλω τα χτήματα; Αν πάλι το παιδί μου δε γίνει νοικοκύρης τι τα θέλω τα χτήματα ;
(που θα τα πουλήσει να τα φάει;)

232

παντρεύομαι

- 130) Όταν ήσουν κοπελιά
φώραγες τον αλατσά
τώρα που παντρεύτηκες
υπηρεφανεύτηκες
Λέγεται γι' αυτές που γίνονται ακατάδεχτες όταν παντρευτούν

- 131) Πιρνάς κι αστράφτεις κι βρουντάς
κι συννεφάς κι βρέχεις
μεθαύριον θα παντρευτείς
α πουρπατάς να κλάνεις
χαιρεκακία για τις όμορφες

πάπλωμα

- 132) Το πάπλωμά σου είναι πουρμάς
απόψι δέξι μας κι μας
Από τις περίφημες μαντινάδες του Στενού, ονομαστού λυράρη και ριμαδόρου του Λιβισιού. Η μαντινάδα απευθύνεται στη γυναίκα του και σημαίνει συζυγική μεταμέλεια και συμβιβασμό

παραπονιάρης

- 133) Δεν είμου φαγάς, είμου παραπονιάρης
Το παράπονό μου δεν είναι γιατί έγινε, είναι για τον τρόπο που έγινε αυτό το πράγμα

παστρικούλα

- 134) Παστρικούλα μαγειρεύει
πατσαβούρα δεν γυρεύει
Το έλεγαν ειρωνικά για τις όχι καθαρές γυναίκες που σκούπιζαν τα χέρια τους στα ρούχα τους όταν μαγείρευαν

Πασχαλιά

- 135) Πασκαλιά κελίορουμ
γιοκ τυρί κι βούτυρου
Το Πάσχα έρχεται χωρίς τυρί και βούτυρο
Ανέχεια σε μέρες γιορτινές

πεθαίνω

- 136) Όπου του μέλλει να πνιγεί
ποτέ του δεν πεθαίνει
Πάντα γίνεται το πεπρωμένο

233

- 137) Όταν πεθάνω και θλιφτείς
χάρην δεν το γνωρίζω
τώρα που ζω θέλω να δω
χαρές που δε γνωρίζω
Τι να την κάνει ο άνθρωπος τη θλίψη των συγγενών του όταν πεθάνει;
Τις εκδηλώσεις της αγάπης τους θέλει να τις βλέπει όσο είναι ζωντανός

πεθυμώ

- 138) Αν επεθύμιουν ναν' αρνίν
κι αν κλέψου ναν' λογάριν
κι άμα με πουν π' αγάπηνα
νάιν κι παλλικάριν
*Αν επιθυμούσα κάτι να είναι αρνί
κι αν έκλεβα να είναι καθαρό χρυσάφι
κι αν με πουν πως έχω αγαπήσει κάποιον
να είναι παλικάρι*

πείνα

- 139) Όπου σι δέχτην κι έφασιν
μεγάλην πείναν είχαν
*Αυτός που σε δέχτηκε και σ' έφαγε
είχε πολύ μεγάλη πείνα*
Λέγεται για τις πολύ άσκημες γυναίκες που βρίσκουν άντρα και παν-
τρεύονται

πετεινός

- 140) Η ψουριάρης πτεινός, την ψουριάραν όρνιθα θα πάει να τσιμπήσει
Ο όμοιος βρίσκει τον όμοιό του

πέταξε

- 141) Πέτασιν η πέρτικα
Πέταξε η πέρδικα
Η παροιμία αυτή λέγεται για να χαρακτηρίσει την τσιγκουνιά κατά τη
διάρκεια της φιλοξενίας (βλέπε Ευτράπελη Διήγηση)

πέτρα

- 142) Κι η πέτρα που θα σκουπίσεις τον κόλο σου νάνιν μεγάλη
Και για μικρά πράγματα στηρίξου σε πλάτες δυνατές

- 143) Η πέτρα στον τόπον της μαλλιάνει
Η αξία των ανθρώπων είναι γνωστή μόνο στον τόπο που έζησαν

- 144) Πέτρα που κυλά, ρότσαν εν πιάνει
Πέτρα που κυλά μούχλα δεν πιάνει
Αυτός που κινείται συνεχώς από πόλη σε πόλη δεν μπορεί να νοικοκυ-
ρευτεί, να παντρευτεί

- 145) Γίνου πρώτα πίττα κι έπειτα γένισι κατουμάριν
Αυτή τη συμβουλή έδωσε ο Θεός στο καλαμπόκι που ήθελε να γίνεται
και κατουμάρι όπως το σιτάρι. Του είπε: Πρώτα να γίνεις πίττα (πρόχει-
ρο προσφάι) και έπειτα μπορείς να γίνεσαι κατουμάρι (γλύκισμα)

Πις πιττίνης

- 146) Πις πιττίνης
Ο όμοιος τον όμοιο

πολλούκιν

- 147) Εκεί που είναι το πολλούκιν
είνιν και το ποκλούκιν
*Εκεί που υπάρχουν τα πολλά
εκεί υπάρχει και η βρωμιά (ποκ στα τούρκικα = σκατά)*

ποταμός

- 148) Μήι αν τα παίρνει η ποταμός
μήι αν τα κατιβάννει
*Ούτε κι αν τα παίρνει ο ποταμός
ούτε αν τα κατεβάζει*
Χαρακτηριστικό ανεμελιάς και αδιαφορίας

πουλί

- 149) Έλα πουλί μου πέρασε και πες μου καλημέρα
κι εγώ μ' εκείνον τον καμόν περνού την την ημέραν
Προσφώνηση σε αγαπημένο πρόσωπο που χρησιμοποιείται και σαν πα-
ροιμία

- 150) Ιτσιμπησιν τουν του πουλλίν
Τον τσίμπησε το πουλί
Παροιμιακή φράση: Ένας πατέρας ήθελε να δει το γιο του παπά. Αλλά
εκείνος έπαθε ευλογία και δεν έβγαλε γένια κι έτσι απελπισμένος έλεγε
την παραπάνω φράση που έμεινε παροιμιώδης. Ας σημειωθεί η παρο-
μοίωση του σκαμένου από την ευλογία προσώπου με τσιμπήματα πουλιού

πουλώ

- 151) Όπου πουλά στημ πόρτα του
στηβ Βενετιάν πουλάει
Όταν έρχονται και σε παρακαλούν για να αγοράσουν κάτι, τότε σου δίνουν και πολλά, πετυχαίνεις την καλύτερη τιμή. Και μεταφορικά για τα συνοικέσια κυρίως
- 152) Αγόραζε και μην πουλάς
Άκου και μη μιλάς
- 153) Έχεις καλά πουλάς,
δεν έχεις, βάρα μύγες
Αν έχεις καλό πράγμα, εμπόρευμα, το πουλάς. Αν δεν έχεις, κάθεσαι και διώχνεις τις μύγες, δεν ξέρεις τι να το κάνεις
Μεταφορικά αφορά και τους ανθρώπους

πουτάνα

- 154) Πουτάνας κόρη πάρε, πουτάνας γιο μην πάρεις
Κατά τον λαό η κόρη της πουτάνας δεν θέλει να μοιάσει της μάνας της και γι' αυτό γίνεται καλή σύζυγος, ενώ ο γιος κάνει το αντίθετο

πουτί

- 155) Νάτταν κι του πουττίν-πουττίν, νάταν κι η βίλλα-βίλλα!
Νάταν και το μουνί μουνί, νάταν και η ψολή-ψολή!
Λέγεται για τους άσκημους, άντρες ή γυναίκες, που έχουν μεγάλη ιδέα για τον εαυτό τους και γίνονται ακατάδεχτοι

σαρτάνου

- 156) Σαρτάνου κι πουρτάνου
Όσα πάνε κι όσα έρθουνε. Κουβέντες χωρίς περιεχόμενο και αξία

σέλια

- 157) Φύει μη σι πάρουν τα σέλια
Φύγε μη σε παρασύρουν τα νερά
Μην ανακατεύεσαι και βρεθείς μπλεγμένος

σίδερο

- 158) Το σίδερον στηβ βράσιν του πατίνει
Το σίδερο στη βράση κολλάει
Κάθε πράγμα πρέπει να γίνεται στην ώρα του

σκατά

- 159) Σκατά κι άνθρωποι έναν ιγένηκαν
Έρθαν όλα πάνω κάτω

σκάρος (ψάρι)

- 160) Πόσους ισκάρους έχου εις το σιέκκιμ μου, να πάρεις ισύ τους έξι και γω τους έξι;
Και λε, μάνας γιε, μέσα ήσουν;
Πόσους σκάρους έχω μέσα στο δισάκι μου, να πάρεις εσύ τους έξι και εγώ τους έξι;
Και λέει μάνας γιε μέσα ήσουν;
Θαυμασμός ανόητος για πράγματα αυτονόητα, σαν ανέκδοτο και ειρωνεία

σκορπώ

- 161) Ισκόρπισαν σαν του κούκου τα πουλιά
Παρομοίωση διασποράς

σπίτι

- 162) Χαράς τον όπου ξεψυχά
στημ μέσην του σπιτιού του
και πέφτουν δάκρυα πάνω του
και δάκρυα στο κορμίν του
Ευχή για την αξιοπρέπεια του θανάτου. Το να ξεψυχάει στο σπίτι του και να έχει κανείς γύρω του τους δικούς του τις τελευταίες του στιγμές είναι μια πολύ ανθρώπινη επιθυμία

στραβός

- 163) Η στραβός λέει τον άλλον κιόρην (κιόρης = τυφλός)
Λέει, κακολογεί κάποιον που είναι όμοιός του

συλλογούμαι

- 164) Να συλλοάσι να συλλοάσι κι βούλου να τραβάς τον δρόμον που ξέρεις
Να συλλογιέσαι, να συλλογιέσαι και όλο να τραβάς το δρόμο που ξέρεις
Να σκέπτεσαι, αλλά να κάνεις αυτό που ξέρεις και όχι αυτό που δεν ξέρεις

συναναστροφή

- 165) Πες μου τη συναναστροφή σου
να σι που τη διαγωγή σου
Πες μου τη συναναστροφή σου
να σου πω τη διαγωγή σου
Με όποιον συναναστρέφεται τα ίδια μ' αυτόν θα κάνεις

τέχνη

- 166) Μάθε τέχνη για να ζήσεις
και (γίνε) έμπορος για να πλουτίσεις
Μια άλλη εκδοχή της γνωστής παροιμίας προσαρμοσμένη στη Μακρη-
νολιβισιανή νοοτροπία. Όπως είναι γνωστό στη Μάκρη και στο Λιβίσι
περισσότεροι ήταν έμποροι

τσαουλιέδιν

- 167) Τσαουλιέδιν κι νιρόν
κι σκουτίστην του μουρόν
Νερό και φασκόμηλο
γιατί λιποθυμάει το μωρό
Το έλεγαν για τα παιδιά τα καλομαθημένα που είχαν υπερβολικές απαι-
τήσεις
- 168) Ερημιάς τσάπια
Καμώματα της ερημιάς
Προχειροδουλειές από ανέχεια ή ανάγκη
- 169) Ό,τι τύφλα κι σκουτήρα
Ο όμοιος τον όμοιο

ύπνος

- 170) Η ύπνους θρέφει το παιδίν κι η νήλιους του μουσκάριν
Τον γέρον τρέφει το κρασίν, τ' άσπρα το παλλικάριν
Ο ύπνος θρέφει το παιδί κι ο ήλιος το μωσχάρι
Το γέρο θρέφει το κρασί και τα λεφτά το παλικάρι

φακή

- 171) Άχτιν το 'χιν η φακή
νάμπει μες το πιάτον
Άχτι το είχε η φακή να μαγειρευτεί και να μπει στο πιάτο
Λέγεται γι' αυτούς που είναι από κατώτερη γενιά και φιλοδοξούν να φτά-
σουν ψηλά

172) Ιτάησάν τουν φακκήν

Τον τάισαν φακή
Ήταν έθιμο στη Μάκρη και το Λιβίσι να αφήνουν ένα πιάτο φακή στην
πόρτα εκείνου που έβαζε υποψηφιότητα σε εκλογές και δεν έβγαине

Φαρέλια

173) Ψυχή μου ηπήις εις την Φαρέλιαν;

Το έλεγαν για τους ψεύτες
Την ερώτηση αυτή επίσης έκαναν και οι μανάδες στα κορίτσια για να
πληροφορηθούν αν είχαν περίοδο

φαρμάκι

- 174) Έσαμ' ένα αμυγδαλάκιν
έχω στην καρτιάν φαρμάκιν
Παράπονο

φίδι

- 175) Και φίδι σκοτωμένο να δω δεν το φοβάμαι
Ειρωνεία για τους δήθεν άφοβους

φίλος

- 176) Το φίλο σου λογάριαζε
πάντοτε να τον έχεις
Να φροντίζεις, να καλλιεργείς τη φιλία
Να προσέχεις τους φίλους σου για να τους έχεις

177) Κάλλιο νάχεις φίλους παρά μαϊδιά

Καλύτερα νάχεις φίλους παρά χρήματα
Η γνώμη για τους φίλους και σε σύγκριση με τα χρήματα

178) Όπου πέσει φίλον δεν έχει. Πέσι να το δεις

Αυτόν που θα ατυχήσει, που θα τον βρουν συμφορές, τον εγκαταλείπουν οι φί-
λοι. Κάνε πως πέφτεις και θα το διαπιστώσεις.
Μια άλλη αντίληψη για τους δήθεν φίλους που εγκαταλείπουν αυτόν που
ατυχεί

φόβος

179) Κείνος που δε σε φοβηθεί

πέρα και ζύλον να γινεί
Το έλεγαν για τις κακές γειτόνισσες, γυναίκες κλπ.

φρόνιμος

- 180) Η φρόνιμος τηθ θλίψην του
παρηγοριάν την έχει
Ο φρόνιμος άνθρωπος και μέσα στη θλίψη του βρίσκει παρηγοριά
Πολύ διαδεδομένη παροιμία που συστήνει υπομονή και καρτερία στις
ατυχίες

φύκια

- 181) Μας πουλά φύκια για μεταξωτές κορδέλλες
Μας παρουσιάζει σαν πολύτιμα, πράγματα που είναι μηδαμινά

φύλλο

- 182) Φύλλο-φύλλο κατουμάρι
κι κουννί κουννί χαλβά
Το κατουμάρι να είναι φύλλο φύλλο και ο χαλβάς να είναι σπυρωτός
Χαρακτηριστικά του κατουμαριού και του χαλβά, δυο γλυκών που άρε-
σαν πολύ στους Λιβισιανούς

φυσώ

- 183) Δεν έχει άνθρωπον να τον φυσήσει στο μμάτιν
Λέγεται γι' αυτούς που μένουν εντελώς αβοήθητοι

φωλιά

- 184) Ψηλά τη χτίζεις τη φωλιά και θα σου σπάσει ο κλώνος
και θα σα φύ(γ)ουν τα πουλιά και θα σου μείνει ο πόνος
Λέγεται γι' αυτούς που έχουν μεγάλες, δυσανάλογες με τις ικανότητες
τους φιλοδοξίες

φωνή

- 185) Μήι φωνή, μήι ακρόαση
Μήτε φωνή μήτε ακρόαση
Καμιά ανταπόκριση

χαρπατσά

- 186) Μι μιαν χαρπατσάν χίλις μίαν ψυχήν
Παροιμιακή φράση από το παραμύθι «Τελή-Βασίλης». Εκεί ο Τελή-
Βασίλης περηφανεύεται ότι με ένα χαστούκι σκότωσε 1001 ψυχές και
δεν ήταν παρά μύγες
Λέγεται γι' αυτούς που περηφανεύονται ότι τάχα κατορθώνουν μεγάλα
πράγματα

χάτε

- 187) Χάτε κι εν ιστραβόμπλαψάν τουν¹.
Άντε και πολύ του είναι
Υποτίμηση

χατήρι

- 188) Το χατήρι είναι του αφεντικού, δεν είναι του σκύλου
Για χάρη του αφεντικού γίνεται και η επιθυμία του σκύλου
Κάτι ανάλογο με την παροιμία: «Για χάρη του βασιλικού ποτίζεται και η
γλάστρα»

χείλη

- 189) Μην τα θωρείς τα χείλη μου που παίζουν και γελούνε
μέσα η καρδιά μου μαύρη να και δεν τ' ομολογούνε
Πόνος που δεν εκδηλώνεται, δεν φαίνεται

χέρι

- 190) Μη χώνεις το χέρι σου σε κάθε τρύπα
γιατί έχει κι σκορπιούς που τουρτούν
κι φίδια που δακκούν
Μην είσαι περίεργος γιατί θα το πληρώσεις

χρόνια

- 191) Χρόνια-μήνις δώδεκα
Χρόνια και μήνες δώδεκα
Δηλωτικό παράτασης και αναβολής

ψάρι

- 192) Η πέρκα και η γυάλα και το διαλεχτόν ψαράκιν
Η πέρκα και ο γύλος (το ψάρι) και το διαλεχτό ψαράκι
Φύρδην-μύγδην. Κόσμος κάθε λογής. Κάθε καρυδιάς καρύδι

1. Η παραπάνω παροιμιακή φράση είναι από ευτράπελη διήγηση που την καταγράφει ο Κωνστ. Λαμέρας με τον τίτλο «πως διελύθη ο αρραβών». Σύμφωνα μ' αυτήν μια μάνα αποφασίζει να στείλει στον μέλλοντα γαμπρό της γλυκά την παραμονή της γιορτής του. Συμβουλευεται τις γειτό-
νισσές της κι έτσι από μπακλαβά που θα 'πρεπε να φτιάξουν και που ήταν το πιο επίσημο γλυκό
για τους Λιβισιανούς, καταλήγουν να του στείλουν κατουμάρια αποκλείοντας όλα τα άλλα γλυκά
(μπακλαβά, σαραγλί κουραμπιέδες) με τη φράση «χάτε κι εν ιστραβόμπλαψάν τουν». Και βέβαια
όταν τα μαθαίνει ο γαμπρός διαλύει τον αρραβώνα.

ψύλλος

- 193) Τουν στραβόν του ψύλλουν τουν καίει η φουτιά
Ο κακός τιμωρείται

ψωνίζω

- 194) Ψώνισιν από ζβέρκον
Ψώνισε από σβέρκο
Ειρωνικά: Πέτυχε, έκανε καλή αγορά

ώρα

- 195) ΄Ωρα καλή στημ πρύμη σου κι αέρα στα πανιά σου
κι ούτε πουλί πετούμενο να μη βρεθεί μπροστά σου
Προσφώνηση ειρωνική γι' αυτούς που αποχωρούν μετά από διαφωνία ή
δυσανεπεία (βλέπε και Ευτρ. Διηγήσεις «Ο Τρελός και ο Φρόνιμος»)

αϊλιά

- 196) Σηκώνει την αϊλιάν για να βρει από κάτω του πουζαού
Σηκώνει την αγελάδα για να βρει από κάτω το μσχάρι
Σηκώνει τον κόσμο στο ποδάρι για να βρει κάτι που φαίνεται από μα-
κριά

αρνί

- 197) Τ' αρνίν, Βασίλη μας, τ' αρνίν
Το αρνί, Βασίλη μας, το αρνί
Παροιμιακή φράση από πραγματικό γεγονός, όπου Έλληνες κλεισμένοι
σε τούρκικες φυλακές συνεννοήθηκαν τραγουδώντας την παραπάνω φρά-
ση, «τ' αρνίν, Βασίλη μας, τ' αρνίν», δηλαδή να αρνηθούν όλες τις
κατηγορίες ώστε να μην πέσουν σε αντιφάσεις

βάρδα

- 198) Βάρδα Σμύρνη, βάρδα Πόλη
ο Γιάννης θε να ρίξει βόλι
Ειρωνεία γι' αυτούς που περηφανεύονται ότι μπορούν να κατορθώσουν
πολλά

βρίσκω

- 199) Ηύριν ο Θίλιππος τον Ναθαναήλ
Βρήκε ο Φίλιππος τον Ναθαναήλ
Έσμιξαν όμοιος με τον όμοιό του

Γέννα (Χριστούγεννα)

- 200) Τρεις τα Γέννα
Τρεις τα Φώτα
Κι έξι την Ανάσταση
Τρεις μέρες (γιορτής) τα Χριστούγεννα
Τρεις μέρες τα Φώτα
Κι έξι την Ανάσταση
Οι γιορτινές μέρες του χρόνου σύμφωνα με την παράδοση

είναι

- 201) Είνιν του πατέρα του γιαμπραδάκιν
(Αυτό το παιδί) είναι ένας καλός βοηθός του πατέρα του
(γιαμπραδάκιν, τούρκικη λέξη = βοηθός)
Την παροιμία-έκφραση αυτή την έλεγαν για να παινέψουν τον καλό γιο
που βοηθούσε τον πατέρα στις δουλειές

- 202) Αυτός είναι βοδάκι του σχολείου

Πολύ συνηθισμένος χαρακτηρισμός, και πολύ υποτιμητικός, των κακών
μαθητών

έχω

- 203) Είχιν κι η παυτή παυτόν κι έσκυβγιν κι θώριν το
Είχε και η κάποια κάτι (εννοεί τα γεννητ. όργανα) και έσκυβε και τα έβλεπε
(τα καμάρωνε)
Η παροιμία λέγεται γι' αυτούς που κατέχουν κάτι φυσικό και το θεω-
ρούν μεγάλη υπόθεση
Η ίδια παροιμία υπάρχει στις «Παροιμίες του Λιβισιού και της Μάκρης»
της Καλ. Μουσαιίου-Μπουγιούκου (αρ. 44) με την εξής διατύπωση: «Εί-
χιν γκι Κλουκλού πουτίν κι έσκυβγιν γκι ιθώριν το»

κάνω

- 204) Έκαμής του κατσιρμά
Τόσκασες, το έβαλες στα πόδια

καράβι

- 205) Αυτός είναι από άλλον καράβιν
Αυτός είναι από άλλο καράβι
Είναι άσχετος, δεν ενδιαφέρεται, δεν νοιάζεται, δεν συμμετέχει

- 206) Αργοκίνητον καράβι
Είναι σαν το αργοκίνητο καράβι, αργός στο σώμα αλλά και στο πνεύμα

κρεμμύδι

- 207) Το κρεμμύδι το ταχύ (πρωί)
κάνει τ' άντερο παχύ
και ο σκόρτος την ημέραν
βάλλει στην καρτιάν αέραν

Έμμετρο για τη θεραπευτική αξία του κρεμμυδιού και του σκόρδου. Φαίνεται ότι στους Μακρηνολιβισιανούς άρεσαν πολύ τα κρεμμύδια, όπως και στους Έλληνες της Φαρέλιας που ήταν γειτονικό Τουρκοχώρι του Λιβισιού, γι' αυτό και έλεγαν: Ο καλός ο Φαραλιώτης ανεβαίνει τα βουνά, για να τρώει τα κρεμμύδια πέντι-πέντι τη λουπιά (λουπιά = χούφτα, χουφτιά)

κρεμώ

- 208) Κρέμασε τη σάκα του στη συκιά
ή τα κρέμασε στον κόκορα

Τη φράση αυτή την έλεγαν για τους αμελείς μαθητές ή όταν τους έβλεπαν να μην διαβάζουν... κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού ή των διακοπών!

λα(γ)ός

- 209) Έπιασιν ο λα(γ)ός τον ισκύλλουν
Έπιασε ο λαγός τον σκύλο

Έρθε ο κόσμος πάνω κάτω και οι αδύνατοι, οι μηδαμινοί, έστρωσαν στο κυνήγι τους άξιους και ικανούς

λουλλέ (λωλοί, τρελοί)

- 210) Είναι πουλλέ λουλλέ, αμ' είναι μεσ' του σπίτιν τουν κι εν ι-φαίνονται
Είναι πολλοί οι τρελοί, αλλά είναι μέσα στο σπίτι τους και δεν φαίνονται
Διαπίστωση του παραλογισμού πολλών ανθρώπων

μάννα

- 211) Η μάννα την καρδιάν πονά
κι η αδερφή τα σπλάχνα
κι ο αδερφός την αδερφήν
σκατόφτυαρο την έχει

Η μάννα πονάει όλα της τα παιδιά μέσα από την καρδιά της και η αδερφή τον αδερφό (τον πονάει) σαν σπλάχνο της αλλά ο αδερφός την αδερφή του την έχει σαν σκατόφτυαρο

Η μάννα αγαπάει όλα της τα παιδιά το ίδιο αλλά η αδερφή είναι πιο στοργική από τον αδερφό

- 212) Μάννα, μάννα, μάννα, μάννα
ας τον είχαν κι άλλη μάννα

Μάννα, μάννα, μάννα, μάννα

ας τον (την) είχε κι άλλη μάννα

Το παιδί είναι για τη μητέρα του κάτι μοναδικό και πολύτιμο, γι' αυτό όταν αμφισβητούσαν την αξία του οι τρίτοι, οι μανάδες έλεγαν το παραπάνω δίστιχο

μαίκα

- 213) Κομμένη μανίκα, κομμένη τραχηλιά

Κομμένο μανίκι, κομμένη τραχηλιά

Φτωχός σε όλα του

μετάνοια

- 214) Όποιος μιταννά κι κλάννει
μόνον τις μιτάννοιες χάννει

Όποιος κάνει μετάνοιες και κλάνει

μόνο τις μετάνοιες χάνει

Όταν κανείς δεν χαλαλίζει αυτό που κάνει

τότε δεν κάνει τίποτα (δεν έχει κανένα αποτέλεσμα)

νηστεία

- 215) Νηστεία, νηστεία,
ψωμί και τιμωρία

Το έλεγαν τα παιδιά όταν ο δάσκαλος τους άφηνε στο σχολείο τιμωρία ή όταν ατακτούσαν ομαδικά ή δεν είχαν διαβάσει, σύμφωνα με τις παιδαγωγικές συνήθειες της εποχής

νους

- 216) Έσα μι τουν νουν του είναι κι η χουλή του

Έσα με το μυαλό του είναι και η λύπη του (ο θυμός του)

Αυτός που δεν έχει μυαλό (συναίσθηση της κατάστασής του) δεν λυπάται (δεν θυμώνει)

παντρεύομαι

- 217) Παντρεύτηκιν κι η Στινός κι πήριν τηθ Θεδώραν
που τρέχουν αφ' τα μάτια της τριαντάφυλλα και ρόδα

Παντρεύτηκε και ο Στενός και πήρε τη Θεδώρα

που τρέχουν από τα μάτια της τριαντάφυλλα και ρόδα

Από τις μαντινάδες του Στενού που έμειναν σαν παροιμιακές φράσεις

218) **Ας ήταν να παντρεύονταν οι κακοπαντρεμένοι να παντρευτεί κι η Στενός πούχει καρτιάν καμμένη**
Ας γινόταν να ξαναπαντρεύονταν οι κακοπαντρεμένοι για να ξαναπαντρευτεί και ο Στενός που η καρδιά του έχει καεί
Άλλη μαντινάδα του Στενού όπου αυτοσαυριζείται και η οποία δεν αφορά βέβαια μόνο τον ίδιο αλλά και όλους που έχουν, ή νομίζουν πως έχουν, την ίδια τύχη.

παραπονιέμαι

219) **Στον πολυαγαπημένο μου πολλά παραπονιέμαι**
Σ' αυτόν που αγαπώ πολύ γίνομαι παραπονιάρης (ευαίσθητος)
Από όλους τους ανθρώπους, εκείνοι που εμείς αγαπάμε ιδιαίτερα, δεν θέλουμε να μας λυπήσουν

παύω

220) **Δεν έπαψε το πάνω του χέιλι με το κάτω του**
Δεν έπαψε να μιλάει, φλυαρούσε, δεν έβαλε γλώσσα μέσα
Το έλεγαν για τους φλύαρους

σερσέμιν

221) **Του νύπνου σερσέμιν**
Σερσέμι, τούρκικη λέξη, σημαίνει κοιμισμένος
Κοιμισμένος, κουτός, αγαθός

σκατό

222) **Το δικό σου το σκατό κάνει εμένα πονηρό**
Το δικό σου το σκατό κάνει εμένανε πονηρό
Η δική σου η τσιγκουνιά με κάνει εμένα να σκέφτομαι ότι κάτι μου κρύβεις και με πονηρεύει

σύμψυχο

223) **Σύμψυχό μου, σύ ψυχή μου**
Και λε, τι θες Γαρουφαλλή μου
Σοβά ντολμάδες με κρεμμύδια
Διάλογος με υπερβολικά στοιχεία και διαχύσεις που δεν άρεσαν καθόλου στους αυστηρούς Λιβισιανούς. Ο διάλογος είναι για να ειρωνευτούν αυτή την υπερβολή. Σύμψυχον είναι ένα μυριστικό που μοιάζει με τη

ματζουράνα. Εδώ γίνεται ένα λογοπαίγνιο (σύμψυχο = συν-ψυχο). Ένα από τα πολλά ανάλογα Μακρηνολιβισιανά λογοπαίγνια. Αλλά και το «σοβά ντολμάδες με κρεμμύδια», είναι υπερβολή γιατί οι σοβά-ντολμάδες είχαν σαν πρώτη ύλη τα κρεμμύδια

Τούρκαλλος

224) - **Αμ τι Τούρκαλλος είναι αυτός;**
- **Να με τον πιάσετε, να με τον δέσετε, κι εγώ θα τσακκίσω την κεφαλήν αυτού απαλά-απαλά**
Το έλεγαν αυτό για τους ψύλλους που τα παλιά χρόνια έκαναν τους ανθρώπους να υποφέρουν από τα τσιμπήματά τους

φτύμα

225) **Φτύμαν - κόλλημαν**
Φτύσιμο και κόλλημα
Όμοιος. Ολόιδιος

φτωχός

226) **Η φτωχός ικάθουνταν**
κι η Θιός ινοιάνουνταν
Ο φτωχός καθότανε
κι ο Θεός νοιαζότανε
Ο Θεός νοιάζεται για τους φτωχούς ακόμα κι όταν κάθονται και δεν έχουν δουλειά

χρέος

227) **Ισέναν πρέπει κι το χρέος**
πό 'χεις και να το πληρώσεις
Σε σένα αρμόζει να έχεις αυτό το χρέος
που έχεις και μπορείς να το ξεπληρώσεις
Είσαι υπεύθυνος, αξιόχρεος άνθρωπος και δεν χάνει κανείς αν σου δανείσει χρήματα κλπ.

χρονών

228) **Χα θα πάει κι τουν ιχρουνών του**
θα τουφ φάει κι τουν ιμυαλόν του
Όταν θα πάει στα χρόνια του
θα φάει και το μυαλό του
Όταν μεγαλώσει θα ξεπεράσει αυτόν με τον οποίον τον συγκρίνουν

είσαι

- 229) - Από που 'σαι λουλλουδάκιν;
- Αφ' του διαβόλου του κηπαλάκιν
- Από πού είσαι λουλλουδάκι;
- (Είμαι) από του διαβόλου τον κήπο
'Απιαστος, διάβολος. Διαβόλου κάλτσας

νερό

- 230) Έβαλεις το νερόν στου γδιν
κι του κουπανούς κι κάθισι
Έβαλες το νερό μέσα στο γουδί
και το κοπανάς (συνέχεια)
Επιμένεις σε κάτι που δεν γίνεται
Τα ίδια και τα ίδια

ταΐζω

- 231) Δεν είναι ένας ο ατσίγγανος
να τον ταΐσω μέλι
Δεν μπορώ να τους ικανοποιήσω όλους

Αινίγματα

Στους Μακρηνολιβισιανούς άρεσαν πολύ τα αινίγματα και οι «σπαζο-κεφαλίες», σαν ένα είδος πνευματικού αγωνίσματος, γι' αυτό και τα διατήρησαν έπειτα και στη Νέα Μάκρη. Δεν ήταν καθόλου παράξενο μέχρι τα πρόσφατα χρόνια, όσο δηλ. το προσφυγικό στοιχείο διατηρούνταν κάπως αμιγές, να παίζουν τα παιδιά στο δρόμο, να περνάει κάποιος μεγάλος και να κάνει ερωτήσεις λ.χ. Ιστορίας, να βάζει ένα πρόβλημα αριθμητικής ή να λέει ένα αίνιγμα και να περιμένει απάντηση, πρώτα βέβαια από εκείνους που ήταν οι πιο καλοί στις σχολεία. Φαίνεται ότι το πράγμα αυτό είχε μακριά παράδοση και πρέπει να είχε σχέση με τις εξετάσεις στα σχολεία της Μάκρης και του Λιβισιού που ήταν προφορικές, «εφ' όλης της ύλης», με πάνδημη συμμετοχή και με δικαίωμα του καθενός από το ακροατήριο να υποβάλει ερωτήσεις.

Ο Κ. Λαμέρας έχει καταγράψει 9 αινίγματα. Εμείς προσθέτουμε άλλα 16 όπως ακριβώς τα ακούσαμε. Είναι άξιο παρατήρησης ότι εκτός από το πρώτο που έχει έντονα τα «λόγια» στοιχεία και είναι διατυπωμένο στην καθαρεύουσα, τα υπόλοιπα έχουν τολμηρή διατύπωση κι αυτό ίσως συνέβαλε μαζί με άλλα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα να διατηρηθούν στη μνήμη του λαού.

- 1) Με σπέρνουν για να γεννηθώ
Με κόβουν τους πόδας μου για
να πάρουν την κεφαλήν μου.
Με ρίπτουν στο ύδωρ και στο πυρ
κι εγώ τρισευγνώνων τρέφω τους
βασανίζοντάς με. (Απ. Το σιτάρι) Από τον Νίκο Βαζάνα.
- 2) Πάω κάτω στο μποςτάνι
Βρίσκω κόρη με φουστάνι
Και σηκώνω το φουστάνι
ξανθομούστακο μου εφάνη (Απ. Το καλαμπόκι στην καλαμποκιά). Από τον Βαλάση Δ. Μανάβη.
- 3) Στο τραπέζι το βάζουμε
το κόβουμε, το μοιράζουμε
και δεν το τρώμε (Απ. Τράπουλα) Από τον ίδιο.
- 4) Πού πήγα και σ' αγόρασα
κι έδωσα τα λεφτά μου
για να σε βάζω ανάσκελα
να κάνω τη δουλειά μου (Απ. Η σκάφη) Από τον Νίκο Βαζάνα.
- 5) Το φίδι τρώει τη θάλασσα
κι η θάλασσα το φίδι
και στου φιδιού την κεφαλή
ο ήλιος ανατέλλει (Απ. Η λάμπα του πετρελαίου) Από τον Νίκο Βαζάνα
- 6) Τον δε θωρώ (αυτόν που δεν
βλέπω) σκοτώνω τον.
Με λόγια μαγειρεύω, ψήνω, και

Τις αντιστοιχίες αυτές τις ονομάζει ο Κ. Λαμέρας «κατάρεις κατ' αντιλαβήν»¹ όπως και ο Δημ. Λουκάτος². Εμείς καταγράψαμε τις εξής 10 που μόνο οι 3 πρώτες είναι κατάρεις:

1. Τύφλις..... Σκουτήρις κι μαύρις ισταφίδις
(Τύφλες..... Σκοτήρες και μαύρες σταφίδες)
Ήταν βρισιά που έλεγαν οι μανάδες στα παιδιά που έκαναν ζημιά, όταν δεν πρόσεχαν.
2. Όχι.... Να βρέχει
3. Καλά..... Καλάμια κι παλούκια ή
Καλίκια κι παλούκια
4. Πεινάω..... Δάκα πινάκια (Δάγκωσε τα πιάτα)
5. Πού πας;..... Που έτα (πουθενά) ή
Τε κεινά (εκεί)
6. Τσίρνου..... Κάππου (εκκρεμοειδής κίνηση)
7. Ε κυρά μαλακωτή..... Από τ' άλλο μου τ' αυτί (δηλ. πέρα βρέχει)
8. Σαρτάνου..... Κι πουρτάνου (δηλ. άραθα-μάραθα)
9. Άλισου-μάλισου..... Πέτρα στην κιφάλη σου (άραθα-μάραθα)
10. Μαλλιά..... σκουλλιά (φύρδην-μύγδην)

1. Κωνστ. Λαμέρα (1964), *Οπ.πρ.σ.* 112.

2. Δημ. Λουκάτου (1978), *Όπ.πρ. σ.* 111 «Στα αντίστοιχα προς τις κατάρεις» ο συγγραφέας βάζει τις εξής κατηγορίες: 1) Τις αντικατάρεις, όταν ανταποδίδει κανείς την κατάρη και μάλιστα με επίταση, 2) τις απειλές, 3) τις βρισίες, 4) τις βλαστήμιες, 5) τους όρκους και 6) τους καταδέσμούς.

τρώω τον

Και η παραλλαγή του:

6α) Τον αγέννητο καβαλικεύω
τον αθώρητο σκοτώνω
με τα λόγια μαγειρεύω
ψήνω και τρώω τον

Το παραπάνω αίνιγμα συνδυάζεται με την εξής διήγηση που έχω από τη Μαρία Λεπετέ-Παπαδήμα: Ήταν ένας και είχε μια φοράδα που όλο πίστευε ότι ήταν γκαστρωμένη και ποτέ δεν γεννούσε. Κάποτε έμεινε έγκυος και ήρθε ο καιρός της να γεννήσει. Το πουλάρι όμως δεν έβγαине γι' αυτό της άνοιξαν την κοιλιά. Η φοράδα ψόφησε. Το πουλάρι έζησε κι όταν μεγάλωσε έγινε ένα ωραίο άτι. Το καβάλησε μια μέρα ο νοικοκύρης και πήγε κυνήγι. Όπως κυνηγούσε, άναψε το όπλο μέσα στα χέρια του χωρίς να το καταλάβει και σκότωσε ένα πουλί, στην τύχη. Δεν είχε ξύλα για να το ψήσει κι άναψε χαρτιά γραμμένα, εφημερίδες. Το 'ψησε το πουλί και το 'φαγε. Έτσι βγήκε το αίνιγμα.

7) Η μύτη μου στον κόλο της
κι ο κόλος μου στην πέτρα
Τα δέκα κρατούν
Τα δυο κατουρούν

(Απ. Το άρμεγμα της κατσίκας) Από τον Νίκο Βαζάνα

8) Μακρύς-μακρύς καλόγερος
και κόκαλα δεν έχει

(Απ. ο Καπνός)

9) Ανάμεσα σε δυο βουνά
βουρβόλακας κατακυλά

(Απ. η Αφόδευση)

10) Από πάνω σαν τηγάνι
από κάτω σαν παμπάκι
κι από πίσω σαν ψαλίδι

(Απ. Το χελιδόνι)

11) Η κοιλιά με την κοιλιά
το μακρύ κάνει δουλειά

(Απ. Το πιθάρι)

12) Τεντωμένη τη βάζω
και ζαρωμένη τη βγάζω

(Απ. Η κάλτσα)

13) Τη σαλιώνω την τεντώνω
και στον κόλο σου τη χάνω

(Απ. Βελόνα και κλωστή)

14) Σκύβω, γονατίζω μπρος σου
το μακρύ μου στο σκιστό σου

(Απ. Το μπαούλο)

15) Εσύ που ξέρεις τα πολλά
κι ο νους σου κατεβάζει
δέκα καντάρια σίδερο
πόσες βελόνες βγάζει;
Όσες κλωστές και βελονιές
έχει ένα φουστάνι
δέκα καντάρια σίδερο
τόσες βελόνες βγάζει

16) Τέσσερα τράκκα-τράκκα
ένα μυ(γι)αστήρι
κι ένα καθηστήρι

(Απ. Το άλογο) Από τον Νίκο Βαζάνα.

Προσφωνήσεις

Οι χαιρετισμοί, οι ευχές και οι προσφωνήσεις ήταν μερικά από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία του κοινωνικού βίου και του πολιτισμού των Μακρηνολιβισιανών. Η «καλημέρα» άρχιζε από το σπίτι. Τα παιδιά όταν ξυπνούσαν το πρωί έπρεπε να νιφτούν πρώτα κι έπειτα να πουν καλημέρα στους γονείς τους. Όταν έβγαιναν από το σπίτι, μικροί και μεγάλοι, έπρεπε να καλημερίσουν όλους τους ανθρώπους που θα συναντούσαν στο δρόμο αλλιώς σχολιάζονταν άσχημα γιατί «η καλημέρα είναι του Θεού». Εκείνους που δεν έλεγαν και δεν ανταπέδιδαν την καλημέρα τους ονόμαζαν «ακαλημερίστους» και τους απέφευγαν. Με ιδιαίτερο σεβασμό χαιρετούσαν τους δασκάλους και τους ιερείς τους οποίους όχι μόνο δεν απέφευγαν όταν τους συναντούσαν, αλλά αντίθετα τους πλησίαζαν για να τους χαιρετήσουν. Στις ονομαστικές γιορτές είδαμε ότι οι επισκέπτες χαιρετούσαν τους εορτάζοντες με το «καλημέρα σας» ακόμα και το βράδυ, και στα αποσπερίδια δέχονταν τους φίλους τους με το «χόσκελντίν» (καλώς ορίσατε) και τους ξεπροβόδιζαν όταν έφευγαν με το «σιέστα μπούγιουρουμ» (καλώς να ξανάρθετε).

Είναι πολλές οι ευχές που οι Μακρηνολιβισιανοί έλεγαν σε όλες τις περιστάσεις του κοινωνικού βίου (τοκετός, βάφτιση, αρραβώνας, γάμος, κηδεία) αυστηρά τυπικές και στερεότυπες, όπως ήταν και οι προπόσεις, οι όρκοι, απευχές και οι κατάρες.

Σχετικά με αυτό το κεφάλαιο η προσοχή μας στράφηκε στις **προσφωνήσεις** που τις συναντήσαμε πολύ συχνά κατά τη συλλογή του υλικού μας και παρουσιάζουν κατά τη γνώμη μας μεγάλο ενδιαφέρον. Οι προσφωνήσεις είναι ποιητικές φράσεις, έμμετρες, με τις οποίες γίνεται το καλωσόρισμα ενός αγαπημένου προσώπου που συνήθως επισκέπτεται το σπίτι. Τις πιο πολλές φορές αρχίζουν με το «Καλώς τον (την)», Θεέ..., Ω....

Υπάρχουν βέβαια και άλλες περιπτώσεις, π.χ. στην αρ. 21 προσφώνηση γίνεται επίκληση στο φεγγάρι, ενώ οι αρ. 11, 13 και 14 είναι παρμένες από μαντινάδες της σούστας.

1. Καλώς τα μάτια του Μαγιού
και τα τουτσά (μπουμπούκια) του κρίνου
2. Καλώς τα μάτια μου τα δυο
πούχα πεθύμιουν (επιθυμία) να τα δω
3. Καλώς τον ήθελα να δω
τον επεθύμουν να 'ρτει
που τονε κρυφαγάπηνα
και τώρα φανερώθη
4. Καλώς τον τον (τάδε) μου
από τα χίλια μίλια
Καλό 'χω τον (τάδε) μου
παρά φλωράκια χίλια
5. Ω μάτια, μάτια, μάτια μου,
των ομματιώμ μου μάτια

6. Καλώς ήρθεν και μπρόβαλεν
ο ήλιος εμπρός μου
και γύρισα να τονε δω
και πήρεμ με το φως μου
7. Καλώς τηνε την πέρδικα
που πορπατεί λεβέντικα
8. Όταν σε βλέπω νάρχεσαι
αφ' το μεγάλο δρόμο
βάζω τ' αηδόνια να λαλούν
κι εγώ σε καμαρώνω
9. Θεέ μεγαλοδύναμε μεγάλο τ' όνομά σου
φύλλο δεν πέφτει απ' το δεντρί
χωρίς το θέλημά σου
10. Έχω λογάκια να σου πω
και σαν σε δω τα χάνω
κι απ' την αγάπη την πολλή
άλλα λογάκια πιάνω
11. Ο ήλιος όταν πρωτοβγεί
βγαίνει στο πρόσωπό σου
και το ηλιοβασίλεμα
στο καμαρόφρυδό σου
12. Ο ήλιος εβασίλεψε
βασίλεψε κι η μέρα
πάει κι αυτός ο λογισμός
που είχα γω για σένα
13. Χαρού τη 'γω τη γλώσσα σου
τη σχιζαμυγδαλάτη
που 'ν από μέσα κουφωτή
και ζάχαρη γεμάτη
14. Ξύπνα που δεν εχόρτασες
τον ύπνο να κοιμάσαι
και σεν' ο ύπνος ο πολύς
μαραίνει και χαλάσε
15. Ωρα καλή στην πρύμη σου
κι αέρα στα πανιά σου
κι ούτε πουλί πετάμενο
να μη βρεθεί μπροστά σου

16. Γεια σου, χαρά σου
νάνιν όλα τα δικά σου
και τ' αμπέλια γονικά σου (στα παιδιά)
17. Έρχεσαι και γλεντίζομαι
φεύγεις κακοκαρδίζομαι
Έρχεσαι, γλέντι κάνουμε
φεύγεις, μαράζι βάλλουμε
18. Τα μάτια σου είναι μάτια μου
τα χείλη σου δικά μου
και το γλυκό σου τ' όνομα
είναι παρηγοριά μου
19. Άσπρη 'σαι κι άσπρα ντύνεσαι
κι άσπρη 'ναι η φορεσιά σου
κι άσπρα λουλούδια πέφτουνε
αφ' την περπατησιά σου
20. Θεέ μου παντοδύναμε
κάνε μας μια χάρη
και γύρισε τα χρόνια μας
στα είκοσί μας πάλι
21. Ω καλώς το νιο φεγγάρι
όπου μούφερε τη χάρη
σιλιούνια, μιλιούνια
μερμηγκιά ξεριζωμένα
22. Καλώς τον και καλώς ήρτιν σαν την καλήν ημέραν
23. Έραν νάχεις
μέραν νάχεις
(Νάχεις καλή τύχη)
24. Μάνα, Μάνα, Μάνα, Μάνα
(ας) να τον είχαν κι άλλη Μάνα
25. Καλώς τον κι καλούν τουν
κι παντού παρακαλούν τουν
κι στον νύπνου τουν θουρούν τουν
σκύβουν κι γλυκοφιλούν τουν
(Καλώς τον που μόλις τον καλέσαμε ήρθε
και που όλοι τον παρακαλούν
και τον βλέπουν στα όνειρά τους
που σκύβουν και τον γλυκοφιλούν) (τόσο είναι αξιαγάπητος)

Εκτός των ανωτέρω, ορισμένες φράσεις τις χρησιμοποιούσαν σε διαφορετικές περιπτώσεις, είτε για να πετύχουν ένα αποτέλεσμα, είτε σαν ευχή κλπ. Και αυτές τις περιλαμβάνουμε στις προσφωνήσεις με την ευρεία έννοια.

1. Όταν έβγαιναν τα σαλιγκάρια (καράβολοι) τα παιδιά έλεγαν τα εξής για να τα κάνουν να βγάλουν τις κεραιές τους (τα κέρατα) και να διασκεδάσουν:
Καράβολα καράβολα
βγάλε τα κέρατά σου
να μην ερθεί ο Καρατσάς
και πάρει τα κλειδιά σου
2. Όταν χτυπούσαν στο μέτωπο, έτριβαν με το χέρι την περιοχή και έλεγαν:
Φτου να μη βγάλω κέρατα
να βγάλω Παναγιάς ματάκια
3. Όταν έπιαναν τις λαμπρίτσες (παπουτσήδες) τα παιδιά, τις έβαζαν στην παλάμη και κρατώντας την ανοιχτή έκαναν την εξής ευχή πολλές φορές έως ότου ο παπουτσή ανοίξει τα φτερά του για να πετάξει:
— Παπουτσή, παπουτσή φέρε μου παπούτσια
4. Όταν τους τσιμπούσαν τσουκνίδες έτριβαν το μέρος εκείνο του δέρματος με μολόχα λέγοντας:
— Έμπα μηλόκκα και έβγα τσουκνίδα
Τη μολόχα τη θεωρούσαν αντίδοτο της τσουκνίδας.
5. Υποτιμητική για κορίτσια και αγόρια ήταν η εξής προσφώνηση:
— Μαρ' παυτή του πατουνού και της παυτής κουράκιν
(Μαρή-αυτή (άγνωστη, ασήμαντη) του αυτουνού (άγνωστου, ασήμαντου) και της αυτής κόρη), για τα κορίτσια
Πρε παυτέ του πατουνού και της παυτής πιδάκιν
(Βρε αυτέ του αυτουνού και της αυτής παιδάκι), για τα αγόρια.

Ευχές

— Καλώς τα κάμνητι, καλώς τα πολιμάτι (πολεμάτε)
(Ευχή στα χτισίματα)

— Καλή του(ν) ώρα (Καλή του(ς) ώρα ευχή για τους ξενιτεμένους.
— Μι τις υγιές σου (Με τις υγιές σου-περαστικά), ευχή μετά από βεντούζες, εντριβές κλπ. αλλά και μετά το φτάρνισμα ή όταν έπαιρναν πίσω το ποτήρι με το νερό που είχαν προσφέρει.

Κατάρες

1. Θιος να σι χαλάσει, κι χα θα σι χαλά να βρέχει, πικρέ και σκουτεινέ (Ο Θεός να σε χαλάσει και όταν σε χαλάει να βρέχει, πικρέ και σκοτεινέ)

2. Που να σι φάει η λύκος (για ζώα)
3. Που να σε φάει το τσαναβάριν (λύκος), επίσης για ζώα
4. Ανάθεμα την κάρα σου (ανάθεμα το κεφάλι σου)
5. Μικρέ, που να μη μι(γ)αλώσεις. (Για τα μικρά, τα τελευταία παιδιά της οικογένειας)
6. Πάνω του (ή μέσα του) να σι φέρουν
7. Να πας και να μη γυρίσεις

Επιφωνήματα

Ήταν μεγάλη η χρήση των επιφωνημάτων στη Μακρηνολιβισιανή διάλεκτο. Με τα επιφωνήματα εξέφραζαν καταστάσεις απορίας, θαυμασμού, ειρωνείας κλπ. έντονα και πολλές φορές μονολεκτικά. Ο καθηγητής Ν. Ανδριώτης αναφέρει δύο επιφωνήματα.¹ Εμείς προσθέτουμε τα παρακάτω:

- 1) Ττέ (Επιφώνημα απορίας) = Μπα
 - 2) Ττέ καλέ, και
 - 3) Ττέ καλέ πλιόν = Δε βαριέσαι, άστο, παράτατο δεν αξίζει!
 - 4) Χάτε χάι π.χ. (Αθηνά μου) = (Αχ, καημένη Αθηνά μου με τι ασχολείσαι)
 - 5) Μα δα... (απορία και ειρωνεία μαζί) = Κοίτα να δεις...
 - 6) Πρε για όνομαν του Θεού. (Θαυμασμός και απορία) = Μωρέ παιδί μου για όνομα του Θεού...
 - 7) Βούου η πικρή = (Αλίμονο η καημένη). ή Βου οι πικρές
 - 8) Χάτε, και πληθυντικός Χάτεστι... = (Άντε μπρος)
- Φράση: Χάτε κι ας πη(γ)αίνουμουν, τίποτα εν παθθαίνουμουν
- 9) Παπητός = (Δρόμο)
 - 10) Ολούρμου πλιόν = (Μέχρι εκεί, φτάνει πια)
 - 11) Πάγια-πάγια = Μπράβο σου, τι καλή που είσαι!
 - 12) Άσκολσουν = (Μπράβο) τούρκικη λέξη.
Φράση: Άσκολσουν ασλάνη μου. (Μπράβο λεβέντη μου)
 - 13) Τέλια-τέλια; = (Από πού κι ως πού;)
 - 14) Χαρού του = (Να το χαρώ εγώ). Μαντινάδα: Χαρού τη γω τη γλώσσα σου κλπ.
 - 15) Σκορπίστου = (Άντε χάσου)
 - 16) Καλώς το = (Αντί του ευχαριστώ, όταν τους πρόσφεραν κάτι, γλυκό κλπ.)

Επιρρήματα σε -ακας

- πιτρουλαδιάκας (μυρωδιά πετρελαίου)
- τσιλιάκας (μυρωδιά κενώσεων παιδιού)

1. Ν. Ανδριώτης (1961). Το ιδίωμα του Λιβισίου της Λυκίας. Αθήνα σ. 100.

- κρεμμυδιάκας (μυρωδιά κρεμμυδιού)
- ξυδιάκας (μυρωδιά ξυδιού)
- κατρουλιάκας (μυρωδιά ούρων)
- πακκαλιάρκας (μυρωδιά μπακαλιάρου)
- αλλουμιάκας (πχ. μυρίζει αλλουμιάκας = για άλλη μια φορά)
- τσιγγανιάκας (μυρωδιά τσιγγάνου)

σύνθετα

- κρασοπιννάς (κρασί-πίνω) = Αυτός που πίνει κρασί
- Βγαλλομαχαιράς (βγάζω-μαχαιρί) = Αυτός που βγάζει μαχαιρί, ο μαχαιροβγάλτης
- Χαλοσπίτης (χαλώ-σπίτι) = Αυτός που γκρεμίζει τα σπίτια
- Χερετσέπης (χέρι-τσέπη) = Αυτός που συνέχεια έχει τα χέρια στις τσέπες
- Καφενόβιος (καφενείο-βίος) = Αυτός που περνάει τη μέρα του στο καφενείο

Ιδιωματικές Λέξεις και Φράσεις

- Μουτούφης** (Ο πολύ γέρος που ξεχνάει, που δεν επικοινωνεί), από το ρήμα μουτούφιάζω, κυρίως στον αόριστο: μουτούφιασε.
- Χούλικος** (Ο φαρδύς και άγαρμος), επίθετο που χρησιμοποιείται συνήθως για φορέματα.
- Τεβληκαμάν** (ψηλός και άγαρμος)
- Ατύρητη καλακουμάννα** (άγαρμος, άχρηστος, κουτός). Η καλακουμάννα ήταν ένα καλαμένιο μασούρι, εξάρτημα του αργαλειού, που είχε τρύπα πάνω και κάτω. Ατύρητο αυτό το καλάμι ήταν άχρηστο.
- Κουτούρησε** (ξαναζωντάνεψε), το έλεγαν για τους γέρους που αναπάντεχα ξανά-ωναν.
- Τσιλιάρης** (χέστης). Το ρήμα κυρίως στον αόριστο: τσίλλισε.
Επίρημα: τσιλιάκας. Η χρήση του όπως στο ταχτάρισμα: «Απο μπρος βρουμά τσιλιάκας, κι απο πίσου κατρουλιάκας» κλπ.
- Πιρπιλλίτσους** (διάρροια). Φράση: Ιπίην τουν (τον πήγε) πιρπιλλίτσους = είχε διάρροια, όπως και επί φόβου.
- Ακατάμωτη-ος** (σκοπροχέρα, σπάταλη), κυρίως για τις γυναίκες.
- Σβιδόνιν** (σφήκα) ηχητική λέξη
- Καβδουλιά** (θάμνος για προσάναμα) ηχητική λέξη, πληθ. καβδουλιές.
- Κιβένα** πληθ. κιβένις (θάμνος για προσάναμα) ηχητική λέξη όπως και η προηγούμενη, από το ρήμα καίω.
- Πουρτουλλούς** θηλ. Πουρτουλλού (κλανιάρης-α) ηχητική λέξη
- Ρουνού**. (διατάζω) ηχητική λέξη όπως βγαίνει από την αντίστοιχη παροιμία: «Ιβω ρουνού της γάτταμ μου, κι η γάττα τη νουράν της»
- Αχλάδας** (κουτός)
- Κάρκανο** (το κρανίο). Φράση: «Άγιον κάρκανον» (απογυμνωμένο κρανίο) το έλεγαν για τους ισχνούς και φαλακρούς.

Τσαχτήρι (ξύπνιο και αεικίνητο παιδί)

Ζαγκούλι (διαβολάκι)

Κλουμπώ αορ. κλούμπησε (κρεμάστηκε) π.χ. η μπάλα, ή ο αητός κλούμπησε στο πεύκο ή στη στέγη

Διαλάσσω (περνά από πάνω). Όταν ένας μεγάλος διάλασσε ένα παιδί έπρεπε να το ξεδιαλλάξει γιατί το παιδί δεν θα αναπτυσσόταν και θα γινόταν κοντό.

Κουτσίννω (μεταφέρω, μετατοπίζω, αλλάζω κατοικία και μένω σε άλλη γειτονιά)

Παλαπάνα (η) (γυναίκα εύσωμη, αφράτη)

Αλαφάσσω (λαχανιάζω, ασθμαίνω) ηχητική λέξη

Χαχλαστά η ψυχή μου (έχω ταχυκαρδία, βράζω) ηχητική λέξη

Τουρτού (τσιγκλιζώ, πειράζω).

Ζιζηρού (τσιγαρίζομαι, πονάω). Φράση: ζού κι ζιζηρού (ζω και τσιγαρίζομαι)

Τριτσαίρου (επεκτείνομαι), για χωράφια, όπου τα σύνορα μετατοπίζονταν από τον γείτονα με τη μέθοδο του οργώματος.

Ζουμακιάννου (ζουλώ) π.χ. πεπόνια, ντομάτες κλπ.

Κλουαίρου (μπερδεύομαι μέσα στα πόδια του άλλου, τριγυρίζω)

Κουρτσαλατώ, ουσ. κουρτσαλάτισμα, χαρχαλεύω-χαρχάλεμα.

Κουρατάς (χαλασμένο όργανο, παράφωνο, ή συσκευή που δεν λειτουργεί καλά)

Χουρλατώ, ουσ. **Χουρλάτισμα** (ροχαλιζώ, ροχάλισμα) αλλά και με άλλη έννοια: π.χ. χουρλάτησαν οι πέτρες = κύλισαν οι πέτρες κι έκαναν θόρυβο.

Τσατλατώ, τσατλάτηννα, τσατλάτησα (Προστακτ. τσατλατούν). Ηχητική λέξη: (Βγάζω σπίθες) π.χ. Τα βάγια που έκαιγαν στο θυμιατούρι για να ξεματιάσουν τους ματιασμένους τσατλάτηνναν (έκαναν τσατ-τσατ). Άλλη φράση: Τσατλατούν η Κάτσικους (ας σκάσει ο Κάτσικος)

Τσούτσους (η) (Ο μαδημένος πετεινός) Φράση: Η τσούτσους είναι η τσουτσου-μαδημένους πιτεινός (Ο τσούτσος είναι ο μαδημένος πετεινός). Άλλη φράση: Η τσούτσους τσουτσουμαδήστηκιν (μαδήθηκε-κάηκε)

Τσουτσουδήστηκα (κάηκα)

Τσουτσουμάλλα (η γυναίκα που έχει μαδημένο κεφάλι, η φαλακρή)

Κουμπάνω (χύνω). Ηχητική λέξη από την κούπα

Κούππα τ'ανάσκελα (μπρούμυτα και ανάσκελα). Μεταφορικά: Δε βαριέσαι. Αντίστοιχα και η παροιμία (Ανάσκελα τυγλιάτιννιν κι κούππα μασουρίννει (βλέπε Παροιμίες). ρ. κουμπάνου = χύνω

Χάρταυλη. Φράση: Πόρτα χάρταυλη (ολάνοιχτη)

Τέττης (ο), (η) (τραυλός, τραυλή)

Απουρκούνις (πρώιμα σύκα μεγάλα και άνοστα)

Φόρτακας (πορδή ισχυρή)

Δε κιρόν (καιρό) να σκουτουθεί. π.χ. (Κοίτα πού πάει να φάει τα μούτρα του αναίτια, με γελοίο τρόπο).

Κούτσους (η) (το γουρούνι)

Τριμματισμένος (πεινασμένος, αχόρταγος)

Λιμάρης (πεινασμένος, αχόρταγος)

Κάρτας (ο λάρυγγας, ή και οισοφάγος)

Καρουψάτησα (σε πεθύμησα). Φράση: Καρουψάτησά σι (σε πεθύμησα)

Κουσέλλιν και επίθ. κουσελλιάρα (κουτσομπολιό, κουτσομπόλα)
Κουφτή (η) (η μουσταλευριά). Φράση: Μαρ' ανάλατης κουφτής κόρη.
Κιρκιλλούδια (ξεραμένα σύκα). Τα επίθετα τα αντιστοιχα με τα στάδια ωρίμανσης των σύκων είναι τα εξής: λίθια (άγουρα σύκα), ώριμα, μαραλλούδια. Κιρκιλλούδια (Τα ξερά φουρνισμένα σύκα).
Καζβίρης (ο πολύ τσιγκούνης)
Κιαρτίννω (τεντώνω). Μαντινάδες της σούστας: Γαμπρέ μου την πιλλάρα σου (η πιστόλα σου) μην την πολυ-κιαρτίννεις... ή: Μη μι πολυ-κιαρτίννισι (περηφανεύεσαι) γιατί ψηλός εν είσι κλπ.
Παττίνω Κολλάω.
Καπατίνω (σκεπάζω) Ηχητική λέξη Παροιμία: Του πουττίν παττίννει τα κι όλα καπατίννει τα) Το μ... όλα τα κολλάει κι όλα τα σκεπάζει).
Μουστουκάρφιν (το αποικιακό γαρύφαλο, αλλά μουστουκαρφιά: η γαρυφαλιά)
Μαντινάδα: Ιπήα κάτω κι έργεσα (άργησα)... κι έφερα μιαν μουστουκαρφιάν (γαρυφαλιά) κλπ.
Ξισπαίνουμου (ξαφνιάζομαι)
Τυφλώνω (μουτζώνω). Βλέπε Αντιστοιχίες: Τύφλις-σκουτήρις κι μαύρις ισταφίδις.
Δολώνω (διαλύω μια ουσία, ελαττώνω τη θερμοκρασία του ζεστού νερού προσθέτοντας κρύο). Φράση: Δόλωσε το νερό = Ρίξε κρύο νερό.
Θέκω (στρώνω), ρήμα συνήθως στην προστακτική. Φράση: Να με θέκεις, ή θέκε μου να κοιμηθώ (στρώσε μου, βάλε μου να κοιμηθώ)
Αναχινού (Χασμουριέμαι). Φράση: Η νύφη μας αναχιννά, για νυστάννει για πουνά.
Κουλούκιν (το) (το κουτάβι)
Κουλίλης (η) (το πιο συχνό υποκοριστικό του σκύλου)
Έγινις σαν να σ' έγλειψάσιν οι σκύλλοι: (Έγινες, αδυνάτισες, σα να σ' έχουν γλείψει οι σκύλοι)
Ξιουρτάω (φοβίζω, ενοχλώ) Ξιούρτησιν την έρنيθαν = ξεσήκωσε, φόβισε την κότα)
Τέτοιον τέρας εν έμπλασεν η φύση (τέτοιον τέρας δεν έπλασε η φύση)
Μπλάννω (πλάθω, απλώνω). Ουσιαστικό: μπλάστρης (η ξύλινη βέργα με την οποία ανοίγουν φύλλα για πίτα), και αμπλώστρα (ξύλινο σκεύος όπυ πάνω του πλάθουν (απλώνουν) το ζυμάρι)
Πάτσι κι πόστα (ένα σου κι ένα μου, πατσίσασμε)
Πιαντώ (καταδέχομαι, εκτιμώ)
Γκώθω (αγκομαχώ), ηχητική λέξη
Τούρτουλας (ο) (η μεγάλη σβούρα)
Καρκάφιν (το) (το στόλισμα)
Συρτίννου (καθαρίζω πιάτο με το δάχτυλο, ή με ψωμί = γλείφω)
Πλασίκιν (πιάτο, σκεύος μαγειρικό, λερωμένο με αποφάγια)
Μελετά (ρεκάζει). Φράση: Η κατσίκα μελετά δηλ. (η κατσίκα ρεκάζει, ή γιατί γύρισε ο καιρός για βροχή, ή ζητάει τροφή, ή γιατί ήρθε ο καιρός της για αναπαραγωγή,το Σεπτέμβρη)
Κοτσαπάσης (χρυσόμυγα)
Μαϊδιά (τα) (λεφτά, χρήματα)

Τσαμαίρου (ρήμα) (επιτίθεμαι για να γδάρω με τα νύχια). (Είναι γνωστότατη στη Ν. Μάκρη η κραυγή Νεομακρηνού σε λαϊκό κινηματογράφο με την οποία παρότρυνε τον πρωταγωνιστή της οθόνης σε δράση, ως εξής: «Τσάμαρι τουν πρε, μόνταρι τουν πρε» (πάνω του, όρμα)
Γκαρτιώννω (απογοητεύω)
Σιλιπινούς (σου λείπει ο νους). Ήταν ένα παιχνίδι που έπαιζαν οι μεγάλοι σε βάρος των μικρών παιδιών για να διασκεδάσουν: Έστελναν τους μικρούς στο μπακάλη της γειτονιάς με την εντολή να αγοράσουν «σιλιπινούς». Ο μπακάλης όταν το άκουγε αυτό έδιωχνε με φωνές το μικρό και οι μεγάλοι διασκεδάζαν με την αφέλειά του.
Ε, πρε, κουνιάρη (Ε βρε, βρε τεμπέλη)
Αφηκί μου πρε του γιακκά μου (Άσε με ήσυχο, παράτα με)
Κουρτσαλατώ-κουρτσαλάτισμα (γραντζουνάω γραντζούνισμα)
Κουμπούκης (τεμπέλης, αργόσχολος)
Κόρτα πι, κόρτα γιμάτους (κουρδισμένος, στητός)
Έγινιν πλιόν η κοιλιά μου σαν του σύκου του κουννίν (εξαντλήθηκε η υπομονή μου)
Βούλουν κασκουντάτι πρε σαν τους γαδάρους (όλο τρώγεστε βρε σαν τους γαϊδάρους)
Ώσπου νάρτει εκείνη η ώρα, για η καμήλα θα ψουφήσει, για η καμηλιέρης (ώσπου να έρθει εκείνη η ώρα ή θα πεθάνει ο καμηλιέρης ή θα ψοφήσει η καμήλα)
Τι μι κοιτάς; Βγαίνουν τ' άσπρα σου να μ' αγοράσεις; (Δε θα σου φτάσουν τα χρήματα που έχεις για να με εξαγοράσεις)
Έχω νέα να σας πω, είναι γεμάτο το σβυριδάκι μου (σβυριδάκι=ζεμπίλι ψάθινο)
Είπα σας τα πλιον, άδειασε το σβυριδάκι μου
Νάταν η γη καρκαφουτή κι νάχιν παραθύρια (καρκαφουτή = στολισμένη)
Ναρχόμουν να σου έλεγα όλα μου τα καχούρια (καχούρια = παθήματα, καημοί)
Εν προσέχεις κι ψειρομαδάς κι τραβάω τ' αναθεμάμ μου ιβώ (δεν προσέχεις και εγώ τραβάω το διάολό μου)

Βιογραφικά

Ειρήνη Δελησάββα, μητέρα μου. Είναι ο κυριότερος πληροφορητής μου. Γεννήθηκε στο Λιβίσι το 1912 και έβγαλε τις δυο πρώτες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου του Λιβισιού. Με την Καταστροφή η οικογένειά της εγκαταστάθηκε στο Χρυσό της Άμφισας, κοντά στους Δελφούς, και μετά δυο χρόνια ήρθε στη Νέα Μάκρη Αττικής. Θυμάται καλά το Λιβίσι, ήθη και έθιμα της πατρίδας. Μιλάει ωραία τη Λιβισιανή διάλεκτο και τραγουδάει σωστά όλα τα τραγούδια του τόπου της. Από τα θαυμάσια παραμύθια του πατέρα της Αντώνη Λουίζου, περίφημου παραμυθά, δεν θυμάται πολλά γιατί τότε

έλειπε στην ξενιτιά, στο Κεστέπι, και τότε στις εξορίες. Στη βοήθειά της οφείλω στην ουσία τη Συλλογή μου και γι' αυτό της την αφιερώνω.

Βαρβάρα Δαμιανού, το γένος Δελησάββα, θεία μου, αδερφή του πατέρα μου. Γεννήθηκε στη Μάκρη Μικράς Ασίας. Ο πατέρας της Μιχάλης Δελησάββας και ο άντρας της Δημοσθένης Δαμιανός ήταν ταπάκηδες (βυρσοδέψες-παπουτσήδες). Και οι δυο σκοτώθηκαν στις εξορίες. Η ίδια τελείωσε το Λουιζιδειο Παρθεναγωγείο της Μάκρης. Είχε δασκάλα τη Δέσποινα Παπαντωνίου. Εξυπνότατη με πολύ καλή μνήμη και με καλοσύνη που αγγίζει τα όρια της αγιότητας. Από τη Μάκρη το 1922, μαζί με την κόρη της Μαρίτσα σε βρεφική ηλικία τότε, την αδερφή της Μαρία, τη μητέρα της και τη γιαγιά της, ήρθαν κι έμειναν για λίγο στη Τζιά και έπειτα στη Νέα Μάκρη Αττικής, όπου εγκαταστάθηκαν οριστικά. Στη Νέα Μάκρη, μαζί με τις γεωργικές δουλειές που αναγκάστηκε να κάνει για να επιζήσει τον πρώτο καιρό, ζωγράφιζε και κεντούσε τα κεντήματα και τις δαντέλες για τις προίκες των κοριτσιών της εποχής της. Πολλά από τα κεντήματα που παρουσιάζουμε στο βιβλίο είναι δικά της. Τα θέματα των κεντημάτων της είναι: «Η Αρπαγή της Ωραιάς Ελένης», «Ο Φρίξος και η Έλλη», «Τα ψαρόπουλα», «Ο Αθανάσιος Διάκος», «Η Σταύρωση του Χριστού» κ.ά. Συνέβαλε να γραφτούν τα κεφάλαια: Λαϊκή Λατρεία, Λαϊκή Ιατρική, Βότανα, Τραγούδια, Παροιμίες. Παραμύθια: «Οι αλαφανταριές του νερού». Ευτράπελες Διηγήσεις: «Από την Πουρτούμ μου και πιο καλήν δεν έχει». «Δες τον αυτόν εις το κορμίν κι αυτήν εις το κεφάλιν» «Οι τρεις Συμιακοί».

Μαρίτσα Τζουμλέα. Κόρη της Βαρβάρας Δαμιανού. Γεννήθηκε στη Μάκρη Μ. Ασίας το 1922. Άριστη μαθήτρια, είχε δάσκαλο τον Γεώργιο Πολίτη στο πρώτο σχολείο της Ν. Μάκρης. Έζησε στη Ν. Μάκρη από την ίδρυσή της και τη Μάκρη Μ. Ασίας μέσα από τα βιώματα και τις αναμνήσεις της μητέρας της. Συνέβαλε ουσιαστικά στη συλλογή του υλικού μου σαν πληροφορητής και συλλογέας συγχρόνως. Δούλεψε με την πίστη ότι προσφέρει για να διατηρηθεί η μνήμη της πατρίδας των προγόνων της. Από τη Μαρίτσα Τζουμλέα έχω τα: «Μίλα κι ας είναι κι έτσι», και πάνω από 60 παροιμίες. Συνέβαλε σε όλα τα κεφάλαια της Συλλογής.

Μαρία Λεπετέ (Λιβαδινού)-Παπαδήμα. Κόρη του μπαρμπα-Αλέξη Λιβαδινού, ή Λεπετέ, ονομαστού παπουτσή της Μάκρης και παραμυθά. Γεννήθηκε στη Μάκρη Μ. Ασίας το 1920. Έξυπνη, δραστήρια με την ψυχή ανοιχτή στην παράδοση που τη βίωσε σε βαθμό θαυμαστό. Μιλάει το Λιβισιανό ιδίωμα άπταιστα, θυμάται τύπους και περιστατικά της Ν. Μάκρης, μιμείται. Τη χαρακτηρίζει γνησιότητα και πιστότητα. Στίχοι, ρίμες, μαντινάδες, τραγουδάκια, παροιμίες, ευτράπελες διηγήσεις, συνταγές, σκεύη και υφάσματα του Λιβισιανού

σπιτιού είναι από τη Μαρία Λεπετέ. Παραμύθια: «Ο μισός φίλος», «Γίνου πρώτα πίττα κι έπειτα γέννησι καττουμέρι», «Πέτασιν η πέρικα», «Το αγγούρι», «Μάνα σου τσε πάλι μάνα σου». «Ζαμπιλί νάχει χρίδια», «Ο παπάς και το μαγγάνι», «Επεισόδιο στο Δικαστήριο», «Βου του διαβόλου του Λιβισίν», κ.α.

Νικόλαος Εμμ. Καραγεωργίου. Γεννήθηκε στη Μάκρη Μ. Ασίας, το 1903. Πήγε μέχρι την πέμπτη τάξη του Δημοτικού στη Μάκρη. Άνθρωπος με πολλά ενδιαφέροντα και άσβεστη την αγάπη για την παλιά και νέα πατρίδα. Γνήσιος πατριώτης. Συγκέντρωσε και με τη βοήθεια της Δόμνας Σαμίου, έγραψε σε δίσκους πολλά από τα Μακρηνολιβισιανά τραγούδια. Έγραψε το άρθρο «Από τη Μάκρη της Μικρασίας στη Ν. Μάκρη Αττικής» που δημοσιεύτηκε στο Δελτίο Μικρασιατικών Σπουδών, το 1977. Το 1986 εξέδωσε το βιβλίο «Μάκρη και Λιβισί Μικράς Ασίας» με επιμέλεια και πρόλογο δικά μου. Γνωρίζει περισσότερο από κάθε άλλον πατριώτη στη Νέα Μάκρη την παράδοση όπως και την ιστορία της. Ήταν μεγάλο ευτύχημα για μένα, να έχω συμπαραστάτη και ως ένα σημείο κριτή της γνησιότητας των γραφομένων μου, τον κ. Νίκο Καραγεωργίου.

Μιχάλης Βογιατζής. Γεννήθηκε στη Μάκρη Μ. Ασίας το 1898. Μεγάλωσε στο Κεσί Καπού στη Μάκρη. Πήγε εξορία και έφτασε μέχρι την Καισάρεια. Θυμάται πολύ καλά τα παθήματα και τις περιπέτειες που πέρασε. Τα παραμύθια που μου διηγήθηκε το καλοκαίρι του 1985 τα κατέγραψα σε μαγνητόφωνο. Άξιο ιδιαίτερης μνείας είναι το γεγονός πως ό,τι μου διηγήθηκε ο κ. Μιχάλης Βογιατζής έβγαινε σταθερό και στις επαναλήψεις, σχεδόν με τα ίδια λόγια, σαν να είχε χαραχτεί ανεξίτηλα στη μνήμη του. Τα παραμύθια του είναι: «Οι δυο γειτόνοι από το Λιβισί και οι διάβολοι», «Το παιδί, η βαιλοπούλα και ο δράκος», «Η τέχνη που δεν την ήξερε κανείς στον κόσμο», «Το παλικάρι, οι 40 δράκοι και η γουρούνα», «Ο Χαλοσπίτης», «Ο Κόρακας και η αλεπού» και «Ο Σεβάχ Θαλασσινός».

Στέργιος Βαμβακάς. Γεννήθηκε στον Ταρσανά, ένα μικρό νησάκι κοντά στη Μάκρη Μ. Ασίας. Στον ξεριζωμό, βρέθηκε στην Κεφαλονιά και έπειτα στην Τζιά. Στη Νέα Μάκρη έκανε το δενδροκόμο και τον πηγαδά. Έχει γερή μνήμη και θυμάται πολλά. Από τον Στέργιο Βαμβακά κατέγραψα τα «Τραγούδια της ξενιτειάς», τα έθιμα της Πρωτομαγιάς και του Κλήδονα, και από τις Ευτράπελες Διηγήσεις το: «Παπάμ πουζαούμ πουζαλατούμ».

Σεβαστή Λιβιεράτου, το γένος Καλιντζή. Γεννήθηκε στο Λιβισί το 1914. Μιλάει ωραία τη Λιβισιανή διάλεκτο. Θυμάται καλά ιστορίες, ήθη και έθιμα. Από τη Σεβαστή Λιβιεράτου, κατέγραψα τον «Τελή-Βασίλη», όπως τον θυμάται από τη μάνα της Δέσποινα και τον αδερφό της Βασίλη Καλιντζή.

Νίκος Βαζάνας. Γεννήθηκε στη Νέα Μάκρη το 1924. Γιος του Γιάννη Βαζάνα που υπήρξε πληροφορητής της Καλλιόπης Μουσαίου-Μπουγιούκου. Μιλάει ωραία τη Λιβισιανή διάλεκτο αν και νεότερος. Θυμάται ιστορίες και παραμύθια από τη μητέρα του και τον πατέρα του. Από τον Νίκο Βαζάνα έχω τα περισσότερα από τα «Αινίγματα». Από τα παραμύθια: «Το αχόρταγο μάτι», «Τα γραμματάκια του κουμπάρου», «Ο γύφτος και ο λύκος», «Από την αρχή», «Ο γρουσουζής».

Δικαία Κόλλια το γένος Γεωργαλά. Γεννήθηκε στο Λιβίσι το 1912. Έζησε την προσφυγιά και το ριζωμα στη νέα πατρίδα. Θυμάται πολλά γεγονότα, πρόσωπα και ανέκδοτα του πρώτου καιρού της Νέας Μάκρης. Από την Δικαία Κόλλια κατέγραφα: «Το Δαφνοκούκουτσο», «Ο Βασιλιάς και οι τρεις αδερφές», «Ο Βασιλιάς και τα σκουληκία», «Το κατσικάκι της γριάς», «Οι τρεις συμβουλές», «Ο παπάς και το ψάρι».

Κατίνα Πασαλή, το γένος Καραγεωργίου. Γεννήθηκε στην Παλιά Μάκρη το 1909. Αδερφή του κ. Νίκου Καραγεωργίου. Θησαυρός της λαϊκής μας παράδοσης, μου διηγήθηκε μπροστά στο κασετόφωνό μου τον «Αγα-Παπουτσή» και τον «Μύθο της Άτυχης». Μου τραγούδησε επίσης τον «Άη-Γιώργη» και το «Μοιρολόι της Παναγίας». Από την ίδια κατέγραφα πολλά ήθη και έθιμα.

Χρυσή Κούρτη. Πάνω από 90 χρόνων, η ίδια λέει ότι είναι 100. Γεννήθηκε στο Λιβίσι. Μετά την Καταστροφή, ήρθε οικογενειακώς στον Πειραιά και μετά στη Νέα Μάκρη Αττικής. Μιλάει ατόφια τη Λιβισιανή διάλεκτο. Έχει θαυμάσια μνήμη. Λαϊκή ποιήτρια. Δική της σύνθεση είναι το «Τραγούδι του ξεριζωμού» και το «Στον Άη-Γιώργη». Από την ίδια κατέγραφα μια από τις παραλλαγές του Μοιρολογίου της Παναγίας και το παραμύθι «Οι κακές νύφες και η τύχη της κόρης».

Δημήτρης Μανάβης. Γεννήθηκε στο Λιβίσι το 1908. Γιος του Παλάση Μανάβη, ονομαστού παραμυθά. Ονομαστός παίχτης της Ντάμας. Πέθανε πρόσφατα στις 25/9/86. Προθυμότατος να με πληροφορήσει για οτιδήποτε, τραγούδησε μπροστά στο μικρόφωνό μου πολλές φορές και μου διηγήθηκε τον «Δακρυσηλιά» που δεν περιλαμβάνεται στη Συλλογή, όπως και το «Μανίκαρος». Από τον ίδιο είναι και η διήγηση «Τα μυστικά των γυναικών», «Ο Γάλλος και ο Έλληνας», όπως και πολλές σκόρπιες πληροφορίες για ήθη και έθιμα, ανέκδοτα και ιστορίες.

Χαράλαμπος Καμπούρης. Γεννήθηκε στο Λιβίσι το 1909. Μου διηγήθηκε το παραμύθι «Πώς δεν παντρεύτηκε ο ήλιος με το φεγγάρι» και μου έδωσε πολλές πληροφορίες για ήθη, έθιμα και μαντινάδες.

Ιωσήφ Βαζάνας. Γιος του Γιάννη Βαζάνα, μεγαλύτερος αδερφός του Νίκου Βαζά-

να. Γεννήθηκε στο Λιβίσι το 1920. Μιλάει καλά τη Μακρηνολιβισιανή διάλεκτο, και θέλει να θυμάται οτιδήποτε για την παλιά και τη νέα πατρίδα. Του αρέσει να διηγείται με χιούμορ τις παλιές και τις νέες ιστορίες. Μου έδωσε πολλές πληροφορίες για πολλά από τα αντικείμενα της Συλλογής, ανέκδοτα, και αινίγματα και το «Αμ καβούνιν είναι να του μυρίσου εις τον κόλον;»

Βασίλης Αλντιπαρμάκης. Γεννήθηκε στη Ν. Μάκρη Αττικής το 1935. Γιος του Παύλου Αλντιπαρμάκη, καλού παραμυθά και ονομαστού παίκτη της Ντάμας. Μου διηγήθηκε τον «Βεντεζινά» όπως τον άκουσε από τον πατέρα του.

Ειρήνη Παντελέων, το γένος Καρατζά. Γεννήθηκε στη Νέα Μάκρη Αττικής. Καλλιτεχνική φύση με ωραία φωνή και λάτρης της παράδοσης. Μου διηγήθηκε τα παραμύθια «Ο Καμπούρης», «Ο βασιλιάς με τους τρεις γιους», «Η Σταχτοπούτα II».

Ειρήνη Παυλίδη και Λευτέρης Παυλίδης. Από το Λιβίσι. Μιλούν ωραία τα Λιβισιανά και κρατούν με ευλάβεια την παράδοση. Στο φιλόξενο σπίτι τους με δέχτηκαν πολλές φορές με Λιβισιανή φιλοξενία. Η κ. Ειρήνη Παυλίδη μου τραγούδησε μια παραλλαγή του «Μοιρολογίου της Παναγίας», το τραγούδι του «Μάνωλα», και ο κ. Λευτέρης Παυλίδης μια παραλλαγή της «Σταχτοπούτας». Με πληροφορήσαν επίσης για πολλά ήθη και έθιμα.

Μιχάλης Γιαμάνης. Γεννήθηκε στο Λιβίσι το 1911. Μιλάει ωραία τα Μακρηνολιβισιανά. Έχει χιούμορ και θυμάται καλά την ιστορία της Ν. Μάκρης από τον πρώτο καιρό. Μου διηγήθηκε το «Πίττα μπρος και πίττα πίσου κι θα 'βγουν να του σώσουν» και την «Ιστορία του Γιάννη».

Βασίλης Εμμεής. Από την οικογένεια του Κων. Τουραπή του πρώτου ευεργέτη του Λιβισιού και της Μάκρης. Καλός πατριώτης με μεγάλο σεβασμό και αγάπη στην παράδοση. Από τον Βασίλη Εμμεή, έχω παροιμίες, διηγήσεις και ανέκδοτα.

Από τους νεότερους οι: Βέρα Τζουμελέα, Γιάννης Βαζάνας, Αντώνης Βαμβακάς, Σεβαστή Ματαράγκα, Αντώνης Δελησάββας, Ευθυμία Τσακιργιάννη, Δέσποινα Μαυρίκου, Ειρήνη Λαμπαρού, το γένος Τσακιργιάννη, Αντώνης Πασβάγκας και Γιάννης Δημητριάδης, Παύλος Κατσικόπουλος και Βαλάσης Μανάβης, με βοήθησαν επίσης στη συλλογή του υλικού μου.

ΤΕΛΟΣ

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σ. 5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
Υλικός βίος	
Το Λιβισιανό Σπίτι	17
Στρωσίδια, υφάσματα και κεντήματα στο Λιβισιανό σπίτι	22
Εργαλεία του Λιβισιανού σπιτιού	24
Σκεύη και εργαλεία του Λιβισιανού σπιτιού	25
Κεντήματα και Δαντέλες	31
Φαγητά	33
Γλυκά	37
Κοινωνικός βίος	
Εγκυμοσύνη	43
Βάφτιση	44
Η κούνια του παιδιού και άλλα σχετικά της βρεφικής και παιδικής ηλικίας ..	46
Νανουρίσματα	47
Ταχταρίσματα	48
Γλωσσικά παιχνίδια	51
Ανταγωνισμοί παιδιών	51
Περιπαιχτικά ονομάτων	52
Απαγορευτικές πράξεις παιδιών	52
Νηπιακή γλώσσα	53
Εκφοβισμοί νηπίων	54
Σχολικά είδη	54
Σχολικές τιμωρίες	54
Επαγγέλματα στα παιδιά	55
Παιδικά παιχνίδια	55
Η Ντάμα	60
Έθιμα του γάμου	
Ο «Λόγος»	63
Αρραβώνας	64
Η εβδομάδα του γάμου	66
Κατανομή δουλειάς	70
Ονόματα μελών οικογένειας - Δικαιώματα και καθήκοντα	73
Συγγενικοί και άλλοι δεσμοί	74
Διοίκηση - Εκκλησιαστική Διοίκηση	77
Συντεχνία παπουτσήδων (ταπάκηδων) στη Μάκρη και το Λιβίσι	78
Κατεργασία δερμάτων	78

Πνευματικός βίος	
Λαϊκή Λατρεία	79
Νηστείες	86
Ψυχοσάββατα	86
Έθιμα του Λαϊκού Εορτολόγιου	
Σαρανταήμερο	87
Χριστούγεννα	88
Πρωτοχρονιά - Θεοφάνεια (Φώτα)	89
Απόκριες	90
Σάββατο του Λαζάρου	92
Κυριακή του Βαΐων	93
Μεγάλη Εβδομάδα	93
Πάσχα	94
Της Ζωοδόχου Πηγής	96
Της Αναλήψεως	96
Μάρτης	97
Πρωτομαγιά	97
Του Αη-Γιάννη του Κλήδονα	98
Ιούλιος - Αύγουστος	98
Μαγεία	
Μάτιασμα	99
Πυρομαντεία - Εικονομαντεία	100
Συναπαντήματα	100
Ακούσιες Χειρονομίες, Κινήσεις κ.λπ.	101
Καθαρμοί	101
Όνειρα	102
Φυσιογνωμικά	102
Λαϊκή Ιατρική	
Ονομασίες ασθενειών	104
Ονοματολογία και φράσεις σχετικές με τη Λαϊκή Ιατρική	105
Θεραπείες	105
Βότανα	111
Ιατρικά εργαλεία	115
Αστρολογία - Μετεωρολογία	
Φυσικά φαινόμενα	117
Προγνωστικά καιρού από τα ζώα κ.λπ.	119
Μουσικά Όργανα και Οργανοπαίχτες	120
Σκοποί και τραγούδια του Λιβισιού και της Μάκρης	120
1. Τραγούδια του γάμου	121
2. Της σούστας	122
3. Ξύπνα μαυροματούσα μου ή Απόψε η νύχτα κρύωσε	123
4. Μαντινάδες	

α) Έρχομαι κι εσύ κοιμάσαι	124
β) Γλυκοχαράζει ο αυγερινός	125
γ) Όχου καλέ καχτιέ ντουινιά	126
δ) Καλε φως μου	126
ε) Ήθελα να 'ρθω να σ' έβρω	128
στ) Της γης τα χορταράκια	128
5. Έριξα το μήλον	129
6. Πιρνάριν πλουμισμένον	130
7. Λυπητερά - λυπητερά ή εμείς θα το βαστάξουμε	131
8. Πού να το βρω το γιασεμί	132
9. Τραγούδια της ξενιτειάς	132
10. Ε, Μαρία κανακαριά	133
11. Μι τη θειάμ μου την Κουντούλαν	134
12. Συμβουλές	135
13. Όσα φτερά και κόκαλα	136
14. Αναθεματισμένη μου	137
15. Παίρνω το αγκιστράκι μου	137
Της Σούστας	139
Του Μανώλα	140

Τραγούδια του θρησκευτικού κύκλου

Το Μοιρολόι της Παναγίας (Κατίνα Πασαλή)	141
Μοιρολόι της Μ. Παρασκευής ή της Παναγίας (Χρυσή Κούρτη)	143
Μοιρολόι της Παναγίας (Ειρήνη Παυλίδη)	145
Το Μοιρολόι της Παναγίας ή Μοιρολόι της Μ. Παρασκευής (Ειρήνη Δη- λησσάβα)	146
Αη-Γιώργης	147
Της Ξενιτειάς	149
Το Τραγούδι του Ξεριζωμού (Χρυσή Κούρτη)	151

Χοροί

Σούστα	153
Άλλοι χοροί	154

Παραμύθια

Προοίμια παραμυθιών	156
---------------------------	-----

Παραμύθια και Διηγήσεις

Οι κακές νύφες και η τύχη της κόρης	157
Οι αλαφανταριές του νερού	160
Οι δυο γειτόνοι από το Λιβίσι και ο διάβολοι	161
Το παιδί, η βασιλοπούλα και ο δράκος	162
Μια τέχνη που δεν την ήξερε κανείς στον κόσμο	164
Ο Χαλοσπίτης	166
Το παλικάρι, οι 40 δράκοι και η γουρούνα	166
Τελή-Βασίλης	167

Ο Αγά - Παπούτσης	169
Το αχόρταγο μάτι	170
Το παραμύθι της άτυχης	171
Το δαφνοκούκουτσο	173
Ο βασιλιάς και οι τρεις αδερφές	174
Ο Σεβάχ Θαλασσινός	176
Ο κόρακας και η αλεπού	177
Ο βασιλιάς και τα σκουλήκια	177
Τα γραμματάκια του κουμπάρου	178
Ο γιος του βασιλιά	179
Ο Καμπούρης	180
Ο κουτσός, ο στραβός και η βασίλισσα	182
Ο μισός φίλος	184
Σάββατο	185
Από την αρχή	185
Η Σταχοπούτα (I)	185
Η Σταχοπούτα (II)	186
Ο Γάλλος και ο Έλληνας	187
Ο Βελτεζινάς	188
Ο γύφτος και ο λύκος	191
Η ιστορία του Γιάννη	191
Το κατσικάκι της γριάς	191
Οι τρεις συμβουλές	193
Πως δεν έγινε ο γάμος του ήλιου με το φεγγάρι	193
Γίνου πρώτα πίττα κι ύστερα γέννησι καττουμάριν	194

Ευτράπελες Διηγήσεις και Ανέκδοτα

Από την Πορτού μου και καλύτερη δεν έχει	195
Οι τρεις Συμιακοί	196
Πέτασιν η πέρτικα (Πέταξε η πέρδικα)	196
«Μίλα κι ας είσαι κι έτσι...»	197
Το αγγούρι	198
Έστελάμουν τον παπάν	199
Για δεξ αυτόν εις το κορμίν κι αυτήν εις το κεφάλιν	199
Έχει και μαλλιά και γένεια και παλούκια στο κεφάλι	200
Μάνα σου τσε πάλι μάνα σου	200
Ο τρελός και ο φρόνιμος	200
Ο παπάς και το ψάρι	202
Ναστραντίν Χότζας	202
Ο παπάς και το γουρουνάκι	203
Έστελάμουν τον παπάν εις τον αην-Καβλαγκάν	204
Τα μυστικά των γυναικών	205
Ψάλλιτι παπάδοι	205
Ο παπάς και ο χότζας (παπάμ πουζαούμ πουζαλατούμ)	206
Πίττα μπρος και πίττα πίσω κι θα 'βγω να του σώσου	207
Ο γρουσουζής	207

Ζεμπίλι νάχει χρίδια	207
Βου, του διαβόλου του Λιβίσιν κι τα χόρτα του δακκούσιν	207
Ευτράπελη διήγηση για το σπυρί	208
Αμ καβούνιν (πεπόνι) εύνιν να του μυρίσου εις τον κώλον;	208
Ο παπάς και το μαγγάνι	208
Επεισόδιο στο δικαστήριο	209
Ο τσιγκούνης παπάς	209
Ανέκδοτα	211
Παροιμίες	213
Αινίγματα	249
Αντιστοιχίες	251
Προσφωνήσεις	253
Ευχές	256
Κατάρες	256
Επιφωνήματα	257
Επιρρήματα σε -ακας	257
Ιδιωματικές Λέξεις και φράσεις	258
Βιογραφικά	261